

การปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

ภคพล เส้นขาว

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ

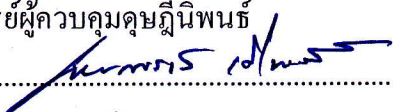
คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

กรกฎาคม 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

อาจารย์ผู้ควบคุมคุษฎีนิพนธ์และคณะกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ได้พิจารณา
คุษฎีนิพนธ์ของ ภคพล เส้นขาว ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรรัฐศาสตรคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ
ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

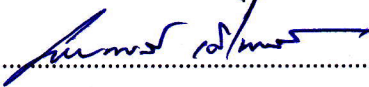
อาจารย์ผู้ควบคุมคุษฎีนิพนธ์

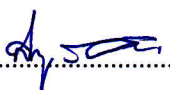

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ดร.ชัยณรงค์ เครือนวน)

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

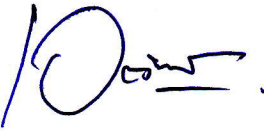

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยนต์ ประดิษฐศิลป์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนรรตน์ อนันทนาสร)

..... กรรมการ
(ดร.ชัยณรงค์ เครือนวน)

..... กรรมการ
(ดร.สกฤติ อีสริยานนท์)

คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ อนุมัติให้รับคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรรัฐศาสตรคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ
ของมหาวิทยาลัยบูรพา

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ว่าที่เรือตรี ดร.เอกวิทย์ มณีธร)

วันที่ 24 เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2563

ประกาศคุณูปการ

คุณุณิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ได้ตามเป้าหมายเพราะได้รับความช่วยเหลือและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาชั้นกว่า จากผู้มีพระคุณหลายท่าน คนสำคัญที่สุดที่เป็นคนที่คอยดูแลข้าพเจ้ามาตั้งแต่เริ่มตั้งไข่งานคุณุณิพนธ์ คอยให้กำลังใจ ให้คำแนะนำ ตั้งแต่ครั้งแรกที่ส่งและอีกหลายสิบครั้งที่ไม่เป็นระบบ จนแทบจะหาแสงสว่างตรงปลายอุโมงค์ไม่เจอได้เลย ผมเองยังคิดไม่ออกว่า ถ้าไม่มี อาจารย์ ดร. ชัยณรงค์ เครือนวน เป็นประธานการควบคุมคุณุณิพนธ์ ผมจะเขียนงานให้ผ่านได้ยังไง และขอขอบคุณ อาจารย์ ดร. สกฤติ อีสริยานนท์ ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่ามาเป็นกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ทั้งในการสอบเค้าโครงและการสอบปกป้อง

ขอบคุณ รศ.ดร.ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ ผศ.ดร. อนุรัตน์ อนันทนาธร กรรมการสอบปากเปล่าที่ให้คำแนะนำในการปรับปรุงและแก้ไข จนทำให้คุณุณิพนธ์ของข้าพเจ้ามีความสมบูรณ์ครบถ้วนมากขึ้น

ขอบคุณคณาจารย์ทุกท่าน ที่กรุณาสั่งสอนความรู้ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาในทุกรายวิชา ไม่ได้ให้ข้าพเจ้าแต่เพียงวิชาการความรู้ แต่ยังให้ความรัก ความเมตตา สมบูรณ์แบบในฐานะอาจารย์และลูกศิษย์อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

ขอขอบคุณ พี่โหน่ง พี่เอ พี่โด่ง พี่ก้อ พี่ตอน พี่ตาง พี่มาดล พี่ต๋ม นิสิตปริญญาเอกสาขาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ ที่เป็นแบบอย่างทางวิชาการ ให้ข้าพเจ้าผู้ที่มีประสบการณ์น้อยที่สุดในหลักสูตร ดำเนินรอยตาม โดยเฉพาะ พี่ตาง ที่ให้คำปรึกษา มีดุบ้าง เตือนบ้าง คอยอ่านงานให้ แม้ว่าน้องคนนี้จะรบกวนบ่อยแค่ไหนก็ไม่เคยบ่น หรืออาจจะบ่นในใจ ก็ไม่เป็นไร และพี่ตอง ผู้ร่วมชะตากรรม ต่างคนต่างปรับทุกข์กันแม้ว่าจะช่วยเหลือกันไม่ได้เลยก็ตาม

ขอขอบคุณ พี่เจี๊ยบ ผศ. อัญชลา โกชนสมบูรณ์ ที่ช่วยสละเวลาอันมีค่ามาตรวจภาษาอังกฤษในบทคัดย่อให้ข้าพเจ้า ขอขอบคุณกัน พิชากพ เหนียงทอง เพื่อนรักที่สุดที่เป็นกำลังใจให้ตลอด ขอขอบคุณหญิง ชันภัทร โคตรสิงห์ สำหรับทุกคำปรึกษา ถ้าไม่มีหญิงช่วยข้าพเจ้าแก้เล่มไม่เสร็จแน่นอน

ขอขอบคุณพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของที่สร้างข้าพเจ้ามาในครอบครัวที่อบอุ่น จนได้มีโอกาสเรียนจนถึงปริญญาสูงสุด ได้มีคุณพ่อ คุณแม่ที่สุสุดแสนประเสริฐ หลังจากเรียนจบแล้ว ลูกคนนี้จะตอบแทนท่านเอง รวมไปถึงน้องสาวสองคน ที่เติบโตมาด้วยกัน และเป็นกำลังใจให้กันมาตลอด

ภคพล เส้นขาว

57820026: สาขาวิชา: เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ; ร.ด. (เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ)

คำสำคัญ: การปรับตัว/ ชาวนามุสลิม/ กรุงเทพมหานคร/ พื้นที่รอบนอกฝั่งตะวันออก

บทคัดย่อ: การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก (THE ADAPTABILITY OF MUSLIM PEASANTS IN EASTERN BANGKOK)
คณะกรรมการควบคุมคุญฉินพนธ์: ชัยณรงค์ เกรือนวน, ร.ด., 235 หน้า. ปี พ.ศ. 2563.

การศึกษาเรื่อง การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก (หนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่มีต่อผลวัดของชาวนามุสลิม กลไกการปรับตัว และนำเสนอทางเลือกในการปรับตัว ผลการศึกษาพบว่าชาวนามุสลิมมีปัจจัยและเงื่อนไขสำคัญ 6 เงื่อนไขประกอบไปด้วย 1. อิทธิพลของระบบตลาดภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมส่งผลให้ชาวนาสูญเสียที่นาและที่อยู่อาศัย 2. สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้นที่ส่งผลให้เกิดการคลายตัวของแรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชน โดยแบ่งกลุ่มชาวนาออกเป็นสองกลุ่มคือ ชาวนาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้และชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ 3. บทบาทและกลไกของรัฐที่ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพากรัฐและไม่พัฒนาคุณภาพการผลิต 4. ความต้องการในการสืบทอดอาชีพของบรรพบุรุษ ที่สามารถพบได้สองกลุ่ม คือกลุ่มชาวนาสูงวัยและชาวนารุ่นใหม่ 5. หลักการของศาสนาอิสลามในเรื่องการไม่ยึดติดในทรัพย์สินและการรวมกลุ่มในชุมชน 6. การขยายตัวของเมืองที่ส่งผลให้พื้นที่เกษตรกรรมลดลง สำหรับกลไกการปรับตัวประกอบไปด้วย 1. การสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้าอันเป็นภูมิปัญญาของคนในชุมชน 2. การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การพึ่งตนเองโดยมีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญจาก 2 อุดมการณ์ คือแนวคิดอนาธิปัตย์ นิยมและแนวคิดศาสนานิยม 3. การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับระบบตลาดโดยมีรูปแบบการก่อตัวของการเงินชุมชน การก่อตั้งสหกรณ์อิสลาม การรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และการรวมกลุ่มของสตรี 4. การประกอบธุรกิจและหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร ส่วนทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิม ประกอบไปด้วย 1. การปรับตัวภายใต้วิถีการผลิตแบบทุนนิยม มี 2 ลักษณะ คือการเปลี่ยนรูปไปเป็นชาวนาเช่า และการปรับวิถีการผลิตบนที่ดินของตนเอง 2. การปรับเปลี่ยนสู่แนวทางอนาธิปัตย์นิยม เช่น การรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างเครือข่ายในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเอง การยึดแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้วยวิธีการพัฒนารูปแบบการทำเกษตรผสมผสาน 3. การพัฒนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่ การจัดการปัญหาหนี้สินด้วยระบบสหกรณ์อิสลาม การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม

57820026: MAJOR: POLITICAL ECONOMY AND GOVERNANCE; D.POL.SC.

(POLITICAL ECONOMY AND GOVERNANCE)

KEYWORDS: ADAPTABILITY/ MUSLIM PEASANTS/ AREA EASTERN BANGKOK

PAKAPON SENKHAW: THE ADAPTABILITY OF MUSLIM PEASANTS IN
EASTERN BANGKOK. ADVISORY COMMITTEE: CHAINARONG KRUNNUNG, Ph.D. 235
P. 2020.

The objective of the study of Muslim peasants' adaptability in eastern Bangkok (Nong Chok, Klongsamwa, and Minburi), is to learn about factors and conditions that affect the dynamic of Muslim peasants and the adjustment mechanism. It is also to provide alternative for them to adjust themselves. The results show 6 factors which are, 1. The influence of marketing system under capitalism causes them to lose their land and property, 2. The situation of class disintegration separated them to 2 categories: one who can keep their production factor, but the other cannot, 3. The Thai government's role in the economy which they rely on and their inability to improve their quality production, 4. The propose of agricultural inheritance were inherited by 2 different generations which are, senior and novice, 5. The Islamic principle not to focus on asset, but they support community integration, 6. The urban expansion that reduced agricultural land. The adjustment mechanism includes, 1. The creation of grassroots' innovation from their knowledge, 2. The improvement of production to be self-reliance is based on 2 theories: anarchism, and religionism, 3. The integration marketing system negotiation forms a financial community, Islamic cooperation, community enterprise and women's group, 4. Finding the other carriers or building their own business. The alternative for Muslim peasants improvement consists of 1. Adjustment under productive capitalism which may be divided to 2 forms: change to produce in rented land, and improve the production in their own land, 2. Adjustment to anarchism which forms a group to be self-reliance, the sufficiency economic theory which has improved integrated agriculture, 3. Development of the culture community concept such as the debt reduction by Islamic cooperation, the empowering human, social, and cultural capital.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
ขอบเขตของการศึกษา.....	7
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
2 การสำรวจองค์ความรู้.....	9
สังคมชานาและการปรับตัวของสังคมชานาในมุมมองของสำนักมาร์กซิสต์.....	9
สังคมชานาและการปรับตัวของสังคมชานาในมุมมองของสำนักเวเบอร์เรียน.....	42
สังคมชานาและการปรับตัวของสังคมชานาในมุมมองของของชานอฟ (A.V. Chavanov) เจม ซี สก็อต และสำนักวัฒนธรรมชุมชน.....	57
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	78
ตัวแบบการวิเคราะห์การปรับตัวของชานาในมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก.....	84
นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง.....	86
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	87
วิธีวิทยา.....	87
วิธีการศึกษา.....	88
การตรวจสอบข้อมูล.....	90
4 บริบทของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก.....	91
พัฒนาการของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก.....	91
การตั้งถิ่นฐานของชานาในมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก.....	94
ผังเมืองกับรูปแบบการพัฒนา.....	96

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ฝั่งตะวันออก	99
อิทธิพลของระบบตลาดภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีผลต่อการปรับตัว ของชาวนามุสลิม	100
สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น	109
บทบาทและกลไกของรัฐที่มีผลต่อการปรับตัวของชาวนามุสลิมในเขต กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก	113
ความต้องการในการรักษาวิถีการผลิตแบบเดิมเอาไว้	120
อิทธิพลของหลักศาสนาอิสลาม	122
การขยายตัวของความเป็นเมือง	128
6 เพื่อศึกษากลไกการปรับตัวของของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก	132
การสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้า	132
การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การพึ่งตนเอง	151
การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับระบบตลาด	159
การปรับตัวสู่การประกอบธุรกิจและการหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร	170
การปรับตัวสู่การหาพื้นที่ทำเกษตร	175
7 ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ..	187
การปรับตัวในวิถีการผลิตแบบทุนนิยม	190
การปรับตัวตามแนวทางอนาธิปไตยนิยม	194
การปรับตัวตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	200
การปรับตัวของชาวนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน	205
8 สรุปอภิปรายผล และข้อเสนอแนะการวิจัย	212
สรุปผลการศึกษา	212
อภิปรายผลการศึกษา	217
ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย	224

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	226
บรรณานุกรม.....	227
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	235

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1-1	รายงานยอดผู้ปลูกข้าวในเขตหนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี.....	3
5-1	ต้นทุนการทำนาเคมีของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก	106
5-2	การขยายและลดพื้นที่การทำนา ของสมาชิกศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีชุมชน	118
5-3	ที่นาเดิมที่ถูกทิ้งให้รกร้างในปัจจุบัน.....	119
6-1	การปลูกพืชผสมผสานในนาข้าวของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก.....	140
6-2	แผนการสนับสนุนโครงการนาแปลงใหญ่ ของรัฐบาล.....	145
6-3	นวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี ในปี 2562.....	150
6-4	แผนการพัฒนานวัตกรรมการผลิตข้าวอินทรีย์ของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี	151
6-5	ตารางแสดงรายการผลิตภัณฑ์ในกลุ่มอนุสตรีจัดจำหน่าย.....	169
6-6	กลุ่มที่อพยพออกนอกพื้นที่หนองจอกไปซื้อที่นาเพื่อทำนาอย่างจังหวัดข้างเคียง.....	176

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2-1	รูปแบบการวิเคราะห์การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอก ฝั่งตะวันออก..... 85
4-1	ผังเมืองเขตหนองจอกแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก เป็นพื้นที่สีเขียว รองลงมาเป็นพื้นที่สีเหลือง พื้นที่สีส้ม และพื้นที่สีน้ำเงินลงมา ตามลำดับ..... 96
5-1	ลักษณะของบ้าน ไม้ในพื้นที่เขตคลองสามวา ที่มีลักษณะครึ่งไม้ครึ่งปูนส่วนชั้นบนมี อายุกว่า 70 ปี แต่มีการต่อเติมเป็นปูนด้านล่าง..... 103
5-2	หมู่บ้านจัดสรรในพื้นที่..... 112
5-3	ภาพถ่ายดาวเทียมบ่อที่เกิดจากการขุดหน้าดินไปขาย..... 124
5-4	บ่อที่เกิดจากการขุดหน้าดิน..... 124
6-1	การทำเกษตรสวนผสม ประกอบด้วยสวนกล้วย สวนมะพร้าว ของคุณประเสริฐ สุขถาวร..... 136
6-2	คอกวัวในพื้นที่การทำนาของวิเชียร เพ็งสำลี..... 138
6-3	บ่อปลาตุกที่ชาวบ้านเลี้ยงเพื่อสร้างเป็นรายได้เสริม..... 139
6-4	งานรณรงค์โครงการนาแปลงใหญ่..... 146
6-5	พันธุ์ข้าวไรซ์เบอร์รี่..... 166
6-6	เครื่องสีข้าวและคัดแยกเมล็ดพันธุ์ข้าวของวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่..... 167
6-7	ร้านอาหารริมคันนาในพื้นที่หนองจอก..... 171
6-8	โฮมสเตย์ในพื้นที่..... 172
6-9	ลักษณะบ้านเช่าในพื้นที่..... 174
7-1	รูปแบบทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก..... 187

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ประกอบไปด้วย เขตบางกะปิ เขตบึงกุ่ม เขตคันนายาว เขตสะพานสูง เขตประเวศ เขตมีนบุรี เขตลาดกระบัง เขตหนองจอก และเขตคลองสามวา แต่อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน พื้นที่ที่ยังคงมีการทำเกษตร โดยเฉพาะการทำนา พบมากในเขต หนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2559) การเกิดขึ้นของชุมชนในพื้นที่ดังกล่าว นั้น มีพัฒนาการเริ่มต้นมาจากการตั้งถิ่นฐาน โดยใช้คลองแสนแสบที่ถูกขุดขึ้นในสมัย รัชกาลที่ 3 เป็นรากฐานสำคัญของชุมชน สำหรับวัตถุประสงค์แรกนั้น เกิดขึ้นจากความต้องการ เชื่อมต่อแม่น้ำบางปะกงกับแม่น้ำเจ้าพระยา จากนั้น จึงเริ่มมีประชากรเข้าไปตั้งหลักแหล่งและทำนา อยู่ทั่วไป การทำนาปลูกข้าวของชาวนาฝั่งตะวันออกมีอยู่ทั่วไปจนถึงบางขุนาก ซึ่งเป็นตำบลหนึ่งใน อำเภอบางน้ำเปรี้ยว เมืองฉะเชิงเทรา เมื่อมีการขุดคลองขึ้นใหม่จึงเริ่มมีผู้คนอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ มากขึ้น และรวมทั้งที่อำเภอคลองสามวา อำเภอแสนแสบ อำเภอเจียรดับ และอำเภอหนองจอก ยก เป็นเมืองมีนบุรีขึ้นกับมณฑลกรุงเทพมหานคร ประชาชนได้ประกอบอาชีพทำนา และมีการขุด คลองเชื่อมต่อกับคลองแสนแสบขึ้นมาอีกจำนวนหนึ่ง พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์และมีน้ำที่ได้จาก ลำคลอง ทำให้พื้นที่มีความเหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม การเพาะปลูกข้าว ส่งผลให้พื้นที่ บริเวณริมคลอง เกิดชุมชนและความเจริญเติบโตของชุมชนตามมา ได้แก่ ชุมชนชาวมุสลิม ชุมชน ชาวลาว ชุมชนชาวมอญ ชุมชนชาวจีน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556) บริเวณแถบนี้เป็นที่อยู่อาศัยของ ชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมจนปัจจุบันตามกลุ่มก้อนตามเชื้อชาติดั้งเดิม มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ในกรอบวัฒนธรรมของตนอย่างเสรีและสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างผสมกลมกลืน (วารกรณ์ จิวชัยศักดิ์, 2555) การประกอบอาชีพทำนาในยุคเริ่มต้นเป็นไปในลักษณะใช้แรงงานจากคนและ สัตว์ในการทำการเพาะปลูก ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้วยการทำนาปีละ 1 ครั้งในช่วงฤดู ฝน วางจากการทำนาก็หาปลา ทำหัตถกรรม เพื่อใช้ในครัวเรือนและส่งขายในตลาดละแวกบ้าน ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพและเลี้ยงตนเองเป็นหลัก ส่วนผลผลิตที่เหลือเกินจาก ความต้องการถึงนำมาออกจำหน่าย ส่วนพันธุ์ข้าวก็ยังคงใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในระยะแรก วิถีชีวิต ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตาม กำลังตามความสามารถ มีน้ำใจมิตรไมตรีให้กัน ครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวใหญ่ มีญาติพี่น้อง รวมตัวอยู่ในชุมชนเดียวกัน

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 – 2530 เป็นจุดเริ่มต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เกิดการขยายตัวในการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในเขตปริมณฑล ทำให้พื้นที่รอบ กรุงเทพมหานคร เช่น จังหวัดปทุมธานี จังหวัดสมุทรสาคร กลายเป็นพื้นที่นิคมอุตสาหกรรม และการเจริญเติบโตของกรุงเทพมหานครในด้านการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สร้างความเจริญให้กับ ชุมชนมีการพัฒนาพื้นที่เป็นศูนย์การค้า ตลาด หมู่บ้านจัดสรร และที่พักอาศัย ประชากรในชนบทที่ อาศัยในต่างจังหวัดก็อพยพเข้ามาทำงานในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเพิ่มมากขึ้น ทั้งมาหา งานทำและใช้เป็นที่พักอาศัย ทำให้เขตเมืองขยายตัวออกไปสู่ยังเขตชานเมือง และส่งผลต่อพื้นที่ ปลูกข้าวย่านชานเมืองกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก ทำให้ปริมาณพื้นที่ปลูกข้าวมีจำนวนลดลง เริ่มมีการนำเครื่องจักรกลมาใช้เป็นแรงงานแทนแรงงานจากสัตว์ นาที่ทำเป็นนาชนิดหว่าน การผลิต เริ่มมีการผลิตเพื่อจำหน่ายแทนการบริโภคเพียงอย่างเดียว มีการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในการกำจัด ศัตรูพืชและช่วยให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น พันธุ์ข้าวก็เป็นพันธุ์ข้าวที่พัฒนาขึ้นจากกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์มีการให้ผลผลิตต่อไร่ในปริมาณที่สูงขึ้น แต่ยังคงวิถีชีวิตของคนในชุมชนในลักษณะถ้อยที่ ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ครอบครัวก็ยังคงมีลักษณะเป็นครอบครัวใหญ่ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2520 จาก ความเจริญทางเศรษฐกิจ สังคมและชุมชน ทำให้เกิดการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ได้ส่งผล กระทบทำให้คลองแสนแสบเริ่มมีสภาพเน่าเสีย สาเหตุหลักน่าจะมาจากแผนพัฒนาการ อุตสาหกรรมของรัฐบาลในยุคนั้น การสร้างถนนเพื่อความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง ขณะเดียวกันก็เกิดการสร้างที่พักตามแนวคลองแสนแสบในลักษณะหอพักหรือห้องเช่าสำหรับผู้ใช้ แรงงานที่โยกย้ายถิ่นฐานจากต่างจังหวัด เพื่อมาทำงานใน โรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งผู้พักอาศัยเหล่านี้ มักทิ้งของเสียลงในคลอง ส่วนโรงงานอุตสาหกรรมก็ปล่อยน้ำเสียลงในคลองเช่นกัน สภาพคลอง จึงเริ่มเน่าเสียและเสื่อมโทรม ทั้งนี้ผู้คนยังอาศัยน้ำในลำคลองและยังใช้ในการประกอบอาชีพคือ เลี้ยงสัตว์และการเกษตร ส่งผลให้การทำนาปลูกข้าวได้รับผลกระทบ

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2549 เริ่มเน้นการผลิตข้าวเพื่อการค้ามากขึ้น มีการนำเครื่องจักรมาใช้ เป็นแรงงานหลักในการผลิต เนื่องจากการประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตร ผู้คนที่เคยเป็นแรงงานในภาคเกษตรได้ผันตัวเองไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม เนื่องจาก ได้รับผลตอบแทนที่มากกว่า และใช้แรงงานน้อยกว่าการทำเกษตร มีการใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนา เพื่อเพิ่มผลผลิต และการใช้ยาฆ่าแมลงในการปราบศัตรูพืชเต็มรูปแบบ การพัฒนาระบบ ชลประทานเพื่อเพิ่มระบบการส่งน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก การปลูกข้าวเป็นนาปรังมีการปลูกข้าว 2-3 ครั้ง/ปี พันธุ์ข้าวเป็นพันธุ์ข้าวชนิดเบา เป็นพันธุ์ กข ซึ่งเป็นการพัฒนาพันธุ์ข้าวโดยกระทรวง เกษตรและสหกรณ์ให้มีความเหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศในแต่ละพื้นที่ การปลูกข้าวใช้น้ำฝน และน้ำจากคลองชลประทาน สภาพสังคมของชาวนาได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ๆ ได้แก่ ชาวนา ในระบบทุนนิยม คือ ชาวนาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ มีเครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ใน

การผลิต ประกอบด้วย รถไถนา รถปลูกข้าว รถเกี่ยวข้าว เครื่องพ่นยา เครื่องสูบน้ำ ทำให้สามารถทำนาได้ครั้งละจำนวนมาก และระยะเวลาในการทำนาลดน้อยลง นำเครื่องจักรมาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ เนื่องจากขายที่นาให้กับนายทุน เป็นกลุ่มชาวนาที่มีฐานะยากจน ทำการปลูกข้าวเพื่อการยังชีพเป็นหลัก เมื่อมีผลผลิตส่วนเกินจากการยังชีพ จึงนำไปขาย หากไม่มีการทำนาก็แปรเปลี่ยนสภาพไปเป็นผู้ขายแรงงาน ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550-ปัจจุบัน เป็นการปลูกข้าวที่เน้นปริมาณและผสมผสานกับการผลิตข้าวเชิงคุณภาพมากยิ่งขึ้น มีการปลูกข้าวอินทรีย์ คือพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตคุณภาพสูง การใช้ปุ๋ยชีวภาพเข้ามาแทนปุ๋ยเคมี และการใช้ยาปราบศัตรูพืชที่ทำจากสารสกัดที่ได้จากพืช เช่น สะเดา มาแทนยาฆ่าแมลงจากสารเคมี ภาครัฐได้นำนโยบายการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตข้าว มาสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง โดยการไปให้คำแนะนำแก่เกษตรกรในการปลูกข้าวโดยยึดแนวทฤษฎีใหม่ ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (วิเชียร แก้วมณี, ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

การใช้ประโยชน์ที่ดินของกรุงเทพมหานครชั้นนอกด้านตะวันออกมีการใช้พื้นที่ในด้านเกษตรกรรมมากที่สุด มีอัตราส่วนการใช้พื้นที่ประมาณร้อยละ 52.74 ของพื้นที่เกษตรกรรมทั้งหมดในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะในเขตหนองจอก ใช้พื้นที่ในด้านเกษตรกรรมมากที่สุด (ประมาณร้อยละ 71 ของพื้นที่เขต) (ศูนย์ข้อมูลสารสนเทศ วิทยาลัยสารพัดช่าง, 2559) ปัจจุบันชานเมืองด้านตะวันออกของกรุงเทพมหานครในพื้นที่เขตหนองจอก เขตคลองสามวา และเขตมีนบุรี มีลักษณะเป็นชุมชนชนบทที่คงสภาพสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ค่อนข้างมาก เห็นได้ว่าในพื้นที่ยังมีการทำนาข้าวเป็นบริเวณกว้าง ข้อมูลการปรับปรุงทะเบียนเกษตรกรของกรมส่งเสริมการเกษตรในปี พ.ศ. 2559 ระบุรายงานยอดผู้ปลูกข้าวในเขตหนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี สามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ 1-1 รายงานยอดผู้ปลูกข้าวในเขตหนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี

เขต/อำเภอ	ครัวเรือน (ครอบครัว)	พื้นที่เพาะปลูกข้าว (ไร่)	พื้นที่เกี่ยวเกี่ยวข้าว (ไร่)
หนองจอก	2,048	88,422.01	88,421.51
คลองสามวา	657	27,419.86	27,419.86
มีนบุรี	104	2,807.75	2,781.75

ที่มา: กรมส่งเสริมการเกษตร (2559)

จากปัญหาความเจริญของกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นเมืองหลวง ทำให้เกิดการพัฒนาค้นพื้นที่เป็นเขตเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น และเกิดการขยายพื้นที่ความเจริญออกไปยังชานเมือง ทำให้กรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออกได้รับผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีและการดำเนินชีวิตของชุมชนริมฝั่งคลองแสนแสบอย่างต่อเนื่อง ทำให้วิถีชีวิตของชาวนาในฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานครเปลี่ยนแปลงไป การดำรงอยู่ของชาวนาเป็นแบบครอบครัวเดี่ยว ปราศจากการพึ่งพาอาศัยกัน ในชุมชนเหมือนในอดีตที่ผ่านมา ถึงแม้ในปัจจุบันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือชาวนา ผ่านนโยบายของภาครัฐในการอุดหนุนและช่วยเหลือเกษตรกรผู้มียาได้น้อย ให้สามารถดำเนินชีวิตและดำรงอยู่ได้ในสังคม โดยนโยบายสำคัญ ได้แก่ การทำนาตามหลักทฤษฎีใหม่ การรวมกลุ่มชาวนาในรูปแบบสหกรณ์อิสลาม การให้เงินอุดหนุนเป็นค่าวัสดุคูปในการทำนา การพัฒนาส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวนาลดต้นทุนในการผลิต การรวมตัวของชาวนาในชุมชนเพื่อทำนาแปลงใหญ่ การส่งเสริมการปลูกข้าวคุณภาพสูงที่มีสารอาหารสำคัญและมีประโยชน์ต่อร่างกาย การปลูกข้าวอินทรีย์ที่ปราศจากสารเคมีและสารตกค้างจากยาฆ่าแมลง เป็นต้น

ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่า ประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่เขตหนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี แบ่งเป็น 3 ประเภทหลัก คือ ชาวไทยมุสลิม ชาวไทยเชื้อสายมอญ และชาวไทยเชื้อสายจีน แต่สำหรับชาวนามุสลิม ที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ภายในพื้นที่รอบนอกฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร เนื่องจากชุมชนชาวนามุสลิมเป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่รวมกันเป็นชุมชน มีความเหนียวแน่นของเครือข่าย และที่สำคัญคือรูปแบบการปรับตัวของชาวนามุสลิมมีความหลากหลาย สิ่งที่มีความเป็นเอกลักษณ์มากที่สุดคือการประยุกต์แนวทางของศาสนามาใช้ในการพัฒนาการปรับตัวของชาวนามุสลิมในชุมชน ทั้งการก่อตั้งกลุ่มการเงินของชุมชน และสหกรณ์อิสลามในชุมชนที่มาแทนที่ธนาคารพาณิชย์ และสหกรณ์การเกษตรในพื้นที่ที่มีปัญหา นอกจากนั้นในการใช้พื้นที่ส่วนใหญ่คือการทำนาข้าวอยู่เป็นบริเวณกว้าง มีเกษตรกรที่อยู่อาศัยบริเวณที่นาของตน และในชุมชนมัสดิก มีร้านค้าร้านอาหารขนาดย่อมไม่แออัดมากนัก นอกจากทุ่งนาแล้วยังพบการทำปศุสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงแพะ บ่อเลี้ยงปลา ไม่พบโครงการบ้านจัดสรรและคอนโดมิเนียม มีคลองส่งน้ำชลประทานจึงทำให้มีน้ำใช้ทำการเกษตรพอเพียงสามารถทำการเพาะปลูกได้ตลอดปี ชาวนาแถบนี้จึงทำนาทั้งนปีและนาปรัง แต่ทว่า เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ในบริเวณดังกล่าวยังคงรักษาการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาไว้ได้เพียงแต่อาจเปลี่ยนแปลงไปบ้างในเรื่องของอุปกรณ์และเครื่องมือทุ่นแรงเพื่อใช้ในการอำนวยความสะดวก รวมทั้งมีการจ้างแรงงานคนในพื้นที่มาเพื่อช่วยในการทำนา ซึ่งก็เนื่องมาจากสภาพสังคมที่แต่เดิมนั้น ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก แต่เมื่อสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป คนในพื้นที่จำนวนหนึ่งได้ขายที่ดินเดิมไปจนหมด ทำให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงอาชีพจากการทำเกษตรในที่นาของตนมาเป็นการรับจ้างทำเกษตรในที่นาของเพื่อนบ้าน ในขณะที่เดียวกันเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงไปก็ทำให้การใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นหลักตามแบบอย่างในสมัยโบราณนั้นได้เริ่มหมดความนิยม เพราะความต้องการลดระยะเวลาในการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว รวมทั้งการใช้ยากำจัดศัตรูพืช ก็กลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อชาวนามากขึ้น ผลคือ ต้นทุนการทำงานที่สูงขึ้นมาก ทำให้บ่อยครั้งชาวนาเองก็ประสบปัญหาขาดทุน เกิดการปรับตัวในการหารายได้จากที่อื่น ๆ เพิ่มเติม

ที่ผ่านมามีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชาวนาของประเทศไทย เช่น การศึกษาของอรรถจักร สัตยานุรักษ์ กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาสู่สังคมผู้ประกอบการ เพื่อแสวงหานโยบายไปสู่การสร้างสังคมเศรษฐกิจลักษณะใหม่ที่มีความสำคัญมาก การแสวงหาหนทางที่นำไปสู่การสร้างตลาดภายในที่เข้มแข็งเพื่อลดการพึ่งพาจากตลาดภายนอก เพื่อสร้างศักยภาพของผู้ประกอบการชาวนาในสังคมชนบทให้เกิดขึ้น นอกจากการพัฒนาตลาดแล้วจะต้องพัฒนากระบวนการในการเรียนรู้ที่นำไปสู่การจัดการศึกษาเรื่อง “ท้องถิ่นศึกษา” ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น เกิดการเรียนรู้โดยศึกษาผ่านกระบวนการการสร้างตัวตนของผู้ประกอบการชาวนาในชนบท การมองให้เห็นถึงกระบวนการจินตนาการที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ในทุกรูปแบบ (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2559) การศึกษาสังคมชนบทชาวนาไทยของฉัตรทิพย์ นาถสุภา กล่าวว่า มโนทัศน์เกี่ยวกับชุมชนชนบทของไทยได้มีนักวิชาการวิพากษ์อย่างมีตรรกะแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ สรุปได้ว่า 1. ชุมชนชนบทไทยแบบโรแมนติก มโนทัศน์แบบนี้เชื่อว่าชุมชนท้องถิ่นไทย (โดยเฉพาะในอดีต) สามารถที่จะรักษาเอกลักษณ์/ อัตลักษณ์ของตนเองได้ (แม้จะถูกอิทธิพลของรัฐเข้ามาครอบงำบ้างในบางครั้ง) อันเป็นผลให้ชุมชนเหล่านี้มีลักษณะของสังคมแบบบุพกาล (Primitive society) 2. ชุมชนชนบทไทยที่ถูกครอบงำโดยรัฐส่วนกลาง อันเป็นผลให้ชุมชนชนบทไทยต้องพึ่งพารัฐในกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะหน้าที่ที่สำคัญยิ่งของรัฐส่วนกลางก็คือ การยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้นคนในชนบทให้พ้นจากวงจร “โง่ จน เจ็บ” และ 3. ชุมชนชนบทไทยแบบการเปลี่ยนแปลงตามระบบทุนนิยม ผลจากการพัฒนาแบบทุนนิยมทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง วิธีการผลิตของผู้นคนในชนบทปรับเปลี่ยนไปจากวิธีการผลิตแบบพึ่งตนเองสู่วิธีการผลิตแบบการค้าทำให้การผลิต ต้องพึ่งพิงภายนอกทั้งเรื่องของตลาด ราคาผลผลิต ขณะเดียวกันผู้นคนในชนบทต่างใฝ่ฝันที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดี เช่น การพัฒนาด้านการศึกษา การเข้าถึงสาธารณสุข สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้เพื่อเป็นหลักประกันในการประกอบอาชีพ เป็นต้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556)

การศึกษาของยศ สันตสมบัติ (2539) กล่าวถึง ชุมชนชาวนาท่าเกวียนเป็นบริบทของชาวนาในชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมอุตสาหกรรมซึ่งมีที่มาจากระบบทุนนิยม เป็น

ระบบที่ทำลายชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน ชาวบ้านต้องสร้างระบบเครือข่ายหรือชุมชนเพื่อต่อรอง และแทนที่ระบบทุนนิยม โดยได้เสนอกระบวนการปิดล้อมชุมชนใน 3 กรณี คือ 1. การล้อมรั้วก่อน การปฏิวัติอุตสาหกรรมก่อนการเกิดทุนนิยมอุตสาหกรรมในยุโรป 2. การพัฒนาทุนนิยมในอาณานิคมในช่วงสมัยการค้าอาณานิคม 3. การพัฒนาทุนนิยมในประเทศกำลังพัฒนาในปัจจุบัน ชุมชนท่าเกวียนได้รับผลกระทบ ชาวบ้านสูญเสียที่ดิน เนื่องจากประสบการขาดทุนในระบบตลาดติดต่อกัน พัฒนาการของระบบทุนนิยมที่เข้ามาสู่ท่าเกวียน เข้ามาเอาผลประโยชน์มากกว่ามาทำให้เกิดความเจริญอย่างแท้จริง นายทุนจำนวนน้อยจากภายนอกเท่านั้นที่รวยขึ้น ส่วนชาวบ้านท่าเกวียนส่วนใหญ่ไม่ได้มีชีวิตที่ดีกว่าเดิม ชาวนาท่าเกวียน 2 ใน 3 สูญเสียที่ดินกลายเป็นชาวนาไร้ที่ดิน (ยศ สันตสมบัติ, 2539) และจากงานวิจัยของชิตติญา เหล่าอัน ได้ทำการศึกษาชุมชนชาวนาหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด กล่าวว่าได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ในอดีตมักจะมองเศรษฐกิจของชาวนาว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพเป็นหลัก แต่ในปัจจุบัน “ชาวนา” ได้กลายมาเป็น นายทุนที่สะสมที่ดินขนาดใหญ่ และมีเงินมากพอเพื่อใช้ลงทุนปลูกข้าวพันธุ์ ส่งเสริมหรือพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขาย (Cash crop) ดังที่นิธิได้กล่าวว่า “ชาวนาในความหมายเดิมนั้นแทบไม่เหลือในเมืองไทย ทั้งหมดของผู้ทำนามุ่งจะขายผลผลิตของตนในตลาด คนอีสานจำนวนมากปลูกข้าวเจ้าเพื่อได้เงินไปซื้อข้าวเหนียวมากิน คนที่ปลูกข้าวหอมมะลิ เวลานี้ไม่ใช่ชาวนาระดับย่อยอีกแล้ว เพราะที่นาของเขาไม่ต่ำกว่า 50 ถึง 100 ไร่ ขึ้นไปทั้งนั้น ชาวนาไทยจึงกลายเป็นกสิกรหรือเกษตรกรที่ฝรั่งเรียกว่า “Farmers” ไปหมดแล้ว มิใช่ชาวนา (Peasants) แบบเดิมอีกต่อไป นอกจากนี้การอยู่ในภาคเกษตรหรือการเป็น “ชาวนา” เพียงอย่างเดียวก็ไม่สามารถจะทำให้ชาวนาดำรงชีวิตอยู่ได้เฉกเช่นในยุคการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพหรือยุคของการเริ่มปรับเปลี่ยนการผลิตเข้าสู่ทุนนิยมได้อีกต่อไป (ชิตติญา เหล่าอัน, 2553)

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่า มีปัจจัยและเงื่อนไขอะไรบ้างที่ส่งผลต่อการปรับตัวและพลวัตของชาวนามุสลิม ขณะเดียวกันชาวนามุสลิมสร้างกลไกเพื่อรองรับการปรับตัวอย่างไร และจะมีทางเลือกอย่างไรในการปรับตัว อันจะมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการสร้างความอยู่รอดของชาวนาในยุคปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก
2. เพื่อศึกษากลไกการปรับตัวของของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก
3. เพื่อนำเสนอทางเลือกในการปรับตัวของของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก

ขอบเขตของการวิจัย

1. พื้นที่ที่ศึกษา

พื้นที่ในการศึกษาวิจัยผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร เพราะเป็นพื้นที่ที่ชาวมุสลิมอาศัยอยู่มากที่สุดในเขตกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย 3 เขต ได้แก่ หนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี สาเหตุเพราะพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ทำนาแหล่งสุดท้ายที่ยังเหลืออยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร โดยเฉพาะการทำนาที่เป็นอาชีพดั้งเดิมสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นแล้วประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม หรือผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม อันมีรูปแบบแนวทางปฏิบัติที่มีความแตกต่างอันสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาอิสลาม แตกต่างจากชาวนาในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ

2. ด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาของการวิจัยไว้ เพื่อศึกษาการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตของชาวมุสลิม ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ระบบกลไกของรัฐ การขยายตัวของเมืองที่เข้าไปยังพื้นที่ชนบท อันนำไปสู่การวิเคราะห์กลไกการปรับตัวของสังคมชาวมุสลิมที่ทำให้สามารถดำรงอยู่ได้ อาทิ เช่น การสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้า การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การพึ่งตนเอง การรวมกลุ่มเพื่อต่อยอดกับระบบตลาด การปรับตัวสู่การประกอบธุรกิจ การหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร การปรับตัวสู่การทำเกษตร และท้ายที่สุดแล้วผู้วิจัยนำผลที่ได้มานำเสนอทางเลือกในการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

3. ด้านระยะเวลา

ด้านระยะเวลานั้นผู้วิจัยวิเคราะห์ห้วงระยะเวลา คือ ปี พ.ศ. 2504-ปัจจุบัน เพราะเป็นจุดเริ่มของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมจากการขยายตัวในการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในเขตปริมณฑล ส่งผลให้ปริมาณพื้นที่ปลูกข้าวในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑลมีจำนวนลดลง เริ่มมีการนำเครื่องจักรกลมาใช้แทนแรงงานจากสัตว์ ต่อมาใน พ.ศ. 2531-2549 การปลูกข้าวเน้นเป็นการปลูกข้าวในเชิงพาณิชย์ มีการปลูกข้าว 2-3 ครั้ง/ปี มีการนำเครื่องจักรมาใช้เป็นแรงงานหลักในการผลิต เนื่องจากการประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตร มีการใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิต และการใช้ยาฆ่าแมลงในการปราบศัตรูพืชเต็มรูปแบบ และ ในช่วงปัจจุบัน พ.ศ. 2550-ปัจจุบัน การปลูกข้าวแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การปลูกข้าวที่เน้นปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้จะมีคุณภาพต่ำ และการปลูกข้าวที่เน้นคุณภาพ มีการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ไม่ใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลงในกระบวนการผลิต

และหน่วยงานภาครัฐเข้ามาส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกข้าวที่มีประสิทธิภาพและลดต้นทุนการผลิต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีประโยชน์ต่อการบุกเบิกองค์ความรู้ในทางวิชาการ เกี่ยวกับทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในสังคมไทยสมัยใหม่ โดยเฉพาะชาวนาในสังคมเมือง อย่างกรุงเทพมหานคร ที่ต้องเผชิญกับปัจจัยและเงื่อนไขที่แตกต่างจากชาวนาในสังคมชนบท
2. การนำผลงานวิจัยที่ได้ไปนำเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการปรับตัวของชาวนาในเมืองและชาวนาในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย

บทที่ 2

การสำรวจองค์ความรู้

การสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่ กรุงเทพมหานครรอบ นอกฝั่งตะวันออก สามารถสรุปเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. สังคมชาวนาและการปรับตัวของสังคมชาวนาในมุมมองของสำนักมาร์กซิสต์
2. สังคมชาวนาและการปรับตัวของสังคมชาวนาในมุมมองของสำนักเวเบอร์เรียน
3. สังคมชาวนาและการปรับตัวของสังคมชาวนาในมุมมองของของชชานอฟ (A.V. Chavanov) เจม ซี สก็อต และสำนักวัฒนธรรมชุมชน
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. สรุปตัวแบบการวิเคราะห์การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบ นอกฝั่งตะวันออก

สังคมชาวนาและการปรับตัวของสังคมชาวนาในมุมมองของสำนักมาร์กซิสต์

ปัญหาและความสำคัญของชาวนาทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในประเทศโลกที่สามได้รับความสนใจเป็นอย่างมากตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา ผลกระทบของระบบทุนนิยมและลัทธิล่าอาณานิคมในสังคมชนบทได้กระตุ้นให้ชาวนาทั่วโลกเข้ามามีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ทางการเมือง จนกระทั่งเกิดการปฏิวัติที่สำคัญหลายครั้ง ทั้งในฝั่งยุโรป และเอเชีย ซึ่งล้วนแต่มีชาวนาเป็นผู้ร่วมที่สำคัญทั้งสิ้น (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533, หน้า 1-3) ความสนใจของนักคิดแนวมาร์กซิสต์ ประกอบด้วย มาร์กซ์ เลนิน และเค้าท์สกี ต่อจุดกำเนิดและปัญหาของการขยายตัวของทุนนิยมในสังคมชาวนา โดยแนวคิดหลักของสำนักนี้คือ จากการขยายตัวของระบบทุนนิยมสู่ชุมชนได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาโดยมีแนวโน้มว่าชาวนาจะเปลี่ยนไปเป็นแรงงาน/กรรมกรในที่สุด ตัวอย่างของนักคิดในสำนักมาร์กซิสต์มีดังต่อไปนี้

1. คาร์ล มาร์กซ์ (Karl marx)

หลักการของมาร์กซ์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมชาวนาอยู่บนฐานคิดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ ซึ่งจะมีมิติของความสอดคล้องกันและความขัดแย้งดำรงอยู่ในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจของผู้คน แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย แต่ที่สำคัญคือแต่ละฝ่ายจะได้ไม่เท่ากัน คนที่มีอำนาจ มีทรัพยากร มีอิทธิพลมากกว่า ย่อมได้รับประโยชน์มากกว่า ความเหลื่อมล้ำในการแบ่งผลประโยชน์นี้ย่อมมีผลกระทบและความไม่เท่าเทียมกันดังกล่าวที่ผลักดันให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้น (ปรีชา

เปี่ยมพงศ์สานต์, 2538, หน้า 31) ในทัศนะของมาร์กซ์ได้มองสังคมชวานาและวิธีการผลิตแบบเอเชียไว้ดังต่อไปนี้

ในบริบททุนนิยมยุโรปตะวันตกในศตวรรษที่ 19 คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) เสนอว่า สังคมชวานาซึ่งทำการผลิตตามประเพณีดั้งเดิม จะถูกกวาดล้างให้หมดไป เพื่อเปิดทางให้แก่ทุนนิยมซึ่งเป็นระบบการผลิตที่ก้าวหน้ากว่าเข้ามาแทนที่ (พฤกษ์ เกาถวิล, 2551, หน้า 3) โดยการมองวิธีการผลิตในสังคมทุนนิยมของมาร์กซ์ มีแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการแตกตัวเป็นชนชั้น และการขูดรีดแรงงานส่วนเกิน มาร์กกล่าวถึงระบบการผลิตในสังคมทุนนิยมว่าภายใต้ระบบทุนที่ดูคล้ายกับเป็นระบบที่ทุกฝ่ายแลกเปลี่ยนกันโดยเสรี แต่จริงแล้วการแตกแยกทางชนชั้นก็ยังแบ่งเป็น 2 ชั้น คือชนชั้นนายทุนสมัยใหม่ในกิจการอุตสาหกรรม (The bourgeoisie) และชนชั้นกรรมกรวิชาชีพ (The proletariat) ที่ยังเกิดการขูดรีด (Exploitation) เช่นเดียวกับสังคมทาส กล่าวคือ ในระบบทุน นายทุนสามารถยึดผลผลิตส่วนเกินที่กรรมกรผลิตได้นี้เป็นของตนเอง เพราะระบบทุนไม่ใช่ระบบที่มีการแลกเปลี่ยนต่อรองโดยเสรีอำนาจที่เท่าเทียมกันจริง ๆ นายทุนผูกขาดเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะ ขณะที่กรรมกรต่อรองไม่ได้เนื่องจากมีเพียงพลังแรงงาน (Labor power) ที่มาขายให้กับนายทุนเพื่อทำงานเลี้ยงชีวิต นายทุนจึงจ่ายค่าจ้างเพียงเทียบเท่ามูลค่าของพลังแรงงานของกรรมกรคือพอให้กรรมกรยังชีพ ส่วนค่าของผลผลิตที่กรรมกรทำขึ้นมาที่เกินกว่านั้น หรือที่เรียกว่ามูลค่าส่วนเกิน (Surplus value) นายทุนยึดเอาไปได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2555, หน้า 25)

มาร์กซ์ ศึกษาสังคมชวานาในอังกฤษและเสนอว่าภายใต้การขยายตัวของทุนนิยมจะมีการสะสมทุนเบื้องต้น (Primitive accumulation of capital) ซึ่งเป็นกระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรง (ชวานา) ออกจากปัจจัยการผลิต (แรงงานและที่ดิน) ของตนเอง โดยทำหน้าที่เปลี่ยนปัจจัยการผลิตให้กลายเป็นทุนควบคู่กับการเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงให้เป็นแรงงานรับจ้าง เช่นใน ศตวรรษที่ 15 – 19 ภายหลังจากปฏิวัติอุตสาหกรรมในอังกฤษ การผลิตขนาดเล็กของชวานาค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยการผลิตแบบโรงงานขนาดใหญ่ ที่ใช้เทคโนโลยีการผลิตอันทันสมัย เพื่อให้ได้ผลผลิตทางการเกษตรจำนวนมาก ส่งเป็นวัตถุดิบแก่ภาคอุตสาหกรรม การผลิตแบบโรงงานขนาดใหญ่ได้แปลงชวานาที่ผลิตแบบยังชีพให้หันมาใช้ทุน และเทคโนโลยีอย่างเข้มข้นเพื่อความอยู่รอดในระบบ ส่งผลให้ชวานารายย่อย ที่ไม่มีปัจจัยการผลิตและทุนเพียงพอ รวมถึงผู้ที่ล้มเหลวในการผลิตเพื่อยังชีพตัดสินใจผันตัวมาเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร พัฒนาการของกระบวนการทุนนิยมจึงทำลายเงื่อนไขการดำรงอยู่ของชวานาแบบดั้งเดิมมากขึ้นเรื่อย ๆ (กาญจนา บุญยัง, 2558, หน้า 61)

ในสังคมชวานาแบบทุนนิยมสมัยใหม่ แม้ว่าชวานาจะเป็นผู้ทำการผลิตในที่นาของตนเอง อย่างไรก็ตามการผลิตทั้งหมดก็เกี่ยวพันและถูกกำหนดจากระบบตลาด ทั้งในด้านปัจจัยการผลิต ตลาดที่ดิน ตลาดแรงงาน และตลาดซื้อขายข้าว โดยที่ต้องตกอยู่ในภาวะไร้ความสามารถ

ในการต่อรองผลประโยชน์ของตน มาร์กซ์ เรียกภาวะที่เกษตรกรต้องตกอยู่ในสถานการณ์เช่นนี้ว่า “การจําแนกแรงงานต่อทุนในรูปแบบ” (Formal subsumption of labour under capital) ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ทุนไม่ได้เข้าไปจัดการแรงงานการผลิตโดยตรง แต่ปล่อยให้การผลิตเป็นไปในรูปแบบดั้งเดิม และอาศัยระบบตลาดเป็นเครื่องมือสกัดมูลค่าส่วนเกิน (Surplus value) โดยผ่านกลไกค่าเช่าทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กำไรจากการกีดราคาซื้อผลผลิต การจําแนกต่อแรงงานต่อทุนในรูปแบบเป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นก่อน “การจําแนกแรงงานต่อทุนแท้จริง” (Real subsumption of labour under capital) ที่ทุนเข้าไปจัดการการผลิตของแรงงานโดยตรง ในรูปแบบฟาร์มขนาดใหญ่ ที่จ้างแรงงานมาทำการผลิตในฟาร์ม ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในระบบทุนนิยมโดยสมบูรณ์แบบ อย่างไรก็ตาม ภาวะการจําแนกแรงงานต่อทุนในรูปแบบนี้ ก็มีเนื้อแท้เป็นความสัมพันธ์ในระบบทุนนิยมแล้ว เพราะเกษตรกรก็ไม่ต่างอะไรจากแรงงานในไร่นาของตนเอง ที่ทำงานให้กับนายทุน ที่แฝงตัวอยู่ในรูปนายทุนผู้ค้ำบัจจ่ายการผลิต เจ้าที่ดิน สถาบันเงินกู้ เป็นต้น (พฤษ์ เกาถวิไล, 2551, หน้า 12)

มาร์กซ์มีความเชื่อมั่นอย่างมากว่า การผลิตขนาดใหญ่โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่มีความเหนือกว่าการผลิตขนาดเล็กที่ใช้เครื่องมือการผลิตล้าหลังของชาวนา ดังนั้นพัฒนาการของทุนนิยมยิ่งจะทำลายเงื่อนไขการดำรงอยู่ของชาวนามากยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้มีผลกระทบในเชิงปฏิวัติต่อภาคเกษตรกรรมมากกว่าที่อื่น ด้วยเหตุที่ว่ามันได้ทำลายกำแพงแห่งสังคมเก่า และแทนที่ชาวนาด้วยแรงงานรับจ้าง กลุ่มคนระดับล่างของชนชั้นกลาง อาทิ พ่อค้าขนาดเล็ก ร้านค้ารายย่อย พ่อค้าปลีกหัตถกร และชาวนา ทั้งหมดต่างค่อย ๆ หดไป จนหายกลายเป็นกรรมาชีพ เหตุผลบางส่วนเป็นเพราะทุนขนาดเล็กนั้นมีขนาดไม่เพียงพอต่อการดำเนินงานอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ตามทัศนะของมาร์กซ์ กลุ่มชาวนาคือกลุ่มชนชั้นที่ไม่มีความสำคัญใด ๆ ในอนาคต เมื่อเทียบกับชนชั้นอื่น ๆ เช่น ชนชั้นกลุ่มทุนและชนชั้นแรงงานรับจ้าง ที่กำลังเติบโตขึ้นมาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นพลังสำคัญต่อการผลักดันประวัติศาสตร์ มาร์กซ์จะให้ความสนใจต่อชาวนาในกรณีช่วงเปลี่ยนผ่านมาสู่ทุนนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทชาวนาต่อการวางรากฐานให้กับการเจริญเติบโตของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม (กรองใจ ฉลาด, 2549, หน้า 8-14)

กล่าวโดยเฉพาะมุมมองที่มีต่อสังคมชาวนาของมาร์กซ์ กับสังคมชาวนาในเอเชีย มาร์กซ์ได้นำเสนอผ่าน แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชีย ยังอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่แบ่งสังคมออกเป็นชนชั้นซึ่งในความสัมพันธ์ทางการผลิตของวิธีการผลิตแบบเอเชียที่ มักถูกมองแยกว่าเป็น 2 ชนชั้น คือ ชุมชนหมู่บ้าน และรัฐ ชุมชนหมู่บ้านในวิธีการผลิตแบบเอเชียตั้งอยู่แยกต่างหากจากกัน และกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในชนบท หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะเป็นเสมือนโลกเล็ก ๆ ในตัวเอง ประกอบด้วยครัวเรือนหลาย ๆ ครัวเรือนอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยที่แต่ละครัวเรือนทำการผลิตอาหารและเสื้อผ้าใช้เอง จึงมีความเพียงพอเบื้องต้นในระดับครัวเรือน และภายในหมู่บ้านก็ยังมีช่างฝีมือ

ทำงานหัตถกรรมที่ต้องใช้ความชำนาญเฉพาะอย่าง ทำให้หมู่บ้านมีความเพียงพอในตัวเองทางเศรษฐกิจ โดยแทบไม่ต้องพึ่งพาอาศัยภายนอก แต่ละหมู่บ้านจึงตั้งอยู่เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน และมีการติดต่อกันน้อยมาก (Lawrence, 1972 อ้างถึงใน ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 17) ชุมชนหมู่บ้านมีกำเนิดมาจากชุมชนเชื้อสาย หรือสังคมเผ่าในยุคโบราณ มีลักษณะเป็นสังคมเครือญาติทุกคนในชุมชนมีเชื้อสายเดียวกัน และต้องพึ่งพาอาศัยกันเพื่อความอยู่รอดมาตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นชนเผ่าเร่ร่อน ไม่ได้ลงหลักปักฐานเป็นการถาวร สภาพความจำเป็นทางเศรษฐกิจซึ่งต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมในระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาตินี้ ทำให้ความอยู่รอดของทุกวิถีชีวิตในชุมชนขึ้นอยู่กับความร่วมมือกันของสมาชิกในชุมชนโดยตรง ฉะนั้น ทั้งตัวชุมชนเองและความเป็นชุมชนจึงมีความหมายอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่และสืบทอดต่อไปของชุมชน โดยนัยนี้ชุมชนจึงเป็นทั้งโลกเป็นทั้งชีวิต และเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของคนในชุมชน แต่ละบุคคลจะเข้าถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพได้ ก็โดยผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชนเพียงสถานเดียว (Marx, 1883 อ้างถึงใน ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 17)

ความสำคัญของความเป็นชุมชนยังดำรงสืบต่อมา เมื่อชุมชนเริ่มปักหลักตั้งถิ่นฐานทำกิจกรรมและเลี้ยงสัตว์ แทนที่จะหาเก็บหรือล่าเอาจากธรรมชาติอย่างในอดีต เป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางเศรษฐกิจของตน พื้นฐานการผลิตของชุมชนหมู่บ้านในวิถีการผลิตแบบเอเชียคือเกษตรกรรม แต่ละครัวเรือนจะทำการผลิตสำหรับบริโภคในครัวเรือนของตน และทุกครัวเรือนต่างทำการผลิตด้วยกันทั้งสิ้น การผลิตเพื่อเป็นสินค้าจึงมีความสำคัญน้อยมากในวิถีการผลิตแบบเอเชีย นอกจากแต่ละครัวเรือนจะผลิตอาหารกินเองแล้วยังมีการปั่นด้ายและทอผ้าใช้เองอีกด้วย ทุกครัวเรือนจึงมีความเพียงพอในระดับหนึ่ง ส่วนงานหัตถกรรมที่ต้องใช้ความชำนาญเฉพาะอย่างก็จะมีช่างฝีมือในหมู่บ้าน เช่น ช่างปั้น ช่างเหล็ก เป็นผู้ผลิตให้กับชุมชน หมู่บ้านจึงมีความเพียงพอในตัวเองและมีการแลกเปลี่ยนอยู่ภายในหมู่บ้านเองในระดับที่จำกัด โดยแทบจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับภายนอก (Lawrence, 1972 อ้างถึงใน ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 18)

พลังงานผลิตทั้งในด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมอยู่ในระดับที่ต่ำ การผลิตขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมาก เช่น ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะของทรัพยากรในท้องถิ่น รวมถึงดิน น้ำ ตลอดจนลม ฝน และฤดูกาล เป็นต้น เทคนิคการผลิตและเครื่องมือที่ใช้เป็นแบบง่าย ๆ ที่ชุมชนพัฒนาขึ้นมาให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของตน (Lawrence, 1972 อ้างถึงใน ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 18) โดยอาศัยประโยชน์จากสภาพที่เป็นอยู่ของธรรมชาติมากกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เข้ากับความต้องการของตนการแบ่งงานกันทำในกระบวนการผลิต มีลักษณะเป็นการแบ่งกันตามสภาพทางกายภาพของบุคคล เช่น เพศ และวัย ไม่ใช่การแบ่งกันตามทักษะความชำนาญ คนแต่ละคนจึงทำงานทุกอย่างเหมือนกัน ไม่มีการแบ่ง

งานทำเป็นการเฉพาะประสิทธิภาพการผลิตจึงต่ำ และไม่ค่อยมีผลผลิตส่วนเกินหรือมีแต่น้อย ทว่าเพียงพอต่อการดำรงอยู่ของชีวิตในชุมชนระบบกรรมสิทธิ์ในวิธีการผลิตแบบเอเชีย เป็นระบบกรรมสิทธิ์ชุมชน กล่าวคือ กรรมสิทธิ์เหนือที่ดินเป็นของชุมชน ปัจเจกชนไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินที่ตนทำการเพาะปลูก ทว่าที่ดินทั้งหมดเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของทั้งชุมชน แต่ละบุคคลมีเพียงกรรมสิทธิ์ในการครอบครองเพื่อทำประโยชน์จากที่ดิน และการครอบครองนี้จะทำได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นเป็นสมาชิกของชุมชนเท่านั้น เนื่องจากพื้นฐานการผลิตของชุมชนคือเกษตรบนผืนดินนั้น การที่ปัจเจกการผลิตคือที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน และคนจะเข้าถึงปัจจัยการผลิตนี้ได้ก็โดยผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชนเท่านั้น ทำให้คนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชุมชนด้วยพันธะผูกพันที่แน่นหนา ไม่สามารถปลีกตัวออกจากชุมชนได้ เพราะการปฏิเสธชุมชนก็หมายถึงการปฏิเสธในการใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพไปด้วยพร้อม ๆ กันในภาวะที่พลังการผลิตอยู่ในระดับต่ำ บุคคลต้องเข้าถึงปัจจัยการผลิตโดยผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชน และมีการแบ่งงานกันทำในขนาดที่จำเป็น ซึ่งส่งผลให้มีผลผลิตส่วนเกินจำกัดไปด้วย ทุกคนในชุมชนจึงมีความเท่าเทียมกันในแง่ของการดำรงชีวิต และหัวหน้าครอบครัวก็มีความเท่าเทียมกันในแง่ของสถานภาพทางสังคมด้วย (ภักพัฒนา ทิพยประไพ, 2538, หน้า 19)

อย่างไรก็ดี ในชุมชนก็ยังมีภารกิจส่วนรวมบางอย่างที่มีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนโดยรวม เช่น งานหัตถกรรม งานดูแลรักษาความสงบเรียบร้อย งานกำหนดเวลาสำหรับกิจกรรมการเพาะปลูก งานควบคุมปริมาณน้ำ เป็นต้น ชุมชนต้องการให้บางคนในหมู่บ้านประกอบภารกิจเหล่านี้ ภายในหมู่บ้านจึงเกิดการแบ่งงานกันทำขึ้นในระดับหนึ่งที่ไม่สูงนัก เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นร่วมกันของชุมชน และชุมชนจะเป็นผู้รับภาระค่าใช้จ่ายสำหรับการดำรงชีพของผู้ที่ไม่ได้ทำการผลิตเพื่อการยังชีพของตนเองเหล่านี้ การจัดโครงสร้างของชุมชนในลักษณะนี้ ทำให้ความเพียงพอในตนเองของชุมชนขยายขอบเขตรวมไปถึงกิจการต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนด้วยชุมชนได้อาศัยส่วนเกินของชุมชนรองรับความต้องการในส่วนนี้ได้ด้วยตัวของชุมชนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยภายนอกมากนัก ชุมชนจึงมีลักษณะเป็นองค์กรอิสระซึ่งดำเนินการต่าง ๆ เพื่อการผลิตซ้ำตัวเองได้ด้วยตัวของตัวเอง และมีการติดต่อกับภายนอกที่จำกัด แต่ละชุมชนจึงมีลักษณะเป็นโลกของตัวเองและไม่ขึ้นแก่กัน การแบ่งงานในชุมชนซึ่งยังมีขนาดที่จำกัดนี้ เป็นรูปแบบเบื้องต้นของการเกิดขึ้นชั้นในหมู่บ้านบางแห่งอาจมีระบบวรรณะและมีทาสด้วย แต่การมีชนชั้นนี้ยังไม่ได้พัฒนาไปจนถึงขั้นของการแบ่งแยกเป็นชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิตและชนชั้นที่ไร้ปัจจัยการผลิต เพราะระบบหมู่บ้านพื้นฐานของกรรมสิทธิ์ชุมชนยังคงเข้มแข็งอยู่จึงยังไม่มี ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นเกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน การเกิดขึ้นชั้นจึงไม่ใช่ลักษณะหลักของหมู่บ้านไม่

สามารถทำลายลักษณะความเป็นชุมชน ซ้ำยังถูกบังคับโดยลักษณะความเป็นชุมชนของหมู่บ้านอีกด้วย (ภักพัฒนา ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 20)

กลไกต่าง ๆ ของระบบหมู่บ้านในวิถีชีวิตแบบเอเชียได้พัฒนาสืบเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนานทำให้ระบบอุดมการณ์สอดคล้องและสนับสนุนต่อระบบการผลิตและระบบความสัมพันธ์ในชุมชนอย่างเข้มแข็ง ตั้งแต่ในระดับพื้นฐานที่สุด คือระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ไปจนถึงระดับของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน รูปแบบของการผลิตและจัดสรรส่วนเกินเพื่อตอบรับภารกิจส่วนรวม ตลอดจนรูปแบบในการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก ล้วนแต่วางพื้นฐานอยู่บนกลไกของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกด้านอุดมการณ์ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน และต่างก็ส่งผลกระทบต่อถึงกันและกันอย่างใกล้ชิด กลไกด้านอุดมการณ์ของหมู่บ้าน จะแสดงตัวออกมาผ่านขนบประเพณีของชุมชน ซึ่งเป็นการกำหนดแบบแผนพฤติกรรมในทุก ด้าน ของทุกคนในหมู่บ้าน ขนบประเพณีจึงมีลักษณะเข้มแข็ง และมีอิทธิพลต่อรูปแบบ ของชุมชนหมู่บ้านอย่างใกล้ชิดเมื่อหมู่บ้านเติบโตขยายตัวใหญ่ขึ้น ก็จะมีการอพยพโยกย้ายผู้คนบางส่วนออกไปตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ ซึ่งมีทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนกันกับหมู่บ้านเดิม มีวิธีการผลิตแบบเดิม มีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบเดิมและมีระบบอุดมการณ์ระบบเดิม ชุมชนหมู่บ้านจึงมีการขยายตัวในเชิงปริมาณ ทว่าลักษณะในเชิงคุณภาพของหมู่บ้านยังคงเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงหรือมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย ซึ่งเกิดขึ้นอย่างเชื่องช้ามากและไม่มีการพัฒนาขึ้นมาเป็นชุมชนรูปแบบใหม่อย่างชัดเจน (ภักพัฒนา ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 21)

รัฐ ในวิถีการผลิตแบบเอเชีย รัฐอ้างตนเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดครอบทับลงไปบนกรรมสิทธิ์ของชุมชนอีกทีหนึ่ง รัฐจึงเป็นเสมือนชุมชนใหญ่ที่รวมชุมชนทั้งหมดเอาไว้ด้วยกัน การอ้างสิทธิ์ของรัฐนี้นำมาซึ่งความชอบธรรมในการดึงดูดส่วนเกินจากหมู่บ้านเพื่อมาหล่อเลี้ยงรัฐเอง ส่วนเกินที่ถูกดึงมานี้อยู่ในรูปของภาษีที่ชุมชนต้องจ่ายให้กับรัฐ ในขณะเดียวกัน ก็ถือเป็นเสมือนค่าเช่าที่รัฐเรียกเก็บจากชุมชน อันเนื่องมาจากการเข้าไปใช้ที่ของรัฐไปด้วยพร้อม ๆ กัน ภาษี/ค่าเช่านี้ จึงมีลักษณะเหมือนกับสองด้านของเหรียญเดียวกัน ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้าน ภาษี/ค่าเช่า นี้ เป็นส่วนเกินที่รัฐเรียกเก็บจากชุมชน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในชุมชนหมู่บ้านนั้น รัฐจึงติดต่อโดยตรงเฉพาะกับตัวหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งแสดงบทบาทเป็นประตูหรือช่องทางผ่านส่วนเกินจากหมู่บ้านไปสู่รัฐ โดยที่รัฐไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวหรือจัดการการผลิตและการแจกจ่ายภายในหมู่บ้านเลย หัวหน้าหมู่บ้านจึงมีฐานะพิเศษ กล่าวคือ เป็นตัวแทนของหมู่บ้านในสายตาของรัฐ และเป็นตัวแทนของการสื่อสารกับรัฐในสายตาของคนในหมู่บ้าน ไปด้วยพร้อม ๆ กัน (Anderson, 1972 อ้างถึงใน ภักพัฒนา ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 22) ส่วนเกินที่หมู่บ้านส่งให้กับรัฐนี้อยู่ในหลายรูปแบบ คือ ในรูปของแรงงาน ซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นพื้นฐาน ในรูปของผลผลิตส่วนเกินของชุมชน

และในรูปของเงินตรา ซึ่งเป็นรูปแบบที่มีอยู่จำกัดที่สุดส่วนเกินเหล่านี้เป็นผลประโยชน์หรือรายได้โดยตรงของรัฐ ซึ่งถูกรัฐผูกขาดโดยสิ้นเชิง และรัฐใช้จ่ายรายได้นี้ไปเพื่อหล่อเลี้ยงให้รัฐสามารถดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้รัฐ ยังมีกลุ่มคนอีกมากมายหลายกลุ่มซึ่งเข้ามาทำงานให้กับรัฐในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ที่รัฐให้ กลุ่มคนเหล่านี้จึงไม่ใช่ผู้ที่ทำการขูดรีดส่วนเกินด้วยตนเอง ทว่าเข้าถึงส่วนเกินได้โดยผ่านรัฐอีกต่อหนึ่ง (ภักพัฒนา ทิพยประไพ, 2538, หน้า 23)

ความชอบธรรมในการดึงดูเอามูลค่าส่วนเกินจากชุมชนวางพื้นฐานอยู่บนการอ้างสิทธิ์ของรัฐในฐานะเจ้าของที่ดิน รัฐจึงมีหน้าที่จัดการงานสาธารณะใด ๆ ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพและการทำการเกษตรของชุมชนบนผืนดินของรัฐนี้ ในขณะที่ชุมชนก็มีหน้าที่ต้องจ่ายค่าเช่าให้แก่รัฐสำหรับการใช้ประโยชน์ที่ดินและการรับบริการของรัฐเป็นการแลกเปลี่ยนกัน งานสาธารณะที่มักถูกอ้างถึงในการอธิบายวิถีการผลิตแบบเอเชีย ได้แก่งานชลประทานขนาดใหญ่ซึ่งมีความจำเป็นเนื่องมาจากสภาพภูมิอากาศที่แห้งแล้ง ทว่าการที่พลังงานผลิตมีระดับต่ำและการที่พื้นที่มีขนาดกว้างใหญ่ ทำให้ชุมชนไม่สามารถร่วมกันจัดการงานชลประทานนี้โดยสมัครใจได้ จึงเป็นช่องว่างให้รัฐแทรกเข้ามารับภารกิจนี้เสียเอง การขูดรีดส่วนเกินนี้ มีความสัมพันธ์กับลักษณะอำนาจรวมศูนย์ของรัฐเอเซียอย่างใกล้ชิดในแง่หนึ่ง รัฐมีความจำเป็นต้องรวมศูนย์อำนาจการควบคุมอย่างเด็ดขาดไว้ที่ส่วนกลาง เพื่อจัดการภารกิจสาธารณะที่ยิ่งใหญ่ให้ลุล่วงไปได้โดยอาศัยอำนาจนั้น ในขณะที่ยังอีกแง่หนึ่ง รัฐจำเป็นต้องมีอำนาจการปกครองที่เข้มแข็ง เพื่อควบคุมให้ชุมชนหมู่บ้านเชื่อฟัง และส่งมอบภาษีครบถ้วนทันตามกำหนดเวลาอย่างเคร่งครัด (ภักพัฒนา ทิพยประไพ, 2538, หน้า 23)

อำนาจเด็ดขาดนี้จำเป็นต้องมีศูนย์กลางอำนาจหรือศูนย์กลางการปกครอง ซึ่งก็ได้แก่เมืองนั่นเอง เมืองในวิถีการผลิตแบบเอเซียจึงมีลักษณะเป็นเมืองราชการคล้ายค่ายทหารเป็นที่อยู่อาศัยของผู้ปกครองและบรรดากลุ่มคนต่าง ๆ ที่ทำมาหากินกับผู้ปกครอง ในแง่นี้เมืองจึงเป็นที่ตั้งของรัฐ มีฐานะเป็นกองบัญชาการปกครอง และเป็นศูนย์รวมของอำนาจทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม อีกทั้งการค้ากับต่างประเทศเท่าที่มีอยู่ก็ผูกขาดโดยรัฐ เมืองจึงไม่ใช่ศูนย์กลางการค้าอย่างในเมืองในยุโรปปลายยุคพิวคัลเป็น แต่เป็นเพียงที่ทำการค้าของรัฐ เมืองในเอเซียจึงมีความหมายเป็นเพียงแค่สถานที่เท่านั้น ไม่มีพัฒนาการหรือความเคลื่อนไหวที่แตกต่างไปจากความเป็นชุมชนหมู่บ้านทั่วไป วิถีการผลิตแบบเอเซียจึงมักถูกกล่าวถึงว่า มีความเป็นเอกภาพในระหว่างเมืองกับชนบท ซึ่งก็คือไม่มีความแตกต่างกันนั่นเอง เมื่อมองสังคมเอเซียในภาพรวมซึ่งประกอบด้วยทั้งรัฐและหมู่บ้าน มีแนวคิดการวิเคราะห์ว่าวิถีการผลิตแบบเอเซียประกอบด้วย 2 ชั้น คือ รัฐ กับชุมชนหมู่บ้าน รัฐเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตคือที่ดินและขูดรีดแรงงานจากชุมชน

หมู่บ้านที่ทำการผลิตบนที่ดินของรัฐนั้น ในแง่รัฐจึงเป็นชนชั้นหนึ่งในความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคม โครงสร้างส่วนล่างไปพร้อม ๆ กับที่เป็นโครงสร้างส่วนบนด้วยและนั่นก็หมายถึงว่า รัฐในวิธีการผลิตแบบเอเชียมิใช่เป็นเครื่องมือของชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิตในสังคม ทว่าเป็นชนชั้นเจ้าของปัจจัยการผลิตเสียเอง (Lawrence, 1972 อ้างถึงใน ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2538, หน้า 24) โครงสร้างทางการเมืองของสังคมเอเชียที่มีการรวมศูนย์อำนาจของรัฐ มีบทบาทอย่างยิ่งในการกำหนดลักษณะทางอุดมการณ์ของสังคมโดยรวม กล่าวคือ อำนาจทางการเมืองรวมถึงตัวผู้นำเบ็ดเสร็จกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนของสวรรค์ พระเจ้าหรือเป็นเทพเสียเอง และในทางกลับกัน ศาสนาก็ถูกทำให้เป็นการเมืองไปด้วยพร้อม ๆ กัน โครงสร้างส่วนบนอันประกอบด้วยกำลังอำนาจของรัฐควบคู่กับระบบอุดมการณ์ของสังคมนี้เองที่เป็นกลไกหลักในการขูดรีดส่วนเกินจากชุมชนหมู่บ้าน จัดเป็นกลไกนอกภาคเศรษฐกิจ และกลไกอันนี้วางพื้นฐานอยู่บนการอ้างกรรมสิทธิ์ของรัฐเหนือที่ดิน ครอบทับลงไปบนระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนของหมู่บ้านอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งมักถูกพิจารณาว่าเป็นลักษณะหลักของวิธีการผลิตแบบเอเชีย (กรองใจ ฉลาด, 2549, หน้า 8-14)

กล่าวโดยสรุปจากแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียที่เสนอว่าสังคมเอเชีย มีเพียง 2 สถาบันคือ ชุมชนหมู่บ้านและรัฐ ซึ่งระบบชุมชนบุพกาลดำรงอยู่สืบเนื่องมาเพียงแต่เกิดมีรัฐขึ้นครอบงำบนชุมชนบุพกาล โดยมาร์กซ์มองว่า ชุมชนหมู่บ้านกำลังอยู่ในกระบวนการที่จะสลายด้วย ตัวการแทรกเข้าไปของระบบทุนนิยม จะเกิดกระบวนการแยกขั้วชนชั้นขึ้นภายในหมู่บ้าน การผลิตแบบฟาร์มครอบครัวและหน่วยชุมชนที่เป็นสมาชิกช่วยเหลือซึ่งกันและกัน วิธีการผลิตแบบชวานาขนาดย่อมหรือเศรษฐกิจชุมชนไม่มีเสถียรภาพจะดำรงอยู่ไม่ได้ (กรองใจ ฉลาด, 2549) แก่นสารหลักของพลังการผลิตในวิธีการผลิตแบบเอเชีย คือความสอดคล้องกับธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกลมกลืน และประนีประนอม ความสัมพันธ์ทางการผลิตวางพื้นฐานอยู่บนปรัชญาชีวิตชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่บ้าน เป็นรูปแบบที่แสดงออกถึงปรัชญาชีวิตชุมชนได้อย่างชัดเจน ชาวบ้านมีการช่วยเหลือแรงงานกันและกันในการผลิต เช่น การลงแขกดำนาเกี่ยวข้าว และนวดข้าว เป็นต้น กระบวนการแบ่งแยกชนชั้นภายในหมู่บ้านเองเกิดขึ้นอย่างล่าช้า ไม่ใช่เป็นเพราะขาดการพัฒนาเทคโนโลยี หากแต่เป็นเพราะส่วนเกินในหมู่บ้านมีอยู่จำกัด เนื่องจากทิศทางการพัฒนาพลังการผลิต ความสอดคล้องกับธรรมชาติ และตัวความสัมพันธ์ทางการผลิตบนปรัชญาชีวิตชุมชนเอง

บทวิพากษ์ทัศนะของคาร์ล มาร์กซ์

ลักษณะของการศึกษาสังคมชวานาได้รับการพัฒนาให้มีความหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น แม้กระทั่งนักคิดแนวมาร์กซ์เองในช่วงหลังนี้ก็มีได้มีแนวคิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากแตกเป็นหลายแนวทาง อาทิ สำนักแนวคิดการปะทะประสานระหว่างวิธีการผลิต (The

articulation of modes of production) ซึ่งมีแนวคิดหลัก ๆ ดังนี้ การก่อรูปทางสังคมหนึ่ง ๆ (A social formation) จะประกอบด้วยวิธีการผลิตหลาย ๆ แบบดำรงอยู่ร่วมกัน สำหรับสังคมชาวานาในประเทศโลกที่สามนั้นกลุ่มนี้มองว่ายังคงเป็นสังคมก่อนทุนนิยม และการพัฒนาของวิธีการผลิตแบบทุนนิยมแทนที่จะกำจัดวิธีการผลิตก่อนทุนนิยมให้หมดไป กลับมีส่วนร่วมในการรักษาไว้พร้อม ๆ กับทำให้สลายไป (Conservation and dissolution) ในเวลาเดียวกัน หรือทำให้เกิดการ “ปะทะประสาน” ระหว่างวิธีการผลิตแบบทุนนิยม กับก่อนทุนนิยม นอกจากนี้ยังจำแนกวิธีการผลิตก่อนทุนนิยมเข้าสู่ความต้องการของระบบทุนนิยม สังคมชาวานาปัจจุบันจึงกลายเป็นแหล่งตลาดสำหรับสินค้าภาคอุตสาหกรรม เป็นผู้ผลิตอาหารราคาถูกหล่อเลี้ยงภาคทุนนิยม และเป็นแหล่งผลิตทดแทนชิ้นใหม่สำหรับพลังแรงงานราคาถูกที่จะป้อนให้ภาคอุตสาหกรรมในรูปของแรงงานอพยพชั่วคราว จากกระบวนการนี้ทำให้สังคมชาวานาถูกรักษาไว้ให้ดำรงอยู่ในวิธีการผลิตก่อนทุนนิยมต่อไปอีกนานและการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวานาจะขึ้นต่อตรรกะการเคลื่อนไหวของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม แนวคิดนี้มีอิทธิพลอย่างกว้างขวางต่อการศึกษาสังคมชาวานาในปัจจุบัน (Bottomore, 1983, p. 315)

นอกจากนี้แนวคิดของ แมนน์ และดิกกินสัน (Mann & Dickinson, n.d. อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) ก็มีความสำคัญเมื่อเขากล่าวถึงอุปสรรคของการผลิตเกษตรกรรมขนาดใหญ่อันเกิดจากเวลาการผลิตในภาคเกษตรกรรมยาวนานมากเมื่อเทียบกับเวลาแรงงาน ซึ่งมีผลให้ช่วงเวลาการหมุนรอบของทุนยาวนานมาก อันส่งผลให้อัตรากำไรตกต่ำ ทุนจึงให้ความสนใจที่จะลงในภาคเกษตรกรรมน้อยกว่าภาคอุตสาหกรรมอุปสรรคของการผลิตเกษตรกรรมขนาดใหญ่อันเกิดจากเวลาการผลิตในภาคเกษตรกรรมยาวนานมากเมื่อเทียบกับเวลาแรงงาน ซึ่งมีผลให้ช่วงเวลาการหมุนรอบของทุนยาวนานมาก อันส่งผลให้อัตรากำไรตกต่ำ ทุนจึงให้ความสนใจที่จะลงในภาคเกษตรกรรมน้อยกว่าภาคอุตสาหกรรม จากการศึกษาแนวคิดการแยกความแตกต่างภายในชาวานาด้วยกันเองนั้น พบว่า ท่ามกลางการขยายตัวของความสัมพันธ์ทางการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้าในสังคมชาวานาส่วนรอบข้างนั้น การแยกความแตกต่างภายในเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่จะเกิดขึ้นได้แต่ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นกับทุก ๆ สังคม เพราะว่าชาวานามีได้ทำการผลิตบนระดับอัตราต้นทุนแรงงานเฉลี่ยที่จำเป็นทางสังคม ดังนั้นชาวานาจึงสามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางการผลิตที่ขาดทุน นอกจากนี้การผลิตของชาวานายังมีลักษณะยืดหยุ่นมากอันมีผลให้ชาวานาขนาดเล็กไม่ถูกเบียดขับได้โดยง่าย กลไกทางเศรษฐกิจอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอต่อการอธิบายถึงกระบวนการแยกความแตกต่างระหว่างชาวานาที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ได้ กลไกที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ กลไกทางการเมือง อาทิ รูปลักษณ์ของรัฐและโครงสร้างทางชนชั้นเป็นต้น ส่วนประเด็นการเปลี่ยนผ่านสู่ทุนนิยมส่วนรอบข้างนั้น รัฐมีบทบาทสำคัญมากในการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างต่อสังคม

ชานา ส่วนทุนพาณิชย์นั้นไม่สามารถกระทำการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมชานาได้โดยตัวเองโดด ๆ หากจะต้องพิจารณาไปพร้อมกับบทบาทของรัฐ นอกจากนี้ยังพบว่าแนวคิด “การเปลี่ยนผ่าน” ยังคงมีความสำคัญต่อการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมชานาส่วนรอบข้าง วิธีการผลิตก่อนหน้าทุนนิยมแบบหนึ่ง ๆ จะมีลักษณะขัดแย้งและต่อต้านการขยายตัวของระบบทุนนิยมที่แผ่เข้ามาจากภายนอกในระดับที่แตกต่างกัน เส้นทางการเปลี่ยนแปลงอันเฉพาะเจาะจงและ โครงสร้างทางชนชั้นภายในวิธีการผลิตแบบทุนนิยมส่วนรอบข้างแต่ละแห่ง ต่างถูกกำหนดโดยปฏิสัมพันธ์ระหว่างวิธีการผลิตก่อนหน้าทุนนิยมกับลักษณะอันเฉพาะเจาะจงของทุนที่ขยายตัวเข้ามา

การใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียในการวิเคราะห์สังคมโดยนัยยะดังกล่าวนี้ หมู่บ้านในวิธีการผลิตแบบเอเชียถูกมองว่าหยุดนิ่ง และเติบโตแบบพีชผัก คือมีการขยายขนาด แต่ไม่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง จึงเป็นพื้นฐานให้วิธีการผลิตแบบเอเชียมีลักษณะสถิตไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นวิธีการผลิตแบบทุนนิยมได้ (ภักพัฒนา ทิพยประไพ, 2538, หน้า 21) อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวได้รับการวิจารณ์ว่ามองระบบเศรษฐกิจในสังคมที่หยุดนิ่งมากเกินไป แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียมองรากฐานแห่งความเข้มแข็งของหมู่บ้านที่ทำให้หมู่บ้านในเอเชียสามารถคงตัวอยู่ได้ยาวนานและไม่ล่มสลายไปแม้จะต้องเผชิญกับกระแสความเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงในปัจจุบัน สำหรับประเด็นเรื่องรัฐ ในวิธีการผลิตแบบเอเชีย จะพบว่ารัฐไม่ได้เป็นอะไรเลยในสังคมเอเชีย รัฐอยู่นอกเหนือระบบการผลิตอันเป็นรากฐานการอยู่รอดของสังคมโดยสิ้นเชิง รัฐไม่มีฐานผลิตในตัวเอง ในแง่นี้รัฐจึงมีความต่างจากทุน แม้ว่าทั้งรัฐและทุนจะเป็นบุคคลภายนอก ที่เข้ามาขูดรีดหมู่บ้านเหมือนกัน แต่ทุนมีพัฒนาการเป็นของตัวเอง ซึ่งวางอยู่บนฐานการผลิตของตัวเอง แต่รัฐไม่ได้เกิดบนฐานการผลิตของตัวเอง อยู่นอกเหนือระบบการผลิต ไม่เกี่ยวข้องกับการผลิตในสิ้นเชิง (ภักพัฒนา ทิพยประไพ, 2538, หน้า 68) หากพิจารณาในแง่นี้รัฐจึงไม่ได้อยู่ในวิธีการผลิตแบบเอเชีย หากแต่เพียงอยู่นอกสังคมและเข้ามาขูดรีดสังคมหมู่บ้านซึ่งอยู่ใต้วิถีการผลิตแบบเอเชียเท่านั้น

2. เลนิน (Lenin)

เลนิน (Lenin, 1969 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) ได้นำผลงานของมาร์กซ์ไปศึกษาการเปลี่ยนแปลงในประเทศรัสเซีย ทำให้แนวคิดของมาร์กซ์เกี่ยวกับปัญหาชานาขยายออกและเป็นระบบมากขึ้น เลนินได้ศึกษาถึงกระบวนการก่อรูปและพัฒนาการของทุนนิยมในรัสเซีย เขามีความเห็นที่ว่าภายใต้วิธีการผลิตแบบฟิวคัล ซึ่งเป็นวิธีการผลิตหลักภายใต้การก่อรูปทางสังคมและเศรษฐกิจก่อนหน้าทุนนิยม จะมีหน่วยการผลิตจำนวนมากและแต่ละหน่วยการผลิตต่างมีกิจกรรมการผลิตคล้ายคลึงกันและมีความเพียงพอในตัวเอง มีการแลกเปลี่ยนเฉพาะส่วนเกินซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก เขาเรียกระบบการผลิตแบบนี้ว่า “ระบบเศรษฐกิจแบบธรรมชาติ” อันแตกต่างจากการผลิตสินค้า ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของการแบ่งแยกแรงงานที่ซับซ้อน การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มี

ฐานอยู่บนการแบ่งแยกแรงงานทางสังคมอันซับซ้อน ยิ่งทำให้เศรษฐกิจแบบสินค้าขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น มีโน้ตชนที่สำคัญอีกหนึ่งตัวที่สำคัญใช้ในการอธิบายพัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมก็คือ “ตลาดภายใน” อันเป็นมโนทัศน์ที่เขาเอามาจากมาร์กซ์ เลนินมีความเห็นว่า กระบวนการที่เกษตรกรขนาดย่อมแยกตัวมาเป็นเจ้าของวิสาหกิจการเกษตรและกรรมกรในภาคเกษตรเป็นพื้นฐานของการก่อรูปขึ้นของตลาดภายในภายใต้การผลิตแบบทุนนิยม ดังจะเห็นว่ามโนทัศน์ “ตลาดภายใน”, “การผลิตสินค้าแบบทุนนิยม”, “การแบ่งแยกแรงงานทางสังคม” และ “การแยกผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิต” ต่างเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญต่อกันเป็นอย่างมาก ในการอธิบายถึงพัฒนาการของระบบทุนนิยมของเลนิน ก่อนหน้าที่ผลงานเรื่องพัฒนาการของทุนนิยมในรัสเซียในปี ค.ศ. 1899 ได้เกิดกระบวนการแนวคิดสังคมนิยมในรูปของลัทธิสังคมนิยมชาวนาดำรงอยู่ก่อนแล้ว เรียกกระบวนการ “ปอปิวาลิสต์” (Populist) หรือ “นารอดนิก” (Narodnik) ซึ่งหมายถึงชาวนา มีความเห็นว่า การล้มละลายของผู้ผลิตขนาดเล็กย่อมทำให้พวกเขาต้องยากจนลง อันเป็นสาเหตุทำให้กำลังซื้อของพลเมืองลดน้อยลงมากขึ้นเรื่อย ๆ และ “ตลาดภายใน” ของทุนนิยมก็ต้องหดแคบตามไปด้วย ต่อมาเลนินได้คัดค้านข้อเสนอของนักคิดนารอดนิกอย่างมีน้ำหนักว่า การล้มละลายของชาวนารายย่อยกระทั่งกลายเป็นกรรมาชีพ มีความสำคัญต่อการขยายตัวของตลาดภายใน มิใช่หดแคบลงตามแนวคิดของนารอดนิก ระบบทุนนิยมสามารถขยายตัวต่อไปได้โดยไม่ต้องพึ่งตลาดต่างประเทศ เพราะว่าแม้การบริโภคของกรรมาชีพในชนบทจะค่อนข้างน้อย ทั้งสิ่งที่บริโภคก็เป็นผลิตภัณฑ์ขั้นแล้ว เช่น บริโภคมันฝรั่งแทนขนมปัง แต่การบริโภคของกรรมาชีพต้องซื้อมาจากตลาดจำนวนมาก หมายความว่า ชาวนาแต่เดิมซึ่งครอบครองปัจจัยการผลิตของตัวเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินและทำการผลิตมูลค่าใช้สอยเป็นหลัก แต่เมื่อถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิตและเปลี่ยนมาเป็นแรงงานรับจ้างแล้ว พวกเขาต้องซื้อปัจจัยยังชีพมาจากตลาดหลายชนิด แม้ว่าอำนาจการซื้อมีน้อยก็ตาม

เลนิน (Lenin, 1969 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) ได้อธิบายถึงการก่อตัวของทุนนิยมในชนบทโดยผ่านกระบวนการสี่ประการได้แก่

1. การกำเนิดการผลิตสินค้าและการแลกเปลี่ยนขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยผ่านการแยกตัวของหัตถอุตสาหกรรมออกจากการประกอบเกษตรกรรม ก่อให้เกิดการแบ่งแยกแรงงานทางสังคมพร้อม ๆ กับสร้างตลาดภายใน (Home market) ขึ้น
2. กระบวนการแยกความแตกต่างระหว่างชาวนาด้วยกันเอง ชาวนากลางซึ่งค่อนข้างจะมีความเพียงพอในตัวเอง ค่อย ๆ ล้มละลายกลายเป็นกรรมาชีพในชนบท และมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่สามารถยกระดับกลายเป็นชาวนารวย (The kulaks)

3. การประกอบเกษตรกรรมแบบทุนนิยมก่อรูปขึ้นโดยผ่านเส้นทางสองสาย กล่าวคือ เส้นทางแรกเกิดจากชาวนาประสบความสำเร็จในการสะสมทุนและเปลี่ยนตัวเองเป็นนายทุน เกษตรกร และเส้นทางที่สอง เจ้าที่ดินค่อย ๆ เปลี่ยนรูปการผลิตเป็นแบบทุนนิยมมากขึ้น โดยการผลิตสินค้าด้วยแรงงานรับจ้างแทนที่แรงงานบริการเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

4. มีการผลิตสินค้าเกษตรกรรมตามความชำนาญเฉพาะอย่าง ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตรกรรมด้วยกันเอง และการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้าเกษตรกรรมกับอุตสาหกรรม
ทศนะของเลนิน ดังกล่าวมีความเห็นบางแง่มุมร่วมกันกับนักคิดแนวทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory) ที่เห็นว่า พัฒนาการของทุนนิยมในชนบท ในที่สุดจะทำให้ชาวนาสูญหายไปกลายเป็นผู้ประกอบการเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำการผลิตบนฟาร์มขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้างและการจัดการทำนองเดียวกับการผลิตในภาคอุตสาหกรรม นอกจากนี้ สัดส่วนของประชากรที่อาศัยอยู่ในชนบทจะลดลงอย่างรวดเร็ว เมื่อเทียบกับประชากรทั้งประเทศ โนทส์นที่สำคัญของทฤษฎีความทันสมัยได้แก่ สังคมประเพณี (Traditional society) และสังคมทันสมัย (Modern society) ในขณะที่มโนทัศน์สังคมทันสมัยสร้างขึ้นจากการดึงลักษณะทางโครงสร้างของประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาส่วนมโนทัศน์สังคมประเพณีสร้างขึ้นจากการดึงลักษณะร่วมของสังคมก่อนทุนนิยมหลาย ๆ แห่ง นับตั้งแต่พีวัดลยูโรปไปจนถึงสังคมเผ่าชนในแอฟริกา (Fitzgerald, 1981, p. 6 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) และนักคิดกลุ่มนี้เห็นว่าทุก ๆ สังคมจะมีเส้นทางพัฒนาการเพียงเส้นเดียว กล่าวคือ ออกเดินทางจากจุดเริ่มต้น ขึ้นตอน สังคมประเพณีไปสู่ปลายทางขึ้นตอนทันสมัย ขณะที่ประเทศพัฒนาแล้วเริ่มออกเดินทางก่อนดังนั้นจึงไปถึงปลายทางก่อน แต่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายเริ่มออกเดินทางทีหลังในปัจจุบันก็ยังไม่ถึงปลายทาง อย่างไรก็ตาม ในที่สุดทุก ๆ สังคมจะไปสู่ปลายทางเดียวกัน กล่าวอย่างรวบรัดพัฒนาการของประเทศโลกที่สามทั้งหลาย จะต้องไปถึงปลายทางไม่วันใดก็วันหนึ่ง ซึ่งเมื่อถึงวันนั้น จะพบว่าประเทศเหล่านี้จะมีลักษณะทางโครงสร้างเช่นเดียวกับทั้งเพื่อนำไปศึกษาระดับท้องถิ่นในรายละเอียด และเพื่อทำความเข้าใจต่อการเชื่อมโยงสังคมเหล่านี้เข้ากับสังคมที่กว้างกว่า

ตามทฤษฎีของเลนินการพัฒนาของระบบทุนนิยมในชนบทได้ก่อให้เกิดการแยกความแตกต่างภายในของชาวนาด้วยกันเอง ปรากฏออกมาเป็น ชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนาจน และพัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมก่อให้เกิดการแยกขั้วทางชนชั้นมากขึ้น (Polarization) ประชากรในภาคเกษตรกรรมจะมีสัดส่วนลดลงเรื่อย ๆ ขณะที่สัดส่วนของประชากรในภาคอุตสาหกรรมจะเพิ่มมากขึ้น การประกอบเกษตรกรรมขนาดใหญ่โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ และการผลิตโดยใช้แรงงานรับจ้างจะมีประสิทธิภาพสูงกว่าการผลิตขนาดเล็ก โดยใช้แรงงานภายใน

ครอบครัวของชาวนา ดังนั้นการพัฒนาของทุนนิยมในที่สุดแล้ว เงื่อนไขการดำรงอยู่ของครัวเรือนชาวนาจะถูกทำลายลงไปจนหมดสิ้น

ในการวิเคราะห์ปัญหาเกษตรกรรม เลนินได้อธิบายถึงกระบวนการแตกตัวของชนชั้นชาวนา ขณะที่ความสัมพันธ์ทุนนิยมในชนบทได้ขยายตัวมากขึ้นในยุโรป ชนชั้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชนบทก็มีที่มาจากภายในชนชั้นชาวนาผู้ผลิตสินค้ารายย่อย ซึ่งเป็นไปโดยผ่านกระบวนการที่ชนชั้นแตกตัวเป็นส่วนเล็กลง (Class functions) และเปลี่ยนแปลง ณ จุดยอดของโครงสร้างชนชั้นในชนบทก็คือ เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ ผู้ซึ่งขูดรีดแรงงานรับจ้างและชาวนาน้อยที่เกี่ยวข้อง กลุ่มนี้สืบเชื้อสายมาจากเจ้าที่ดินในระบบฟิวดัล และบ้างก็เป็นผู้มั่งคั่งด้วยเงินตรา ถัดไปก็ได้แก่ชาวนาย ซึ่งเป็นผู้ประกอบการเกษตรแบบทุนนิยม ซึ่งกลุ่มนี้รับจ้างแรงงานไว้จำนวนมาก แต่บางรายก็อาจลงมือทำนาเองบ้าง กลุ่มที่อยู่ระหว่างผู้ขูดรีดกับผู้ถูกขูดรีดคือชาวนากลาง ซึ่งได้แก่ ผู้เป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็ก หรือผู้เช่าขนาดเล็ก แต่ทำนาพอที่จะเลี้ยงดูครอบครัวได้เท่านั้น และพอที่จะดูแลไร่เนาได้อย่างจำกัด แต่สามารถผลิตส่วนเกินได้พอสมควร โดยเฉพาะในปีที่ผลผลิตดี ก็พอเหลือลงทุนได้บ้าง บ่อยครั้งชาวนากลางก็จ้างแรงงานรับจ้างมาทำนา ส่วนกลุ่มที่ถูกขูดรีดเลนินระบุว่า มี 3 ส่วน หนึ่งชาวนาน้อย คือชาวนาขนาดย่อมซึ่งมีที่ดินผืนเล็ก ๆ หรือเช่ามาทำการเพาะปลูก ซึ่งได้ผลผลิตแค่พอเพียงในการตอบสนองความต้องการของครอบครัว และดูแลไร่เนาได้ แต่ใช้เฉพาะแรงงานในครอบครัวทำการผลิต สอง ส่วนที่เป็นกึ่งกรรมมาชีพ คือชาวนาผู้เช่ามาทำนาบนผืนนาขนาดจิ๋ว ผลผลิตที่ได้ไม่พอเลี้ยงครอบครัว และดำรงชีพได้โดยการเป็นแรงงานรับจ้างบางเวลา การทำนาสามารถเลี้ยงครอบครัวได้เพียงบางส่วน ส่วนสุดท้ายคือ กรรมมาชีพในภาคเกษตร ซึ่งได้แก่แรงงานรับจ้าง ซึ่งกำหนดเวลาจ้างไม่แน่นอน อาจเป็นปี ฤดูการ หรือรายวัน กลุ่มนี้ดำรงชีพได้โดยการทำงานรับจ้างในธุรกิจการเกษตรแบบทุนนิยม (Akram-Lodhi & Kay, 2010 อ้างถึงใน สุทธิประศาสน์ เศรษฐ, 2559)

เมื่อนำแนวคิดของเลนินมาตรวจสอบกับข้อมูลในประเทศโลกที่สาม ซึ่งในหลาย ๆ ประเทศยังคงมีกลุ่มประชากรที่ทำการผลิตบนฟาร์มขนาดเล็กโดยแรงงานภายในครอบครัวเป็นสัดส่วนที่สูงมาก Henry Bernstein นักคิดมาร์กซิสต์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดท่านหนึ่งในการศึกษาชาวนาประเทศโลกที่สาม จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในแถบประเทศแอฟริกาเขาพบว่า ท่ามกลางการขยายตัวของความสัมพันธ์เชิงสินค้า “กระบวนการแยกความแตกต่างระหว่างชาวนาด้วยกันเองเป็นรูปแบบหนึ่งที่จะเกิดขึ้นได้ แต่ไม่ใช่รูปแบบเดียวของการพัฒนา และการแยกความแตกต่างระหว่างชาวนาด้วยกันเองไม่ใช่ปรากฏการณ์จำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นเสมอไป (Bernstein, 1981, pp. 17-18) ดังนั้นนักคิดมาร์กซิสต์ที่สนใจต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สามปัจจุบันได้พยายามตีความใหม่ ขยายความปรับปรุงแก้ไขแนวคิดของนักมาร์ก

ซิสต์ลาคาสติกที่ศึกษาเฉพาะเจาะจงกรณีของยุโรป ให้มีความเหมาะสมสำหรับเป็นกรอบในการศึกษากรณีของประเทศโลกที่สามมากขึ้น

เลนินเสนอว่าประเทศรัสเซียเป็นตัวอย่างของการเกิดระบบทุนนิยมจากเบื้องบน ซึ่งเจ้าที่ดินกับผู้เช่านาถูกแปรสภาพเป็นทุนเกษตรกรรมกับลูกจ้างในไร่นา เลนินกล่าวว่าระบบทุนนิยมที่พัฒนามาจากเบื้องบนนั้น มีลักษณะทางการเมืองเป็นฝ่ายปฏิกิริยา เพราะต้องการรักษาลักษณะที่เป็นฟิวคัลไว้ต่อไป เพื่อใช้เกื้อหนุนความสัมพันธ์การผลิตแบบทุนนิยมที่เพิ่มเริ่มขึ้น กระบวนการนี้เป็นการจัดขบวนการสะสมทุนและการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี กรณีตรงกันข้ามก็คือสหรัฐอเมริกา (ทางตอนเหนือและตะวันตก) ซึ่งเป็นตัวอย่างของการพัฒนาทุนนิยมจากเบื้องล่าง เลนินคาดหวังว่าไร่นาขนาดครอบครัว จะแปลงสภาพในช่วงเวลาหนึ่งเป็นทุนเกษตรกรรมกับลูกจ้างในไร่นา ระบบทุนนิยมจากเบื้องล่างเป็นพลังก้าวหน้า เพราะมันสนับสนุนการพัฒนาพลังการผลิตได้อย่างเสรีและรวดเร็วที่สุด อันเป็นการเอื้อให้เกิดการสะสมทุนสูงขึ้น (สุธี ประศาสน์เศรษฐ, 2559) การพัฒนาของระบบทุนนิยมในชนบทได้ก่อให้เกิดการแยกความแตกต่างภายในของชนวนาคด้วยตนเอง ปรากฏออกมาเป็น ชวนารวย ชวนากลาง และชวนาจน และพัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมก่อให้เกิดการแยกชั้นทางชนชั้นมากขึ้น (Polarization) ประชากรในภาคเกษตรกรรมจะมีสัดส่วนลดลงเรื่อย ๆ ขณะที่สัดส่วนของประชากรในภาคอุตสาหกรรมจะเพิ่มมากขึ้น การประกอบเกษตรกรรมขนาดใหญ่โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และการผลิตโดยใช้แรงงานรับจ้างจะมีประสิทธิภาพสูงกว่าการผลิตขนาดเล็ก โดยใช้แรงงานภายในครอบครัวของชวนา ดังนั้นการพัฒนาของทุนนิยมในที่สุดแล้ว เงื่อนไขการดำรงอยู่ของครัวเรือนชวนาจะถูกทำลายลงไปจนหมดสิ้น

บทวิพากษ์สังคมชวนาและการปรับตัวของสังคมชวนาในมุมมองของเลนิน

แม้ว่าแนวคิดของเลนินจะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดแบบมาร์กซิส อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงผลงานของมาร์กซ์โดยรวมแล้ว เขามิได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในสังคมชวนาอย่างแจ่มชัดมากนัก และชวนาไม่ได้ความสนใจในงานทางทฤษฎีของเขามากนัก ตามทัศนะของมาร์กซ์ กลุ่มชวนาคือกลุ่มชนชั้นที่ไม่มีความสำคัญใด ๆ ในอนาคต เมื่อเทียบกับชนชั้นอื่น ๆ เช่น ชนชั้นกลุ่มทุนและชนชั้นแรงงานรับจ้างที่กำลังเติบโตขึ้นมาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นพลังสำคัญต่อการผลักดันประวัติศาสตร์ มาร์กซ์จะให้ความสนใจต่อชวนาในกรณีช่วงเปลี่ยนผ่านมาสู่ทุนนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทชวนาต่อการวางรากฐานให้กับการเจริญเติบโตของวิธีการผลิตแบบทุนนิยม การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีฐานอยู่บนการแบ่งแยกแรงงานทางสังคมอันซับซ้อน ยิ่งทำให้เศรษฐกิจแบบสินค้าขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น มโนทัศน์ที่สำคัญอีกหนึ่งตัวที่สำคัญใช้ในการอธิบายพัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมก็คือ “ตลาดภายใน” อันเป็นมโนทัศน์ที่เขา

เอามาจากมาร์กซ์ เลนินมีความเห็นว่า กระบวนการที่เกษตรกรขนาดย่อมแยกตัวมาเป็นเจ้าของวิสาหกิจการเกษตรและกรรมกรในภาคเกษตรเป็นพื้นฐานของการก่อรูปขึ้นของตลาดภายในภายใต้การผลิตแบบทุนนิยม ดังจะเห็นว่ามโนทัศน์ “ตลาดภายใน”, “การผลิตสินค้าแบบทุนนิยม”, “การแบ่งแยกแรงงานทางสังคม” และ “การแยกผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิต” ต่างเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญต่อกันเป็นอย่างมาก ในการอธิบายถึงพัฒนาการของระบบทุนนิยมของเลนิน ก่อนหน้าที่ผลงานเรื่องพัฒนาการของทุนนิยมในรัสเซียในปี ค.ศ. 1899 ได้เกิดกระบวนการแนวคิดสังคมนิยมในรูปแบบของลัทธิสังคมนิยมชาวนาคำรงอยู่ก่อนแล้ว เรียกกระบวนการ “ป็อปิวลิสต์” (Populist) หรือ “นารอดนิก” (Narodnik) ซึ่งหมายถึงชาวนา มีความเห็นว่า การล้มละลายของผู้ผลิตขนาดเล็กย่อมทำให้พวกเขาต้องยากจนลง อันเป็นสาเหตุทำให้กำลังซื้อของพลเมืองลดน้อยลงมากขึ้นเรื่อย ๆ และ “ตลาดภายใน” ของทุนนิยมก็ต้องหดแคบตามไปด้วย ต่อมาเลนินได้คัดค้านข้อเสนอของนักคิดนารอดนิกอย่างมีน้ำหนักว่า การล้มละลายของชาวนารายย่อยกระทั่งกลายเป็นกรรมาชีพ มีความสำคัญต่อการขยายตัวของตลาดภายใน มิใช่หดแคบลงตามแนวคิดของนารอดนิก ระบบทุนนิยมสามารถขยายตัวต่อไปได้โดยไม่ต้องพึ่งตลาดต่างประเทศ เพราะว่าแม้การบริโภคของกรรมาชีพในชนบทจะค่อนข้างน้อย ทั้งสิ่งที่บริโภคก็เป็นผลิตภัณฑ์ขั้นแล้ว เช่น บริโภคมันฝรั่งแทนขนมปัง แต่การบริโภคของกรรมาชีพต้องซื้อมาจากตลาดจำนวนมาก หมายความว่า ชาวนาแต่เดิมซึ่งครอบครองปัจจัยการผลิตของตัวเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินและทำการผลิตมูลค่าใช้สอยเป็นหลัก แต่เมื่อถูกแยกขาดออกจากปัจจัยการผลิตและเปลี่ยนมาเป็นแรงงานรับจ้างแล้ว พวกเขาต้องซื้อปัจจัยยังชีพมาจากตลาดหลายชนิด แม้ว่าอำนาจการซื้อมีน้อยก็ตาม

ในขณะที่นักคิดมาร์กซิสต์คลาสสิกให้ความสำคัญต่อปัญหาชาวนาทั้งในยุโรปและรัสเซีย และต่างมีความเห็นร่วมกันว่า การผลิตขนาดเล็กโดยใช้แรงงานภายในครอบครัวของชาวนาเป็นระบบการผลิตที่ไร้ประสิทธิภาพ เมื่อเทียบกับการผลิตแบบไร่นาขนาดใหญ่ซึ่งใช้แรงงานรับจ้างและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างการผลิตสองแบบท่ามกลางการขยายตัวของความสัมพันธ์เชิงสินค้า ทั้งในระดับกว้างและระดับลึก จะก่อให้เกิดการเบียดขับชาวนาขนาดเล็กออกจากเงื่อนไขแห่งแรงงานหรือปัจจัยการผลิต และกลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่สุด อย่างไรก็ตามนักมาร์กซิสต์รุ่นถัดมานับตั้งแต่เลนินจนถึงปัจจุบัน ต่างให้ความสำคัญอย่างมากเกี่ยวกับ “การสะสมทุนเบื้องต้น” (Primitive accumulation of capital) ตามทฤษฎีของมาร์กซ์ การสะสมทุนเบื้องต้น หมายถึง กระบวนการแยกผู้ผลิตโดยตรงจากการครอบครองเงื่อนไขแห่งแรงงานหรือปัจจัยการผลิตของตัวเอง โดยเปลี่ยนปัจจัยยังชีพและปัจจัยการผลิตให้กลายเป็นทุน และเปลี่ยนผู้ผลิตโดยตรงเป็นแรงงานรับจ้าง กระบวนการนี้เป็นประวัติศาสตร์ที่เกิดก่อนทุนและเกิดก่อนวิถีการผลิตแบบทุนนิยม และเมื่อวิถีการผลิตแบบทุนนิยมสามารถยืนด้วยขาของตัวเองได้แล้ว ตรรกะ

ของทุนไม่เพียงแต่รักษาการแยกผู้ผลิตโดยตรงออกจากปัจจัยการผลิตเอาไว้เท่านั้น แต่ยังผลิตน้ำแบบขยายการแยกขาดดังกล่าวให้มีขอบเขตกว้างขวางออกไปมากขึ้นเรื่อย ๆ (Marx, 1979, pp. 874-875) “การแยกผู้ผลิตในภาคเกษตรกรรมหรือชาวานออกจากที่ดินถือว่าเป็นรากฐานของกระบวนการนี้ทั้งหมด”ประวัติศาสตร์การสะสมทุนเบื้องต้นที่เกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ จะมีลักษณะแตกต่างกัน และมีขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เหมือนกัน (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

3. คาลล์ เค้าท์สกี (Karl Kautsky)

เค้าท์สกีได้อธิบายปัญหาการรวมศูนย์และการกระจุกตัวของทุนในภาคเกษตรกรรมเป็นผู้ที่ให้ความสนใจต่อปัญหาความอยู่รอดของหน่วยงานการผลิตขนาดเล็กโดยใช้แรงงานภายในครัวเรือนท่ามกลางการขยายตัวของระบบทุนนิยม ตามแนวทางของชานอฟ (A. Chayanov: 1910-1920) นักเศรษฐศาสตร์การเกษตรที่สำคัญของรัสเซีย โดยเขามีความเห็นว่าการผลิตขนาดเล็กโดยใช้แรงงานภายในครัวเรือนเป็นระบบการผลิตที่มีประสิทธิภาพและมีความสามารถในการอยู่รอดสูง ดังนั้นท่ามกลางการขยายตัวของระบบทุนนิยม ชาวนามีความสามารถสูงในการแข่งขันกับฟาร์มขนาดใหญ่ของนายทุนเกษตรกร และไม่ถูกเบียดขับได้โดยง่าย เค้าท์สกีได้กล่าวถึงปัญหาการรวมศูนย์และการกระจุกตัวของทุนในภาคเกษตรกรรมอันมีความเกี่ยวข้องกับปัญหาความสามารถในการอยู่รอดของหน่วยการผลิตขนาดเล็กอย่างมาก

ผลงานเรื่อง “The agrarian question” ของเค้าท์สกี เป็นผลงานคลาสสิกเล่มหนึ่งในแนวคิดมาร์กซิสต์ว่าด้วยระบบทุนนิยมกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนา ผลงานชิ้นนี้และ “พัฒนาการของทุนนิยมในรัสเซีย” ของเลนินต่างอธิบายถึงการขยายตัวของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมช่วงการเปลี่ยนแปลงจากวิธีการผลิตแบบพิวคัลไปสู่ทุนนิยม แต่ผลงานทั้งสองไม่เหมือนกันในการนำเสนอ ขณะที่เลนินสนใจกระบวนการแบ่งแยกแรงงานทางสังคม การขยายตัวของตลาดภายในและการแตกขั้วทางชนชั้น ส่วนเค้าท์สกีให้ความสนใจที่จะตอบคำถามสองประการกล่าวคือ “ทำไมพัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมจึงก่อรูปและมีเส้นทางพัฒนาการที่แตกต่างไปจากภาคอุตสาหกรรม?” และ “ทำไมวิธีการผลิตแบบทุนนิยมแม้จะครอบงำแล้ว แต่ยังคงอยู่ร่วมกับความสัมพันธ์ทางการผลิตทางสังคม ก่อนทุนนิยมและการอยู่ร่วมกันนี้ก่อให้เกิดผลอย่างไรต่อการก่อรูปทางสังคม (The social formation)?” เค้าท์สกีแสดงให้เห็นถึงรูปแบบการดำรงอยู่ร่วมกันของฟาร์มขนาดใหญ่และขนาดเล็ก (แบ่งแยกตามขนาดของพื้นที่เพาะปลูก ลักษณะของผลผลิต แรงงานที่ใช้และปัจจัยทางด้านเทคนิค) โดยศึกษาจากข้อมูลในประเทศเยอรมันและยุโรป ส่วนเลนินให้ความสนใจต่อการวิเคราะห์ทางสถิติจำนวนมาก ซึ่งนำมาจากนักสถิติและเจ้าหน้าที่ของทางการในรัสเซีย (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

สิ่งที่เล้าที่สก็ให้ความสนใจประการหนึ่งที่สำคัญก็คือ “ปัญหาการรวมศูนย์และการกระจุกตัวของทุน” ซึ่งการกระจุกตัวของทุน (Concentration) หมายถึง แนวโน้มที่ทุนจะขยายตัวตัวอย่างรวดเร็วโดยผ่านการสะสมทุน (เป็นการนำมูลค่าส่วนเกินมาขยายการผลิตเพิ่มขึ้นในรอบต่อไปแต่ละรอบ) ส่วนการรวมศูนย์ของทุน (Centralization) หมายถึงการผนวกทุนขนาดเล็กเข้าสู่การบงการของทุน ๆ เดียว เป็นการซุกกลืนทุนที่อ่อนแอเข้าไปอยู่ในเครือของทุนขนาดใหญ่ เล้าที่สก็ให้การอธิบายแนวโน้มการรวมศูนย์ของทุนในภาคเกษตรกรรมโดยเปรียบเทียบกับภาคอุตสาหกรรมในเขตเมืองไว้ดังนี้ ในภาคเกษตรกรรมปัจจัยที่เกื้อหนุนการรวมศูนย์และกระจุกตัวของทุนมิได้เกิดขึ้นเช่นเดียวกับภาคอุตสาหกรรมอันสืบเนื่องมาจากปัจจัยการผลิตของภาคอุตสาหกรรมมีหลายอย่าง ขณะที่ปัจจัยการผลิตของเกษตรกรรมคือที่ดิน และที่ดินกลายเป็นปัจจัยชี้ขาดของการประกอบการ ลักษณะพิเศษของที่ดินก็คือ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีขนาดคงที่ไม่สามารถขยายตัวได้ (อันแตกต่างจากเครื่องจักร) การรวมศูนย์ของทุนในภาคเกษตรกรรมก็คือการนำที่ดินผืนเล็กน้อยมารวมกันเป็นแปลงใหญ่ภายใต้การบงการของนายทุนเกษตรกรคนเดียว ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมดำเนินการสะสมทุนได้โดยเป็นอิสระจากการรวมศูนย์ของทุน การกระจุกตัวของทุนในภาคอุตสาหกรรมโดยผ่านการขยายทุนไปเรื่อย ๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องทำลายความเป็นอิสระของผู้ประกอบการขนาดเล็ก และการกระจุกตัวของทุนจนกลายเป็นทุนขนาดใหญ่เกิดขึ้นแล้ว จึงจะมีผลในการเบียดขับทุนที่อ่อนแอกว่านั้นแสดงว่า ในภาคอุตสาหกรรมการกระจุกตัวของทุนเกิดขึ้นก่อนการรวมศูนย์ของทุน ยิ่งมีการกระจุกตัวของทุนปริมาณมากเท่าไรก็ยิ่งจะก่อให้เกิดการรวมศูนย์ของทุนมากขึ้นเท่านั้น ตรงกันข้ามกับภาคเกษตรกรรม ซึ่งที่ดินแตกออกเป็นผืนเล็กผืนน้อย ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ขนาดเล็กของชาวนาดังกล่าว การเบียดขับผู้ถือครองที่ดินขนาดเล็กเป็นเงื่อนไขที่เกิดก่อนการก่อตัวของการประกอบการขนาดใหญ่ แต่เงื่อนไขนี้ยังไม่เพียงพอ สิ่งที่ทำเป็นก็คือ ที่ดินผืนเล็กผืนน้อยที่แย่งยึดมาได้ต้องติดกันเป็นแปลงใหญ่ผืนเดียวกัน “ดังนั้นในบางปีธนาคารที่ปล่อยเงินกู้สามารถแย่งยึดกรรมสิทธิ์ขนาดเล็กมาได้จำนวนนับพันแปลง แต่ไม่สามารถรวมศูนย์ที่ดินเหล่านั้นเป็นผืนใหญ่อันเดียวได้ ที่ดินเหล่านั้นกระจัดกระจายอยู่ในท้องถิ่นซึ่งห่างไกลกันมาก”

ดังนั้นย่อมแตกต่างจากภาคอุตสาหกรรมที่การกระจุกตัวของทุนเกิดขึ้นก่อนการรวมศูนย์ของทุน แต่ในภาคเกษตรกรรม การรวมศูนย์ของทุนเกิดก่อนและเป็นเงื่อนไขที่จะก่อให้เกิดการกระจุกตัวของทุน ในสังคมที่เจ้าที่ดินขนาดใหญ่ก่อนหน้าทุนนิยมยังคงครองความเป็นใหญ่ เจ้าที่ดินย่อมง่ายต่อการแย่งยึดที่ดินขนาดเล็กกระจัดกระจายเพื่อสร้างเป็นฟาร์มขนาดใหญ่ โดยการจับไล่ชาวนาด้วยวิธีการบังคับรุนแรงอย่างที่เกิดในประเทศอังกฤษช่วงศตวรรษที่ 15-16 ดังที่มาร์กซ์อธิบายไว้ใน “Capital” เล่ม 1 บทที่ 27 ว่าด้วย “The expropriation of the agricultural

population from the land” แต่ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์แบบทุนนิยมที่ทุกคนมีความเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย การแย่งยึดชวาณากระทำได้โดยการกว้านซื้อการจ้างแล้วไม่ไถ่คืน เป็นต้น ทรายที่ชวาณาสามารถขุดให้หนี้ของเขาให้แก่กองทุนเงินกู้และรัฐได้ กรรมสิทธิ์ในที่ดินก็ยังคงตกเป็นของเขาเสมอ โดยมีกฎหมายเป็นตัวค้ำประกัน และสิ่งนี้เองเป็นอุปสรรคต่อการเติบโตของฟาร์มขนาดใหญ่ ยังมีระบบกรรมสิทธิ์ขนาดเล็กกระจุกกระจายมากเท่าไรก็ยังเป็นอุปสรรคต่อการรวมศูนย์ที่ดินมากขึ้นเท่านั้น (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

อีกประการหนึ่งที่ซ้ำเติมให้กระบวนการแย่งยึดชวาณาเป็นไปอย่างเชื่องช้าอย่างยิ่ง ก็คือชวาณาที่มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเองอันตรงข้ามกับกรรมอาชีพ ความสามารถพิเศษของชวาณาที่อยู่ในปีโคที่เก็บเกี่ยวพืชผลได้น้อยหรือราคาผลผลิตตกต่ำลง พวกเขาสามารถบริโภคให้น้อยลงควบคู่ไปกับการทำงานให้หนักขึ้นได้ การดำรงชีพแบบยึดหยุ่นเช่นนี้ทำให้ชวาณาขนาดเล็กไม่ถูกเบียดขับไปได้โดยง่าย เจ้าที่สก็ กล่าวถึงในภาคเกษตรกรรม คริวเรือนขนาดเล็กและการถือครองที่ดินต่างเชื่อมโยงติดกันอย่างใกล้ชิด มีการใช้แรงงานเด็กอันเป็นรูปแบบการขูดรีดภายในครอบครัวที่เป็นอันตรายมากกว่าการจ้างแรงงานเด็กด้วยค่าจ้าง การทำงานหนักและเร่งรัดมากเกินไปอันแพร่หลายกว้างขวางอยู่ในปัจจุบันเพิ่งจะเกิดขึ้นจริง ๆ เมื่อผลผลิตของแรงงานถูกนำไปขายในตลาดมันเป็นผลของการแข่งขันอย่างแหลมคมภายใต้สถานการณ์กดดันจากการแข่งขันเช่นนี้ การใช้แรงงานเข้มข้นต้องเพิ่มขึ้นเป็นสัดส่วนกับความล่าช้าทางด้านเทคนิคของฟาร์ม ผู้ถือครองที่ทำการผลิตบนพื้นฐานของเทคนิคซึ่งด้อยกว่ามีความสามารถในการแข่งขันต่ำ จะถูกบังคับให้ทำงานหนักหน่วงที่สุด ความเป็นไปได้ในการเพิ่มเวลาทำงานของสมาชิกภายในครอบครัวกลายเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าทางด้านเทคนิค ลดความต้องการของพวกเขาสู่ระดับต่ำสุด ภายใต้แรงกดดันจากการแข่งขันดังกล่าว เงื่อนไขของชวาณาขนาดเล็กตกต่ำลงมากกว่าแรงงานรับจ้าง”

ตามทฤษฎีของเจ้าที่สก็ การผลิตในภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ปกติจะมีประสิทธิภาพเหนือกว่าการผลิตขนาดเล็กเสมอ แต่ในการผลิตภาคเกษตรกรรม สิ่งนี้ปรากฏเป็นจริงเมื่อถึงจุด ๆ หนึ่งเท่านั้น การขยายตัวของประกอบการขนาดใหญ่ในภาคอุตสาหกรรมก่อให้เกิดการรวมศูนย์หลังการผลิตทำให้ประหยัดมากขึ้นทั้งทางด้านเวลา วัตถุดิบ การจัดการ และอื่น ๆ ส่วนในภาคเกษตรกรรมการขยายตัวของฟาร์มบนพื้นฐานของการใช้เทคโนโลยีระดับเดิม ซึ่งหมายถึง การขยายเพียงพื้นที่เพาะปลูกเท่านั้น จะก่อให้เกิดการสูญเสียทางวัตถุดิบมากขึ้น ก่อให้เกิดการใช้พลังงานแรงงาน ทรัพยากร และเวลาเพิ่มขึ้นสำหรับการขนส่งวัตถุดิบและแรงงาน การสูญเสียทั้งหมดจะเพิ่มขึ้นเป็นสัดส่วนกับระดับการขยายพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งแสดงว่าการใช้เทคโนโลยีแบบดั้งเดิมทำการผลิตจะก่อให้เกิดกำไรสูงสุดในพื้นที่ขนาดเล็กมากกว่าพื้นที่ขนาดใหญ่ พื้นที่ขนาดเล็กกว่าย่อมง่ายต่อการเพาะปลูกแบบเข้มข้นสำหรับปริมาณทุนที่แน่นอน “พื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กที่

ดำเนินการเพาะปลูกแบบเข้มข้นย่อมก่อตัวเป็นการประกอบการขนาดใหญ่ได้มากกว่าการเพาะปลูกบนที่ดินแปลงใหญ่แต่ดำเนินการแบบขยาย” (Kautsky, 1976, pp. 31-32 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) ดังนั้นกฎของการสะสมทุนและการรวมศูนย์ของทุนจึงไม่สามารถใช้ได้โดยตรง โดยการพิจารณาเฉพาะขนาดของพื้นที่เพาะปลูกเท่านั้น จะต้องพิจารณาประกอบถึงชนิดของพืชที่เพาะปลูก และระดับเทคโนโลยีที่ใช้ บางครั้งข้อมูลทางสถิติแสดงให้เห็นว่าในบางช่วงเวลาของประเทศแถบยุโรปและอเมริกา (ในเยอรมันปี 1882-1895, ในอังกฤษปี 1885-1895 และในอเมริกาปี 1350-1890) สัดส่วนของชนชั้นผู้ถือครองที่ดินขนาดใหญ่ลดลงในขณะที่สัดส่วนของชนชั้นที่ถือครองที่ดินขนาดเล็กและขนาดกลางกลับเพิ่มขึ้น คำที่สก็อตธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวว่าประการแรก ฟาร์มขนาดใหญ่ที่ลดลงทั้งในขนาดของพื้นที่และในจำนวนเหล่านั้นจะต้องพิจารณาต่อไปว่าเป็นการดำเนินการโดยชนชั้นก่อนทุนนิยมหรือไม่ ดังเช่นในอเมริกาการทำลายพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่โดยใช้แรงงานทาสลงในรัฐทางตอนใต้ภายหลังสงครามการเมือง ก่อให้เกิดการเติบโตของครัวเรือนทาสที่ได้รับการปลดปล่อย ซึ่งทำการเพาะปลูกบนที่นาเช่าขนาดเล็กกระจายกระจาย ประการที่สอง คำที่สก็อตมีความเห็นว่า การลดลงทั้งในจำนวนและขนาดของพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ จะต้องพิจารณาต่อไปว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับการลดลงของสัดส่วนการเพาะปลูกขนาดใหญ่หรือไม่ เพราะว่าการลดลงในขนาดของพื้นที่ฟาร์มในเชิงกายภาพไม่สามารถเป็นเครื่องชี้ที่ถูกต้องว่าขนาดการผลิตแบบทุนนิยมได้ลดลงด้วย ดังนั้นตามทฤษฎีของคำที่สก็อต แม้จะมีตัวเลขในบางพื้นที่บางช่วงเวลาได้แสดงให้เห็นว่า สัดส่วนของชาวนาขนาดเล็กเพิ่มขึ้น พร้อม ๆ กับสัดส่วนของฟาร์มขนาดใหญ่ลดจำนวนลง แต่ยังไม่สามารถด่วนสรุปได้ว่าทิศทางการพัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมมีลักษณะตรงข้ามกับพัฒนาการของทุนนิยมในภาคอุตสาหกรรม (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

พัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรกรรมมีลักษณะเช่นเดียวกับภาคอุตสาหกรรม กล่าวคือ ก่อให้เกิดการสะสมทุนและเพิ่มองค์ประกอบอินทรีย์ภาพของทุน แต่ทั้งสองภาคต่างมีตรรกะในการรวมศูนย์และกระจุกตัวของทุนที่เป็นของตัวเองอันแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ทั้งสองภาคต่างก็เป็นองค์ประกอบของการขยายตัวอันเดียวกัน หมายความว่าต่างดำเนินการตามตรรกะการเคลื่อนไหวของวิถีการผลิตแบบทุนนิยมอันเดียวกัน กระบวนการรวมศูนย์และกระจุกตัวของทุนในภาคเกษตรกรรมจะมีอุปสรรคต่าง ๆ มากมายและมีความไม่สม่ำเสมออย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม ถึงที่สุดแล้วการผลิตรายย่อยจะต้องถูกเบียดขับลงเรื่อย ๆ เพราะว่าการผลิตรายใหญ่แบบทุนนิยมมีความเหนือกว่าการผลิตขนาดเล็กของชาวนาในหลาย ๆ ด้าน อาทิ “ใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกขนาดใหญ่กว่า ประหยัดการใช้พลังงาน ประหยัดสัตว์ไถลากและเครื่องมือแรงงาน มีการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงกว่า มีความเป็นไปได้ที่จะใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ มีการแบ่งงานกันทำและ

จัดการตามความชำนาญเฉพาะด้าน มีความเหนือกว่าด้านการตลาดและสามารถเข้าถึงแหล่งเครดิตได้ง่ายกว่า (Kautsky, 1976, p. 26 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) “ชาวนาขนาดเล็กห้าสิบครอบครัวต้องใช้คันไถห้าสิบเล่ม คราดห้าสิบอันและเกวียนห้าสิบเล่ม ขณะที่บางครั้งหนึ่งในห้าของจำนวนเหล่านั้นอาจจะเพียงพอสำหรับกรรมสิทธิ์ขนาดใหญ่ (ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ขนาดเดียวกัน)” ผู้ประกอบการเกษตรกรรมขนาดใหญ่สามารถขายผลผลิตของเขาได้โดยตรงในตลาดขนาดใหญ่ ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อได้ปริมาณมาก ๆ ไม่น้อยไปกว่าพวกพ่อค้าหรือนักตัดอุตสาหกรรมในเมือง ส่วนชาวนาขนาดเล็กซึ่งทำการผลิตบนฟาร์มที่อยู่โดดเดี่ยวและอยู่ห่างไกลจากตลาดใหญ่ มีผลผลิตที่จะขายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น จึงจำเป็นต้องพึ่งพาพวกพ่อค้าที่เข้ามาซื้อสินค้าในหมู่บ้าน และไม่สามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อขนาดใหญ่ได้ เงื่อนไขของชาวนาจะเลวร้ายมากขึ้นถ้าพ่อค้าเป็นคน ๆ เดียวกับนายทุนเงินกู้ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

เค้าท์สกีมีความเห็นว่า กระบวนการแข่งขันระหว่างชาวนายข่อยที่ล่าหลังกับผู้ประกอบการเกษตรกรรมแบบทุนนิยม ย่อมก่อให้เกิดการเบียดขับฝ่ายแรกกลายเป็นกรรมาชีพในที่สุด ชาวนาขนาดเล็กที่พยายามรักษาการดำรงอยู่ของตนเองไว้ก็ต้องขายพลังแรงงานด้วย กล่าวถึงรากฐานที่แท้จริงสำหรับการอยู่รอดของชาวนาขนาดเล็ก คือ ข้อเท็จจริงที่ว่าพวกเขาต้องหยุดแข่งขันกับฟาร์มขนาดใหญ่ที่พัฒนาไปเคียงคู่กับพวกเขา หลีกหนีจากการขายสินค้าชนิดเดียวกับที่ฟาร์มขนาดใหญ่ขาย บ่อยครั้งที่ผู้ถือครองขนาดเล็กต้องกลายเป็นผู้ซื้อสินค้าจากฟาร์มขนาดใหญ่ สินค้าชนิดหนึ่งซึ่งชาวนาขนาดเล็กครอบครองจำนวนมาก และเป็นสินค้าที่ฟาร์มขนาดใหญ่ต้องการ ก็คือพลังแรงงานของพวกเขานั้นเอง (Kautsky, 1976, p. 34 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

งานศึกษาของเค้าท์สกีเรื่องปัญหาเกี่ยวกับภาคเกษตรกรรม (Agrarian question) อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงสู่การเป็นทุนนิยมของภาคเกษตรกรรม (Transition to capitalism) การเติบโตของการผลิตในเชิงพาณิชย์ทำให้ฟาร์มขนาดเล็กที่ใช้แรงงานครัวเรือนหายไป การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมสามารถเกิดขึ้นได้หลายแนวทาง เค้าท์สกีให้ความสนใจกับปัญหาเกี่ยวกับภาคเกษตรกรรม โดยให้ความสำคัญกับบริบททางสังคมอันได้แก่ 1. การขยายตัวของสินค้าเกษตรในตลาดโลก และ 2. ความตื่นตัวทางการเมืองซึ่งเริ่มขยายตัวเข้าไปในภาคชนบท ซึ่งแม้จะเป็นพลังที่เกิดจากนอกภาคชนบท/ เกษตรกรรม แต่ก็มีนัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อภาคชนบท/เกษตรกรรมของเยอรมันในศตวรรษที่ 19 การขยายตัวของตลาดโลก และพื้นที่การผลิตในทวีปอเมริกาเหนือและใต้ ทำให้ราคาข้าวสาลีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฝรั่งเศสและเยอรมันที่ราคาตกต่ำตั้งแต่ศตวรรษ 1870 เรื่อยมาถึงปลายศตวรรษที่ 19 ทำให้รัฐบาลต้องมีมาตรการช่วยเหลือภาคเกษตรกรรม ด้วยการตั้งกำแพงภาษีนำเข้าสินค้าเกษตรจากต่างประเทศ ปัญหาในภาคเกษตรกรรม จึงไม่ใช่แค่ถกเถียงเชิง

ทฤษฎีเท่านั้นแต่วางอยู่บนรากฐานวิฤตภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งราคาสินค้าเกษตรที่ตกต่ำ นอกจากนี้ งานศึกษาของไบร์ส (Byres, 1996 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) ได้อธิบาย ขยายความปัญหาเกี่ยวกับภาคเกษตรกรรมจากเค้าท์สกีใน 3 ประเด็นคือ

1. ประเด็นเรื่องการเมือง ซึ่งเขามองว่าประชากรในภาคชนบทซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของประเทศกำลังพัฒนา ยังเป็นชนวนาจึงเป็นกลุ่มพลังสำคัญในเชิงการเมือง โดยเขาให้ความสำคัญต่อประเด็นเรื่องความขัดแย้งทางชนชั้น
2. ประเด็นเรื่องกระบวนการผลิตว่า ระบบตลาดมีหรือไม่มีอิทธิพลต่อกระบวนการผลิตของชาวนาอย่างไร
3. ประเด็นเรื่องการสะสมทุน อันหมายถึงกระบวนการที่แรงงานในภาคเกษตร เคลื่อนย้ายเข้าไปสู่ภาคอุตสาหกรรมเป็นแรงงานราคาถูก รวมทั้งกระบวนการที่ผลผลิตส่วนเกินจากภาคเกษตรถูกเคลื่อนย้ายไปป้อนภาคอุตสาหกรรมและภาคเมือง อันก่อให้เกิดระบบทุนนิยม ซึ่งการสะสมทุนเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุดและเรียกว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านของสังคมเกษตรกรรมเข้าสู่ระบบทุนนิยม

อย่างไรก็ตามงานศึกษาของไบร์ส (Byres, 1991 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) ยังมองการเปลี่ยนแปลงภาคการเกษตรกรรมในประเทศกำลังพัฒนาโดยใช้ตัวแบบในอังกฤษเป็นจุดตั้งต้นในการเปรียบเทียบโดยให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงความสำคัญในการผลิตภายในภาคเกษตรกรรม และชนบทในประเทศกำลังพัฒนาว่าเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงโดยรวมกับพัฒนาการสู่ระบบทุนนิยมโดยรวมของประเทศนั้น ๆ โดยเขามองว่าระบบเจ้าของที่ดิน (Landlordism) เป็นอุปสรรคต่อการเกิดขึ้นของความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม (Capital Social Relation of Production of Agriculture) เช่น การเกิดขึ้นของแรงงานเสรีที่ไม่ต้องผูกติดกับภายใต้ระบบเจ้าของที่ดิน โดยให้ความสำคัญกับเจ้าของที่ดินในอินเดีย (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

บทวิพากษ์แนวคิดของเค้าท์สกี

แนวคิดของเค้าท์สกี (Karl Kausky) จะมีคุณูปการอย่างมากในการกล่าวถึงอุปสรรคในการรวมที่ดินผืนเล็กผืนน้อยกระจัดกระจายให้กลายเป็นผืนใหญ่แปลงเดียวกันเพื่อประกอบไร่นาขนาดใหญ่แบบทุนนิยม เขาได้อธิบายถึงความเชื่อมโยงระหว่างลักษณะของปัญญาเกษตรกรรม และลักษณะของตลาดโลกที่ครอบงำโดยจักรวรรดินิยม โดยชี้ว่าในตอนปลายศตวรรษที่ 19 มีการแข่งขันกันระหว่างประเทศกันอย่างเข้มข้นของสินค้าเกษตร ในตลาดโลกที่เชื่อมโยงกันมากขึ้น กระบวนการนี้ได้รับการสนับสนุนจากการขยายตัวของพรหมแดนการเกษตรระดับโลก รวมทั้งการปรับปรุงด้านการเดินเรือทางไกล การเปลี่ยนแปลงด้านรสนิยมและธรรมเนียมในการบริโภคอาหาร

อีกทั้งอุปทานการผลิตพืชที่จำกัดระดับชาติ ซึ่งผลิตไม่พอสนองความต้องการในประเทศ ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าเลนิน และเค้าท์สกีเขียนถึงเรื่องนี้ในช่วงรุ่งเรืองเป็นครั้งแรกของสิ่งที่เรียกว่าระบอบอาหารโลก (Michael, 1989) กระบวนการนี้ส่งผลกระทบต่อชาวนาผู้ผลิตรายย่อย และทุนเกษตรกรรมที่เพิ่มเกิดขึ้น ต่อการเปลี่ยนแปลงผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมในชนบท

เค้าท์สกีมีแนวคิดสำคัญในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชาวนาคือการเพิ่ม

ประสิทธิภาพในฟาร์มขนาดเล็กของชาวนา ได้แก่ การใช้แรงงานตนเองและแรงงานภายในครอบครัวเป็นหลักในกระบวนการผลิต การผลิตเน้นการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลัก นอกจากเกิดผลผลิตส่วนเกินที่เหลือจากการยังชีพก็นำไปจำหน่าย การคัดเลือกชนิดของพืชที่เพาะปลูกที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิต การปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาไทยมีอยู่ในหลายบริบท เช่น การคงสถานการณ์ผลิตเพื่อการยังชีพของคนเป็นหลัก การปรับเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อการยังชีพและผลิตเพื่อขาย การประกอบอาชีพทำนาและประกอบอาชีพอื่นควบคู่กันไป การประกอบอาชีพทำนาและอพยพไปขายแรงงานนอกพื้นที่ การปรับเปลี่ยนไปเป็นผู้ประกอบการขนาดใหญ่ที่ซื้อเครื่องจักรมาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และนำมาให้ชาวนาขนาดเล็กลงขนาดกลางเช่า นอกจากการปรับเปลี่ยนตัวเองของสังคมชาวนาไทยเพื่อการดำรงอยู่แล้ว ชาวนาไทยยังอาศัยบริบททางสภาพแวดล้อมการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนสังคมชาวนา เช่น การตอบสนองต่อนโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมและสนับสนุนชาวนา เช่น นโยบายจำนำข้าว นโยบายประกันราคาข้าว นโยบายสนับสนุนปัจจัยในการผลิตข้าว นโยบายการรวมกลุ่มเพื่อปลูกข้าวแปลงใหญ่เพื่อลดต้นทุนการผลิต นโยบายการควบคุมพื้นที่ที่มีศักยภาพในการปลูกข้าวหรือการกำหนดโซนนิ่งในการปลูกข้าว เพื่อให้ได้ผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพ นโยบายการทำนาปรังเฉพาะพื้นที่ที่มีปริมาณน้ำในคลองชลประทานเพียงพอต่อการปลูกข้าว (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

ข้อควรสังเกตประการหนึ่ง ทั้งเค้าท์สกีและเลนินต่างมิได้ใช้คำว่า “ชาวนา” ในฐานะเป็นมโนทัศน์ทางทฤษฎี และไม่พบว่าทั้งสองต่างพยายามสร้างทฤษฎีทั่วไปเกี่ยวกับสังคมชาวนาแต่ประการใด ในการอธิบายถึงพัฒนาการของทุนนิยม ในภาคเกษตรกรรมบนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตแบบฟิวคัลไปสู่ทุนนิยม ทั้งสองต่างใช้มโนทัศน์ที่สำคัญ 3 ตัว กล่าวคือ

1. เศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (Natural economy) หมายถึง รูปแบบการผลิตที่มีการผลิตเกษตรกรรมและหัตถกรรมอยู่ภายในหน่วยงานเดียวกัน อันทำให้สังคมมีความเพียงพอในตัวเอง (Self-sufficient society) หน่วยการผลิตไม่เพียงแต่ผลิตอาหารเท่านั้น หากยังสร้างบ้านของตนเอง ทำเฟอร์นิเจอร์ ทอผ้า ทำเครื่องมือเครื่องใช้และอุปกรณ์การผลิตของตนเอง พวกเขาขายเฉพาะ

ผลผลิตส่วนเกินและซื้อเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น ดังนั้นในสังคมดังกล่าวอาจมีการค้าและทุนพาณิชย์ดำรงอยู่ได้ (Kautsky, 1976, p. 3 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

2. การผลิตสินค้าแบบธรรมดา (Simple commodity production) หมายถึง รูปแบบการผลิตสินค้าโดยไม่มีการใช้แรงงานรับจ้าง และมีได้ผลิตเพื่อแสวงหาผลกำไรสูงสุดในระบบตลาด ผู้ผลิตครอบครองปัจจัยการผลิตของตนเอง ต่างจากเศรษฐกิจแบบธรรมชาติตรงที่วงจรการผลิตทดแทนขึ้นใหม่แบบเพียงพอในตัวเองได้ถูกทำลายลงไปแล้ว เช่น การเลิกผลิตหัตถกรรมในครัวเรือน มีการแบ่งแยกแรงงานที่ซับซ้อนมากกว่าการแบ่งแยกแรงงานตามเพศและอายุ และอาจจะมีการแบ่งแย่งความแตกต่างภายในชานาด้วยกันเองดำรงอยู่ได้ อาทิ ชานาจน ชานากลาง และชานารวย การผลิตทดแทนขึ้นใหม่ผู้ทำการผลิตโดยตรงและหน่วยการผลิตกระทำได้ โดยผ่านความสัมพันธ์เชิงสินค้า (Commodity relation) (Kautsky, 1976, p. 12 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

3. การผลิตสินค้าแบบทุนนิยม (Capitalist commodity production) หมายถึง รูปแบบการผลิตขนาดใหญ่ มีการใช้แรงงานรับจ้างทำการผลิตภายใต้ระบบการร่วมมือที่ซับซ้อนและมีการแบ่งแยกแรงงานเชิงเทคนิคในกระบวนการผลิต ผู้ผลิตโดยตรงไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต พวกเขาได้ทำการผลิตเพื่อบริโภคเองโดยตรง แต่เป็นการผลิตมูลค่าส่วนเกินให้กับนายทุนผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และเป็นผู้รับซื้อพลังแรงงานของพวกเขา การผลิตทดแทนขึ้นใหม่หน่วยการผลิตเป็นแบบขยาย (Extended reproduction) ซึ่งหมายความว่า มูลค่าส่วนเกินที่ผลิตได้ในแต่ละรอบของการผลิตซ้ำ หลังจากการบริโภคส่วนบุคคลของนายทุนแล้ว ส่วนที่เหลือจะถูกนำไปลงทุนขยายการผลิตเพิ่มขึ้นอีกในรอบต่อ ๆ ไป

ท่ามกลางการขยายตัวของความสัมพันธ์ทางการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้าในสังคมชานาส่วนรอบข้างนั้น การแยกความแตกต่างภายในเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่น่าเกิดขึ้นได้แต่ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นกับทุก สังคม เพราะว่าชานามีได้ทำการผลิตบนระดับอัตราต้นทุนแรงงานเฉลี่ยที่จำเป็นทางสังคม ดังนั้นชานาจึงสามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางการผลิตที่ขาดทุน นอกจากนี้การผลิตของชานายังมีลักษณะยืดหยุ่นมากอันมีผลให้ชานาขนาดเล็กไม่ถูกเบียดขับได้ง่าย กลไกทางเศรษฐกิจอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอต่อการอธิบายถึงกระบวนการแยกความแตกต่างระหว่างชานาที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ได้ กลไกที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ กลไกทางการเมือง อาทิ รูปลักษณ์ของรัฐและโครงสร้างทางชนชั้น เป็นต้น ส่วนประเด็นการเปลี่ยนผ่านสู่ทุนนิยมส่วนรอบข้างนั้น รัฐมีบทบาทสำคัญมากในการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างต่อสังคมชานา ส่วนทุนพาณิชย์นั้นไม่สามารถกระทำการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมชานาได้โดยตัวเองโดด ๆ หากจะต้องพิจารณาไปพร้อมกับบทบาทของรัฐ นอกจากนี้ยังพบว่าแนวคิด “การเปลี่ยนผ่าน” ยังคงมีความสำคัญต่อการศึกษาดัง

การเปลี่ยนแปลงในสังคมฆราวาสส่วนรอบข้าง วิธีการผลิตก่อนหน้าทุนนิยมแบบหนึ่ง ๆ จะมีลักษณะขัดแย้งและต่อต้านการขยายตัวของระบบทุนนิยมที่แผ่เข้ามาจากภายนอกในระดับที่แตกต่างกัน เส้นทางการเปลี่ยนแปลงอันเฉพาะเจาะจงและโครงสร้างทางชนชั้นภายในวิธีการผลิตแบบทุนนิยมส่วนรอบข้างแต่ละแห่ง ต่างถูกกำหนดโดยปฏิสัมพันธ์ระหว่างวิธีการผลิตก่อนหน้าทุนนิยมกับลักษณะอันเฉพาะเจาะจงของทุนที่ขยายตัวเข้ามา (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

การเปลี่ยนแปลงของสังคมฆราวาสจากแนวคิดของเค้าท์สกีและเลนินทั้งสองมีแนวทางวิเคราะห์ตามแนวคิดมาร์กซิสต์ ซึ่งต่างก็ศึกษาการแปลงสภาพที่เกิดขึ้นในชนบท ที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบทุนนิยมโดยทั่วไปพร้อม ๆ กับความสัมพันธ์ทุน-แรงงานที่จำเป็นสำหรับการผลิตมูลค่าส่วนเกิน เลนินอธิบายว่าจากทศวรรษ 1880 เป็นต้นมาการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมซึ่งเป็นบ่อนทำลายรากฐานของระบบเศรษฐกิจแบบฆราวาส แม้เป็นไปอย่างไม่สมบูรณ์และเหลื่อมล้ำในพื้นที่ต่าง ๆ ก็ได้ปฏิวัติความสัมพันธ์ของทรัพย์สิน และย้ำให้เห็นความสำคัญยิ่งของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเอกชน การพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าวได้ทำลายความสัมพันธ์ก่อนระหว่างเกษตรกรในชนบทกับอุตสาหกรรมขนาดเล็กในชนบท และทำให้การเกษตรเป็นการผลิตเพื่อการตลาดมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังเช่นการที่สินค้าอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมเข้ามาแทนที่สินค้าจากอุตสาหกรรมขนาดเล็กในชนบท นอกจากนี้การอุตสาหกรรมแบบทุนนิยม ก็นำเอาเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิตเข้ามาในภาคเกษตรและระบบเศรษฐกิจชนบท ซึ่งในที่สุดจะทำให้เกิดทุนนิยมเกษตรกรรมขึ้นมาซึ่งทั้งเค้าท์สกีและเลนินถือว่าเป็นกระบวนการที่นำไปสู่การสถาปนาทุนนิยมเกษตรกรรม อันถือเป็นหัวใจของปัญหาเกษตรกรรมแบบคลาสสิก

ขณะที่การผลิตสินค้าเพื่อขาย (Commodity Production) ในตลาดสินค้าเกษตรขยายตัวมากขึ้น กฎเกณฑ์ด้านการแข่งขันแบบทุนนิยมก็ได้เข้ามาบงการสังคมชนบท โดยเฉพาะเมื่อการผลิตเพื่อขายเพิ่มขึ้นความจำเป็นที่จะต้องขายให้ได้เพื่อความอยู่รอดก็เข้มข้นขึ้น แรงบีบบังคับที่ผู้ผลิตต้องขายให้ได้เพื่อความอยู่รอดก็เข้มข้นขึ้น แรงบีบบังคับที่ผู้ผลิตต้องขายให้ได้ทำให้เกิดการผลิตเฉพาะอย่าง (เพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว) ในการผลิตสินค้าเกษตรมากขึ้นเพื่อควบคุมต้นทุน ซึ่งยังเพิ่มการพึ่งพาตลาดมากขึ้น สำหรับผู้ผลิตที่สามารถดำรงการแข่งขันได้ในตลาด พบว่าตลาดอาจช่วยเป็นฐานให้แก่การสะสมทุนในภาคเกษตรได้ ถ้าสามารถทำตามหลักการของระบบทุนนิยม คือคือขยายการผลิตนำนวัตกรรมมาใช้ และลดต้นทุนต่อหน่วยให้ได้โดยการเพิ่มขนาดของการผลิต (Scale economies) กรณีนี้จะเป็นกรณีของนายทุนเกษตรกรรม หรือฆราวาสราย ส่วนฆราวาสผู้ผลิตรายย่อยที่ไม่อาจแข่งขันได้ในการขายผลิตผลในตลาดแต่จำเป็นต้องอาศัยตลาดต่อไป เพื่อรักษาระดับหรือเพิ่มการบริโภค ก็มีความจำเป็นต้องก่อหนี้เพิ่มขึ้น ครอบครัวที่ตกอยู่ในภาวะนี้ต้องทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง ทั้งให้แก่ผู้ผลิตในภาคเกษตรที่มีพลวัตรสูงซึ่งแข่งขันได้ในตลาด และ

ทำงานในโรงงานของนายทุนอุตสาหกรรม ดังนั้นขณะที่การผลิตภาคเกษตรกรขยายตัวชนชั้น
 ชวนา ก็ต้องขึ้นต่อตลาดผลผลิตและตลาดแรงงาน แม้ว่าชาวนาผู้ผลิตย่อยบางส่วนสามารถทำการ
 ผลิต เพื่อใช้รายได้ส่วนหนึ่งในการสะสมทุนภาคเกษตรต่อไป ขณะที่ความสัมพันธ์ขยายตัวใน
 ชนบท ก็ย่อมมีครอบครัวเกษตรเกิดขึ้นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งทำการผลิตเพื่อขายในตลาดเพื่อที่จะ
 สามารถสะสมทุนได้เพิ่มขึ้น เพื่อใช้ในการสะสมทุนต่อไป และต่อมาพวกนี้ก็กลายเป็นนายทุน
 เกษตรกรรม แต่ชาวนาอีกกลุ่มหนึ่งพยายามเต็มที่ ๆ จะรักษาการดำรงชีพแบบพออยู่พอกินไว้ แม้จะ
 ในสถานการณ์ที่ยุ่งยากมากขึ้น กลุ่มหลังนี้ก็ต้องขายทรัพย์สินที่มีอยู่ออกไป หรือปล่อยให้ที่ดินหลุด
 ลอยแก่ผู้ผลิตกลุ่มแรกที่มีพลวัตรสูงกว่าในการสัมพันธ์กับตลาด การผลิตแบบผู้ผลิตรายย่อยก็แตก
 สลายลงเรื่อย ๆ ชนชั้นชาวนาก็ถูกแปลงสภาพทั้งทางด้านวัตถุและทางสังคมเป็นแรงงานรับจ้างของ
 ชาวนาส่วนที่สามารถขยายการสะสมทุน และกลายเป็นส่วนหนึ่งของกำลังแรงงานในระบบ
 เศรษฐกิจโดยรวม คำที่สก็ได้อธิบายว่า ในช่วงต่อมาได้เกิดทุนอุตสาหกรรมเกษตรครอบงำการ
 ผลิตรายย่อยของชาวนาต่อไป (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

กล่าวโดยสรุป ทั้งเลนินและคำที่สก็ ต่างมีความเห็นว่าการดำรงร่วมกันระหว่างการผลิต
 ขนาดใหญ่แบบทุนนิยมกับการผลิตขนาดเล็กของชาวนา ก่อให้เกิดการเบียดขับฝ่ายหลังกลายเป็น
 กรรมกรอาชีพในที่สุด แต่ทั้งสองต่างมีความเห็นว่า กระบวนการทำลายชาวนาขนาดเล็กมิได้เกิดขึ้น
 อย่างราบรื่นและรวดเร็ว หากมีอุปสรรคจำนวนมาก เลนินอธิบายอุปสรรคดังกล่าวด้วยปัจจัย ซาก
 เคนของความสัมพันธ์ทางการผลิตก่อนหน้าทุนนิยม ส่วนคำที่สก็อธิบายด้วยธรรมชาติการผลิต
 ของชาวนาเอง อาทิ ชาวนาสามารถทำงานให้หนักขึ้นและลดการบริโภคเพื่อรักษาเงื่อนไขการ
 ผลิตขนาดเล็กของตนให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ ชาวนาสามารถหลีกเลี่ยงที่จะทำการผลิตแข่งขันกับฟาร์ม
 ขนาดใหญ่ ด้วยการผลิตสินค้าต่างชนิดกันและชาวนาสามารถออกทำงานรับจ้างเป็นรายได้เสริม
 การดำรงชีพแบบยืดหยุ่นดังกล่าวทำให้การผลิตขนาดเล็กของชาวนามีอาจถูกเบียดขับไปได้โดยง่าย

4. ฉัตเตอร์จี (Chatterjee)

ฉัตเตอร์จี (Chatterjee) เป็นนักคิดทฤษฎีสังคมศาสตร์ชาวเอเชีย ผลงานวิชาการของเขา
 เริ่มปรากฏชัดในช่วงต้น ค.ศ. 1980 ในประเด็นการศึกษาที่เกี่ยวกับสังคมอินเดียในยุคอาณานิคม
 และหลังอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม นอกจากนี้ยังเป็นหนึ่งในสมาชิกกลุ่มศึกษาผู้ถูกกดทับ (Subaltern
 Studies Collective) ซึ่งรวมตัวกันในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 โดยกลุ่มดังกล่าวได้วิพากษ์
 ประวัติศาสตร์นิพนธ์อินเดียว่า การศึกษาที่ผ่านมาได้ละเลยความสำคัญของชาวนาอินเดียและกลุ่มที่
 ถูกกดทับ (วีริยะ สว่างโชติ, ม.ป.พ.) เขาวิเคราะห์ว่าคนอินเดียมีปัญหาเกี่ยวกับการเป็นสมัยใหม่ที่
 เนื่องจากเป็นชนชาติที่เคยเป็นอาณานิคม ความเป็นสมัยใหม่คือกระบวนการที่ทำให้คนอินเดียตก
 เป็นเหยื่อของการเป็นสมัยใหม่ เขาระบุว่าแม้หลังยุคอาณานิคมอินเดียก็ยังสามารถก้าวข้ามการเป็น

สมัยใหม่แบบตะวันตกได้ เพราะแม้ว่าประเทศชาติจะขึ้นเป็นเอกราชได้ เมืองแม่ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐต่ออินเดียแล้ว แต่ชนชั้นกระฎุมพีพื้นเมืองที่ครองอำนาจทางการเมืองในอินเดีย ก็ยังรักษาและนำพาชีวิตประเทศชาติต่อไป ภายใต้การเป็นสถาบันการเป็นสมัยใหม่แบบตะวันตกที่พวกเขาสืบทอดมา ในแง่นี้ ชาวอินเดียภายใต้การนำของชนชั้นกระฎุมพีพื้นเมืองก็ยังไม่ได้หลุดพ้นจากสภาพการเป็นอาณานิคม (Chatterjee, 2008 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2555, หน้า 91-100)

บทความเรื่อง Peasant Cultures of the Tweny-First Century ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาของประเทศในเอเชียรวมถึงประเทศไทยซึ่งเป็นประเทศโลกที่สาม ในช่วงหลังทศวรรษ 1960 โดยอธิบายว่า การเติบโตของทุนนิยมอุตสาหกรรมส่งผลให้ชุมชนชาวนาแตกสลายและเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาให้กลายเป็นสังคมแรงงาน ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ที่สังคมชาวนาเผชิญกับทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ทำให้มุมมองการอธิบายสังคมชาวนาในแบบเดิม ซึ่งเป็นการผลิตโดยพึ่งพาธรรมชาติและเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เป็นวิธีการที่ไม่เหมาะสมอีกต่อไป (Chatterjee, 2008 อ้างถึงใน กาญจนา บุญยัง, 2558, หน้า 67) โดยเขาได้กล่าวถึงการปรับตัวของชาวนาในยุคของการเจริญเติบโตของทุนนิยมอุตสาหกรรม และการไหลเวียนของเงินทุนและบรรษัทข้ามชาติ ที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจทุนนิยมและอุตสาหกรรมไม่ได้ทำให้ชาวนาหายไปจากการวิเคราะห์ทางสังคมการเมือง แต่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นในลักษณะของการปรับตัวให้ยืดหยุ่น เพื่อสอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่

เงื่อนไขที่ทำให้สังคมชาวนาเปลี่ยนแปลงไป

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อธิบายเหตุผลที่ทำให้การอธิบายสังคมชาวนาในแบบดั้งเดิม (การผลิตโดยพึ่งพาธรรมชาติและเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ) ไม่เหมาะสมอีกต่อไป 5 ประการที่สำคัญได้แก่ (กาญจนา บุญยัง, 2558, หน้า 67; วีระ หวังสัจจะ โชค, 2560, หน้า 27-29)

1. การขยายตัวของเทคโนโลยีที่ใช้ในการปกครองทำให้รัฐสามารถพัฒนาบริการสาธารณะและจัดสวัสดิการอื่น ๆ ให้แก่ประชาชนได้มากขึ้น โดยที่ รัฐ ไม่ใช่หน่วยงานภายนอกในการวิเคราะห์การปรับตัวของชาวนา หากแต่เป็นองค์ประกอบภายในที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับชาวนา ทั้งในระดับนโยบายและการพัฒนาชนบท ขอบเขตระหว่างรัฐกับสังคมชาวนาจึงกลืนเข้าหากันมากขึ้นและมีเส้นแบ่งที่จางลง ทำให้อำนาจรัฐไม่เพียงแต่เป็นกฎหมายที่ควบคุมจากบนลงล่างเท่านั้น แต่ยังร่วมสร้างบรรทัดฐานเชิงสถาบันที่ไม่เป็นทางการในสังคมชาวนา

2. ชาวนาไม่ได้เผชิญกับการทุจริตแบบชนชั้นศักดินาโดยตรงเช่นในอดีตอีก เนื่องจากมีการปฏิรูปโครงสร้างทรัพย์สินทางการเกษตรใหม่ (ให้สิทธิแก่เกษตรกรในการถือครองที่ดิน) ภายใต้การตัดสินใจในลักษณะของกลไกตลาด ชาวนาไม่ใช่กลุ่มคนที่ถูกทุจริตโดยตรงเช่นเดียวกับ

ในสังคมโบราณ หรือสังคมศักดินาในอดีต แต่ชาวนาเป็นกลุ่มคนที่รู้จักคำนวณต้นทุนและผลประโยชน์ของตัวเอง และสามารถเจรจาต่อรองเพื่อการตัดสินใจได้

3. ภาษีเกี่ยวกับที่ดินไม่ได้มีความสำคัญต่อรัฐสมัยใหม่ เนื่องจาก รัฐบาลไม่ได้เป็นหน่วยงานที่จะเก็บภาษีโดยตรงจากภาคเกษตรกรรมในลักษณะเดิม เช่น ภาษีส่งออกข้าว เป็นต้น แต่การทุจริตของรัฐบาล จะมาในรูปแบบของนโยบายที่มีความฉ้อฉลมากกว่า และนโยบายดังกล่าวทำให้ชาวนาเสียผลประโยชน์ในเชิงสัมพัทธ์

4. การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ของเมืองและอุตสาหกรรมได้สร้างโอกาสในการยกระดับทางเศรษฐกิจของชาวนาให้ดีขึ้นด้วยการย้ายเข้าสู่เมืองและแสวงโอกาสในการทำงานนอกภาคเกษตรกรรม ชาวนามีทางเลือกเสรีในการประกอบอาชีพที่มีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งอาชีพในเมืองอุตสาหกรรม และการรับจ้าง ด้วยเหตุนี้ ชาวนาจึงเป็นกลุ่มคนที่มีอาชีพที่หลากหลาย ทำให้คำว่าชาวนา เป็นเรื่องของวิถีชีวิต มากกว่าเป็นอาชีพ

5. การกระจายของระบบการเข้าถึงเทคโนโลยีและการผลิตในชีวิตประจำวัน ทำให้เกิดการอภิปรายถกเถียงกันในชุมชน และทำให้สังคมชุมชนชาวนา ไม่ใช่สังคมที่เรียบง่าย แต่เป็นสังคมที่ตื่นตัวใกล้เคียงกับสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น ประกอบกับการถกเถียงในสื่อสมัยใหม่ทำให้ชาวนาพัฒนาตรรกะและยุทธวิธีในการต่อรองกับภาครัฐ นอกจากนี้การกระจายของระบบการศึกษาและสื่อมวลชนสมัยใหม่ (ภาพยนตร์ โทรทัศน์ โฆษณา) ได้สร้างแรงกระตุ้นให้สมาชิกรุ่นหนุ่มสาวในครอบครัวชาวนาต้องการย้ายจากชนบทเข้าสู่เมืองและไม่ต้องการกลับไปทำงานในภาค เกษตรอีก (กาญจนา บุญยัง, 2558, หน้า 67; วีระ หวังสัจจะโชค, 2560, หน้า 27-29)

จากแนวคิดของฌักแตร์จีสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองแบบเกษตรกรรมว่า ไม่ได้หมายถึงการเปลี่ยนจากเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรม แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่การทับซ้อนกันมากขึ้นระหว่างสังคมเกษตรกรรมและสังคมอุตสาหกรรมทุนนิยม ดังนั้น “ชาวนาจึงไม่ใช่กลุ่มคนที่กำลังหายไปจากชนบท แต่เป็นวิถีของกลุ่มที่ปรับตัวพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมการเมืองสู่ความเป็นสมัยใหม่” (วีระ หวังสัจจะโชค, 2560: 29)

กระบวนการเปลี่ยนแปลงของชนบทในเอเชีย

ในมุมมองของฌักแตร์จี กระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในเอเชีย ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนดังต่อไปนี้ (กาญจนา บุญยัง, 2558: 68-69)

1. การสะสมทุนขั้นปฐมภูมิ (The primitive accumulation of capital) เป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์สำคัญที่นำสังคมชาวนาเข้าสู่วิกฤติในช่วงเวลาที่ผลผลิตในกระบวนการทุนนิยมเพิ่มสูงขึ้น โดยการผลิตของทุนนิยมอุตสาหกรรมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกระบวนการที่ทำให้เกิดความสูญเสียปัจจัยการผลิตของชาวนาภายใต้การครอบงำของการสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจ

เช่น การขูดรีดส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากภาคเกษตรมาเลี้ยงเมืองตามแนวทางการพัฒนาอุตสาหกรรม หรือการกดราคาสินค้าเกษตร หรือเก็บค่าพรีเมียมสินค้าเกษตรส่งออกซึ่งเป็นกระบวนการสะสมทุนที่มีบทบาททำให้ชาวนาสูญเสียที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตไปในกระบวนการพัฒนาของทุนสู่การเป็นอุตสาหกรรม โดยกระบวนการทำให้ที่ดินเปลี่ยนมือจากภาคเกษตร ผู้ภาคอุตสาหกรรม โดยภายใต้กระบวนการขูดรีดชาวนาให้แก่ภาคอุตสาหกรรมนี้รัฐจำเป็นต้องจัดสรร ทรัพยากรเพื่อช่วยรองรับหรือบรรเทาผลกระทบหรือชดเชยให้ชาวนาสามารถดำรงชีพต่อไปได้ เช่น การให้เงินกู้ยืมแก่ชาวนาและชุมชน โดยไม่ใส่ใจการใช้เงินต้นหรือผลกำไรจากเงินกู้เท่าใดนัก อีกทั้ง รัฐในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์จะจัดหาผลประโยชน์และให้การอุดหนุนแก่ประชาชนที่อยู่ในภาวะยากจน หรือไม่สามรถเข้าถึงความจำเป็นพื้นฐานได้ เช่น การดำเนินโครงการลดความยากจนอันเป็นวิธีการ แทรกแซง โดยตรงต่อผู้ได้รับผลกระทบจากการสะสมทุน การใช้มาตรการแทรกแซงทางการตลาดเพื่อ ส่งเสริมวิสาหกิจภาคการเกษตรให้สามารถเชื่อมต่อเข้ากับระบบตลาดได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นเงื่อนไขทาง การเมืองและวัฒนธรรมที่ผลักดันให้ชาวนาพึ่งพาตลาดมากกว่าที่จะผลิตแบบยังชีพนอกระบบตลาด เช่นในอดีต

2. เกิดกระบวนการที่ชาวนาที่อยู่ภายใต้โครงสร้างของระบบตลาดได้รวมตัวกันเพื่อเชื่อมต่อเข้ากับอุตสาหกรรมการผลิต รวมถึงมีปฏิสัมพันธ์ทางการค้าและบริการระหว่างตลาดใน ชนบท เมืองขนาดเล็ก และเมืองขนาดใหญ่ในลักษณะเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการ มีการรวมตัวกัน ในรูปแบบของสมาคมเพื่อให้แน่ใจว่าสมาชิกทุกคนสามารถบรรลุความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรง ชีพทั้งยังมีลักษณะของการขยายตัวของสมาชิกเพื่อประโยชน์ในการเจรจาต่อรองกับผู้มีส่วนได้เสีย แสดงให้เห็นว่าสังคมชาวนาได้ยกระดับสู่การรวมตัวกันเพื่อการต่อรองผลประโยชน์และตอบสนองความจำเป็นของชีวิตให้แก่สมาชิกด้วยการเคลื่อนไหวแบบสังคมนการเมือง (Political society)

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของสังคมชาวนาได้เริ่มจากการดำรงชีวิตแบบชาวนารายย่อยหรือชาวนาที่ ผลิตเพื่อการยังชีพคือ ทำนาเพียงเท่าที่กำลังแรงงานของครอบครัวจะสามารถทำได้สู่วิธีการผลิตแบบ ทุนนิยม ชาวนาที่พึ่งพาตลาดต้องปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินชีวิตให้เป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์มากขึ้น เรื่อย ๆ ในวิถีชีวิตแบบนี้ชาวนาอาจจะเลี้ยงผลสืบเนื่องจากการสะสมทุน/การขูดรีดส่วนเกินทาง เศรษฐกิจของทุนไปได้ยาก ชาวนาที่ต้องการเติบโตตามแนวทางทุนนิยมจึงต้องเพิ่มการลงทุนซึ่งย่อมมี ความเสี่ยงที่จะสูญเสียทรัพยากรการผลิต (ที่ดิน) มากขึ้นและทำให้ต้องออกจากความเป็นชาวนาในที่สุด ในภาพกว้างทิศทางของสังคมชาวนาที่ขาดอำนาจการต่อรองจึงมีขนาดเล็กลง ชาวนาหันตัวเองเข้าสู่ เมืองและแสวงหาการทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้นเรื่อย ๆ (กาญจนา บุญยัง, 2558, หน้า 69)

บทวิพากษ์แนวคิดของฉัตเตอร์จี (Chatterjee)

ในความเข้าใจของฉัตเตอร์จี การสะสมทุนขั้นปฐมภูมิ คือการพรากผู้ใช้แรงงานไปจาก ปัจจัยการทำงาน (Dissociation of the laborer from the means of labour) เช่น พรากชาวนาจากที่ดิน เป็นต้น อันนำไปสู่การแตกสลายของสังคมชาวนาดั้งเดิมซึ่งมีความสมานฉันท์ของชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่บนฐานเอกภาพของแรงงานกับปัจจัยการทำงานไปเป็นสังคมสมัยใหม่ เป็นภาพความเปลี่ยนแปลงแบบคลาสสิกซึ่งเป็นผลกระทบจากทุนนิยมแบบเดิม แต่ในโลกยุคปัจจุบัน ได้เกิดปทัสถานใหม่ ความเข้าใจใหม่ที่กำหนดคณะกรรมาธิการให้รัฐทั้งหลาย โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนามีหน้าที่ขึ้นพื้นฐานต่ำสุดและมีเทคโนโลยีการ บริหารปกครองในมือที่จะต้องเข้าไปช่วยอุ้มชูประคับประคองชาวนาหาช่องทางชดเชยให้พวกเขายังชีพอยู่ต่อไป โดยสนองชีวปัจจัยขึ้นพื้นฐานให้ผ่านเงินงบประมาณในรูปแบบต่าง ๆ หน้าที่ดังกล่าวภาคเอ็นจีโอในและนอกประเทศรวมทั้งองค์การระหว่างประเทศก็ ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือทำด้วย การปล่อยให้พวกเขาสิ้น ไร้ไม้ดอกไปในกระบวนการสะสมทุนขั้นปฐมภูมิเหมือนดังที่เคยเกิดมายุคทุนนิยมคลาสสิก จึงไม่ใช่เรื่องที่สามารถนำมาอธิบายได้อีกต่อไป สังคมชาวนาดำรงอยู่ต่อไปโดยการอุ้มชูประคับประคองของรัฐและองค์การอื่น ๆ สนองชีวปัจจัยมูลฐานต่าง ๆ ให้อยู่รอดได้ พลิกกลับสวนทวนกระแสผลกระทบของการสะสมทุนขั้นปฐมภูมินั้น แต่เป็นการอยู่ค่อนบนการอุดหนุนค้ำจุนของรัฐ และอยู่ท่ามกลางตลาดการผลิตเพื่อขายอย่างเต็มตัว ไม่ใช่สังคมชาวนาแบบผลิตพึ่งตนเองพอเพียงนอกตลาดดังในอดีต (เกียร เตชะพีระ, 2556)

ตามแนวคิดของ ฉัตเตอร์จี ช่วยย้ำให้เห็นว่า สังคมการเมืองของชาวนาไม่ได้อยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์แบบดั้งเดิม ที่มีเพียงเจ้าที่ดินกับลูกนา และแบบใหม่ที่มีชาวนากับ เจ้าพ่อ นายทุนท้องถิ่น นักการเมือง และรัฐราชการ อีกต่อไป รวมถึงชาวนาไม่ได้เป็นเศรษฐกิจแบบพอมิพอกินจากการที่เชื่อมกับตลาดทุนเป็นหนึ่งเดียว ปัญหาของชาวนาจึงไม่ใช่เรื่องของการพอกินแล้ว แต่คือความไม่เสมอภาคในมิติต่าง ๆ แทน ประเด็นเหล่านี้สะท้อนว่า ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบท กับ ปฏิบัติการทางการเมืองของชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างลึกซึ้ง ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงเศรษฐกิจ และสังคม ประกอบกับเทคโนโลยีการสื่อสารที่พัฒนาเข้าสู่ชนบทอย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวบ้านได้รับข้อมูลข่าวสารที่เป็นชุดเดียวกับ คนเมือง และคนในภูมิภาคอื่น ๆ ทั่วประเทศ จนนำไปสู่การเกิดสังคมชนบทที่มีความสลับซับซ้อนมากกว่าในอดีต (นันทพัทธ์ ชัยโฆษิตกรมย์, 2559) แนวคิดของฉัตเตอร์จีมองชาวนาที่มีความเคลื่อนไหวแบบสังคมการเมืองได้มากขึ้นกว่าในยุคคลาสสิก ที่มองว่าชาวนาต้องอยู่ในภาวะจำยอม อย่างสิ้นเชิง ฉัตเตอร์จีชี้ให้เห็นว่า ชาวชนบทในเอเชียที่อยู่ภายใต้โครงสร้างของระบบตลาดได้ รวมตัวกันเพื่อเชื่อมต่อเข้ากับอุตสาหกรรมการผลิต รวมถึงมีปฏิสัมพันธ์ทางการค้าและบริการ ระหว่างตลาดในชนบท

ชุมชน และเมือง ซึ่งในระบบเศรษฐกิจแบบนี้จะเกิดการรวมตัวกันในรูปแบบ ของสมาคมเพื่อให้แน่ใจว่าสมาชิกสามารถบรรลุความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพ ทั้งยังมีการ ขยายตัวของสมาชิกเพื่อประโยชน์ในการเจรจาต่อรองกับผู้มีอำนาจ สังคมชวานาในปัจจุบันจึง ยกระดับสู่การรวมตัวเพื่อต่อรองผลประโยชน์และตอบสนองความจำเป็นของชีวิตด้วยการเคลื่อนไหว แบบสังคมนิยม (กาญจนา บุญยัง, 2558)

เศรษฐกิจในสังคมชวานาที่ฉัตเตอร์จีกกล่าว สามารถแบ่งภาคเศรษฐกิจของชวานาได้เป็น 2 รูปแบบคือ ภาคเศรษฐกิจอย่างไม่เป็นทางการที่มีลักษณะเป็นทุนขนาดเล็กที่ไม่ได้มีลักษณะเป็นบริษัท โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความจำเป็นในการดำรงชีพของครัวเรือน ดังนั้นจึงมีการจ้างแรงงานในการผลิตไม่มากนักและใช้สมาชิกในครัวเรือน กับอีกรูปแบบคือภาคเศรษฐกิจแบบเป็นทางการคือจะเป็นในรูปแบบของบริษัท ซึ่งมุ่งสะสมทุนและสร้างผลกำไรสูงสุด ในส่วนที่ฉัตเตอร์จีกกล่าวถึงความสำคัญของเศรษฐกิจแบบไม่เป็นทางการนั้น ทำให้เราเห็นว่า คนในชนบทไม่ได้ยึดติดกับเศรษฐกิจภาคการเกษตรหรือนอกภาคการเกษตร แต่เพียงแต่พยายามแสวงหาตัวเลือกเพื่อเอาตัวรอดของตนเอง เราจะพบว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ๆ ที่ชวานาบางคนหันมาประกอบอาชีพ นั้นอาจไม่ได้มีเพียงการไปเป็นแรงงานในภาคการเกษตรเท่านั้น บางครั้งอาจเกี่ยวพันกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น หมอพรหมณ์ หมอลำ ขายสินค้า ประกอบธุรกิจบ้านเช่า ตลอดจนผันตัวมาเป็นนักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น (สุรสม กฤษณะจุกะ, สมชัย ภัทรชนานันท์ และชยันต์ วรรณระภูต, 2558) ข้อเสนอของฉัตเตอร์จีก เรื่องนี้คือสังคมชวานาปัจจุบันดำเนินงานอยู่ได้ทุนนอกบริษัทเป็นหลัก และฉะนั้นจึงมีพลวัตขับเคลื่อนไปสู่การเป็น สังคมการเมือง Political society อยู่ในตัว ข้อเสนอของ ฉัตเตอร์จีก เกี่ยวกับสังคมชวานาภายใต้ทุนนิยมโลกาภิวัตน์ นั้นเมื่อบวกกับการประยุกต์ตีความในขอบเขตสังคมชนบทไทยของ Andrew Walker แล้ว กล่าวในมิติการเมือง มันปฏิเสธการวิเคราะห์ตีความการเมืองของสังคมชวานากระแสหลักต่าง ๆ ที่ผ่านมาทั้งหมด กล่าวคือสังคมชวานาไม่ได้อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ไม่ได้เป็นเศรษฐกิจเลี้ยงตนเองพึ่งตนเอง สังคมชวานาแบบนี้ส่วนใหญ่จึงไม่มีการเมืองภาคประชาชน ดังเช่นเดียวกัน การดำรงอยู่และเคลื่อนไหวทางการเมืองของสังคมชวานา ก็ไม่ใช่ประชาสังคม (Civilsociety) แบบคนชั้นกลางในเมือง (เกษียร เตชะพีระ, 2556) อย่างไรก็ตามฉัตเตอร์จีกกล่าวถึงความสามารถของชวานาในชนบทว่าอย่างน้อยก็กว่าคนจนเมือง ที่สามารถจะจัดการองค์กรทางเศรษฐกิจของตนเองได้มั่นคงและมีประสิทธิภาพกว่าคนจนในชนบท ทั้งนี้ เพราะชวานารายย่อยและแรงงานในชนบทยังคงพึ่งพาการสนับสนุนจากรัฐในเรื่องของความจำเป็นขั้นพื้นฐานต่าง ๆ โดยตรงและยังไม่สามารถจัดการกับตลาดได้ด้วยตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ (สุรสม กฤษณะจุกะ, สมชัย ภัทรชนานันท์ และชยันต์ วรรณระภูต, 2558)

ตัวอย่างของการศึกษาสังคมของประเทศไทย ที่ใช้กรอบของสำนักมาร์กซิสต์เป็นเครื่องมือในการศึกษา ดังต่อไปนี้

5. ยศ สันตสมบัติ (2539) ได้ศึกษาเรื่อง ทำเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนชาวนาทำเกวียนเป็นบริบทของชาวนาในชนบทที่ได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมอุตสาหกรรมซึ่งมีที่มาจากระบบทุนนิยม เป็นระบบที่ทำลายชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน ชาวบ้านต้องสร้างระบบเครือข่ายหรือชุมชนเพื่อต่อรองและแทนที่ระบบทุนนิยม โดยได้เสนอกระบวนการปิดล้อมชุมชนใน 3 กรณี คือ 1. การล้อมรั้วก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรมก่อนการเกิดทุนนิยมอุตสาหกรรมในยุโรป 2. การพัฒนาทุนนิยมในอาณานิคมในช่วงสมัยการค้าอาณานิคม 3. การพัฒนาทุนนิยมในประเทศกำลังพัฒนาในปัจจุบัน ชุมชนทำเกวียนได้รับผลกระทบ ชาวบ้านสูญเสียที่ดิน เนื่องจากประสบการณ์ขาดทุนในระบบตลาดติดต่อกัน พัฒนาการของระบบทุนนิยมที่เข้ามาสู่ทำเกวียน เข้ามาเอาผลประโยชน์มากกว่ามาทำให้เกิดความเจริญอย่างแท้จริง นายทุนจำนวนน้อยจากภายนอกเท่านั้นที่รวยขึ้น ส่วนชาวบ้านทำเกวียนส่วนใหญ่ไม่ได้มีชีวิตที่ดีกว่าเดิม ชาวนาทำเกวียน 2 ใน 3 สูญเสียที่ดินกลายเป็นชาวนาไร้ที่ดิน

นอกจากนั้นยังมีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านทุกภาคในประเทศไทยในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา โดยเน้นทำความเข้าใจผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อชีวิต การทำมาหากิน พลังการผลิต เทคโนโลยี การจัดการแรงงาน ความสัมพันธ์ในการผลิตครอบครัวกับชุมชน กระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชนจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองไปสู่การผลิตเพื่อขาย จากการใช้แรงงานเพื่อการผลิตในครอบครัวเป็นการขายแรงงาน ผลกระทบของรัฐและระบบทุนต่อ โครงสร้างและเสถียรภาพของเศรษฐกิจชุมชน อีกทั้งยังศึกษาว่า ทำอย่างไรชุมชนหมู่บ้านจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีหรืออีกนัยหนึ่งคือมีความเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และพัฒนาต่อไปได้ โดยเน้นการทำวิจัยในเขตภาคเหนือตอนบน จากการศึกษาซึ่งมุ่งเน้นไปที่ การทำความเข้าใจและนำเสนอภาคของพลวัตและการปรับตัวของชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยนั้นทำให้เกิดข้อค้นพบสำคัญ ได้แก่ (ยศ สันตสมบัติ, 2546)

ประการแรก ชาวนาไทยภาคเหนือดำเนินชีวิตและผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนเอง ในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ ขณะที่รูปแบบของการเกษตรสมัยใหม่เข้ามาแทนที่การผลิตแบบเดิม รูปแบบของการถือครองที่ดิน การจัดการแรงงาน และการตัดสินใจเกี่ยวกับการเพาะปลูกพืชและการลงทุนเพื่อการผลิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ที่ดินเปลี่ยนมือและกระจุกตัวอยู่กับชาวนารวยและนายทุนภายนอกเพิ่มขึ้น การตัดสินใจในการผลิต ชนิดของพืชที่จะปลูก ระยะเวลาของการปลูก ฯลฯ เริ่มถูกกำหนดจากบริษัทข้ามชาติเพิ่ม

มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันชวานาขนาดกลางและชวานารายย่อยก็ยังคงทำการผลิตซ้ำตนเองเอาไว้ได้ ในระดับหนึ่ง ชวานาจำนวนไม่น้อยกลายเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตร เป็นแรงงานอพยพ และแรงงานข้ามชาติ การมองชวานาบนพื้นฐานของวิถีคิดแบบทวินิยมแยกขั้วระหว่างเมืองกับชนบทจึงไม่อาจทำได้อีกต่อไป

ชวานาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง เรากำลังพบเห็นการก่อสร้างตัวของชวานาชายขอบที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านบทบาท อัตลักษณ์ และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชวานาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร เป็นชวานาเมือง พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าชวานากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่าง ๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคม การเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนมากขึ้นเช่นนี้ เส้นแบ่งระหว่างชวานากับชาวชนบทกลุ่มอื่น ๆ เริ่มจากหาย และ/ หรือมีความคลุมเครือมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันการผลิตเพื่อยังชีพของชวานารายย่อยเริ่มลดลง แต่การผลิตเพื่อการค้า และการรับจ้างหรือการผลิตนอกภาคเกษตรเริ่มขยายตัวเพิ่มขึ้น หากมองมุมหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้หมายความว่าสังคมชวานากำลังถูกทำลายโดยสิ้นเชิง ในทางตรงกันข้าม ร่องรอยของ “วัฒนธรรมชวานา” และสถาบันสังคมชวานายังคงดำรงอยู่ในอัตลักษณ์และการจัดองค์กรทางสังคมของชวานาที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ

ประการที่สอง ความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนมิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีเงื่อนไขที่ซับซ้อนหลากหลาย ซึ่งงานวิจัยนำเสนอตัวอย่างของการต่อสู้ของชุมชนชวานาภาคเหนือหลากหลายรูปแบบซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชาวไร่ชวานาและชนชายขอบชาวลัวะผู้เข้ามาบุกเบิกทำกินในผืนป่ารุ่นต่อรุ่นได้ก่อสร้างตัวของความหมายในเรื่องของพื้นที่และอัตลักษณ์เป็นยุทธศาสตร์ในกาต่อสู้และต่อรองพื้นที่กับคนอื่น ๆ

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เริ่มมีความหมายในฐานะเป็นตัวแทนของความเป็นบ้าน ความ เป็นชุมชน พื้นที่ที่ปลอดภัย ชวานาผู้อ่อนแอสามารถยื่นหยัดทำทนายการรุกรานของรัฐชาติ การทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์และความมีตัวตนของชาวชนบทกลุ่มต่าง ๆ จึงไม่อาจพิจารณาแยกออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชนเหล่านี้มีกับกลุ่มอื่นทั้งในทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง

ในกรณีของชาวปกากะญอเป็นการต่อสู้ดิ้นรนที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสะสมทุนทางวัฒนธรรมในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชาวปกากะญอได้ทำการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของชาวปกากะญอในฐานะที่เป็นผู้ดูแลป่า เป็นชนท้องถิ่นผู้สามารถจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน ทำให้การเมืองของชวานาในลักษณะเดิมที่เคยให้ความสำคัญกับเรื่องของที่ดินในเขตป่าใน

ฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือการผลิตก็ถูกเปลี่ยนรูปไปสู่การนำเสนอ “ป่า” ในฐานะเป็นพื้นที่แห่งการผลิตความหมายของการเป็นชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ และความมีตัวตนไปพร้อมกัน ดังนั้นสิทธิชุมชนมิได้ถูกจำกัดอยู่แต่เพียงสิทธิในการเข้าถึงธรรมชาติและจัดการเท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงสิทธิในการกำหนดนิยามความเป็นชุมชน การกำหนดความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ การขยายรูปแบบของการเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกินในเขตป่าไปสู่การนิยามความสัมพันธ์ของคนกับป่า ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศเดียวกันอย่างแยกไม่ออก ย่อมหมายถึงการนิยามความหมายใหม่ของที่ป่าซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่แต่เชิงคุณค่าทางเศรษฐกิจนั้น หากแต่ยังครอบคลุมความหมายเชิงคุณค่าอื่น ๆ ที่มีนัยสำคัญกว้างขวางขึ้นสายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางพันธุกรรมพืชกับความอยู่ดีกินดีและวิถีชีวิตของชาวบ้านภาคใต้ ทำให้เราได้รับรู้บทเรียนเกี่ยวกับยุทธวิธีในการปรับตัวของชาวบ้านในแง่มุมที่แตกต่างออกไป

ในขณะที่การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรมทำให้เกิดผลกระทบต่อการทำนา ทำให้ดินเสื่อมสภาพจนนำไปสู่การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้น นอกจากนี้การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพยังเชื่อมโยงกับการจัดการพื้นที่ไร่นาในลักษณะเชิงเดี่ยวขาดความยืดหยุ่นซับซ้อน การผสมผสานและเกื้อกูลของสังคมพืชหลากหลายชนิด ทำให้การจัดการพื้นที่ไร่นาตอบสนองต่อการว่าจ้างแรงงานและการผลิตในลักษณะที่ต้องการความรวดเร็วทำให้ชาวบ้านต้องทำงานหนัก เริ่มมีความเครียดเรื่องนี้สินจนชาวบ้านบางแห่งเลือกที่จะหันหลังละทิ้งไร่นาและหมู่บ้านเพื่อออกไปหางานรับจ้างในเมืองท่าในลักษณะถาวร แต่ชาวบ้านภาคใต้บางส่วนเลือกที่จะพลิกฟื้นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ หวนคืนสู่ที่นา ปรับประยุกต์สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศเกษตรเพื่อผลิตข้าว สร้างความมั่นคงให้ครอบครัว ทำการผลิตในรูปแบบที่หลากหลายควบคู่ไปกับการทำงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรหลังฤดูทำนาเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินสดไปพร้อมกัน

ขบวนการทางสังคมของบ้านภาคใต้แสดงให้เห็นว่า ความหลากหลายทางชีวภาพไม่จำเป็นต้องถดถอยลงเพราะการแพร่กระจายของการผลิตเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมชานาขึ้นหยัดดำรงอยู่เพื่อเรียกร้องเอกราชทางการผลิตและการควบคุมชะตาชีวิตของตนเองผ่านการผลิตซ้ำของประเพณีและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประยุกต์ใช้ตามสถานการณ์ ทำให้เราเข้าใจได้ว่าความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนมิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้ที่เป็นเงินสดอย่างเดียว หากแต่ยังวางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายของทรัพยากรพันธุกรรม ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม และการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เงื่อนไข และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการสืบทอดและผลิตซ้ำอำนาจในการตัดสินใจและการควบคุมการผลิตและวิถีชีวิตของตน

ประการที่สาม งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า สังคมชานาไทยในภาคเหนือมีการปรับตัว 3 ลักษณะ ได้แก่ 1. การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของชานาที่เป็นเจ้าของที่ดิน วิถีชีวิตของชานากลุ่มนี้ไม่ว่าจะเป็นชานาเช่า ชานารับจ้าง หรือชานาที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีแบบแผนที่ใกล้เคียงกัน คือ นอกจากทำการผลิตบนผืนดินแล้วพวกเขายังพร้อมที่จะทำกิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ เช่น ปลูกผักไว้กิน เลี้ยงสัตว์ หากุ้ง หาปลาไว้เป็นอาหาร และเวลาที่เหลือจะทำกิจกรรมเพิ่มรายได้ ได้แก่ การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล 2. การปรับตัวตามสถานการณ์ในปัจจุบัน ชานาส่วนใหญ่มีความยืดหยุ่นหลากหลายในการประกอบอาชีพ พร้อมทั้งจะออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรชั่วคราวหากการเกษตรประสบปัญหา แต่เมื่อเศรษฐกิจซบเซา พวกเขาก็กลับมาทำการผลิตบนที่นาและเป็นแรงงานรับจ้างอื่น ๆ ต่อไป และ 3. การปรับวิถีชีวิตไปสู่นอกภาคการเกษตร ชานาและลูกชานาจำนวนหนึ่งเลิกทำการผลิตบนที่นาและไปประกอบอาชีพอื่น ๆ ขณะเดียวกันธุรกิจใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์ได้เป็นช่องทางเลือกสำหรับชาวบ้าน

ปัจจุบันการผลิตในภาคการเกษตรเริ่มมีความสำคัญลดลงอย่างรวดเร็ว การทำงานรับจ้างกลายเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของชานา แต่ในขณะเดียวกันชานารายย่อยและชานาเช่ายังคงผลิตซ้ำตนเองไว้ได้ระดับหนึ่งภายใต้เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจที่ชะลอตัว ความสำคัญที่เพิ่มขึ้นของการเป็นแรงงานรับจ้างทำให้พบชานาประเภทใหม่ ๆ เช่น พ่อค้าเจ้าที่ดิน กรรมกรเจ้าที่ดิน คือ เจ้าของที่ดินที่ไปเป็นแรงงานรับจ้างแล้วเอาที่ดินที่มีอยู่ในคนในพื้นที่เช่าทำประโยชน์เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2546)

สังคมชานาและการปรับตัวของชานาในมุมมองของสำนักเวเบอร์เรียน

แนวคิดเกี่ยวกับสังคมชานาและการปรับตัวของชานาในมุมมองของสำนักเวเบอร์เรียนแตกต่างจากสำนักมาร์กซิสต์โดยมองว่าชานาไม่ได้ไร้ศักยภาพเสมอไป จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมไปสู่ความทันสมัยจะส่งผลให้สังคมชานาเปลี่ยนแปลงไป เป็นผลให้ชานาปรับตัวไปเป็นผู้ประกอบการ จากแนวคิดของเวเบอร์เป็นคุณูปการให้นักวิชาการในการศึกษาสังคมชานาในประเทศไทยที่สำคัญหลายท่าน ดังจะกล่าวถึงดัง ตัวอย่างของนักคิดในสำนักเวเบอร์เรียน มีดังต่อไปนี้

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)

ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม มรดกและกรรมสิทธิ์ เช่นที่ดิน จะขึ้นอยู่กับสถานภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ยกเป็นมรดกสืบทอดมายังลูกหลาน การทำงานประกอบอาชีพก็เป็นไปตาม

ประสบการณ์แบบพื้นบ้านของชาวชนบท ในด้านแรงงานชาวนาก็จะยึดติดกับพื้นที่ที่มีการทำกิจกรรมของตนอาจอยู่ในรูปของแรงงานทาส หรือเจ้าที่ดินเป็นต้น ในด้านกฎระเบียบก็เป็นไปแบบเฉพาะแห่งของแต่ละกลุ่ม โดยเป็นกฎระเบียบที่สืบเนื่องมาจากบรรพบุรุษและผู้อาวุโส ส่วนแรงจูงใจมาจากความพึงพอใจส่วนตัวขึ้นกับความเคยชินกับประเพณีที่ปฏิบัติมาเป็นเวลานานทำให้ไม่เป็นอิสระในการสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่

ในสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ กรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน สถานประกอบการ เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ ได้มาโดยการซื้อขาย การดำเนินกิจการของเอกชน แรงงานเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต โดยที่แรงงานจะเป็นผู้มีความสามารถ มีทักษะที่มีประสิทธิภาพ และคิดคำนวณได้ในผลกำไรที่จะเกิดขึ้นจากการผลิต แรงงานมีอิสระที่จะเคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ขึ้นอยู่กับว่าสถานที่ที่จะอยู่ที่ใด และแรงงานคือสินค้าชนิดหนึ่ง ขณะที่ระบบตลาดเป็นแบบเปิด ไม่มีข้อจำกัดด้านการจัดเก็บภาษี การผูกขาดการค้า ตลาดเป็นศูนย์กลางของการกระจายสินค้าและการบริโภค ด้านบรรทัดฐานของสังคมจะเป็นลักษณะกฎหมายที่สามารถบังคับใช้ได้กับทุกกลุ่มในสังคม มีระบบที่เป็นมาตรฐานแบบเดียวกัน ส่วนแรงจูงใจในการทำงานจะเป็นแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ (จารุวรรณ ขำเพชร, 2551) นอกจากนี้เนเวเบอร์ยังได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของสังคมนิยมว่าเป็นการแสวงหากำไรเพื่อสร้างกำไรใหม่เรื่อย ๆ อย่างไม่หยุดนิ่ง โดยอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมมีลักษณะคือการผลิตให้มีมาตรฐานและการแบ่งงานกันทำตามความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและถูกสนับสนุนโดยความคิดแบบโปรเตสแตนต์เป็นการช่วยนายทุนในการทำการผลิตให้มีมาตรฐานเดียวกันเน้นความสำคัญของการสร้างความมั่งคั่งและการใช้จ่ายอย่างประหยัดเป็นการส่งเสริมการออมและการลงทุนใหม่ ๆ ขณะที่ไม่ได้ปฏิเสธปัจจัยทางเศรษฐกิจ (วินัย ผลเจริญ, 2556) นอกจากนี้เนเวเบอร์ถือว่าการเข้าสู่ความสมัยใหม่คือการทำให้คู่สมเหตุสมผล หมายถึงการทำให้เกิดประสิทธิภาพ (Efficiency) คือใช้เวลาน้อยและทรัพยากรน้อยเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ทางวัตถุที่ปรารถนา

เนเวเบอร์ (Weber, 1966) ได้ตีพิมพ์ผลงานการศึกษาเกี่ยวกับแรงงานทางการเกษตรในเยอรมัน ในงานนี้เขาได้ตรวจสอบบทบาทของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของเยอรมนี ซึ่งเป็นดินแดนของชนชั้นนายทุน

เนเวเบอร์พบว่าพวกชาวนามักจะทำทุกวิถีทางให้ตนไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยม ระบบทุนนิยมทำให้ชาวนาเปลี่ยนสถานะไปสู่ชาวนาผู้ที่มีฐานะยากจนมากยิ่งขึ้น และชาวนาถูกใช้ประโยชน์ด้านแรงงานในระบบทุนนิยม ชาวนาต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด ชาวนาโดยทั่วไปแปรเปลี่ยนสถานะกลายเป็นคนงาน รายได้และความมั่นคงในการดำรงชีวิตที่ไม่มีความแน่นอน สำหรับเนเวเบอร์สิ่งนี้ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจที่แท้จริง แต่ส่วนหนึ่ง

เป็นผลกระทบมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของระบบทุนนิยม เวเบอร์แย้งว่าแนวคิดเรื่องเสรีภาพเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความปรารถนาและการตัดสินใจเพื่อการดำรงอยู่ของชาวนา นี่ไม่ใช่อิทธิพลง่าย ๆ ของความคิดเรื่องอิสรภาพเท่านั้น แต่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมและเศรษฐกิจที่เฉพาะเจาะจงของชาวนาในประเทศเยอรมัน เมื่อรูปแบบของระบบชนชั้นหายไปและมีอิทธิพลของระบบทุนนิยมเข้ามาแทนที่ ในทางตรงกันข้ามนั้นคือมีการปะทะกันระหว่างแนวคิดเรื่อง "ระบบอุปถัมภ์ ระบบทุนนิยมและความอยู่รอด" และทัศนคติของปัจเจกนิยมทางเศรษฐกิจในด้านอื่น ๆ ระบบทุนนิยมให้ความสำคัญกับตลาดมากกว่าการผลิตเพื่อความอยู่รอด วิถีชีวิตของชาวนาได้รับผลกระทบโดยตรง โครงสร้างการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักของชาวนาอาจจะไม่เพียงพอต่อการดำรงอยู่ นอกจากการประกอบอาชีพทำนาเพื่อการดำรงชีพแล้ว ชาวนายังต้องแปรเปลี่ยนหรือผันตัวเองไปสู่การเป็นชาวนาผู้ประกอบการ คือการผลิตหรือการปลูกข้าวเพื่อจำหน่ายโดยผ่านกลไกตลาดของระบบทุนนิยม (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

การวิเคราะห์ของเวเบอร์ เกี่ยวกับอำนาจในพฤติกรรมทางด้านเศรษฐกิจแบบช่วงชั้น โดยระบบชนชั้นต่าง ๆ บุคคลซึ่งมีผลประโยชน์ และอำนาจเศรษฐกิจเหมือนกันจะอยู่ในชนชั้นเดียวกัน และการแบ่งช่วงชั้นทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นหลายชนชั้น ต่างจากคาร์ล มาร์กซ์ ที่มีเพียง 2 ชนชั้นเท่านั้น และได้แย้งมาร์กซ์ ว่า เศรษฐกิจระหว่างชนชั้นไม่จำเป็นต้องถูกทำลาย ดังนั้นสังคมชาวนาที่เวเบอร์เห็นแตกต่างจากคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) คือ ความเชื่อในเรื่องที่ว่าเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดชีวิตทางสังคมของชาวนาในทุกด้าน (Economic determinism) ถึงแม้ว่าเวเบอร์จะเห็นด้วยกับมาร์กซ์ในแง่ที่ว่าเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญของชีวิตทางสังคมของชาวนา แต่เขามีความเห็นแย้งว่าแง่มุมทางเศรษฐกิจประการเดียวไม่พอเพียงที่จะอธิบายพัฒนาการไปสู่ความศิวิไลซ์ของสังคมชาวนาได้ จะต้องมององค์ประกอบของเงื่อนไขทางสังคมอื่น ๆ ด้วย เช่น การเมือง ศาสนา และกฎหมาย เข้ามาด้วย เขาเชื่อว่า ปริมณฑลทางสังคม (Social sphere) มี 4 ส่วน ได้แก่ การเมือง กฎหมาย เศรษฐกิจ และศาสนา ทั้งหมดนี้เป็นพื้นฐานสำคัญของการทำความเข้าใจ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และสังคมมนุษยชาติ เช่น ในงานศึกษาพัฒนาการของระบบทุนนิยม เรื่อง *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Weber, 1966) เวเบอร์ชี้ให้เห็นว่า การเกิดและพัฒนาการของระบบทุนนิยมในสังคมชาวนาไม่สามารถพิจารณาด้วยแง่มุมด้านเศรษฐกิจประการเดียว ระบบทุนนิยมในโลกตะวันตกมีจุดกำเนิดและพัฒนามาจากองค์ประกอบร่วมที่สำคัญ 2 ด้านหลัก คือเศรษฐกิจและความเชื่อทางศาสนาของผู้คนในสังคมชาวนา รวมทั้งต้องมีกฎหมายและสถาบันทางการเมืองที่เอื้ออำนวย

บทวิพากษ์มุมมองของ แมกซ์ เวเบอร์

เวเบอร์ (Weber, 1864-1920) เสนอว่าสังคมจะเปลี่ยนจากสังคมแบบจารีตประเพณี (Traditional society) ไปเป็นสังคมแบบทันสมัย (Modern society) เป็นแนวคิดที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับมาร์กซ์ แต่มีข้อแตกต่างในเรื่องของการแบ่งชนชั้น ซึ่งเวเบอร์อธิบายลักษณะทางชนชั้นซึ่งแบ่งกลุ่มตามสถานภาพที่ขึ้นกับแบบแผนการบริโภคของบุคคลมากกว่าขึ้นอยู่กับตำแหน่งในตลาดหรือกระบวนการผลิต โดยสถานภาพนั้นต่างจากชนชั้น มีลักษณะที่เป็นการรวมกลุ่มแบบชุมชน มีแนวคิดกับวิถีชีวิตที่เหมาะสม ในประเด็นอำนาจทางเศรษฐกิจ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) อธิบายว่า บ่อยครั้งที่อำนาจทางเศรษฐกิจเป็นรูปแบบหลักของอำนาจ โดยเฉพาะโลกทุนนิยมสมัยใหม่ โดยเวเบอร์กล่าวว่า การเกิดขึ้นซึ่งอำนาจทางเศรษฐกิจอาจเป็นผลมาจากการมีอำนาจซึ่งเกิดขึ้นบนรากฐานอื่น เช่น ผู้ที่สามารถบริหารองค์กร อาจมีอำนาจทางเศรษฐกิจมาก แต่กลับเป็นเพียงลูกจ้างเท่านั้น จะเห็นได้ว่าสองแนวความคิดมีลักษณะที่แตกต่างออกไป โดยที่มาร์กซ์ให้ความสำคัญกับชนชั้นในส่วนของกระบวนการผลิตเพียงอย่างเดียว แต่เวเบอร์มองถึงการแบ่งชนชั้นโดยทางสถานภาพ ซึ่งมีลักษณะของความขัดแย้ง แต่สมาชิกเองจะยอมรับในสภาพของการจัดลำดับสูงต่า นอกจากนี้มาร์กซ์เชื่อว่าอำนาจตั้งอยู่บนรากฐานความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ แต่เวเบอร์เชื่อว่า การเกิดขึ้นของอำนาจทางเศรษฐกิจอาจมีผลมาจากอำนาจที่เกิดขึ้นบนรากฐานอื่น ซึ่งเป็นความแตกต่างกันของสองแนวคิดนี้ (คิวนันท์ คิริเพ็ชร์, 2553) ดังนั้นจากแนวทางที่เวเบอร์กล่าว ชาวนา อาจไม่จำเป็นต้องยากจนจนนำไปสู่การล่มสลาย หรืออาจไม่ได้ปรับตัวจนกลายเป็นอุตสาหกรรม การเกษตรที่ควบคุม โดยนายทุนและกลายเป็นเพียงแรงงานรับจ้าง แต่อาจมีชนชั้นตรงกลาง ที่เป็นชาวนาในฐานะผู้ประกอบการทางการเกษตรที่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อสร้างผลกำไรเกิดขึ้นก็ไม่ได้ นอกจากนั้นแนวคิดเรื่องความเป็นเหตุผล (Rationalization) ที่เวเบอร์นำเสนอขึ้นเป็นประโยชน์และเห็นว่าไม่ได้สะท้อนลักษณะปรัชญาจิตนิยมแต่ประการใด (Keyes 2003, p. 235) ซึ่งสามารถสรุปออกได้อย่างกว้าง ๆ เป็น 2 ประเด็น คือ 1. เวเบอร์ให้ความหมายว่าเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์และสังคมชาวนามีแนวโน้มที่จะใช้การพินิจพิเคราะห์ (ใช้ปัญญา) และความรู้ทางเทคโนโลยีในการควบคุมธรรมชาติและโลกทางสังคม 2. แนวโน้มที่พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ที่จะปลดปล่อยตนเองออกจากกรอบแบบเวทย์มนต์ไสยศาสตร์และหาเหตุผลสร้างความหมายจากรูปธรรมหรือสิ่งต่าง ๆ รอบตัวในโลก มียุทธศาสตร์และวิธีการที่มีเหตุผลที่จะทำ ให้บรรลุเป้าหมาย อิทธิพลของปรัชญาความคิดทฤษฎีของเวเบอร์ที่ให้ความสำคัญต่อโลกทัศน์การตีความของปัจเจกผู้กระทำการในด้านการสร้างความหมายและการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมรอบ ๆ ตัว (Actor-oriented approach) มากกว่าการพิจารณาสังคมชาวนา ในลักษณะที่เชื่อมโยงกับบริบทของความขัดแย้งเชิงโครงสร้าง เช่น ความสัมพันธ์ ทางชนชั้นในสังคมผ่านความสัมพันธ์ทางการผลิตทางเศรษฐกิจ (Material production relations) (รัตนา บุญมีชยะ โตสกุล, 2550)

คุณูปการจากแนวคิดกระบวนการใช้เหตุผล (Rationalization) ได้นำไปสู่การวิเคราะห์สังคมชาวนาโดยมีหลักการของความคิดว่า กระบวนการใช้เหตุผลเป็นสิ่งที่ใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมโดยอ้างเหตุผลของสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคม โดยไม่เห็นด้วยกับคาร์ล มาร์กซ์ ที่แบ่งสังคมออกเป็นเพียงแค่ 2 ชั้น และการเอาใจเปรียบจากอีกชนชั้นหนึ่งเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงในด้านความคิดของคนโดยใช้กระบวนการของเหตุผลในสังคมสมัยใหม่นั้นมีมากขึ้นกว่าสมัยก่อนที่ยังยึดติดในพลังอำนาจของพระเจ้า เช่น การเกิดฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ฝนตก ซึ่งสามารถหาข้อสรุปและอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้ด้วยปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ แล้วมนุษย์ยังมีความคิดในเรื่องสิ่งประติศฐ์ติดคั้นสิ่งอำนาจความสะดวกต่าง ๆ มาใช้ในชีวิตประจำวัน ได้ด้วย (ธีรศักดิ์ สุขสันติกมล, 2559) ดังนั้นในแง่นี้เมื่อนำมาวิเคราะห์สังคมชาวนาจ์ยอมสามารถแบ่งการอธิบายได้เป็น 2 ลักษณะ คือสังคมสมัยเก่านั้นคือสังคมเกษตรแบบดั้งเดิม ที่เน้นความเชื่อในเรื่องพลังเหนือธรรมชาติ และสังคมทุนนิยมซึ่งแสดงถึงสังคมชาวนาภายใต้ความเป็นสมัยใหม่ โดยเวเบอร์อธิบายเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมชาวนาไว้โดยสามารถจำแนกการอธิบายได้เป็น 2 ลักษณะ ที่นำไปสู่การวิเคราะห์สังคมชาวนาจ์คือสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม และสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ ซึ่งจะมีความแตกต่างกัน

เวเบอร์ต่างจากมาร์กซ์ เพียงเล็กน้อยเมื่อเขานิยามว่า ชนชั้นหนึ่ง ๆ คือบุคคลประเภทหนึ่งซึ่งมีองค์ประกอบที่กำหนดโอกาสในชีวิตเหมือนกัน โดยที่องค์ประกอบนี้เกิดจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันที่จะเป็นเจ้าของผลผลิตและมีโอกาสในการแสวงหารายได้ โดยการจัดแยกประเภทของบุคคลของเวเบอร์จะแยกเป็นกลุ่มสถานภาพต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับแบบแผนการบริโภค มากกว่าตำแหน่งของเขาในตลาด หรือในกระบวนการผลิต ดังนั้นชาวนาจ์ในทัศนะของเวเบอร์ก็ไม่จำเป็นต้องหายไปเมื่อสังคมเข้าสู่ภาวะความทันสมัยเนื่องจากไม่จำเป็นต้องถูกกดทับแต่อาจปรับตัวกลายเป็นกลุ่มชาวนาจ์ในรูปแบบของชนชั้นใหม่ เช่นกลายเป็นชนชั้นกลาง หรือผู้ประกอบการชาวนาจ์ เป็นต้น นอกจากนั้นการปรับตัวของชาวนาจ์จะเริ่มมีการตัดสินใจที่เหมาะสมกับระบบทุนนิยมมากขึ้น โดยตัดความรู้สึกเกร็ง กะลี่ยด และความรู้สึกส่วนบุคคลอื่น ๆ วัฒนธรรมสมัยใหม่ที่ต้องการผู้เชี่ยวชาญในอาชีพ ในแง่นี้ชาวนาจ์ อาจมีเรื่องของปัจจัยการผลิต กำไร ทุน มาพิจารณามากขึ้นในสังคมสมัยใหม่ ที่ไม่เอาอารมณ์มาเกี่ยวข้องกับแรงงาน อย่างไรก็ตามผลลัพธ์ของการกระทำ หรือการปรับตัวหากพิจารณาในทัศนะของเวเบอร์ อาจไม่ได้อยู่บนหลักเหตุผลทางเศรษฐกิจเท่านั้น เนื่องจากยังมีความคิดเรื่องศาสนาเป็นส่วนในการตัดสินใจอยู่ด้วย เช่น บุญคุณจึงทำให้ชาวนาจ์บางกลุ่มอาจยังคงขายผลผลิตให้กับนายทุนที่ปล่อยเงินกู้แม้จะรู้ว่าราคานั้นต่ำกว่าที่ควรได้รับจริงก็ตาม อีกแง่มุมหนึ่งที่เวเบอร์ต่างจากมาร์ก คือ เรื่องของระบบการผลิต ที่มาร์กซ์มองว่าอุตสาหกรรมทุนนิยมนำไปสู่การยึดเอาปัจจัยการผลิตจากคนงานไป ดังนั้นชาวนาจ์ในสังคมทุน

นิยมสมัยใหม่จะล่มสลายเนื่องจากไม่มีปัจจัยการผลิต เพราะกลายเป็นแรงงานให้กับนายทุน แต่เวเบอร์มองว่า เป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจไม่ได้เป็นผลมาจากทุนนิยม ในระบบการผลิตแบบสังคมนิยมก็อาจเกิดเรื่องนี้ได้พอ ๆ กับสังคมนิยมเหมือนกัน และเกิดขึ้นได้ในทุกวงการเช่น ทหารอาจถูกยึดปัจจัยในการต่อสู้ เป็นต้น (อังกาบ กอศรีพร, 2537)

ตัวอย่างของการศึกษาสังคมชวานาและการปรับตัวของสังคมชวานาในประเทศไทยตามแนวทางของสำนักเวเบอร์เรียนปรากฏให้เห็นผ่านการศึกษาของนักวิชาการทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศดังต่อไปนี้

การศึกษาของแอนดรู วอล์คเกอร์ (Andrew Walker)

แอนดรู วอล์คเกอร์ ได้นำแนวคิดของเวเบอร์มาอธิบายสังคมชวานาไทยพบว่ามีปัจจัย 4 ประการที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับสังคมชวานา ได้แก่ 1. ชวานาไทยส่วนใหญ่ไม่ได้มีฐานะยากจนอีกต่อไป ปัญหาที่ชวานาเผชิญหน้าจึงไม่ใช่เรื่องการขาดแคลนทางอาหารและการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด แต่คือความพยายามในการสร้างช่องทางอาชีพที่หลากหลายขึ้น และเพื่อเพิ่มความสามารถในการผลิตของตนเอง 2. ชวานารายได้ปานกลางมีช่องทางทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ว่า สำหรับครัวเรือนจำนวนมากในพื้นที่ชนบท แหล่งรายได้นอกภาคเกษตรกรรมได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ชวานาจึงไม่ได้ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาภาคการเกษตรเป็นหลักอีกแล้ว 3. ชวานากำลังเผชิญกับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ เพราะรายได้ของผู้คนในชนบทเพิ่มสูงขึ้น แต่ก็ไม่ได้รวดเร็วเหมือนภาคการผลิตอื่น ๆ ของระบบเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่เสมอภาค อันนำไปสู่ขีดความสามารถที่ค่อนข้างต่ำในการผลิตภาคการเกษตรของชวานา 4. รัฐไทยมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนเศรษฐกิจของชวานา ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 รัฐบาลไทยพยายามแก้ไขปัญหาค่าความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจผ่านการให้เงินอุดหนุนแก่ภาคชนบท อันนำมาสู่กรอบความคิดในการต่อสู้ของ “ชวานารายได้ปานกลาง” ว่าทำอย่างไรพวกเขาจึงจะสามารถดึงเงินอุดหนุนจากรัฐบาลมาให้ได้มากที่สุด (จักรกริช สังขมณี, 2559)

วอล์คเกอร์ ได้นำเสนอพลวัตของอำนาจในชนบท จากหนังสือ Thailand's political peasants: Power in the modern rural economy ซึ่งมีตัวแสดงหลักหน้าใหม่ที่เขาเรียกว่า “ชวานารายได้ปานกลาง” (หรือที่นักวิชาการบางคนเรียกว่า ชนชั้นกลางใหม่ ชนชั้นกลางระดับล่าง) เกิดขึ้นและกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดในชนบทไทยปัจจุบัน วอล์คเกอร์ เสนอว่า การเมืองของชวานารายได้ปานกลางนั้นแตกต่างจากการเมืองของชวานาผู้ยากไร้ในอดีตหรือชวานาชายขอบในปัจจุบันในแง่ที่ว่า ชวานารายได้ปานกลางไม่ได้ต่อต้านอำนาจที่มาจากภายนอก แต่ต้องการสร้างสายสัมพันธ์กับแหล่งอำนาจต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์แก่ตน ไม่ว่าจะเป็นอำนาจรัฐ อำนาจของตลาด/

ทุน อำนาจของผี หรืออำนาจทางศีลธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นที่ปริวิตสำคัญใน “สังคมการเมือง” แบบใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้นในชนบท (จักรกริช สังขมณี, 2559)

พลังของการเลือกตั้งทำให้ฐานต่อรองทางอำนาจเคลื่อนย้ายจากเมืองหลวงไปสู่เขตเลือกตั้งในชนบท โดยเฉพาะภาคเหนือและภาคอีสานซึ่งมีสัดส่วนที่นั่งในสภาค่อนข้างมาก ชนชั้นนำและชนชั้นกลางเก่าพยายามทำลายความชอบธรรมของอำนาจที่มาจากเลือกตั้งด้วยวาทกรรมเรื่องการซื้อเสียงและความ “โง่-จน-เจ็บ” ของผู้เลือกตั้งในชนบท และดึงอำนาจกลับมาอยู่ในมือชนชั้นนำเสียงข้างน้อย พวกเขาวิจารณ์นโยบายประชานิยมของรัฐบาลทักษิณว่าส่งเสริมให้คนชนบทเกิดความคาดหวังทางเศรษฐกิจที่เกินตัว บ่อนทำลายวิถีชีวิตที่เรียบง่ายของชนบท ซึ่งก็สอดคล้องกับการรณรงค์ต่อต้านทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ขององค์กรภาคประชาสังคมจำนวนหนึ่ง เศรษฐกิจพอเพียงและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไม่ยอมรับความต้องการของคนชนบทที่อยากจะมีความรู้ชีวิตที่ดีขึ้น สะดวกสบายขึ้น อยากส่งลูกหลานเรียนมหาวิทยาลัย ฯลฯ แต่ต้องการกอดพวกเขาไว้ให้อยู่แบบพอเพียงในหมู่บ้าน มันจึงเป็นบทแย้งของ “สังคมการเมือง” แบบใหม่ในชนบท

รัฐบาลหลังรัฐประหาร พ.ศ.2549 และพ.ศ.2557 พยายามบ่อนทำลาย “สังคมการเมือง” แบบใหม่ในชนบท และพาประเทศถอยหลังย้อนกลับไปในยุครัฐราชการ แต่ถ้าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชนบทที่ก่อให้เกิดขบวนการรายได้ปานกลางเป็นของจริง ความพยายามกดทับเสียงของชาวชนบทด้วยอำนาจจากกระบอกปืนก็คงพิสูจน์กันต่อไปว่าจะทำได้มากน้อยเพียงใด (จักรกริช สังขมณี, 2559)

ตามความเห็นของวอลต์เกอร์ มีปัจจัยสี่ประการ ที่ผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนี้ขึ้น

1. ชาวนาไทยส่วนใหญ่ไม่ได้มีฐานะยากจนอีกต่อไป ปัญหาที่พวกเขาต้องเผชิญหน้าจึงไม่ใช่เรื่องการขาดแคลนอาหารและการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด แต่คือความพยายามในการสร้างช่องทางอาชีพให้หลากหลายขึ้น และการเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตของตนเอง
2. ขบวนการรายได้ปานกลางมีช่องทางทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ว่าสำหรับครัวเรือนจำนวนมากในพื้นที่ชนบท แหล่งรายได้นอกภาคเกษตรกรรมได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวนาจึงไม่ได้ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาภาคการเกษตรเป็นหลักอีกแล้ว
3. ชาวนาจำลองเผชิญกับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ เพราะแม้รายได้ของผู้คนในพื้นที่ชนบทจะเพิ่มสูงขึ้น แต่ก็ไม่ได้รวดเร็วเหมือนกับภาคการผลิตอื่น ๆ ของระบบเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่เสมอภาค อันนำไปสู่ขีดความสามารถที่ค่อนข้างต่ำในการผลิตของภาคการเกษตร
4. รัฐไทยมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนเศรษฐกิจของชาวนา ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 รัฐบาลไทยพยายามแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจผ่านการให้เงินอุดหนุนแก่ภาค

ชนบท อันนำมาสู่กรอบความคิดในการต่อสู้ของ ชาวนารายได้ปานกลาง ว่าทำอย่างไร พวกเขาจึงจะสามารถดึงเงินอุดหนุนจากภาครัฐมาให้ได้มากที่สุด

นอกจากนี้ วอล์สเตอร์ยังเน้นย้ำถึงแนวคิด “สังคมนิยมเมือง” ซึ่งเขาได้รับอิทธิพลมาจาก ปาร์ธา ฉัตเตอร์จี นักวิชาการอินเดีย ซึ่งฉัตเตอร์จีได้เสนอถึง “สังคมนิยมเมือง” หรือความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชาวนากับรัฐสมัยใหม่ในทวีปเอเชีย

กล่าวโดยสรุปได้ว่าเพราะความจำเป็นที่รัฐจะต้องบรรเทาความแตกแยกในสังคม อำนาจที่เพิ่มขึ้นของคนชนบทผ่านกฎหมายเลือกตั้ง ตลอดจนการตระหนักว่าภาคอุตสาหกรรมไม่สามารถจะดูดซับแรงงานที่อพยพออกจากภาคการเกษตรได้หมด รัฐจึงต้องมีส่วนช่วยในการดำรงรักษากระบวนการผลิตแบบชาวนาและวัฒนธรรมชาวนา ไม่ว่าจะในรูปแบบของโครงการบรรเทาความยากจน การประกันการจ้างงาน โครงการสินเชื่อขนาดย่อม และการสนับสนุนปัจจัยเพื่อการยังชีพ ซึ่งส่งผลให้เกิดกระบวนการพัฒนาการเกษตรเชิงพาณิชย์ รวมถึงการมีช่องทางอาชีพอันหลากหลายยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันชาวนารายได้ปานกลางก็ต้องพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นกับโครงการด้านสวัสดิการต่าง ๆ ที่รัฐสมัยใหม่จัดทำให้ สิ่งที่ทำให้พวกเขาให้ความสำคัญสูงสุด ก็คือการมีหลักประกันว่าตนเองจะได้รับส่วนแบ่งจากการสนับสนุนและคุ้มครองโดยรัฐ อย่างไม่ถูกเลือกปฏิบัติ สังคมนิยมเมืองเช่นนี้ย่อมผูกโยงอยู่กับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มและสายสัมพันธ์ส่วนบุคคล ทั้งยังอาจอยู่ตรงข้ามกับหลักการประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม-สากลนิยม ด้วยเหตุนี้สังคมนิยมเมืองที่มีชาวนารายได้ปานกลางเป็นตัวละครสำคัญ จึงมักถูกประเมินค่าในฐานะสิ่งล้าหลังไร้เหตุผลไม่เป็นที่นิยมตามครรลองกฎหมายรวมทั้งถูกดูแคลนว่าเป็น “โลกของระบบอุปถัมภ์อันเลวเถิด” และหนุนส่งให้ชาวนาเข้ามามีอิทธิพลทางการเมืองผ่านระบบเลือกตั้งมากเกินไป (ปราปต์ บุนปาน, 2559)

ดังนั้นจากกล่าวได้ว่าสังคมนิยมเมืองของไทยไม่ได้สูญสลายไปตามคำทำนายของนักทฤษฎีหลายคนในศตวรรษที่ 20 แต่การดำรงคงอยู่ของสังคมนิยมเมืองไทยนั้นพึ่งพาอาศัยการสนับสนุนของรัฐเป็นอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านการคลังของรัฐจากการเรียกเก็บภาษีจากชนบทไปสู่การให้เงินอุดหนุนแก่ชนบท เพื่อแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่อาจเป็นภัยคุกคามทางการเมืองได้นั้น มีบทบาทสำคัญในการดำรงรักษาประชากรจำนวนมากไว้ในชนบท ซึ่งแม้ว่าจะเป็นประชากรที่มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น แต่ก็ไม่มีผลิตภาพเพียงพอที่จะตอบสนองความมั่งคั่งปรารถนาต่าง ๆ ที่เกิดจากการกระตุ้นของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์ทางการเมืองที่สำคัญของชาวนารายได้ปานกลางจึงอยู่ที่การเพิ่มผลิตภาพ ด้วยการดึงงบประมาณของรัฐและทุนเอกชนเข้าสู่หมู่บ้าน และการเลือกตั้งก็เป็นช่องทางสำคัญในการใช้อำนาจของพวกเขา เพื่อให้ได้มาซึ่ง

นโยบายและโครงการต่าง ๆ ที่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตและดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ตัวอย่างของการศึกษาลักษณะของประเทศไทยที่ใช้กรอบของสำนักเวเบอร์เรียน เป็นเครื่องมือในการศึกษา ดังต่อไปนี้

การศึกษาของ อรรถจักร สัตยานุรักษ์

การเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วของโครงสร้างสังคมไทย ทำให้เกิดปัญหาในการปรับตัวทางการเมืองที่นำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรง สังคมไทยกลับขาดความรู้ความเข้าใจต่อข้อเท็จจริงของการเปลี่ยนแปลงอันไพศาล และเต็มไปด้วยความซับซ้อนที่เกิดขึ้นในชนบท การเคลื่อนไหวของสังคมชนบทสู่ประชาธิปไตยย่อมมีความสำคัญยิ่งต่อการจัดสรรทรัพยากรให้กับชนชั้นล่าง ในทุกพื้นที่ของรัฐและสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตชนบท เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมมากที่สุด ซึ่งเป็นแนวทางสู่การสร้างรากฐานของการกำหนดนโยบายและการพัฒนาประเทศที่สมดุล อันจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำของรายได้และทรัพย์สิน และช่วยแก้ปัญหาความดิ่งเหวโดยรวมทั้งความขัดแย้งภายในรัฐและสังคมไทยได้อย่างยั่งยืน การลืมหูลืมตาอ้าปากจากชาวนา ผู้ประกอบการ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของชาวนาชนบทในสังคมไทย กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาสู่สังคมผู้ประกอบการ เพื่อแสวงหานโยบายไปสู่การสร้างสังคมเศรษฐกิจลักษณะใหม่ที่มีความสำคัญมาก การแสวงหาหนทางที่จะนำไปสู่การสร้างตลาดภายในที่เข้มแข็งเพื่อลดการพึ่งพาจากตลาดภายนอก เพื่อสร้างศักยภาพของผู้ประกอบการชาวนาในสังคมชนบทให้เกิดขึ้น นอกจากการพัฒนาตลาดแล้วจะต้องพัฒนากระบวนการในการเรียนรู้ที่นำไปสู่การจัดการศึกษาเรื่อง “ท้องถิ่นศึกษา” ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น เกิดการเรียนรู้โดยศึกษาผ่านกระบวนการการสร้างตัวตนของผู้ประกอบการชาวนาในชนบท การมองให้เห็นถึงกระบวนการจินตนาการที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ในทุกรูปแบบ และปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ประสบผลสำเร็จมีข้อค้นพบ 4 ประการ ได้แก่ 1. ต้องมองว่า “ประชาธิปไตย” เป็นกระบวนการที่ไม่มีวันสิ้นสุด 2. การจัดการความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมใหม่ระหว่างรัฐส่วนกลางและท้องถิ่น 3. การปรับแก้ไขโครงสร้างการปกครองส่วนท้องถิ่น ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำกับปกครองส่วนท้องถิ่นให้มากขึ้น 4. การฟ้องถ่ายทรัพยากรเพื่อสนับสนุนความเข้มแข็งของสังคมผู้ประกอบการ (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2559)

อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2559) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ลืมตาอ้าปาก จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ” ผลการศึกษาพบว่า ความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในโครงสร้างสังคมชาวนาชนบทค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป จนนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทำให้เกิดความสัมพันธ์แบบใหม่ซึ่งก็คือสังคมผู้ประกอบการ การคลี่คลายเปลี่ยนแปลงที่ค่อย ๆ

พัฒนาขึ้นนี้ ทำให้คนจำนวนมากในสังคมไทยไม่ทันได้ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ยังคงรับรู้และจดจำเพียงภาพของสังคมชานาแบบเดิม สังคมผู้ประกอบการของชานานี้จะเป็นการพิจารณาพื้นฐานทางเศรษฐกิจใหม่ เพื่อแสวงหาหนทางไปสู่การสร้างสังคมเศรษฐกิจใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงกับดักรายได้ประเทศระดับกลาง การสร้างแนวคิดที่เน้นให้เห็นถึงการพัฒนาศักยภาพของสังคมผู้ประกอบการ เป็นการแสวงหาแนวทางที่จะนำไปสู่การสร้างตลาดภายใน เพื่อลดสัดส่วนการพึ่งพาดตลาดภายนอก หากตลาดภายในเข้มแข็งมากขึ้นก็จะเป็นฐานที่สำคัญในการสร้างความเป็นอิสระโดยสัมพัทธ์ของการส่งออก จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาทำความเข้าใจศักยภาพของผู้ประกอบการในชนบท และสร้างนโยบายที่สนับสนุนผู้ประกอบการในชนบทโดยมุ่งเน้นพัฒนาศักยภาพของผู้ประกอบการที่ยังไม่มีความชำนาญ โดยการสร้าง โอกาส/ ความเปลี่ยนแปลงจากผู้ประกอบการที่ไม่เป็นทางการไปสู่การเป็นผู้ประกอบการเป็นทางการ ซึ่งจะส่งผลดีต่อเศรษฐกิจไทยโดยรวม นอกจากการพัฒนาตลาดแล้วจะต้องพัฒนากระบวนการในการเรียนรู้ที่นำไปสู่การจัดการศึกษาเรื่อง “ท้องถิ่นศึกษา” ให้สอดคล้องกับความเป็นจริงมากขึ้น เกิดการเรียนรู้โดยศึกษาผ่านกระบวนการการสร้างตัวตนของผู้ประกอบการชานาในชนบท การมองให้เห็นถึงกระบวนการจินตนาการที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ในทุกรูปแบบ และปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ประสบผลสำเร็จมีข้อค้นพบ 4 ประการ ได้แก่ 1. ต้องมองว่า “ประชาธิปไตย” เป็นกระบวนการที่ไม่มีวันสิ้นสุด 2. การจัดการความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมใหม่ระหว่างรัฐส่วนกลางและท้องถิ่น 3. การปรับแก้ไขโครงสร้างการปกครองส่วนท้องถิ่น ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำกับปกครองส่วนท้องถิ่นให้มากขึ้น 4. การผ่อนถ่ายทรัพยากรเพื่อสนับสนุนความเข้มแข็งของสังคมผู้ประกอบการ

สังคมชานาได้เปลี่ยนแปลงเป็นสังคมผู้ประกอบการโดยมองความเปลี่ยนแปลงที่ฐานของสังคมไทย ซึ่งก็คือการเปลี่ยนแบบแผนวิถีการผลิตในการทำนา เจ้าของนาได้เปลี่ยนไปสู่การเป็นผู้จัดการนา/ผู้ประกอบการนาเพราะใช้การจ้างทุกขั้นตอน เริ่มต้นจากการจ้างผู้รับจ้างการไถ หว่านจนถึงเก็บเกี่ยว โดยการส่งข้าวเข้าสู่ตลาดก็เป็นผลจากกระบวนการทำงานของรถเกี่ยว ตั้งแต่เก็บเกี่ยวจนกระทั่งได้ข้าวเป็นเมล็ดบรรจุใส่ถุงพร้อมที่จะขนส่งสู่โรงอบและโรงสี ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในโครงสร้างสังคมชานาค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นระยะเวลาานพอสมควรแล้ว จนในที่สุดปัจจุบันนี้ก็ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง และทำให้เกิดโครงสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่ ซึ่งก็คือสังคมผู้ประกอบการ การคลี่คลายเปลี่ยนแปลงที่ค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมานี้ทำให้คนจำนวนมากในสังคมไทยไม่ทันได้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ยังคงรับรู้และจดจำเพียงภาพของสังคมชานาแบบเดิม หากพิจารณาการขยายตัวของรัฐในการพัฒนาชนบทนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 จะพบว่าเป้าหมายอยู่ที่การมุ่งเน้นให้เกษตรกรมีรายได้

หรือมีชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น โดยไม่ได้สร้างภาพหวังหรือเป้าหมายว่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนรูปสังคม ชนบทเพื่อประโยชน์ของตัวสังคม แม้บางรัฐบาลอาจคิดถึงการลดจำนวนคนทำการเกษตรลงแต่ก็ คิดเพียงให้คนย้ายเข้ามาทำงานในการผลิตสมัยใหม่ในเขตเมืองเท่านั้น การวิจัยนี้ได้เสนอแนวทาง ในการทำความเข้าใจความแตกต่างของพื้นที่ชนบท โดยจำเป็นจะต้องพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ อย่างสลับซับซ้อนมากขึ้น และการประกอบกันขององค์ประกอบต่าง ๆ นี้ก็จะมีผลต่อการแตกตัว และความสัมพันธ์ทางชนชั้นภายในแต่ละชุมชน ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการจัดระบบการผลิตและ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน

สรุปการเปลี่ยนแปลงของชาวนามาสู่การเป็นผู้ประกอบการ แบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่ 1. ผู้จัดการนา/ ผู้ประกอบการนา ชาวนาผู้เป็นเจ้าของที่นาที่ใช้แรงงานจ้างในการทำนา 2. ผู้ประกอบการไร่/ สวน ชาวนาผู้ที่เปลี่ยนแปลงจากที่นามาเป็นปลูกผัก ผลไม้ ดอกไม้ เพื่อขาย และต้องพึ่งแรงงานจ้างเป็นส่วนใหญ่ 3. ผู้ประกอบการในฐานะผู้รับช่วงสัญญา ชาวนาผู้ผลิตสินค้า เกษตรตามพันธะสัญญาทั้งแบบวาจาและแบบเป็นทางการ 4. ผู้ประกอบการค้าไร่ ชาวนาที่ผันตัวเอง ไปขายสินค้าเกษตรและสินค้าที่ไม่ใช่เกษตร และ 5. ผู้ประกอบการในตลาดรูปแบบใหม่ ชาวนาที่ เปลี่ยนไปขายสินค้าเกษตรต่าง ๆ ยังรวมถึงการทำธุรกิจขนาดเล็กในภาคบริการ

4. การศึกษาของนิธิ เอียวศรีวงศ์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีผลงานมากมายในประเทศไทย เขาได้กล่าวถึง ขบวนการกบฏชาวนาน (หรือบางทีเรียกว่ากบฏชาวนา) ซึ่งมีมาตั้งแต่ในอดีต ย้อนไปถึงสมัยอยุธยา ในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยอยุธยา มักมีผู้ที่มีอิทธิพลต่อชาวนาน เป็นแกนหลักในการปกป้อง คุ่มครองทรัพย์สินเงินทองของผู้คนในหมู่บ้าน ซึ่งในภาคกลางสมัยหลัง อาจเรียกว่า “นักเลง” ที่ น่าสนใจคืออำนาจของคนเหล่านี้เกิดนอกเขตอำนาจรัฐ ด้วยเหตุนี้ บุคคลเหล่านี้จึงเป็นบุคคลที่รัฐ ไม่ได้ให้ความไว้วางใจมาตั้งแต่โบราณ เรื่องราวดังกล่าวสามารถพบได้จากรายงานทาง ประวัติศาสตร์ถึงบทบาทที่ตทานอำนาจรัฐ ของกบฏชาวนานในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยอยุธยา มักมี คนประเภทนี้เป็นผู้นำ ซึ่ง Eric Hobsbawm กล่าวว่า “โจรคือเสรีชนกลุ่มแรกของสังคมชาวนาน” และ ด้วยเหตุดังนั้น คนที่สำเร็จวิชาความรู้เชิงคบะมาแล้ว และสมัครใจไม่กลับเข้าสู่สังคม จึงสามารถหา สมครพรรคพวกได้ไม่ยากนัก เพราะถึงอย่างไรคนอื่นที่หนีออกไปจากสังคมก็อยากได้รับความ คุ่มครองจากผู้ที่ยิ่งแกร่ง ที่สามารถปกป้องตนจากรัฐและจากชาวนานได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2555)

จากการศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับภาคเกษตรกรรมในประเทศไทย โดยเน้น เรื่องการใช้ทรัพยากรการปรับตัวทางเกษตรและแนวโน้มนในอนาคต ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้ สรุปการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาประมาณ 4 ทศวรรษก่อน (ปี 2536) ว่าสัดส่วนของการผลิตเชิง พาณิชยกรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งมีผลทำให้ช่วงแรกมีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเข้าไปในพื้นที่ป่ามาก

ขึ้น พื้นที่ซึ่งเดิมเคยถือเป็นทรัพยากรรวมของชุมชนที่ทำการผลิตเพื่อการยังชีพจึงลดลง ในขณะเดียวกันก็ได้เกิดการขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบท ในแง่ของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า น้ำ ที่ดิน ก็เสื่อมโทรมลง ขณะที่การจัดสรรแรงงานตามประเพณี เช่นการแลกเปลี่ยนแรงงานด้วยการลงแขก นั้นหมดลงเรื่อย ๆ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ชาวนาและเกษตรกรได้พยายามปรับตัวโดยมีหลักการที่พยายามสร้างความหลากหลาย (Diversification) ทั้งในด้านการผลิตเชิงพาณิชย์ การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง และการขายผลผลิตแบบใช้ระบบพันธะสัญญา มากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ยังรักษาความสัมพันธ์ส่วนตัวไว้ ทางด้านแรงงานมีความหลากหลาย โดยให้สมาชิกในครอบครัวบางส่วนไปทำงานทำในภาคอุตสาหกรรม

เนื่องจากการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์และความเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรที่กล่าวมาข้างต้น อีกทั้งยังมีการกระตุ้นจากภาครัฐและภาคเอกชนหลายอย่าง ทำให้ชุมชนเกษตรกรรมต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในสถานะใหม่ แต่การปรับตัวของแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน ในส่วนของทรัพยากรป่า รัฐได้ใช้กฎหมายเข้ามาดูแลป่าทั้งหมด ในสภาพเช่นนี้เท่ากับชาวบ้านในชนบทได้สูญเสียทรัพยากรป่าที่ตนเคยได้ใช้ประโยชน์ ในสภาพเช่นนี้ ชาวบ้านในป่าต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติของตนที่สัมพันธ์กับป่า พบว่าในพื้นที่ภาคเหนือเกษตรกรเริ่มเพิ่มความหลากหลายของชนิดพืชที่ปลูกเพื่อลดความเสี่ยงโดยรักษาการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองไว้เป็นพลังสำรอง เช่นปลูกข้าวพัน “คอเล็ก” เพราะเป็นข้าวที่ใช้เวลาปลูกเพียง 3 เดือนและใช้บริโภคในครัวเรือน และใช้เวลาที่เหลือปลูกพืชชนิดอื่นระหว่างพื้นที่ว่าง ดังนั้นการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองจึงเป็นหลักประกันความอยู่รอดกว่าครึ่งของข้าวที่ชาวนาผลิตขึ้นใช้บริโภคในครัวเรือน สภาพเช่นนี้พบได้มากในภาคอีสาน แม้แต่ในภาคกลางซึ่งการผลิตเชิงพาณิชย์ขยายตัวกว้างมานานและเข้มข้นกว่า ก็พบว่าชาวนาปลูกข้าวไว้บริโภคเองเป็นสำคัญ แม้แต่แรงงานอพยพไปทำงานที่อื่น ก็มักนิยมกลับมาทำนาที่บ้านในหนานา ชาวนาที่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตรเด็ดขาดแล้วก็พยายามรักษานาของตนเองไว้ให้มากที่สุดเท่าที่ทำได้ ซึ่งประเด็นนี้เป็นข้อสังเกตจากการวิจัยภาคสนามในจังหวัดฉะเชิงเทราอันเป็นจังหวัดที่ใกล้กรุงเทพฯ และมีการขยายตัวของอุตสาหกรรมอย่างมากแล้วก็ตาม ในขณะเดียวกันการผลิตพืชเชิงเศรษฐกิจก็ขยายตัวไปพร้อมกับการผลิตพืชเชิงเลี้ยงตนเองมากขึ้น จาก ร้อยละ 3.9 ใน พ.ศ. 2493 เป็นร้อยละ 27.8 ในพ.ศ. 2532 (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, หน้า 23-24)

การที่แรงงานไม่ยอมทิ้งฐานชนบทซึ่งทำเกษตรกรรมไปอย่างถาวร ถือได้ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่จะเพิ่มอำนาจสำรองให้แก่ตนเองอย่างหนึ่ง เพราะงานในโรงงานนั้นแม้มีรายได้เป็นตัวเงินสูงแต่ก็ขาดความมั่นคงและเป็นวิถีที่คนส่วนใหญ่ใฝ่ฝันว่าสักวันหนึ่งจะได้ออกจากโรงงานและเริ่มชีวิตที่มั่นคงขึ้น อย่างไรก็ตาม การปรับตัวโดยพยายามรักษาพลังสำรองของตนไว้ให้สูงสุด

ในการเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์มากขึ้นเช่นนี้ อาจเป็นสิ่งที่ทำได้ยากขึ้นในอนาคต ในอีกด้านหนึ่ง การพัฒนาเส้นทางคมนาคมซึ่งทำให้ตลาดเข้ามาอยู่ใกล้ชุมชนในชนบทมากขึ้นนั้น ก่อให้เกิดการแข่งขันของคนกลางมากขึ้น หรือลดบทบาทของคนกลางลง เช่น ชาวนามักจะขายข้าวให้แก่โรงสีโดยตรงมากขึ้นแทนที่จะผ่านคนกลางอย่างแต่ก่อน ดังที่ทราบกันคืออยู่แล้วว่า ระบบคนกลางในการซื้อขาย ในชุมชนของเกษตรกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันในระบบอุปถัมภ์ ฉะนั้นเมื่อเกษตรกรติดต่อกับตลาดโดยตรง หรือมีการแข่งขันกันของคนกลางมากขึ้น จึงดูเผิน ๆ เหมือนกับว่าผู้คนในชุมชนเกษตรกรรมไทยกำลังจะเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์จากการอุปถัมภ์ไปสู่ความสัมพันธ์แบบพันธสัญญาของเอกบุคคลมากขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้พยากรณ์ถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภาคเกษตรกรรมในอนาคตตั้งแต่ปี 2536 ไว้ที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1. การผลิตในภาคเกษตรกรรมจะเป็นการผลิตที่ใช้ทุนเข้มข้นยิ่งขึ้น และการปรับตัวเข้าสู่ระบบใหม่นี้พวกที่มีทุนเดิมจะปรับตัวง่ายกว่า ชาวนารายเล็กซึ่งจะประสบปัญหาหากกว่า คนที่ปรับตัวไม่สำเร็จจะต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกร หรือออกจากภาคเกษตรไปสู่การทำงานในโรงงาน แม้ว่าความพยายามจะรักษาวัฒนธรรมการผลิตแบบเดิมยังมีอยู่ดังที่ได้กล่าวแล้วแต่ในระยะยาวแล้วผู้ที่ไม่สามารถปรับตัวไปสู่การเกษตรในลักษณะนี้ ก็ยากที่จะอยู่ในภาคเกษตรกรรมได้ต่อไป สัดส่วนของกิจกรรมในไร่นาของตนเองจะลดลงไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็หลุดออกไปโดยสิ้นเชิง กลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมหรือภาคอื่น ๆ

2. การจัดการด้านแรงงาน ในภาคเกษตรกรรม เมื่อทำการผลิตเชิงพาณิชย์เข้มข้นมากขึ้น โดยเฉพาะในลักษณะที่เป็นไร่นาขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นผลจากการรวมศูนย์การใช้ที่ดิน ปัญหาที่มีอยู่ประจำในการผลิตด้านเกษตรกรรม ลักษณะนี้คือการจัดการด้านแรงงาน เพราะธรรมชาติของเกษตรกรรมต้องการจำนวนของแรงงานไม่เท่ากันตามแต่ฤดูกาล จะรักษา จัดการ และระดมแรงงานในภาคเกษตรได้อย่างไร ในสังคมต่าง ๆ ที่ทำเกษตรกรรมในลักษณะนี้มา มีวิธีจัดการด้านแรงงานอยู่สามวิธีคือการใช้แรงงานทาส การใช้ระบบอุปถัมภ์ และการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตในกรณีของประเทศไทย การที่แรงงานในภาคเกษตรกรรมขาดแคลนบางท้องที่ เนื่องจากยังมีเกษตรกรจำนวนมากที่ยังอยู่ในภาคเกษตรกรรมตามประเพณี โดยเฉพาะในภาคอีสานและภาคเหนือ หากเกษตรกรรมตามประเพณีหมดความสามารถที่จะปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงได้ต่อไป จนทำให้คนเหล่านี้ยุติการทำงานในไร่นาของตนไปอย่างเด็ดขาด จำนวนของแรงงานในภาคเกษตรกรรมจะมีเพิ่มขึ้น เจ้าของไร่นาจะใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในการประกันแรงงานแทนการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต หากการดูดซับแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไม่รวดเร็วเพียงพอ จึงเป็นไปได้ที่สถานะของชาวนารายเล็กจะตกมาเป็นกลุ่มแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรม ดำรงชีพ

ด้วยการขายแรงงาน และพึ่งพาเจ้าของไร่นาขนาดใหญ่หรือคนกลาง มีมาตรฐานการครองชีพต่ำ เพราะมีงานทำเป็นฤดูกาลเท่านั้น นอกจากนั้นการล่มสลายของเกษตรกรรมตามประเพณี ย่อมเป็นผลให้มีการอพยพสู่เขตเมืองมากขึ้น สถิติที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่าการเติบโตของเมืองในประเทศไทยมีปัจจัยสำคัญที่การอพยพจากชนบททั้งสิ้น ในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมาว่าครึ่งของประชากรกรุงเทพฯ มาจากต่างจังหวัด ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าเขตเมืองโดยทั่วไปจะขยายตัวขึ้นเร็วมาก อีกทั้งมีแนวโน้มว่าเมืองขนาดกลางกำลังขยายตัวเป็นเมืองขนาดใหญ่มากขึ้นด้วย

3. ระบบการเมืองโดยการเลือกตั้งจะแยกออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่ ฝ่ายคนในเมืองจะใช้พรรคการเมืองเป็นตัวแทน และฝ่ายคนในชนบทที่มีตัวแทนในรูปของระบบอุปถัมภ์ ในทางการเมือง เมื่อมีการอพยพเข้าเมืองมากขึ้น ก็จะเพิ่มประชากรที่เลือกจะใช้พรรคการเมืองเป็นตัวแทนของคนในการเมืองระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ ในขณะที่ประชาชนในชนบทยังไม่มีตัวแทนที่แท้จริงของตนเอง หรือถึงมีก็ไม่ใช้รูปของพรรคการเมือง

ชาร์ลส (Charles, 1966 อ้างถึงใน รัตนา บุญมัธยะ โตสกุล, 2550) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานนาในหมู่บ้านชนบทภาคอีสาน และนำเสนอการเปลี่ยนแปลงของสังคมชานนาในหมู่บ้านชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือเชื่อมโยงกับสังคมระดับชาติโดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงเป็นปึกแผ่นของชาติไทยในทางการเมืองการปกครองและการพัฒนาสังคม โดยสนใจศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์ ศาสนา และความทันสมัย ในรอบ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา เริ่มตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 ในช่วง 2 ทศวรรษแรกเกี่ยวกับสังคมชานนาในภาค อีสานและรัฐไทย ได้เสนอภาพแนวโน้มของปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับ กลุ่มชาติพันธุ์ที่รัฐไทยอาจต้องเผชิญในช่วงของการพัฒนาสังคมไทยไปสู่ความทันสมัย เสนอให้พิจารณาปัญหาความขัดแย้งในภูมิภาคอีสานจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองระหว่างรัฐไทยกับประชาชนในภูมิภาคอีสานตลอดช่วงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ความขัดแย้งนี้ยังมีส่วนช่วยสร้างอัตลักษณ์ทางเลือกที่หลากหลายของคนอีสาน บางครั้ง พวกเขาเลือกที่จะแสดงตัวกับชุมชนและภูมิภาคในท้องถิ่น บางครั้งก็แสดงอัตลักษณ์เชื่อมโยงกับชาวลาวในประเทศลาว และบางครั้งก็แสดงตัวคนผูกพันกับวิถีความเป็นไทยที่มีฐานมาจากวัฒนธรรมไทยภาคกลาง การแสดงออกในเรื่องความเป็นภูมิภาคนิยมของชาวอีสานไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะแบ่งแยกดินแดนทางการเมืองการปกครองให้เป็นของกลุ่มตนเอง แต่ต้องการให้รัฐไทยเกิดการตระหนักรู้ ความเข้าใจ และให้การยอมรับสถานภาพความแตกต่างทางวัฒนธรรมของพวกเขาในการดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้รัฐไทย

จากการศึกษาสังคมชานนาในภาคอีสานที่พบว่า ชานนาที่หมู่บ้านหนองต้นคล้ายคลึงกับชานนาในภาคอีสานส่วนใหญ่ที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวที่มีประวัติศาสตร์ (โดยเฉพาะในช่วงก่อนศตวรรษ ที่ 19) ร่วมกับชาวลาวในประเทศลาวมากกว่าคนแถบภาคกลางในราชอาณาจักรสยาม

(หรือประเทศไทยในปัจจุบัน) พวกเขาใช้ภาษาลาวในการสื่อสารระหว่างกันเองในชีวิตประจำวันเป็นหลัก ซึ่งไม่เป็นที่เข้าใจอย่างชัดเจนของผู้คนในสังคมไทยที่รู้จักแต่เพียงภาษาไทยกลาง (Standard Thai) นอกจากนี้ ชาวบ้านหนองคันยังมีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับชาวลาวในประเทศลาวมากกว่าวัฒนธรรมชาติไทยที่มีรากฐานมาจากศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ คำถามหลักที่ คายส์สนใจคือ ชาวนาที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ลาวที่หมู่บ้านหนองคัน มีความสัมพันธ์กับสังคมในระดับชาติและได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่เป็นกระแสหลักของชาติที่มาจากกรุงเทพฯ อย่างไรบ้าง (Keyes, 1966 อ้างถึงใน รัตนา บุญมีระยะ โตสกุล, 2550, หน้า 79) นอกจากนี้ คายส์เสนอว่า ชาวนาที่ภาคอีสานใช้ 2 ฐานความคิดที่สำคัญในการแสดงออกทางพฤติกรรมสังคม ประการแรกเป็น ฐานคิดที่เกี่ยวข้องกับความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ หรือภูมิภาคนิยมของตนเอง ประการที่สองเป็นฐานคิดที่นำเสนอโดยกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองในสังคมไทยเกี่ยวกับอุดมการณ์รัฐชาติไทย และความเป็นไทย ซึ่งได้รับการยอมรับในหมู่ชาวนาในภาคอีสานส่วนใหญ่ เนื่องจากมีความสอดคล้องกันในเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนา การยอมรับระบบผู้อุปถัมภ์ และความเชื่อในเรื่องผู้นำที่มีบุญญาธิการและบารมีเชื่อมโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยที่ชาวอีสานให้ความจงรักภักดี (Keyes, 1966 อ้างถึงใน รัตนา บุญมีระยะ โตสกุล, 2550, หน้า 81)

นอกจากนี้ยังพบว่า “ปัญหาความยุ่งยากในภูมิภาคอีสาน” ไม่สามารถที่จะสรุปแบบง่าย ๆ ว่า เกิดจากความยากจน หรือความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมระหว่างผู้คนส่วนใหญ่ในภูมิภาคอีสานกับชาวลาวในประเทศลาว สิ่งที่น่าจะนำมาพิจารณาและดูจะเกี่ยวข้องมากกว่า คือ การตรวจสอบประวัติศาสตร์แห่งการ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในภูมิภาคนี้กับรัฐบาลกลางตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนปัจจุบัน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และทางภูมิภาคนิยม เนื่องจากอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (Ethnic identity) ไม่ได้เป็นลักษณะเด่นเท่ากับอัตลักษณ์ภูมิภาคนิยม (Regional identity) นอกจากนี้ อัตลักษณ์ของชาวอีสานก็ไม่ตายตัว ไม่ได้มีแบ่งแยกเป็น 2 ชั่วเป็นพวกเขา-พวกเราเท่านั้น บางครั้งคนอีสานก็แสดงอัตลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นชุมชน ท้องถิ่น หรือเกี่ยวข้องกับความเป็นคนอีสานร่วมกับเพื่อน ๆ จากภูมิภาคเดียวกัน หรือบางครั้งก็แสดงอัตลักษณ์ที่สะท้อนความเป็นลาว และยังให้ข้อคิดในเรื่องพุทธศาสนาว่ามีอิทธิพลต่อความคิดและวิถีปฏิบัติของผู้คนในสังคมไทยอย่างยิ่งยวด โดยเฉพาะในสังคมชาวนาในภาคอีสานมีลักษณะความเป็นชุมชนศีลธรรม ผลการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาไปสู่ความทันสมัยในรอบ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเป็นผลจากการฝึกฝนสถานสังคมเศรษฐกิจชาวนาเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก การศึกษาแห่งชาติ การปฏิวัติทางเทคโนโลยี และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ชาวนาได้เรียนรู้แนวคิด และมีประสบการณ์เกี่ยวกับความทันสมัยจากชีวิตประจำวันของพวกเขา นอกจากนี้ การพัฒนายังก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมในภาคอีสานที่โดดเด่น 2 เรื่อง คือ ผู้ประท้วง และแรงงานอพยพ อย่างไรก็ตามความเป็น

ชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคอีสานจะยังคงดำรงอยู่ ไม่ถูกกลืนหายไปในการแสวงหาการพัฒนาภูมิภาค และชาติไทยไปสู่ความทันสมัย การศึกษาทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมไทยในระยะเวลาต่อมา ให้ความสำคัญอย่างมากในประเด็นเรื่องความเป็นไปได้ที่จะเกิดขัดแย้งระหว่างชาวนาอีสานกับรัฐไทย และจากงานวิจัยได้พบข้อค้นพบสำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาอีสานของ ชาร์ลส์ เอฟ คายส์ ยังขาดมิติที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งภายในสังคมชาวนาในภาคอีสาน เช่น ความขัดแย้งเชิงโครงสร้างสังคมภายในชุมชนชาวนาด้วยกันเองและระหว่างชาวนากับกลุ่มทางสังคมอื่น ๆ ในท้องถิ่นภูมิภาคอีสานที่สามารถพิจารณาผ่านระบบความสัมพันธ์แบบชนชั้น ระบบอุปถัมภ์ พรรคพวก การแย่งชิงอำนาจการนำของคนในท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจและการเมืองในระดับชาติ (รัตนา บุญมรรษะ โตสกุล, 2550)

สังคมชาวนาและการปรับตัวของสังคมชาวนาในมุมมองของชายานอฟ (A.V. Chavanov) เจม ซี สก็อต และสำนักวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับสังคมชาวนาและการปรับตัวของชาวนาในมโนทัศน์ของชายานอฟและสำนักวัฒนธรรมชุมชน ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดอนาธิปัตย์นิยมจึงเชื่อว่าสังคม/ครอบครัวชาวนาสามารถดำรงอยู่ได้เพียงแต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ตัวอย่างของนักคิดที่ศึกษาการปรับตัวของชาวนาในมุมมองของชายานอฟ มีดังต่อไปนี้

ชายานอฟ (A.V. Chavanov)

ชายานอฟเป็นนักคิดสายปอปิวลิสต์สายใหม่ที่สำคัญ โดยเป็นนักเศรษฐศาสตร์ การเกษตร ได้ทำการศึกษาสังคมชาวนาช่วงทศวรรษ 1910-1920 โดยได้จัดตั้งสำนักศึกษาสังคมชาวนาชื่อ “สำนักการจัดการองค์กรและการผลิต” ทำการศึกษาสังคมชาวนาที่อาศัยอยู่ในชนบทของประเทศไทย โดยชายานอฟได้คิดทฤษฎีชื่อ “เศรษฐกิจแบบชาวนา (Peasant economy theory)” ซึ่งได้วิเคราะห์ทั้งพฤติกรรมการประกอบเกษตรกรรมของชาวนาในระดับครอบครัว ตลอดจนระดับประชาชาติ โดยชายานอฟกล่าวถึงระบบเศรษฐกิจ วิธีการผลิต ตลอดจนปัจจัยการอยู่รอดของชาวนาไว้ดังต่อไปนี้

เศรษฐกิจของชาวนาเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความแตกต่างไปจากระบบทุนนิยมโดยสิ้นเชิง ในระบบทุนนิมนั้นที่ดินและแรงงานเป็นปัจจัยที่แปรผันซึ่งนายทุนได้นำมาสร้างเป็นผลกำไร โดยรวมกับทุนที่เขามีอยู่ และพิจารณาว่าทุนเป็นปัจจัยคงที่ แต่ในระบบเศรษฐกิจแบบชาวนาแรงงานในแต่ละครอบครัวเป็นปัจจัยคงที่ ซึ่งจะกำหนดการเปลี่ยนแปลงในขนาดของทุนและที่ดิน ดังนั้นทุนและที่ดินจึงเป็นปัจจัยแปรผัน (Kerblay, 1984, p. 154) ชายานอฟ (A.V. Chavanov, 1888 - 1937) อรรถาธิบายว่า เศรษฐกิจครอบครัวของชาวนา ซึ่งใช้แรงงานคนในครอบครัว ไม่ได้จ้าง

แรงงาน เป็นเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพ สามารถดำรงอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ เศรษฐกิจครอบครัว
 ชาวนาขอมใช้แรงงานคนในครอบครัว ดำรงอยู่ได้เพราะผลิตเพื่อประกันระดับการบริโภคของ
 ครอบครัวไม่ใช่เพื่อกำไร จึงสามารถใช้แรงงานให้เข้มข้นได้ถึงระดับเพียงพอที่จะผลิตเพื่อบริโภค
 เพราะเป็นแรงงานของตัวเอง หรืออีกนัยหนึ่งครอบครัวสามารถขูดรีดหรือหักโหมแรงงานสมาชิก
 เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคให้ได้ ครอบครัวชาวนาจะเพิ่มความพยายามในการใช้แรงงานเพื่อ
 ตอบสนองความต้องการในการบริโภคของตัวเอง ในช่วงจังหวะที่ใกล้ถึงความเข้มข้น (หรือความ
 หักโหม) ที่เป็นเขตแดนประสิทธิภาพ คือ เป็นจุดดุลยภาพของความพอใจในการได้มาซึ่งผลิตผล
 ปริมาณขนาดนั้น เศรษฐกิจแบบนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะเมื่ออัตรากำไรต่ำองค์กรทุน
 นิยมอาจจะหยุดผลิต แต่ครอบครัวชาวนาอาจยังพึงพอใจที่จะผลิตอยู่เพื่อประกันให้มีผลผลิต
 บริโภคโดยยอมที่จะทำงานหนักขึ้น ขูดรีดตัวเอง (Self-exploitation) ไม่ได้ขูดรีดผู้อื่น แรง
 ขับเคลื่อนมาจากความปรารถนาที่จะทำงานของตัวเอง ตามสถานภาพทางด้านแรงงานที่
 เป็นอยู่ ไม่ใช่มาจากความปรารถนาแบบผู้ประกอบการที่ต้องการกำไรด้วยการขูดรีดจากแรงงาน
 ผู้อื่น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือแรงจูงใจในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวنانั้นไม่เหมือนกับของ
 ผู้ประกอบการ ผู้ประกอบการลงทุนก็เพื่อต้องการผลต่างระหว่างรายได้ทั้งหมดกับค่าใช้จ่าย แต่
 แรงจูงใจของชาวنانั้นคล้ายกับของกรรมกรที่ทำงานส่งเป็นชิ้น แล้วได้รับค่าตอบแทนตามจำนวน
 ชิ้นของงาน ทำให้เขามีอิสระด้วยตัวเองแต่ที่จริงแล้วองค์กรการผลิตของชาวนาปรากฏตัวอยู่ใน
 ระบบเศรษฐกิจแห่งชาติระบบต่าง ๆ นอกจากระบบทุนนิยมด้วย คือในระบบเศรษฐกิจธรรมชาติ
 (Nature economy) ระบบชาวนาและหัตถกรรม ซึ่งในระบบที่กล่าวมาทั้งหมด ทั้งทางตรรกะและทั้ง
 ทางความเป็นจริงในทางประวัติศาสตร์ ไม่มีแรงงานรับจ้างและไม่มีค่าจ้าง ฟาร์มของชาวนาดำรง
 อยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ว่าจะระบบเศรษฐกิจแห่งชาติจะเป็นระบบใด เพราะว่าการจัดองค์กรการผลิตของ
 ชาวนามีลักษณะพิเศษ คือใช้แรงงานของคนในครอบครัว องค์กรการผลิตของชาวนามีบทบาทและ
 ปฏิสัมพันธ์กับหน่วยเศรษฐกิจอื่นในระบบเศรษฐกิจแห่งชาติแบบต่าง ๆ แตกต่างกันไป มีส่วนร่วม
 และมีสัดส่วนในการผลิตรายได้ประชาชาติแตกต่างกันไปในแต่ละระบบเศรษฐกิจ และแต่ละขั้นตอน
 พัฒนาการของแต่ละระบบนั้น แต่องค์กรการผลิตของชาวนาที่ใช้แรงงานครอบครัว (Peasant
 family labor farm) ก็คงจะเป็นรูปลักษณะเดียวกัน สามารถดำรงอยู่ได้ในทุกระบบเศรษฐกิจ
 (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2545, หน้า 129 - 155) ในกรณีที่ดินอาจไม่เพียงพอ เช่น ในพื้นที่ที่ประชากร
 หนาแน่น ครอบครัวอาจใช้วิธีเช่าหรือปลูกพืชที่ใช้ดินน้อย แต่ใช้แรงงานเข้มข้น หรือหันเหการใช้
 แรงงานไปทำงานรับจ้างนอกฟาร์มในบางช่วงเวลา เป็นวิธีการจัดการใช้แรงงานของครอบครัว
 เพื่อให้เกิดความพอเพียงในการบริโภคของครอบครัวให้ได้ แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นกรหักโหมใช้
 แรงงานของตัวเอง ไม่ได้ขูดรีดผู้อื่นพยายามดำรงอยู่ให้ได้โดยตัวของตัวเอง เมื่อขนาดของ

ครอบครัวเปลี่ยนแปลงขยายใหญ่ขึ้น มีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น ตามอายุของครอบครัวหลังการแต่งงาน ครอบครัวจะต้องการปริมาณการบริโภคมากขึ้น ก็ต้องผลิตปริมาณมากขึ้น ครอบครัวใช้ประโยชน์ที่ดินขนาดใหญ่ขึ้นขณะเดียวกันครอบครัวเก่าขนาดใหญ่ แต่งงานแยกไปตั้งครอบครัวใหม่ ครอบครัวเล็กก็จะผลิตไม่ต้องมาก ครอบครัวที่ดินขนาดเล็กลงความแตกต่างในการถือครองที่ดินในระบบฟาร์มครอบครัว เป็นผลเนื่องมาจากปัจจัยด้านประชากร (Demographic differentiation) เมื่อเป็นดังนี้แม้ว่าฟาร์มเฉพาะแต่ละแห่งจะเปลี่ยนจากที่อยู่กลุ่มหนึ่งไปอยู่อีกกลุ่มหนึ่ง (ขนาดของสัดส่วน) ระหว่างกลุ่มก็จะไม่เปลี่ยนแปลงในทัศนคติของชาวนาอพยพ เส้นทางการพัฒนาของวิถีชาวนามีที่ลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ 1. ยกระดับพลังการผลิต และ 2. รวมตัวกันเป็นสหกรณ์แนวตั้ง ปัญหาสำคัญของชาวนาคือ การขาดการยกระดับหลังการผลิต ชาวนาต้องใช้แรงงานอย่างหนักหน่วง และการบริโภคของครอบครัวพวกเขาต้องถูกคุกคามอยู่ตลอดเวลา ชาวนาจึงควรเรียนรู้เทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการผลิตเพื่อเอามาประยุกต์ใช้ การเพิ่มรายได้ของเศรษฐกิจการพัฒนาพลังการผลิตรับเทคโนโลยี แต่ไม่ควรใช้ฐานของเขตแดนประสิทธิภาพของภาคอุตสาหกรรมเป็นตัวกำหนด (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541)

ชาวนาอพยพเสนอให้ชาวนารวมตัวกันเป็นสหกรณ์ในแนวตั้ง เพราะเขาเห็นว่าระบบทุนเข้ามาควบคุมการเกษตร โดยการรวมกระจุกตัวทั้งทางตั้ง (Vertical concentration) มากกว่าทางด้านนอน (Horizontal concentration) คือผูกมัดผู้ผลิตเข้ากับระบบตลาด กดชาวนาให้อยู่ใต้อธิปไตยโดยการกูดึง สร้างกิจการค้าขนาดใหญ่รับซื้อพืชผล ควบคุมการขนส่ง ควบคุมเทคนิคการผลิตและแหล่งที่มาของปัจจัยการผลิต ทุนเข้ามาแบบนี้ มากกว่าสร้างให้เกิดฟาร์มขนาดใหญ่ที่จัดการแบบทุนนิยม ใช้แรงงานรับจ้าง ชาวนาอพยพเสนอให้ฟาร์มครอบครัวชาวนาที่กระจุกตัวกันรวมกันขายผลผลิตทางการเกษตร ทำหน้าที่เป็นคนกลางเสียเอง จะมีการสะสมทุนในระบบสหกรณ์เหมือนกัน คู่ขนานกับการขายผลผลิต จะมีการจัดการสร้างกิจการแปรรูปวัตถุดิบการเกษตรแยกออกมาจากกิจการภายในฟาร์ม

ครอบครัวก่อให้เกิดกิจการอุตสาหกรรมขึ้นในชนบท สหกรณ์ขึ้นครองฐานะสำคัญ ควบคุมเศรษฐกิจชนบท และด้วยการช่วยเหลือของรัฐและการที่รัฐให้เงินกู้ยืมสหกรณ์ กระบวนการพัฒนานี้รวดเร็วขึ้น สหกรณ์จะขอให้ผู้ผลิตขนาดเล็กเปลี่ยนแผนขององค์การผลิตของตน ให้เป็นไปตามนโยบายของสหกรณ์ ในการขายและแปรรูป ปรับปรุงเทคนิคการผลิตและเปลี่ยนมาใช้วิธีการผลิตที่ดีขึ้น เป็นการประกันผลผลิตให้ได้มาตรฐาน มีการคัด แปรรูป จัดหีบห่อ และทำเป็นเครื่องกระป๋อง แล้วแต่ตลาดโลกจะต้องการ หลีกจากนั้นสหกรณ์จะเข้าไปในเรื่องการผลิตมากขึ้น เช่น เข้าไปเป็นหุ้นส่วนในการจัดหา เครื่องจักร ชลประทาน ฯลฯ โดยจ่ายกำไรจากการ

ซื้อขายและการให้กู้ยืม โดยการพัฒนากระแสไฟฟ้าและการก่อสร้างด้านเทคนิคหลาย ๆ อย่าง คือ โกดัง ที่สาธารณณะ และเครือข่ายถนน และตั้งกองทุนสหกรณ์ ทุนแห่งสังคมและเศรษฐกิจ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541)

แรงจูงใจในการผลิตของชาวนามีความแตกต่างไปจากแรงจูงใจของนายทุน เป้าหมายในการผลิตของชาวนาก็เพื่อต้องการที่จะอุปโภคและบริโภคที่จำเป็นต้องใช้ภายในครอบครัว ชาวนาอยากจะมีกินและอยากจะมีใช้สิ่งใดก็จะทำการผลิตสิ่งนั้น และต้องการผลผลิตในการบริโภคจำนวนเท่าใดก็จะทำการผลิตในจำนวนที่เพียงพอแน่นอน ส่วนนายทุนจะทำการผลิตเพื่อแสวงหาผลกำไรสูงสุด อะไรที่ขายได้และมีผลกำไรสูงสุดก็จะผลิตสิ่งนั้น นอกจากนี้ปริมาณการผลิตของนายทุนมิได้ถูกกำหนดจากความต้องการบริโภค แต่เกิดจากอุปสงค์ของตลาด สมมติฐานที่เป็นแกนกลางสำหรับทฤษฎีเศรษฐกิจแบบชาวนาของชานานอฟก็คือ ด้านหนึ่งหากชาวนาทำงานน้อยลงไปก็จะได้ผลผลิตไม่เพียงพอกับความต้องการการบริโภคภายในครอบครัว อีกด้านหนึ่งชาวนาจะไม่ทำงานมากเกินไปเพราะงานเป็นกิจกรรมที่น่าเบื่อหน่าย สภาวะดุลยภาพระหว่างความขี้เกียจทำงานกับปริมาณผลผลิตที่ต้องการบริโภคภายในครัวเรือน จะเป็นตัวกำหนดความเข้มข้นในการเพาะปลูกและปริมาณสุทธิผลผลิตในแต่ละปี (Kerblay, 1984 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533) ปริมาณสิ่งอุปโภคบริโภคที่ต้องการถูกกำหนดโดยขนาด (จำนวน) และองค์ประกอบ (เพศและอายุ) ของสมาชิกภายในครอบครัว ยังมีสมาชิกจำนวนมาก แต่สมาชิกที่ช่วยทำงานภายในครอบครัวได้มีจำนวนน้อย ระดับการขูดรีดตนเอง (Self-exploitation) ของครอบครัวชาวนาก็จะยิ่งสูงขึ้น โดยที่ระดับการขูดรีดตนเองของชาวนาวัดได้จากจำนวนวันในปีหนึ่ง ๆ ที่ชาวนาเลือกหรือบังคับให้ตนเองทำงาน ตรงกันข้ามถ้าสมาชิกของครอบครัวมีน้อย แต่สมาชิกสัดส่วนที่ช่วยงานได้มีสูง ระดับการขูดรีดตนเองของชาวนาก็จะต่ำลง กล่าวอย่างรวบรัดอัตราส่วนระหว่างผู้บริโภคต่อผู้ทำการผลิตภายในครอบครัวจะเป็นตัวกำหนด ปริมาณผลผลิตต่อผู้ผลิตหนึ่งคน และจำนวนวันทำงานในหนึ่งปีของผู้ทำการผลิตหนึ่งคน (หรืออัตราการขูดรีดตนเองของชาวนาแต่ละคน)

ชานานอฟ กล่าวถึงชาวนาว่าเป็นตัวแทนหลักที่เรียกว่าองค์กรการผลิต มีทิศทางเศรษฐกิจศาสตร์การเกษตรต่อต้านทฤษฎีมาร์กซิสต์-เลนิน ซึ่งกล่าวถึงแนวคิดของชาวนารวย การสร้างความมั่นคงให้แก่ชาวนารวยที่มีองค์ประกอบของระบบทุนนิยม โดยแนวคิดของชานานอฟมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ (Mark Harrison, 1979 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541) ดังนี้

1. แนวคิดของชานานอฟตรงข้ามกับมาร์กซิสต์ ได้รับการขนานนามว่า นารอดนิกยุคใหม่ (New narodnik) ใช้ตรรกะเศรษฐกิจแทนตรรกะประเพณีอธิบายประเพณีกลไกของระบบ

2. ชายานอฟได้พิจารณาชาวนาในด้านคุณภาพ ความเสมอภาค และความเท่าเทียมกัน กับกลุ่มอื่นในสังคม ปฏิเสธกระบวนการความแตกต่างทางชนชั้นแบบที่เลนินเสนอไว้ในหนังสือ “การพัฒนาทุนนิยมในรัสเซีย” ชายานอฟเสนอเส้นทางของความแตกต่างของชาวนาที่แตกต่างจาก แนวคิดของมาร์กหรือเลนิน โดยกล่าวถึงการแตกต่างทางชนชั้น

3. ชายานอฟไม่สนใจเกี่ยวกับการแบ่งประเภทของชาวนาของมาร์กซ์ที่ว่า ชาวนามีการ แบ่งประเภทแบบเศรษฐกิจสังคม แต่ชายานอฟแบ่งประเภทของชาวนาตามวิธีการผลิตของชาวนา

4. ชายานอฟอธิบายการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจครอบครัวชาวনারายย่อย โดยเสนอว่ามี รูปแบบที่มีความโดดเด่นกว่าชาวนาเศรษฐกิจทุนนิยม

องค์กรการผลิตของชาวนามีลักษณะดังนี้

1. การได้มาของผลผลิตขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของที่ดิน แรงงาน และ เครื่องมือการผลิต การเพิ่มจำนวนของประชากรเป็นการกดดันต่อที่ดินของชาวนา จะทำให้มีการ ปรับเปลี่ยนรูปแบบการเพาะปลูก มีการใช้แรงงานที่เข้มข้นขึ้นและใช้ทุนอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มผลผลิตจากการเก็บเกี่ยวให้มากขึ้น

2. การเพิ่มพลังการผลิตบนที่ดินมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้น ทำให้สามารถลดการใช้เวลา ทำงาน และลดขนาดการผลิตให้อยู่ในระดับที่มีความเหมาะสมที่สุด

3. ด้วยการเคลื่อนย้ายเข้าสู่การใช้เทคโนโลยีที่เข้มข้น การเก็บเกี่ยวผลผลิตที่มากขึ้นและ มีความหลากหลายยิ่งขึ้น อาจก่อให้เกิดความจำเป็นต้องลดพื้นที่การเพาะปลูกของพืชแต่ละชนิด จะ สามารถเพิ่มส่วนเกินให้กับเศรษฐกิจชาวนาได้

จากข้อ 2 และข้อ 3 เป็นการยืนยันสถานการณ์ที่เป็นจริงว่า เศรษฐกิจแรงงานของ ครอบครัวไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาพลังการผลิตในภาคเกษตรกรรม ถ้าขนาดที่ดินมีความ เหมาะสม ภายใต้การผลิตทางเศรษฐกิจของชาวนาที่ไม่ได้ออกจากกรอบของแรงงานของครอบครัว ซึ่งก็หมายความว่า จะไม่เกิดปัญหาเลยถ้าขนาดที่เหมาะสมที่สุดในการผลิตต้องใหญ่ขึ้น การดำรง อยู่ที่เป็นจริงของครอบครัวชาวนาจะเป็นพื้นฐานทางการผลิต ที่จะมีการรวมตัวกันในรูปของ สหกรณ์คืออยู่บนความหลากหลายของผลผลิต และความหลากหลายของรูปแบบการรวมตัวกัน ชายานอฟยังกล่าวถึง การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่มีราคาเท่ากับทรัพย์สินของชาวนาว่า ไม่ปฏิเสธที่ จะแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่มีราคา มาจากทฤษฎีความสมดุลในการบริโภคแรงงานของชาวนาโดย ตัวชาวนาเอง ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาจากสมองของนักทฤษฎี แต่เกิดขึ้นมาจากผลลัพธ์ของการสังเกต ลักษณะเฉพาะทางพฤติกรรมการผลิตของชาวนาจำนวนมาก

แต่ที่จริงแล้วชาวนามีความสามารถในการดำรงอยู่ การผลิตของชาวนามีความเพียงพอ แก่ตนเอง ปราศจากแรงโน้มถ่วงน้ำสู่ตลาด สำหรับชาวนาในระบบตลาดเป็นเหมือนกับการเก็งกำไร ใน

ทฤษฎีของชานอนอฟการผลิตของชานอนาไม่มีความสัมพันธ์กับตลาด ความสัมพันธ์ของชานอนากับตลาดนั้นเป็นการแปรเปลี่ยนการผลิตรูปแบบหนึ่งไปสู่การผลิตอีกรูปแบบหนึ่ง ชานอนอฟสร้างทฤษฎีชานอนาที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจการค้าและตลาดแรงงาน กล่าวถึงการไม่ถูกล่อใจจากความสัมพันธ์ภายนอกของครอบครัวชานอนา เศรษฐกิจชานอนามีพื้นฐานอยู่บนกระบวนการแรงงานที่กำหนดกันและกัน โดยการใช้แรงงานของครอบครัวอย่างหนักหน่วง และโดยประสิทธิภาพที่จะได้รับจากผลลัพธ์ของการใช้แรงงานนั้น ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนี้สร้างจากความเป็นอัตวิสัยของครอบครัวชานอนา โดยสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตทางวัตถุ ด้านหนึ่งถูกกำหนดโดยศักยภาพของผู้ผลิตทางเศรษฐกิจ อีกด้านหนึ่งถูกกำหนดโดยความต้องการของผู้บริโภค ครอบครัวชานอนาเป็นอินทรีย์ที่มีการเติบโต การเกิด และการตาย ซึ่งเป็นจุดสำคัญมากที่สุดจุดหนึ่งของทฤษฎีชานอนอฟ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คุณภาพของแรงงาน ครอบครัวและความต้องการบริโภคของครอบครัวจะเกิดขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของผู้ใช้แรงงานและสมาชิกในครอบครัว ความแตกต่างทางชีวภาพ ตามขั้นตอนในการแปรเปลี่ยนของครอบครัว มีความสัมพันธ์กับพื้นฐานของการเกิด การเติบโตของเด็กเป็นผู้ใหญ่ ออกจากครอบครัวของพ่อแม่และก่อรูปครอบครัวของตัวเองขึ้นมา สอดคล้องกับความแตกต่างในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของปริมาณสมาชิกของครอบครัวและจำนวนผู้ใช้แรงงานในครอบครัว เมื่อใดก็ตามที่อัตราส่วนของสมาชิกในครอบครัวที่บริโภคมีมากกว่าอัตราส่วนของสมาชิกของครอบครัวผู้ใช้แรงงาน เมื่อนั้นการทำงานของู้ใช้แรงงานจะเป็นไปอย่างหนักหน่วงมาก และระดับการบริโภคของสมาชิกในครอบครัวจะต่ำ สถานการณ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นเมื่อครอบครัวอยู่ในวงจรชีวิตเศรษฐกิจ ที่พ่อแม่ระดับอายุขนาดกลางต้องดูแลสมาชิกในครอบครัวที่ยังไม่ได้อยู่ในวัยทำงานจำนวนหนึ่ง สถานการณ์จะได้คลี่คลายต่อไปในลักษณะที่สมาชิกครอบครัวได้แปรเปลี่ยนเป็นแรงงานที่อยู่ในวัยทำงาน พ่อแม่หยุดมีบุตร ชีวิตของครอบครัวจะแปรเปลี่ยนไปเป็นอีกรูปแบบหนึ่ง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541)

การแบ่งปันที่ดินสะท้อนให้เห็นถึงกระแสชีวิตของครอบครัวที่ดำรงอยู่ ทั้งจากที่ดินขนาดเล็กไปสู่ที่ดินขนาดใหญ่ หรือที่ดินขนาดใหญ่ไปสู่ที่ดินขนาดเล็ก ซึ่งชานอนอฟเรียกว่า ความแตกต่างของประชากร ขนาดของครอบครัวจะกำหนดขนาดการผลิต ชานอนอฟได้นำความสัมพันธ์ของทั้งสองสิ่งมาวิเคราะห์ โดยพิจารณาในกรอบของข้อมูลทางสถิติที่มีการแบ่งที่ดินในชุมชนใหม่ สิ่งที่เป็นผลลัพธ์คือการใช้ที่ดินที่ไม่เป็นอิสระ แต่จะขึ้นอยู่กับขนาดของครอบครัว กล่าวว่าเป็นผลผลิตจะขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกและโดยเฉพาะผู้ใช้แรงงานในครอบครัว” ชานอนอฟและมาร์กซ์อธิบายการเกิดความแตกต่างระหว่างชนชั้นในหมู่ชานอนาต่างกัน ในความคิดของชานอนอฟ การขยายการผลิตของครอบครัวสัมพันธ์กับการเติบโตของครอบครัว สัมพันธ์กับจำนวนแรงงานในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น ส่วนในความคิดของมาร์กซ์การขยายการผลิตของครอบครัวสัมพันธ์กับ

เครื่องมือการผลิตและปริมาณที่ดินที่ครอบครอง จำนวนแรงงานในครอบครัวไม่ใช่สิ่งที่กำหนดขนาดของการผลิต ขนาดของการถือครองที่ดินต่างหากที่กำหนดขนาดของครอบครัว ชาวนาผู้ถือครองที่ดินขนาดเล็กจะยากจน กลายเป็นกรรมกรหรือกึ่งกรรมกร จะจำเป็นต้องขายแรงงาน รายได้ปรกติจะต่ำกว่าระดับพอยังชีพ เพียงแต่สูงพอที่จะมีทารกชีวิตรอดอยู่ในทางกลับกันชาวนาที่มั่งคั่งถือครองที่ดินมากจะใช้แรงงานรับจ้าง ส่วนชาวนาขนาดกลางคือครอบครัวที่ชาย-หญิงแต่งงานกันมาได้ 12-15 ปี ครอบครัวชาวนาที่อยู่ในช่วงกลางของคลื่นประชากร (ครอบครัว) และอยู่ในขั้นตอนกำลังพัฒนา หากความสัมพันธ์ของผู้บริโภครวมและผู้ใช้แรงงานอยู่ในจุดที่ไม่เหมาะสม จะมีการเรียกร้องให้ผู้ใช้แรงงานต้องทำงานอย่างหนักหน่วงมาก และผู้บริโภครวมก็จะอยู่ในสภาวะขาดแคลนการบริโภค ครอบครัวเช่นนี้จะดำรงอยู่ได้เพียงทางเลือกเส้นทางเดียวคือต้องใช้แรงงานของตนเองเพิ่มขึ้น การกดดันต่อชาวนาในด้านการแข่งขันจะดำเนินไปเป็นผลลัพธ์ของการผลิตเพื่อขาย ดังนั้นการเคลื่อนย้ายของจุดดุลยภาพทางเศรษฐกิจจะเริ่มค้นมิใช่แค่การเปลี่ยนแปลงในตัวเศรษฐกิจชาวนา แต่ขึ้นอยู่กับเคลื่อนไหวของราคาสินค้าทั้งระยะยาวและระยะสั้น การที่ชาวนาต้องทำงานในเขตแดนของการใช้งานที่หนักหน่วงและขาดแคลนการบริโภคหมายความว่าในระบบการผลิตขนาดเล็ก ชาวนาทำการผลิตภายใต้ความไม่เพียงพอของที่ดิน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541)

การใช้แรงงานของครอบครัวขนาดเล็กมีวิกฤติน้อยกว่าครอบครัวชาวนาขนาดกลาง เพราะสามารถใช้ที่ดินในการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าชาวนาขนาดกลาง ชาวนารายย่อยสามารถอยู่ได้อย่างมั่นคงในการผลิตขนาดเล็ก เพราะชาวนามีความเป็นอิสระ แรงงานมีความเป็นเสรี มีความสวยงามของแรงงาน ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนของ เวอร์เนอร์ ซอมบาร์ท (Werner Sombart, 1863-1941) และ เอ็ดเวิร์ด เดวิด (Edward David, 1863-1930) ในประเทศเยอรมัน สรุปได้ว่า

1. การผลิตและรายได้ของชาวนาขนาดเล็กมีการเจริญเติบโต และเป็นไปได้ที่จะมีการสะสมทุนในภาคเกษตรกรรม
2. มีความไม่ถูกต้องทางวิชาการของมาร์กซ์เกี่ยวกับความดีเลิศของธุรกิจเกษตรกรรมขนาดใหญ่ ภาคเกษตรกรรมจะพัฒนาไปสู่ระบบทุนนิยม ชาวนารายย่อยจะไม่สามารถยืนหยัดต่อต้านพลังของชาวนายใหญ่ได้ ผู้ผลิตต้องเข้าไปสู่ตลาดและเข้าร่วมในการแลกเปลี่ยนจึงจะมีพลังที่จะแข่งขันได้ ก็จะต้องมีขนาดใหญ่

ความแตกต่างระหว่างทฤษฎีของแรงงานการผลิตของชาวนากับทฤษฎีการพัฒนาเพื่อความทันสมัย ไม่ได้อยู่ที่ภาคเกษตรกรรมหรือภาคอื่น ๆ อย่างเดียว ชายานอฟชี้ให้เห็นว่าศูนย์กลางการพัฒนาตามรูปแบบของเขายู่ที่ความเป็นอิสระของมนุษย์ การไม่แปลกแยกของเครื่องมือการ

ผลิต มีศีลธรรม มีความดี การสร้างความมั่งคั่งของตนเองจากการทำงานอย่างยุติธรรม แนวทางที่จะนำไปสู่อารยธรรมแบบ “เหนือความเป็นอิสระของคน-ที่รวมกันไปสู่ความจริงของสังคมนิยม”

ชายานอฟ (Aleksandre Vasil' evich Chayanov) อรรถาธิบายว่าการผลิตขนาดเล็กของชาวนานั้นมีความสามารถในการอยู่รอดสูง ชาวนาสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้อีกท่ามกลางการขยายตัวของความสัมพันธ์เชิงการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้า จากข้อเสนอของชายานอฟที่ว่าฟาร์มของชาวนามีความสามารถในการอยู่รอดสูงกว่าฟาร์มของนายทุนนั้น มีข้อผิดพลาดหลายประการด้วย กล่าวคือ ประการแรก ฐานคติที่ว่าฟาร์มของนายทุนเกษตรกร มีการใช้ปัจจัยการผลิตนอกเหนือค่าจ้างและมีผลิตภาพแรงงานเท่ากับฟาร์มของชาวนานั้นไม่เป็นความจริง โดยทั่ว ๆ ไปนายทุนเกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้สูงกว่า และมีอัตราดอกเบี้ยต่ำกว่า เพราะว่าเมื่ออัตราความเสี่ยงต่ำกว่าชาวนา ซึ่งถือว่าเป็นข้อได้เปรียบของนายทุนเกษตรกร นอกจากนี้ นายทุนเกษตรกรมีศักยภาพที่จะใช้เทคโนโลยีทางการผลิตสูงกว่าชาวนา เพราะว่าเมื่อนำมารวมกับแรงงานรับจ้างแล้ว จะทำให้เพิ่มผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่ได้สูง ดังจะพบว่า โดยข้อเท็จจริงการประกอบเกษตรกรรมแบบไร่นาขนาดใหญ่จะมีการใช้เทคโนโลยีระดับสูงกว่าการผลิตของชาวนา มีการใช้แรงงานรับจ้าง และมีผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่สูงกว่า ประการที่สอง การกำหนดความเพียงพอสำหรับปัจจัยการบริโภคภายในครอบครัวนั้น ชายานอฟประเมินจากปัจจัยด้านอัตวิสัยเพียงด้านเดียว ชาวนาจะทำการผลิตปัจจัยบริโภคในปริมาณที่เพียงพอกับความต้องการภายในครอบครัว ในช่วงที่ราคาพืชผลตกต่ำลงชาวนาสามารถลดปริมาณการบริโภคให้น้อยลงได้ ยิ่งราคาพืชผลตกต่ำลงมากเท่าไร ชาวนาก็ยิ่งลดการบริโภคของตนลงมากเท่านั้น ดังนั้นไม่ว่าจะอยู่ภายใต้สถานการณ์อย่างไรก็ตาม การผลิตของชาวนาจะมีความสามารถในการอยู่รอดสูง ไม่ถูกเบียดขับเป็นกรรมาชีพได้โดยง่าย ชายานอฟมิได้พิจารณาว่า ชาวนาในฐานะเป็นมนุษย์ที่มีชีวิตทางสังคมกลุ่มหนึ่ง มีความสามารถในการลดปัจจัยการบริโภคให้ต่ำลงได้ระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะว่าปริมาณการบริโภคจะถูกกำหนดโดยสภาวะวิสัยด้านหนึ่งด้วย ดังที่มาร์ชกล่าวไว้ว่าจะต้องเพียงพอสำหรับผลิตพลังแรงงานให้สามารถใช้งานได้ในวันต่อไปหรือปีต่อไป และจะต้องมีการผลิตทดแทนชิ้นใหม่สำหรับพลังแรงงาน (เลี้ยงดูบุตร) เพื่อจะได้มีพลังแรงงานในการผลิตรุ่นต่อไปได้ นอกจากนี้ปริมาณการบริโภคที่เพียงพอมิได้เป็นภาวะที่ถูกกำหนดโดยธรรมชาติของมนุษย์เท่านั้น แต่เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ด้วย (Marx, 1979, p. 274-5) ซึ่งหมายความว่า นิสัยการบริโภคของมนุษย์ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละแห่ง และแต่ละเวลา ดังนั้น ชาวนาสามารถลดปัจจัยการบริโภคภายในครอบครัวลงได้ถึงระดับหนึ่งเท่านั้น ถ้าหากว่าชาวนาต้องการมีชีวิตอยู่รอดและรักษาความเป็นชาวนาของตนให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ ข้อผิดพลาดประการที่สามของชายานอฟก็คือ ชายานอฟวิเคราะห์การประกอบเกษตรกรรมของชาวนากับของนายทุนเกษตรกรที่ดำรงอยู่ควบคู่กัน แต่

ไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันทั้ง ๆ ที่โดยข้อเท็จจริงแล้ว แรงงานรับจ้างที่ทำงานในไร่นาของนายทุน เกษตรกรนั้นมิได้มีต้นกำเนิดมาจากตระกูลผู้ดี หรือพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าสร้างขึ้น แต่จากข้อมูลจำนวนมาก (ทั้งข้อมูลในยุคสมัยของชานอฟเองดังที่เลินินวิเคราะห์ไว้ และข้อมูลในประเทศโลกที่สาม ปัจจุบัน) ให้การยืนยันอย่างหนักแน่นว่า แรงงานรับจ้างในไร่นาก็คือ ชาวนาผู้ผลิตขนาดเล็กที่ถูก เบียดขับออกจากปัจจัยการผลิตก่อนหน้านั้นนั่นเอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541)

กล่าวโดยสรุป ข้อเสนอของชานอฟเกี่ยวกับความสามารถในการอยู่รอดของฟาร์ม ขนาดเล็กที่ผลิตโดยแรงงานภายในครอบครัวมีสูงกว่าการประกอบเกษตรกรรมที่ใช้แรงงานรับจ้าง ของนายทุนเกษตรกรนั้น สามารถล้มล้างได้โดยง่าย ทั้งในเชิงตรรกะและข้อมูล การศึกษาของเลินิน และเค้าท์สกีต่างเห็นร่วมกันว่า ความสามารถในการลดปัจจัยการบริโภครวมและทำงานหนักหนักขึ้น ของชาวนาเป็นอุปสรรคต่อการเบียดขับชาวนาขนาดเล็ก อย่างไรก็ตาม ทั้งสองท่านต่างเห็นว่า ชาวนาสามารถลดปริมาณการบริโภคลงได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น หากเลยจากจุด ๆ หนึ่งไปแล้ว ชาวนาจะไม่สามารถรักษาความเป็นชาวนาต่อไปได้ ชานอฟเสนอว่า ในช่วงที่ราคาพืชผลตกต่ำ รายได้จากพืชผลของชาวนาในการผลิตหนึ่งวันจะต่ำกว่าอัตราค่าจ้างแรงงาน (ผลตอบแทนสำหรับ ชาวนาหนึ่งวัน = 0.64 รูเบิล ขณะที่อัตราค่าจ้างวันละ 1 รูเบิล) แสดงว่าในช่วงนั้นเป็นแรงงาน รับจ้างดีกว่าเป็นชาวนา ดังนั้นจึงมีคำถามว่า “ทำไมชาวนาจึงไม่ยอมขายแรงงาน ทำไมจึงต้องรักษา ความเป็นชาวนาต่อไป” ข้อมูลในประเทศโลกที่สามบ่งชี้ให้เห็นว่า ชาวนามีการขาย แรงงานอย่างกว้างขวาง อาทิ การรับจ้างรายวันในท้องถิ่นเอง และมีการอพยพชั่วคราวเพื่อหางานทำ ในเมืองใหญ่ช่วงฤดูว่างจากการหว่านไถ นอกจากนี้ชานอฟพยายามสร้างโมเดลของเขาพร้อมกับ นำข้อมูลจำนวนมากมายืนยันถึงความถูกต้องในการกรอบทฤษฎีของเขา เพื่อแสดงให้เห็นว่า การ ผลิตขนาดเล็กโดยใช้แรงงานภายในครอบครัวเป็นการผลิตที่มีประสิทธิภาพ และมีความอยู่รอดสูง แม้จะอยู่ท่ามกลางการขายตัวของทุนนิยม แต่ชาวนาจะไม่ถูกเบียดขับได้โดยง่าย ทำให้แนวคิดของ เขาไม่สามารถศึกษาการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สามปัจจุบันได้ เพราะว่า เครื่องข่ายตรรกะทฤษฎีของเขาไม่สามารถผนวกมโนทัศน์การแยกความแตกต่างในแหล่งชาวนา, การกระจุกตัวของทุน (Concentration) และการรวมศูนย์ของทุน (Centralization) เข้าไปได้ด้วยกัน ได้ ซึ่งมโนทัศน์ดังกล่าวต่างมีความสำคัญต่อการศึกษาถึงการขายตัวของทุนนิยม และการสะสม ทุนในสังคมชาวนาปัจจุบัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541)

บทวิพากษ์การปรับตัวของชาวนาภายใต้แนวคิดของชานอฟ

ชานอฟ (A.V. Chavanov, 1888 - 1937) กล่าวถึงเศรษฐกิจครอบครัวของชาวนา ซึ่งใช้ แรงงานคนในครอบครัว ไม่ได้จ้างแรงงาน เป็นเศรษฐกิจที่มีเสถียรภาพ สามารถดำรงอยู่ได้และ ผลิตซ้ำตัวเองได้ เศรษฐกิจครอบครัวชาวนาย่อมใช้แรงงานคนในครอบครัว ดำรงอยู่ได้เพราะผลิต

เพื่อประกันระดับการบริโภคของครอบครัวไม่ใช่เพื่อกำไร จึงสามารถใช้แรงงานให้เข้มข้นได้ถึงระดับเพียงพอที่จะผลิตเพื่อบริโภคเพราะเป็นแรงงานของตัวเอง หรืออีกนัยหนึ่งครอบครัวสามารถขูดรีดหรือหักโหมแรงงานสมาชิกเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคให้ได้ ครอบครัวชาวนาจะเพิ่มความพยายามในการใช้แรงงานเพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภคของตัวเอง ในช่วงจังหวะที่ใกล้ถึงความเข้มข้น (หรือความหักโหม) ที่เป็นเขตแดนประสิทธิภาพ คือ เป็นจุดดุลยภาพของความพอใจในการได้มาซึ่งผลิตผลปริมาณขนาดนั้น แต่ครอบครัวชาวนาอาจยังพึงพอใจที่จะผลิตอยู่เพื่อประกันให้มีผลผลิตบริโภคโดยยอมที่จะทำงานหนักขึ้น ขูดรีดตัวเอง (Self-exploitation) ไม่ได้ขูดรีดผู้อื่น แรงขับเคลื่อนมาจากความปรารถนาที่จะทำงานของตัวเอง ตามสถานภาพทางด้านแรงงานที่เป็นอยู่ ไม่ใช่มาจากความปรารถนาแบบผู้ประกอบการที่ต้องการกำไรด้วยการขูดรีดจากแรงงานผู้อื่น องค์กรการผลิตของชาวนาปรากฏตัวอยู่ในระบบเศรษฐกิจแห่งชาติระบบต่าง ๆ นอกจากระบบทุนนิยมด้วย คือในระบบเศรษฐกิจธรรมชาติ (Nature economy) ระบบชาวนาและหัตถกร ซึ่งในระบบที่กล่าวมาทั้งหมด ทั้งทางตรรกะและทั้งทางความเป็นจริงในทางประวัติศาสตร์ ไม่มีแรงงานรับจ้างและไม่มีค่าจ้าง ฟาร์มของชาวนาดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ว่าจะระบบเศรษฐกิจแห่งชาติจะเป็นระบบใด เพราะว่าการจัดองค์กรการผลิตของชาวนามีลักษณะพิเศษ คือ ใช้แรงงานของคนในครอบครัว องค์กรการผลิตของชาวนามีบทบาทและปฏิสัมพันธ์กับหน่วยเศรษฐกิจอื่นในระบบเศรษฐกิจแห่งชาติแบบต่าง ๆ แตกต่างกันไป (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541)

ทฤษฎีที่ชายานอฟสร้างขึ้นเป็นทฤษฎีสากลเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจแบบชาวนา ซึ่งตรงข้ามกับตรงข้ามกับทฤษฎีของเลนินและเคาท์สกี และสามารถขยายการอธิบายได้ในทุก ๆ วิธีการผลิตซึ่งในชนบทยังมีการผลิตเกษตรกรรมขนาดเล็กโดยใช้แรงงานภายในครอบครัวดำรงอยู่ อาทิ ชาวนา ในวิธีการผลิตแบบทาส ฟิวคัล ทุนนิยมในประเทศโลกที่สามปัจจุบัน เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีคำถามต่อกรอบทฤษฎีของเขามากกว่า “จำนวนสมาชิกภายในครอบครัวเป็นปัจจัยที่กำหนดความผันแปรในขนาดของที่ดินเพาะปลูก และปริมาณของผลผลิตจริงหรือไม่?.....” อย่างไรก็ตาม ประโยคตรรกะดังกล่าวอาจจะเป็นจริงในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งของสังคมใดสังคมหนึ่ง แต่ไม่สามารถใช้อธิบายได้ทั่วไป กล่าวคือ ประโยคตรรกะดังกล่าวสามารถใช้อธิบายได้ดีเฉพาะในสังคมที่มีประชากรเบาบางและที่ดินว่างเปล่าไร้เจ้าของมีจำนวนมาก แต่สำหรับในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สามปัจจุบัน หรือแม้แต่ในสังคมนิคมรัสเซียยุคสมัยของชายานอฟเอง ดังที่เลนินได้บรรยายไว้ว่าที่ดินส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในการครอบครองของชาวนารวยและเจ้าที่ดินซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยของสังคม ขณะที่ชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินต้องพึ่งพาเจ้าที่ดินในรูปของความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า บ้างก็กลายเป็นกรรมาชีพและกึ่งกรรมาชีพในชนบท ในสภาพสังคมดังกล่าวขนาดของครอบครัวไม่ได้เป็นปัจจัยกำหนดขนาดของฟาร์มเหมือนดังที่ชายานอฟกล่าวไว้

และอาจเป็นไปได้ว่า ขนาดของฟาร์มต่างหากที่กำหนดขนาดของครอบครัวดังเช่น ครอบครัวที่มีที่ดินขนาดเล็กย่อมตกอยู่สภาพยากจน มีอัตราการบริโภครต่ำกว่าระดับ อัตราการตายของทารกมีสูง และบ่อยครั้งที่ต้องผลักดันให้บุตรหลานไปทำงานรับจ้างในเขตเมือง ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นก็คือ สมาชิกภายในครอบครัวมีจำนวนน้อย ชาวนาอพยพเสนอว่าอัตราส่วนระหว่างผู้บริโภครต่อผู้ทำการผลิตจะเป็นตัวกำหนดจำนวนวันทำงานต่อผู้ผลิตหนึ่งคน และปริมาณผลผลิตต่อผู้ผลิตหนึ่งคน หมายความว่า จำนวนผู้บริโภครมีมาก แต่จำนวนผู้ทำการผลิตมีน้อย สมาชิกที่ทำการผลิตจะต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มวันทำงาน และเพิ่มปริมาณผลผลิตต่อผู้ผลิตหนึ่งคน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541) สำหรับการศึกษาการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาในเอเชียและในประเทศไทย ปรากฏให้เห็นผ่านการศึกษาของ เจมส์ ซี สกอต ดังนี้

2. เจมส์ ซี สกอต (James C. Scott)

เจมส์ ซี สกอต (Scott J.C. , 1976) ได้เสนอกรอบการศึกษาที่เรียกว่า “เศรษฐกิจธรรม” (Moral Economy) ในงานเขียนเรื่อง “The Moral Economy of the Peasants” โดยการศึกษาของ เจมส์ ซี สกอต มีลักษณะเป็นการวิจัยแบบชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งมีฐานคติสำคัญที่ว่าสำนึกทางชนชั้น ไม่ได้ถูกอ้างอิงหรือมาจากความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (Structural Economic relationship) แต่มาจากประสบการณ์ในชีวิตทางสังคมที่ชาวนาเข้าไปเกี่ยวข้อง ขนบประเพณี ของงานศึกษาเช่นนี้จึงอยู่ที่การหาความรู้ที่มาจากความเข้าใจชาวนา ไม่ใช่ความรู้ที่นักวิจัยได้สร้างขึ้น จากความรู้เกี่ยวกับชาวนา งานในทิศทางเช่นนี้ก่อให้เกิดสิ่งสำคัญคือ เป็นตัวอย่างสำคัญของการท้าทายต่อกระแสการศึกษา แบบมาร์กซิสต์ซึ่งเน้นการต่อสู้ของชาวนาผ่านแนวคิดเรื่อง “การชูตริด” แต่แนวคิดนี้มองว่าการชูตริดในสายตาของคนกลุ่มหนึ่ง อาจไม่จำเป็นต้องเหมือน กับความเข้าใจของคนอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้ (Scott, 1976, pp. 157-192; อนุญา ภูชงกกุล, 2530, หน้า 91 - 95)

แนวเศรษฐกิจธรรมสร้างกรอบการวิเคราะห์เพื่อศึกษาเศรษฐกิจและการ กบฏของชาวนาในสังคมก่อนอุตสาหกรรม มีการพัฒนากรอบการวิเคราะห์ที่ ซับซ้อนและละเอียดยิ่งขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 ในฐานะที่เป็นตัวแบบในการ วิเคราะห์พฤติกรรมทางการเมืองและเศรษฐกิจของชาวนา “เศรษฐกิจธรรม” ได้ ผนวกเอาการศึกษาบรรทัดฐานทางสังคมและเศรษฐกิจในสังคมแบบดั้งเดิม ภายใต้การรุกรานของพลังการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกหรือจากระบบทุนนิยมโลก แต่ที่แตกต่างไปจากนักวิเคราะห์ที่ถุขฎีระบบโลก นักวิเคราะห์ เศรษฐกิจธรรมมีพื้นฐานการวิเคราะห์อยู่บนการศึกษาสังคมชาวนา เพื่อค้นหา กลไกที่จำเป็นหรือสิ่งที่ขาดไม่ได้ทางศีลธรรม (Moral imperatives) และเป็น “หลักประกันแห่งการยังชีพ” (Subsistence security) ซึ่งชาวนาในสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมยึดถือร่วมกัน กลไกดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนบรรทัดฐาน ขนบประเพณี ความเชื่อของชาวนาที่ยึดถือร่วมกัน และนำกลไกดังกล่าวนี้มาอธิบายประวัติศาสตร์ การกบฏ การลุกขึ้นสู้

เพื่อดำรงรักษา “หลักประกันแห่ง การยังชีพ” (Subsistence security) และการปกป้องวิถีชีวิตที่ถูกรุกรานโดยสิ่งแปลกปลอมที่มาจากภายนอก คือ เศรษฐกิจการตลาดหรือทุนนิยม ดังนั้น การวิเคราะห์จึงมีหลักหมายสำคัญอยู่ที่แก่นแกนของโครงสร้างและอุดมการณ์ (The axis of structure and ideology) เป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงเชิง โครงสร้างจากเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมหรือการเปลี่ยนรากแปลงรูปไปสู่เศรษฐกิจการตลาดหรือทุนนิยม เพื่อให้เห็นว่าชวานาสำเนียก/รับรู้และตีความ/ให้ ความหมายอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว นอกจากนี้ ยังศึกษาเจาะ ลงไปในเรื่องลักษณะความคิดของชวานาเกี่ยวกับด้านความเป็นธรรม/ความ ยุติธรรม และความไม่เป็นธรรม/อยุติธรรม ซึ่งสร้างความชอบ/ไม่ชอบธรรมในความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชวานากับชนชั้นนำ ซึ่งเป็นการย้อนกลับ ไปศึกษาในมิติวัฒนธรรม การเมือง และอุดมการณ์ ในการศึกษาผ่านสังคมชวานาแบบดั้งเดิมหลังจากที่ถูกกระแสวัฒนธรรมครอบงำมาเป็นเวลายาวนาน ลาร์สัน (Larson, 1987, p. 2) เห็นว่า ผู้ที่มีอิทธิพลสำคัญต่องานของเจมส์ ซี สก็อต คือ งานของ Karl Polanyi หนังสือเรื่อง “The great transformation” ซึ่งเป็นผู้ที่จุดประกายและนำเสนอกรอบการวิเคราะห์ปรัชญาสังคมแนวคิดก่อนเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม โดยชี้ให้เห็นว่าในสังคมส่วนใหญ่ได้จัดตั้งระบบ การผลิตและการกระจายความมั่งคั่งผ่านแรงจูงใจที่ไม่ใช่มิติทางเศรษฐกิจ (Non-economic motives) ซึ่งเป็นเครื่องป้องกันเครือข่ายทางสังคม นั่นคือ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่ถูกกำกับโดยบรรทัดฐานทางสังคม เช่น ศาสนาและ พิธีกรรม งานของ Polanyi ได้ทำให้เกิดมิติทางวัฒนธรรมในวาทกรรมบนการเปลี่ยนแปลงทุนนิยมและการทุจริตทางเศรษฐกิจ และให้ความสนใจผลที่ตามมาจากกระบวนการทำให้เป็นสินค้าที่มีต่อวัฒนธรรมประเพณีแบบดั้งเดิม เปรียบเทียบให้เห็นผลทางวัฒนธรรมในช่วงต้นของกระบวนการอุตสาหกรรมที่มีต่อคนงานในอังกฤษในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 และสิ่งคุกคามต่อวัฒนธรรมดังกล่าวที่เกิดขึ้นในชนเผ่าดั้งเดิมในแอฟริกา โดยเห็นว่ามันเป็นความบาดเจ็บที่เลวร้าย เพราะระบบตลาดทุนนิยมสมัยใหม่ได้ทำลายตรรกะความเชื่อแบบที่ไม่ใช่เศรษฐกิจนำในสังคมดั้งเดิมเหล่านี้ เกิดการทำลายล้างทางวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง (Scott, 1976, pp. 157-192; อนุญญา ภูชงคกุล, 2530, หน้า 91-95)

สก็อต (Scott, 1976) ได้ศึกษาสังคมชวานาในประเทศพม่าและเวียดนาม สิ่งที่เขาทำอย่างละเอียดลออมากกว่างานของ Polanyi, Moore และ Thomson ก็คือ การตอบคำถามว่าเหตุใดชวานาจึงลุกขึ้นหรือไม่ลุกขึ้นมากบฏ (Peasant rebellion or non-rebel) ซึ่งเป็นการอธิบายพฤติกรรมทางการเมืองของชวานาผ่านระบบเศรษฐกิจและระบบคุณค่าซึ่งชวานายึดถือ เป็นการศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางที่เกิดจากการรุกเข้ามาของระบบทุนนิยม ตลาด และรัฐราชการต่อสังคมชวานา พลังของระบบตลาดทำให้ชวานาไม่สามารถธำรงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมเอาไว้ได้ การเผชิญกับความเสี่ยงของระบบเศรษฐกิจการตลาดที่ผันผวนได้ทำให้ระบบนิรภัย (Safety-valve)

ในระบบคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งเป็นความมั่นคงแห่งการยังชีพ (Secure subsistence) สูญเสียไป ดังชวานา ในพม่าและเวียดนามที่มองเห็น ถึงวิถีดั้งเดิมของตนเองถูกตัดขาดออกไป เมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้ชวานาเกิดความรู้สึกช็อก กระบวนการทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ได้นำมาสู่การจลาจล เขาจึงปฏิเสธการอธิบายแบบนักวัตถุนิยม และเป็นการตีความการก่อจลาจลของชวานาที่อธิบายผ่านรากเหง้าของการจลาจลที่มาจากประสบการณ์และระบบคุณค่าที่ทำให้ชวานาเปลี่ยนแปลงสำเนียงหรือ การรับรู้ต่อความสัมพันธ์ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบ สิ่งที่เจมส์ ซี สก็อต ทำมากกว่างานก่อนหน้าก็คือ การทำให้แนวคิดเศรษฐกิจ มีความละเอียดมากขึ้นในทฤษฎีว่าด้วยความจำกัดและโอกาสของเศรษฐศาสตร์ ชวานาและระบบคุณค่าซึ่งปกคลุมและสร้างความชอบธรรมต่อพฤติกรรม ของชวานา สมมติฐานเบื้องต้นก็คือ เศรษฐกิจชวานาสะท้อนให้เห็น ได้จากจริยศาสตร์แห่งการยังชีพ (Subsistence ethic) เขาพิสูจน์ให้เห็นว่า ชวานามี จริยธรรมในการไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิด/ กำหนดสิทธิและ กฎเกณฑ์บางอย่างของสมาชิกในหมู่บ้าน เพื่อที่จะช่วยทำให้เกิด “หลักประกัน แห่งการยังชีพ” (Subsistence insurance) สำหรับชีวิตส่วนรวม ชวานาที่ละเมิดปทัสถานดังกล่าวนี้จะนำมาสู่ความเสี่ยงต่อการถูกคว่ำบาตร งานของเขายังเน้นความสัมพันธ์ภายในชนชั้นของสังคมก่อนอุตสาหกรรม เศรษฐกรรมของชวานาตั้งอยู่บนสมมติฐานร่วมที่ว่า ชวานายากจนก็มีสิทธิทางสังคมที่จะ อยู่รอดหรือเพื่อการยังชีพ แม้แต่ในเวลาที่เกิดปัญหาด้านการผลิตเกี่ยวเนื่อง ไม่ได้และภัยพิบัติ ชวานาและแรงงานยากจนคาดหวังจากเจ้าที่ดินและผู้มี อำนาจทางการเมือง/อำนาจทางพิธีกรรมและศาสนาที่จะจัดหาระบบป้องกัน ภัยแบบขนบประเพณีเพื่อรับมือกับวิกฤติการยังชีพ ยิ่งไปกว่านั้น ข้อผูกพันทางสังคมของชนชั้นนำที่ต้องมีต่อชวานาได้ก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่อยู่เหนือกว่าและผู้ที่เสียเปรียบ ชวานาจะปฏิบัติตามข้อผูกพัน และเงื่อนไขที่ต้องปฏิบัติที่มีต่อเจ้าที่ดินตราบเท่าที่พวกเขาได้รับการปกป้อง โดยบางสิ่งบางอย่างให้พ้นจากความหิวโหยและความยากลำบากในสถานการณ์วิกฤติ ดังนั้นการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินที่เพิ่มขึ้นจึงไม่ได้เป็นเงื่อนไขเดียวที่จะนำมาสู่การลุกขึ้นสู้ของชวานาตราบเท่าที่หลักประกันแห่งการยังชีพ (Subsistence insurance) ยังไม่ถูกละเมิด ในทางตรงกันข้ามการลุกขึ้นสู้ของชวานาจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ถูกทำลายลงไป หรือเกิดกระทำผิดต่อหลักเศรษฐกิจ จนทำให้ความเป็นธรรมถูกระทบกระเทือน กล่าวโดยสรุป “เศรษฐกิจ” เป็นการตอบคำถามหรือทำความเข้าใจการลุกขึ้นสู้ การกบฏของชวานา โดยได้ทำทนายต่อสมมติฐานเบื้องต้นหรือกรอบการอธิบายที่มีมาก่อนหน้า โดยเฉพาะแนวการวิเคราะห์แบบมาร์กซิสต์ เพื่อทำความเข้าใจลักษณะเศรษฐกิจและระบบการแลกเปลี่ยนของชวานา ลักษณะเชิงโครงสร้างที่ยึดโยงกับภาคชนบทภายใต้ระบบตลาดโลก ความอยู่รอดและระบบการช่วยเหลือเกื้อกูล อุดมการณ์ และการปรับตัวของชวานาภายใต้บริบทอาณานิคมและรัฐหลังอาณานิคม และตอบคำถามว่าภายใต้

เงื่อนไขอย่างไรที่ทำให้ชาวนาลูกขึ้นสู่นอกจากนี้ยังเป็นการตั้งคำถามต่อกรอบการอธิบายตามตัวแบบการคำนวณผลได้ผลเสีย ซึ่งเป็นแนวทางหลักในการอธิบายมายาวนานในสังคมวงวิชาการตะวันตกที่มีฐานการวิเคราะห์อยู่ที่ปัจเจกบุคคล ซึ่งโน้มเอียงที่จะอธิบายในเชิงผลประโยชน์ส่วนตัว (Self interest) ความสมเหตุสมผลทางเศรษฐศาสตร์ (Economic rationality) โดยแนวคิดเศรษฐกรรมได้พยายามค้นหาคำตอบแบบใหม่ที่แตกต่างออกไป คือการอธิบายผ่านมิติทางวัฒนธรรมและความหมายของพลังทางศีลธรรม (Moral forces) งานของ Scott เป็นการดำเนินตามรอยการศึกษาที่มีมาก่อนหน้านี้ดังที่ กล่าวมาแล้วว่าเป็นการมองสังคมชาวนาในฐานะที่เป็นชุมชนหมู่บ้านปิดและการให้ความสำคัญกับระบบอุปถัมภ์-ลูกน้อง การถือครองที่ดินแบบชุมชน ความเสี่ยงร่วมกันหรือการร่วมทุกข์ร่วมสุขและสถาบันทางสังคมที่ค้ำจุนการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน ซึ่งพบในสังคมชาวนาในที่ราบของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคอาณานิคมและก่อนอุตสาหกรรม งานของเจมส์ ซี สก็อต อธิบายความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการอยู่รอดของชาวนา ความเป็นธรรมทางสังคม ความชอบธรรม และการบูคริด จึงมาจากจริยศาสตร์แห่งการยังชีพ (Subsistence ethic) และ การตัดสินใจเข้าไปสู่พื้นที่การต่อสู้ทางการเมือง งานของเขาจึงเป็นการวิจารณ์ต่อแนวมาร์กซิสต์ แต่งานของเขาก็ถูกวิจารณ์ว่ามีลักษณะอนุรักษนิยม มองการจัดความสัมพันธ์ในชุมชนดั้งเดิมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญที่ชาวนาต่อสู้เพื่อที่จะรักษาหรือฟื้นฟูลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ (Peletz, 1983, p. 734)

วิพากษ์แนวคิดของ เจมส์ ซี สก็อต

การวิจารณ์งานของเจมส์ ซี สก็อต ที่สำคัญก็คือ ป็อปคิน (Popkin, 1979) เกี่ยวกับลักษณะไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา (Timeless) และสากล (Uniform) ของจริยศาสตร์แห่งการยังชีพการมองระบบอุปถัมภ์-ลูกน้อง สถาบันดั้งเดิมในชุมชนชาวนาแบบปิดที่โรมานติกมากเกินไป ป็อปคินมองว่า ทฤษฎีการตัดสินใจของบุคคลแบบคำนวณผลได้ผลเสียอธิบายพฤติกรรมของชาวนาได้ดีกว่า ลาร์สัน (Larson, 1987) ได้วิจารณ์ “เศรษฐกรรม” ว่าการศึกษาสังคมชาวนาในภูมิภาค Chayanta และ Cochabamba ในงานของเขาพบความแตกต่างด้านบริบททางสังคมชาวนาภายในพลวัตของเศรษฐกรรม ในประวัติศาสตร์ของ Indean เขาเห็นว่ามันง่ายเกินไปที่จะทึกทักเอาว่าความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์-ลูกน้องมีความราบเรียบนุ่มนวล จนกระทั่งถึงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 เมื่อเจ้าที่ดินตัดสินใจที่จะเปลี่ยนใจจากความเป็นท่านผู้ดี มีคุณธรรมมาสู่การเกษตรกรรมสมัยใหม่และเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์กับชาวนาผู้เช่าที่ดินจาก “เศรษฐกรรม” แบบที่มีคุณธรรมกำกับหรือไม่เอาไรด์ เขาเปรียบเทียบและหลักฐานจากยุคอาณานิคมเต็มไปด้วยตัวอย่างของชาวนาที่ได้รับผลจากอำนาจของเจ้าที่ดินซึ่งละเมิดต่อขนบประเพณีเพื่อที่จะขยายความมั่งคั่งของตนเอง (Larson, 1987, p. 22) ทั้งในประวัติศาสตร์และในโลกแห่งความเป็นจริงเศรษฐกรรมไม่ได้ให้ความแหลมคมในการอธิบายเลย อีเดลแมน (Edelman, 2005 อ้างถึงใน ประภาส

ปีนตบแต่ง, 2553) เห็นว่า การวิเคราะห์ตามแนว “เศรษฐศาสตร์คุณธรรม” ต้องคำนึงว่าในปัจจุบัน ชาวนามีความแตกต่างไปจากชาวนาช่วง ทศวรรษ 1960-70 เป็นอย่างมาก เพราะว่าเศรษฐกิจโลกที่มีความ ซับซ้อนและมีบูรณาการอย่างสูง ได้ทำให้โลกของชนบทกระทบและเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกอย่างแหลมคม กล่าวคือ ปัจจุบันชาวนาในชนบท เข้าไปเกี่ยวข้องกับ ตลาดอย่างเข้มข้นและซับซ้อนหลายมิติทั้งด้านสินค้าและบริการทุกชนิด สินค้า เทคโนโลยี ที่ดิน ฯลฯ ทำให้เกิดความไม่มั่นคงทั้งในชีวิตการผลิตและรายได้ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการเปลี่ยนใน กระแสโลกดังกล่าว ชาวนาได้ปรับตัวอย่างกว้างขวางในด้านเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ แม้ว่าจะ ผลิตในระบบการเพาะปลูกแบบดั้งเดิมก็ตาม ทำให้เข้าไปพึ่งพิงต่อเศรษฐกิจระบบเงินตราอย่าง ลึกซึ้งเกี่ยวข้องกับเกษตรอุตสาหกรรมและ ไรศัลยกรรมใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น ฯลฯ

“วิกฤตการณ์แห่งการยังชีพ” ที่เคยเกิดขึ้นในสังคมการเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมที่มา จากความแห้งแล้ง ความขาดแคลนอาหาร แมลง และโรคภัยที่เกิดกับปศุสัตว์ ความเสียหายของ ผลผลิต ฯลฯ ยังคงเกิดขึ้น แต่ว่ามีลักษณะที่สลับซับซ้อน มีองค์ประกอบหลายอย่างมากขึ้นและมีลัก ณะของ “ภัยใหม่” และมีความไม่มั่นคงที่มากกว่าที่มีสาเหตุมาจากการรื้อปรับโครงสร้าง การ เปิดการค้าเสรีและการเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ผลที่ตามมาก็คือ การเปลี่ยนแปลงในชนบทอย่าง กว้างขวางทำให้เกิดการจ้างงานนอกภาคเกษตรกรรมที่กลายมาเป็นแหล่งรายได้สำคัญของคนจนใน ชนบท เมืองและชนบทเข้ามาใกล้กันจนแทบจะพุดถึงชนบทได้ยากแล้ว Edelman เสนอว่า จำเป็น อย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ใหม่ว่าอะไรคือ “เศรษฐกิจ” ในสภาวะปัจจุบันที่มีการก่อ ตัวขึ้นในจินตนาการแบบเมืองและความคาดหวังของการบริโภคแบบเมือง ต้องพิจารณากันใหม่ให้ เห็นว่า “มาตรฐานแห่งการยังชีพ” ที่เพิ่มขึ้นมาใหม่นี้คืออะไร ซึ่งถูกยกระดับขึ้นด้วยโลกชีวิตของ ผู้คนในชนบทที่เปลี่ยนไปนี้ และได้สร้างความตึงเครียดให้แก่ครอบครัวชาวนา โดยชี้ให้เห็นว่าการ ขยายตัวของกำลังแรงงานส่วนเกินของชาวนาไม่ได้มีลักษณะง่าย ๆ อีกต่อไปแล้ว การขยาย การศึกษาที่ทำให้ผู้คนเรียนหนังสือสูงขึ้น การเติบโตของการจ้างงานนอกไร่ นาและการลดลงของ กำลังแรงงานในครัวเรือนกลายเป็นแรงกดดันว่า ใครจะเป็นผู้ทำการผลิตในไร่ นาและที่ดินของ ครอบครัวเพื่อรองรับการบริ โภคของทุกคนในครัวเรือนที่มีระดับการบริ โภคเพิ่มมากขึ้นด้วย การค้าเสรีและลัทธิเสรีนิยมใหม่ได้ทำให้รัฐชาติมีสภาพอ่อนแอลงและมีบทบาทใหม่ภายใต้กระแส โลกาภิวัตน์ ดังนั้นการต่อสู้ของชาวนาจึงไม่ใช่แค่รัฐและตลาดภายในประเทศเหมือนยุคก่อนอีก แล้ว แต่กลายเป็นองค์กร โลกบาลและบรรษัทข้ามชาติ ดังนั้นการเมืองของชาวนาในช่วงสอง ทศวรรษที่ผ่านมา จึงสะท้อนให้เห็นสิ่งใหม่ที่ว่านี้ รูปแบบลักษณะข้ามชาติจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้อง วิเคราะห์ซึ่งนักวิชาการยุคชาวนาศึกษาช่วงทศวรรษ 1960-1970 ไม่ได้คาดการณ์เอาไว้ ขบวนการ เคลื่อนไหวของชาวนาในช่วงปัจจุบันจึงมีเป้าหมายไปยังการต่อต้านลัทธิเสรีนิยมใหม่ และมี

ลักษณะเป็นเครือข่ายการรวมตัวของชาวนา เกษตรกรรายย่อยข้ามชาติจำนวนมากที่เกิดขึ้น เช่น เครือข่ายชาวนาโลก ฯลฯ

แต่บรรทัดฐานทางศีลธรรมที่ชาวนากำลังต่อสู้ ไม่ได้มีลักษณะที่เคยฝังรากอยู่ในระบบเศรษฐกิจดั้งเดิมในสังคมเกษตร ซึ่งแตกต่างไปจากที่ เจมส์ ซี สก็อต เคยศึกษาเมื่อทศวรรษ 1960-1970 หากแต่เป็นบรรทัดฐานทางศีลธรรมทางเศรษฐกิจของโลกาภิวัตน์หรือ “เศรษฐกิจแห่งโลกาภิวัตน์” กล่าวคือ เป็นเรื่อง ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจด้านการใช้ทรัพยากร เพราะเป็นการเรียกหาศีลธรรมและบรรทัดฐานในระดับข้ามชาติและสากล ไม่ใช่มาตรฐานในสังคมชาวนา ระดับชุมชนท้องถิ่น/ระดับชาติ ถ้าจะนำเอา “เศรษฐกิจธรรม” กลับมา วิเคราะห์ในบริบทปัจจุบันจึงมีความจำเป็นต้องก้าวไปจากการค้นหาว่าทุนนิยม ได้ทำลายเศรษฐกิจชาวนาแบบดั้งเดิม (Dis-embedded economy) แต่ต้องศึกษาการสร้างระบบเศรษฐกิจใหม่ (Re-embedded economy) ที่มีเส้นของศีลธรรมหรือจริยธรรมของชาวนาแบบใหม่ขึ้นมาอย่างไร เช่นเดียวกัน “วิกฤติ ต่อการยังชีพ” จะต้องค้นหาว่าการยังชีพและความอยู่รอดของชาวนาในปัจจุบันคืออะไร หรือแค่ไหนอย่างไร ซึ่งจะพบว่าสภาพการดำรงชีพของชาวนาได้ขยายออกไปหลายมิติที่มากกว่า ราคาพืชผลที่ยุติธรรม การเข้าถึงที่ดินระบบตลาดที่ไม่เป็นธรรม ฯลฯ เราอาจต้องพูดถึงการต่อสู้เพื่อสิทธิที่จะเป็นเกษตรกรต่อไปได้และสิทธิของเกษตรกรรายย่อย แน่แน่นอนว่ารัฐและตลาดยังคงคุกคามแต่ “เศรษฐกิจธรรม” แบบใหม่จะต้องพิจารณาบนภูมิทัศน์ทางเงื่อนไขเศรษฐกิจและการเมืองแบบใหม่ ดังที่ได้พิจารณาด้วย

เจมส์ ซี สก็อต เห็นว่า โลกทัศน์ของชาวนาที่มีต่อเศรษฐกิจเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ ไม่เน้นผลิตเพื่อขาย (นลินี, 2550, หน้า 33) คือ จะต้องการลดความเสี่ยงให้ได้มากที่สุด ซึ่งเขาเรียกว่า “ความปลอดภัยต้องมาก่อน” (Safety first) ซึ่งเห็นได้จากพฤติกรรม การเพาะปลูกพืชโดยใช้เมล็ดพันธุ์หลายชนิด เพื่อป้องกันความล้มเหลว ดังนั้นในวัฒนธรรมของชาวนานั้นจะมีหลักที่ยึดถือกันมากอยู่ 2 ข้อ คือ สิทธิที่จะมีพอกิน (Right to subsistence) และการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Norm of reciprocity) หลัก 2 ข้อนี้ จึงเป็นบรรทัดฐานสำคัญที่ชาวนาจะใช้วัดความยุติธรรม หรือระดับที่พอรับไหวในชีวิตของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชนชั้นนำหรือผู้ปกครองซึ่งควรมีอะไรมาแลกเปลี่ยน หรือช่วยเหลือเมื่อพวกเขามีปัญหาและไม่ควรเรียกเก็บผลประโยชน์จากชาวนาจนไม่เหลือพอกิน หรือไม่เหลืออะไรซึ่งเป็นหลักสำคัญอย่างยิ่งในความสัมพันธ์อุปถัมภ์ในสังคมชาวนา (Scott 1976, pp. 157-192; อนุรักษ์ ภูซงคกุล, 2530, หน้า 91-95)

3. สำนักวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นผลลัพธ์ของการวิเคราะห์พฤติกรรมของชาวนาในสภาวะด้านจริยธรรม ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม คือความดิ้นรนเปี่ยมด้วยน้ำใจและในแง่ความรัก

และเห็นแก่ผู้อื่นในศาสนาคริสต์และศาสนาพุทธ มีหลักคิดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่สำคัญสาม ประการคือ ประการแรก เป็นการค้นคว้าเรื่องกลไกและพื้นฐานภารกิจของ “จริยธรรม” ในสถาบัน ชุมชนช่วงก่อนเข้ามาของระบบตลาดเพื่อการค้า ประการที่สอง การพังทลายของชวานาหรือชุมชน ในวัฒนธรรมชุมชน ช่วงที่ระบบตลาดเพื่อการค้าเข้ามาในแต่ละเขต โดยเฉพาะเขตที่อยู่ใกล้ตลาด ขึ้นอยู่กับการกดดันของระบบทุนนิยมและตลาดโลก ซึ่งความแตกต่างจะขึ้นอยู่กับภูมิภาคและ ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในตลาดโลก และประการที่สาม ความสามารถในการดำรงชีพของ ชวานาในเงื่อนไขของการถูกเอารัดเอาเปรียบและความยากจนในทางเศรษฐกิจ-การเมืองภายหลัง การผนวกเข้าไปอยู่ในระบบทุนนิยมโลก โดยได้วางแผนยุทธศาสตร์ที่ปฏิสัมพันธ์กับระบบทุนนิยม โลกแต่อยู่ในแนวจริยธรรมของการลดทอน การพึ่งตัวเองอย่างยั่งยืน การสร้างเครือข่ายชุมชน การเกษตรแบบผสมผสาน ฯลฯ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอาจถือได้ว่าเป็นกระแสหลักในการศึกษา เรื่องชวานาและเศรษฐกิจชวานา (ชุมชน) ในยุคปัจจุบันก็ว่าได้ สาระสำคัญของแนวคิดนี้มองว่า ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุป ของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาของชุมชนที่ ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคนและแก่ ความผสมกลมกลืนกัน ในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลายาวนานเพราะมีความ ผสมกลมกลืนกัน ในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากนับย้อนขึ้นไป สมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็น ปรากาที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็งการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อ ทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกจะสามารถกระทำได้ ผลกระทบของการพัฒนาสู่ความทันสมัย ที่มีต่อความยากจนในชนบทดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการทำ ทายและแสวงหาทางเลือกเพื่อพัฒนาแนวใหม่ขึ้นนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา แนวทางวัฒนธรรมชุมชนถูกเสนอให้หันกลับไปหาคุณค่าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชน ที่มีอยู่แต่เดิม พร้อมกับการปฏิเสธแนวทางการพัฒนาชุมชนที่มุ่งสู่ความทันสมัย ที่ตัดขาดจากฐาน รากเดิม แม้ว่าแนวทางวัฒนธรรมชุมชนจะมีคุณค่าอย่างสูงต่อการกระตุ้นให้สังคมหันไปสนใจต่อ คุณค่าทางวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่กลับได้รับความนิยมไม่สูงมากนัก เนื่องจากชาวชนบทต่างประสบ ปัญหา เช่น การสูญเสียที่ดินและภาวะหนี้สิน ส่งผลให้ชาวบ้านถลำตัวลึกเกินกว่าที่จะถอยหลัง กลับไปหาแนวทางวัฒนธรรมชุมชนได้อีก ในขณะที่ข้อเสนอของแนวทางวัฒนธรรมชุมชนก็มีได้ สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการเฉพาะหน้าของพวกเขา (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2554, หน้า 69)

เมื่อวิเคราะห์ฐานคิดทางอุดมการณ์ พบว่า สำนักวัฒนธรรมชุมชนอยู่ภายใต้แนวคิดที่สำคัญอย่างน้อย 2 แนวคิด คือ

1. ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic mode of production) เป็นแนวคิดที่ช่วยอธิบายว่า ลักษณะที่ดั่งงามของสังคมไทยถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีในชุมชนหมู่บ้านตลอดช่วงเวลานานของระบบศักดินา ขณะเดียวกันทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียก็เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ผู้นำในสำนักวัฒนธรรมชุมชนอย่าง ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เกิดความตระหนักว่าการที่จะเข้าใจชุมชนหมู่บ้านไทยจะต้องทราบความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ หรืออีกนัยหนึ่งแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนต้องการทำความเข้าใจกับรัฐไทย พร้อมการถูกปฏิเสธรัฐไทยไปในตัว กล่าวคือการปฏิเสธรัฐในลักษณะเดิม คือ รัฐบาลแบบ โบราณและพร้อมจะประกอบรัฐขึ้นมาใหม่ในรูปแบบใหม่ ทำให้การศึกษาของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อยู่ภายใต้สมมติฐานที่ว่า แม้ชุมชนท้องถิ่นจะถูกครอบงำโดยรัฐ แต่ชุมชนท้องถิ่นก็ยังคงมีศักยภาพเป็นของตัวเอง ด้วยเหตุนี้ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไม่เพียงแต่เป็นอุดมการณ์ที่เชิดชูความคิดความงามของชุมชนเท่านั้น แต่เป็นอุดมการณ์ที่ปฏิเสธรัฐพร้อมกันไปด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550, หน้า 15– 18)

2. ทฤษฎีอนาธิปัตย์นิยม (Anarchism) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายเพื่อให้เห็นถึงคุณลักษณะสำคัญของสังคมและวัฒนธรรมระดับหมู่บ้าน คือ รักความเป็นอิสระและความมีน้ำใจ คนไทยชอบทำอะไรตามใจ ไม่ชอบการบังคับกดขี่ ไม่ชอบการใช้อำนาจ ไม่ชอบรัฐ ขณะเดียวกันคนไทยมีน้ำใจ ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ถือเป็นพี่เป็นน้อง แบ่งกันอยู่แบ่งกันกิน อยู่รวมกันเป็นชุมชนขนาดเล็ก ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นไทยบนฐานอุดมการณ์อนาธิปัตย์นิยม จึงมีลักษณะที่สำคัญสองประการ คือ หนึ่ง เครือข่ายโดยธรรมชาติบนอาณาบริเวณที่กว้างขวางเป็นทั้งระบบชุมชน ระบบท้องถิ่น และระบบแห่งชาติ ชุมชนหมู่บ้าน มีเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือระหว่างกัน และสอง วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญมากในการเชื่อมโยงหน่วยต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างแน่นแฟ้นโดยสมัครใจ การแลกเปลี่ยนในชนบทในอดีตและปัจจุบันบางเขตยังคงทำภายใต้แนวคิดเพื่อให้พอเพียงและช่วยเหลือไม่ใช่เพื่อกำไร (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550, หน้า 28 – 29)

ในปัจจุบันเนื่องจากระบบทุนนิยมเจริญก้าวหน้า และไม่สามารถที่จะหยุดได้เกิดแนวคิดอนาธิปัตย์สมัยใหม่ที่ถูกนำไปใช้ในระบอบองค์กรธุรกิจ โดยถูกมองว่า การก้าวไปสู่สังคมอนาธิปไตย การพัฒนาที่เป็นไปได้และการเติบโตของรูปแบบการพัฒนาแบบอนาธิปไตยในการจัดการองค์กรในสังคมทุนนิยมได้มีการตั้งคำถามถกเถียงเกี่ยวกับจุดยืนของอนาธิปไตยที่สำคัญ คือ การไม่เอารัฐบาลและการไม่เอารูปแบบการปกครองซึ่งทำให้เกิดการตั้งคำถามว่าอนาธิปไตยจะสามารถบริหารองค์กรโดยปราศจากผู้นำ และไม่มีกรปกครองได้อย่างไรซึ่งอนาธิปไตยบอกว่าสามารถทำได้มีคุณเจตน์ที่สำคัญคือเราต้องข้ามพ้นโลกของโลกทุนนิยมและกลับไปมองรูปแบบของ

การทำงานที่ไม่ใช่ทุนนิยม ที่เน้นว่าการทำงานในระดับครอบครัวและชุมชนนั้น จะเน้นในเรื่องของการไม่มีเหตุผลทางเศรษฐกิจ แต่จะเน้นในเรื่องของความรัก ความสุข และความเพลิดเพลิน ซึ่งจะเป็แรงจูงใจที่จะต่อสู้กับการถูกควบคุม ซึ่งจะสามารถมองเห็นได้ในสายตาของอนาธิปไตย (โอพาร์ ถิ่นบางเตียว, 2561, หน้า 53)

ด้วยเหตุนี้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงเห็นว่า การพัฒนาประเทศควรถูกกำกับโดยอุดมการณ์อนาธิปไตยนิยม เนื่องจากทำให้ประชาชนรู้สำนึกในความสำคัญของสถาบันชุมชน และความมีน้ำใจว่าเป็นรากฐานของเศรษฐกิจและวัฒนธรรม รวมทั้งการพัฒนาในมิตินี้ยังเป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญแก่พันธมิตรระหว่างชาวบ้านธรรมดากับชนชั้นกลาง ระหว่างชุมชนกับประชาสังคม โดยการทำให้ชาวบ้านธรรมดาเป็นตัวตั้งทางการเมือง หรือเอาชุมชนเป็นตัวตั้งแล้วรวมชนชั้นกระฎุมพีและชนชั้นกลางเข้ามาสร้างให้เกิดประชาสังคม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550, หน้า 28-29)

การศึกษาของสำนักวัฒนธรรมชุมชนมีข้อถกเถียงที่ก้าวพ้นจากผลงานและการถกเถียงของกรอบแนวคิดในการศึกษาชานาแบบมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ที่มุ่งเน้นศึกษาเรื่องการพังทลายของชานาขนาดกลางและขนาดเล็ก การปรับตัวของชานาตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชน สำนักวัฒนธรรมชุมชนได้ให้คำนิยามวัฒนธรรม หมายถึง องค์ประกอบทั้งชุดของสังคมหรือกลุ่มทางสังคม อันได้แก่ องค์ประกอบทางจิตวิญญาณ ทางวัตถุ ทางความคิดและทางอารมณ์ รวมถึงวิถีแห่งชีวิตแบบต่าง ๆ สิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ระบบคุณค่า ประเพณีและความเชื่อ ดังนั้นการกล่าวถึงวัฒนธรรมชุมชน จึงหมายถึงองค์ประกอบอย่างเป็นองค์รวมในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550)

กรอบการศึกษาในเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวการวิเคราะห์สังคมชานาที่ได้รับคามนิยมในสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่มองวัฒนธรรมชานาที่มีลักษณะเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของชนชั้นกลาง ในเมืองและชนชั้นนำทางสังคม เพราะชานามีวิถีผูกพันกับธรรมชาติ มีการใช้แรงงานแบบชุมชนเครือญาติ และมีเครือข่ายสังคมที่ดำเนินชีวิตแบบพออยู่ได้ หน่วยการผลิต การตลาด และความสัมพันธ์ทางสังคมการเมืองจึงศึกษาได้จากระดับหมู่บ้าน แนวคิดของกลุ่มนี้จึงเน้นในเรื่องเศรษฐกิจเพื่อความอยู่รอด (Subsistence economy) และสังคมชานาลักษณะโบราณ อันดำรงอยู่ท่ามกลางสังคมเมืองที่เป็นทุนนิยมประกอบแนวคิดเรื่องศาสนาในหมู่บ้านชานาพบได้ในงานของ ประเวศ วะสี (2531) ที่อธิบายสังคมชานาผ่านกรอบเรื่องการพัฒนาจิตใจ และส่งเสริม ตัวเองผ่านศีล สมาธิ และปัญญา โดยวัฒนธรรมในหมู่บ้านจะนำศาสนาพุทธมาผสมร่วมกับพิธีกรรมโบราณเพื่อสร้างเครือข่ายในสังคมในการพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์ แนวคิดนี้นำมาสู่เรื่องของ ชุมชน (ธรรม) นิยม ในการอธิบายการรักษาความรักใคร่ ประองดองในสังคมชานา และ

ผนึกความเข้มแข็งในชุมชน เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันกิเลสและ ความโลภ ที่มาจากกลไกตลาด อำนาจรัฐ และจิตใจของเราเอง กรอบการวิเคราะห์การปรับตัวของชานาแบบวัฒนธรรมชุมชนและชุมชน นิยม กลายมาเป็นแนวยุทธศาสตร์และถูกปรับเป็นยุทธวิธีสำคัญในภาคประชาสังคม และ NGOs ไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา เน้นในกรอบของ ชุมชนเป็นสำคัญ และการที่ชานาจะปรับตัว ได้ในสังคมชนบทจะต้องสร้างเครือข่ายใน หมู่บ้านให้เข้มแข็ง เกิดยุทธศาสตร์การพัฒนาหมู่บ้าน และการดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง โดยหันหลังให้กับกลไกตลาดทุนนิยมและไม่จำเป็นต้องเคลื่อนไหว เพื่อเรียกร้องอำนาจ รัฐ เช่น งานของสุธี ประศาสน์เศรษฐ และคณะ (2544) ที่กล่าวถึงความเป็นไป ได้ของ เศรษฐกิจทางเลือกและการสร้างระบบสหกรณ์ในชุมชนให้เป็นโครงข่ายความปลอดภัย ทางสังคม (Social safety nets) เพื่อจัดการปัญหาความขัดแย้งในระดับหมู่บ้าน (วิระ หวังสัจจะ โชค, 2560)

วิพากษ์แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนต้องการกระจายอำนาจออกจากรัฐมาอยู่ที่องค์กรเล็ก ๆ ของ ประชาชนซึ่งผลที่ตามมาก็คือ จะทำให้ชุมชนสามารถต่อรองกับรัฐได้ แนวคิดอนาธิปัตย์นิยมระดับ หมู่บ้านในสังคมไทยยังคงดำรงอยู่มาโดยตลอดประวัติศาสตร์แม้อาจ ไม่แสดงออกอย่างชัดเจน ในชีวิตประจำวัน แต่เมื่อใดที่มีวิกฤตการณ์ก็จะปรากฏชัดเจน เช่น การก่อกบฏหรือการเรียกร้อง ของชานา เป็นต้น แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเห็นด้วยอย่างยิ่งกับความเป็นอิสระของชุมชนท้องถิ่น ในการตัดสินใจเลือกของตนเอง กล่าวคือ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะมีลักษณะของการปฏิเสธ บทบาทของรัฐและเรียกร้องให้มีหมู่บ้านอิสระที่สมาชิกปกครองตนเอง นอกจากนี้ แนวคิด วัฒนธรรมชุมชนยังอาศัยกลไกที่ไม่เป็นทางการในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเกี่ยวกับการบริการ สาธารณะของชุมชน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2561)

ในขณะที่งานของสก็อตมีความสำคัญต่อการอธิบายภาพของชานาในทางตรงกัน ข้าม โดยเสนอแนวคิดเศรษฐกิจธรรม เพื่ออธิบายพฤติกรรมของชานาภายใต้สภาวะความเสี่ยงของ สังคมเกษตรกรรมที่ทำการผลิตเพื่อยังชีพโดยให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของส่วนรวมและ ความดีงามในชุมชน ภาพของสังคมชานาดังกล่าวน่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างคำอธิบายว่าด้วย สังคมชานาของสำนักวัฒนธรรมชุมชน พอสมควร เนื่องจากกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีแนวคิด ว่า ชุมชนหมู่บ้านหรือสังคมชานานั้นมีระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนเองซึ่งดำรงอยู่อย่าง เป็นอิสระมาตั้งแต่อดีต โดยจะทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก และมีวัฒนธรรมแห่งความเอื้อเฟื้อ เป็นฐาน แต่ได้ถูกอำนาจรัฐและการพัฒนาแบบทุนนิยมเข้าไปทำลายวัฒนธรรมชานาของสังคม ชานาลงไปเรื่อย ๆ แนวคิดดังกล่าวจึงคู่สอดคล้องและใกล้เคียงกับแนวคิด เศรษฐธรรม (Moral economy) ของสก็อตเป็นอย่างยิ่ง (เชิดชัย หมั่นภักดี, 2560) หลักคิดของวัฒนธรรมชุมชนมีแนวคิด

หลักที่มองว่าพัฒนาการของระบบทุนนิยมที่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมนั้นได้ทำลายชุมชน ด้วยการแย่งชิงเอาส่วนเกินจากชุมชนไป อันเป็นผลทำให้ชุมชน/หมู่บ้านอ่อนแอ ทางออกของชุมชนจึงต้องอาศัยวัฒนธรรมชุมชนเป็นทุนให้คงอยู่กับสถาบันหลัก และใช้วัฒนธรรมเข้ามาเรือ่ฟื้นความเข้มแข็งของชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชุมชนเกิดขึ้นในสังคมไทยเมื่อชุมชนพบกับสถานการณ์วิกฤติ แม้แต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540-2544 ก็ได้กำหนดเป้าหมายไว้ว่าจะแก้ไขวิกฤตินี้โดยระบุว่าจะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองให้ได้ โดยการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่าแนวคิดนี้มีความสำคัญชัดเจนจากข้อเสนอดังกล่าว (สุรวุฒิ ปัดไธสง, 2545)

กลุ่มหรือสำนักวัฒนธรรมชุมชน มีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญคือ ไม่เพียงตระหนักถึงการดำรงอยู่ของสังคมชาวนา แต่ยังมองเห็นศักยภาพของชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งเกิดขึ้นในบริบททางประวัติศาสตร์ที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากรัฐและทุน ทำให้ชุมชนหมู่บ้าน ยังสามารถสืบทอดสังคมที่มีความกลมกลืน ทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก และมีวัฒนธรรมชุมชนที่มีลักษณะเด่นในการเน้นความร่วมมือ ความเกื้อกูล และแบ่งปันไว้ได้ ถึงแม้ว่าการพัฒนาของรัฐตามแนวทางทุนนิยมจะเข้าไปสู่หมู่บ้านเป็นเวลาไม่ต่ำกว่าครึ่งศตวรรษ ดังนั้นจึงสอดคล้องกับชุดคำอธิบายที่ว่า เป้าหมายของการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาคือการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง หรือการดำรงชีวิตอยู่ให้ได้ นั่นหมายความว่า ถึงแม้จะยอมรับว่าการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมามีผลกระทบต่อเศรษฐกิจหมู่บ้านและชาวนาบ้าง แต่โครงสร้างทางสังคมชนบท หรือสังคมชาวนายังคงอยู่เช่นเดิม ภายใต้การผลิตแบบพอเพียง หรือการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง อย่างไรก็ตามข้อเสนอนี้มีปัญหาในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในยุคปัจจุบัน เนื่องจากมีงานศึกษาในหลายชิ้นที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแนวโน้มของการทำการเกษตร เริ่มลดความสำคัญลง เห็นได้ชัดจากการที่ชาวนาหรือเกษตรกร ต้องหันไปสู่อาชีพ หรือกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะอาชีพนอกภาคการเกษตร รวมทั้งการอพยพและเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่เมืองและภาคอุตสาหกรรม ดังที่ ริก (Rigg, n.d. เชิดชัย หมั่นภักดี, 2559) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในไทยแต่เป็นลักษณะร่วมของการเปลี่ยนแปลงของชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก็อาจมองได้ว่าการที่ชาวนาหันไปสู่อาชีพอื่น และมีรายได้นอกภาคเกษตรอาจเป็นตัวเร่งให้ชาวนาย้ายไร่นาหรือเกิดกระบวนการเลิกเป็นชาวนา (Depeasantization)

เครื่องมือสำคัญที่ทำให้นักวิชาการในสำนักวัฒนธรรมชุมชน ดังเช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เกิดความตระหนักว่าการที่จะเข้าใจชุมชนหมู่บ้านไทย จะต้องทราบความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ หรืออีกนัยหนึ่งคือแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ต้องการทำความเข้าใจชุมชน กับรัฐไทย พร้อมกับการปฏิเสธรัฐไทยไปในตัว กล่าวคือ ฉัตรทิพย์จะปฏิเสธรัฐในลักษณะเดิม คือ รัฐบาลแบบ

โบราณในขณะที่เดียวกันก็ทำการประกอบรัฐสร้างขึ้นมาในรูปแบบใหม่การศึกษาของฉัตรทิพย์อยู่ภายใต้สมมุติฐานที่ว่า แม้ชุมชนท้องถิ่นจะถูกครอบงำโดยรัฐ แต่ชุมชนท้องถิ่นก็ยังคงมีศักยภาพเป็นตัวของตัวเอง ด้วยเหตุนี้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงไม่เพียงเป็นอุดมการณ์ที่เชิดชูความดี ความงามของชุมชนเท่านั้น แต่เป็นอุดมการณ์ที่ปฏิเสธรัฐพร้อมกันไปด้วย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ, 2561) อย่างไรก็ตามมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องการกระจายอำนาจระหว่างสำนักวัฒนธรรมชุมชน กับสำนักกฎหมายและสถาบันการเมือง ที่ว่า สำนักวัฒนธรรมชุมชนมีข้อเสนอว่า การกระจายอำนาจที่แท้จริงเป็นการกระจายอำนาจสู่ชุมชนในการตัดสินใจวิถีชีวิตของชุมชนเอง ในขณะที่สำนักกฎหมายและสถาบันทางการเมืองเสนอว่าการกระจายอำนาจที่แท้ก็คือการกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นตัวแทนที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชน (สุกสวัสดิ์ ชัชวาล, 2555 อ้างถึงใน ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2561, หน้า 4)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พฤกษ์ เกาถวิล (2551) ได้ศึกษาการดำรงอยู่ของสังคมชวานา: กรณีศึกษาปัญหาหนี้สินในหมู่บ้านชวานเมือง โดยวิเคราะห์การดำรงอยู่ของสังคมชวานาในบริบทการพัฒนาทุนนิยมด้วยการครอบแนวคิดมาร์กซิสต์ โดยมีข้อโต้แย้งต่อการมองสังคมชวานาไทยแบบหยุดนิ่งเป็นภาพอุดมคติหรือการโอนเอียงไปในทางที่เห็นว่าสังคมชวานามีศักยภาพในการปรับตัวต่อทุนนิยมสูง อีกทั้งยังนำเสนอว่าสังคมชวานาไทยถูกรับรองโดยระบบทุนนิยมมานานแล้ว ชวานาอยู่ในฐานะผู้ผลิตมูลค่าส่วนเกิน ครอบครัวยชวานาจึงต้องบริหารจัดการทุนและแรงงานอย่างสุดกำลัง สภาวะเช่นนี้ทำให้ใช้ศักยภาพแต่เป็นการคืนร่นเอาตัวรอดของครัวเรือนชวานา จากการศึกษาวิจัยนี้ พฤกษ์ เกาถวิล (2551) ได้สรุปถึงการดำรงอยู่ของชวานาไว้ว่าเกษตรกรทั่วไปตกอยู่ในภาวะไร้ความสามารถต่อผลประโยชน์ของคน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ทุนไม่ได้เข้าไปจัดการแรงงานการผลิตโดยตรง แต่ปล่อยให้การผลิตเป็นไปในรูปแบบดั้งเดิม และอาศัยระบบตลาดเป็นเครื่องมือสกัดมูลค่าส่วนเกินโดยผ่านกลไกทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กำไรจากการขายปัจจัยการผลิต ดอกเบี้ยเงินกู้ ค่าเช่าที่ดิน และกำไรจากการครคราซื้อผลผลิต อย่างไรก็ตามภาวะการดำเนินงานต่อทุนในรูปแบบนี้ก็มีเนื้อแท้เป็นความสัมพันธ์ในระบบทุนนิยมแล้ว เพราะเกษตรกรก็ไม่ต่างอะไรกับแรงงานในไร่นาของตัวเอง ที่ทำงานให้กับนายทุนที่แฝงตัวอยู่ในรูปนายทุนผู้ค้าปัจจัยการผลิต เจ้าที่ดิน สถาบันเงินกู้ พ่อค้าคนกลาง หรือเจ้าแกล่โรงสี ในการเลี้ยงชีพของกลุ่มตัวอย่างจะเห็นได้ว่าไม่สามารถหยุดทำนา แม้ว่าต้นทุนจะสูงขึ้น ผลตอบแทนลดลง ยุทธศาสตร์ทำให้พอกินในครอบครัวก่อนที่จะเหลือจึงขายก็ไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์ในครอบครัวดีขึ้น อยากรู้แบบพอเพียงก็ทำไม่ได้เช่นเดียวกับเกษตรกรทั่วไปเพราะในด้านหนึ่งนโยบายรัฐปิดกั้นการเข้าถึง/พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่ดิน ป่า น้ำ หรือ

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ในขณะที่รายจ่ายที่ต้องใช้เงินสดมีความจำเป็นต่อชีวิตมากขึ้น ครอบครัวยุคเกษตรกรจึงตกอยู่ในภาวะที่อาจเรียกว่าไม่สามารถผลิตซ้ำการดำรงอยู่ได้ ดังนั้นสิ่งที่นักวิชาการส่วนหนึ่งเห็นว่าคือจุดแข็ง การปรับตัว หรือ การสร้างกันชนป้องกันการครอบงำของทุนนิยม ซึ่งปรากฏเป็นวิธีการอันหลากหลายนับตั้งแต่การแตกกิจกรรมเศรษฐกิจไปหลายแนว เช่น การรับจ้างนอกภาคเกษตร การไปทำงานต่างถิ่น ในขณะที่ยังปลูกข้าวกินเองโดยการระดมทุนจากแหล่งต่าง ๆ การรักษาที่ดินเอาไว้เพื่อการผลิต การรักษายาเสพติดครอบครัวยุคใหม่ในฐานะหน่วยจัดสรรแรงงานเพื่อการผลิต การสร้างเครือข่ายทางสังคม แต่เมื่อพิจารณาถึงที่สุดแล้วก็คือการถูกขูดรีดจากทุนนิยม โดยครัวเรือนเกษตรกรได้ทำหน้าที่แทนกลุ่มทุนในการจัดการแรงงานและระดมทุนเข้ามาในสายพานการผลิต ดัชนีชี้วัดที่ดีของการขูดรีดนี้คือ สภาวะที่กลุ่มทุนการเกษตรต่างร่ำรวยขึ้น ในขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรกลับมีหนี้สินเพิ่มพูน การเติบโตของเศรษฐกิจของประเทศมีส่วนสำคัญมาจากทุนนิยมภาคเกษตรบนฐานการขูดรีดเกษตรกร เกษตรกรหรือผู้ผลิตในชนบทก็คือผู้แบกรับภาระอันหนักอึ้งของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ดังนั้นการมองชนบทแบบหยุดนิ่งเป็นอุดมคติหรือการโอนเอียงไปในทางที่เห็นว่าสังคมชาวนามีศักยภาพในการปรับตัวต่อทุนนิยมสูงอาจกลายเป็นเครื่องมือของการบิดเบือนปัญหาเกษตรกร การมองจากจุดยืนและกรอบคิดที่เห็นการถูกกระทำเพื่อเข้าใจความหนักหน่วงของปัญหาและความพยายามดิ้นรนของเกษตรกรน่าจะเป็นแนวทางที่เป็นประโยชน์มากกว่า การปิดล้อมชุมชนชนบทเกี่ยวข้องกับความพยายามของบริษัทข้ามชาติในการผูกขาดเป็นเจ้าของสายพันธุ์และเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ โดยตลอดระยะเวลาของการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจแห่งความตามตัวแบบสูตรสำเร็จของตะวันตก เกษตรกรรมในชนบทของไทยถูกกำหนดให้อยู่ในฐานะผู้เสียเปรียบ ค้อยโอกาส และยากจนลงอย่างต่อเนื่อง เกษตรกรได้รับการสนับสนุนให้เพิ่มผลผลิตเพื่อการส่งออกอย่างรวดเร็ว พื้นที่เพาะปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ข้าว มัน ปอ ขยายตัวเพิ่มขึ้น เกษตรกรถูกหลอกโดยการโฆษณาชวนเชื่อครั้งแล้วครั้งเล่าให้หลงใหลในเสน่ห์ของ “เมล็ดพันธุ์มหัศจรรย์” รุ่นต่าง ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่สัญญาว่าจะให้ผลผลิตสูงกว่าสายพันธุ์พื้นเมือง เมื่อเกษตรกรขานรับนโยบายของรัฐด้วยการละทิ้งสายพันธุ์พื้นเมืองแล้วหันไปใช้พืชสายพันธุ์ใหม่ เร่งการเพิ่มผลผลิตด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว และขยายต้นทุนการผลิตโดยการใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้จำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อมาลงทุนเพิ่มมากขึ้น หากแต่มีความเสี่ยงสูงเพราะจำต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน และฝนฟ้าที่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อเกิดภัยพิบัติธรรมชาติเกษตรกรจำต้องแบกรับความสูญเสีย รัฐและภาครัฐกิจเอกชนมุ่งตักตวงผลกำไรจากภาษีและการขายพืชผลโดยผลกระทบจากความเสียหายในมือเกษตรกรเพียงฝ่ายเดียว ยิ่งไปกว่านั้นรายได้หลักของประเทศที่มาจากการขายพืชผลทางการเกษตรไม่เคยได้หวนกลับไปทำนุบำรุงเสริมสร้างความมั่นคงของระบบการผลิตและความกินดีอยู่ดีของเกษตรกรเลย

แม้แต่น้อย เงินตราถูกนำไปพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพิ่มเสริมสร้างความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม เกษตรกรส่วนใหญ่จนลง สูญเสียที่ดินทำกิน พังพาดตนเองไม่ได้อีกต่อไป และต้องผันตัวมาเป็นแรงงานรับจ้างตามโรงงานอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม การที่ชุมชนจะสร้างความเข้มแข็งและทำการต่อสู้กับกระบวนการปิดล้อม เพื่อดำรงรักษาความเป็นอิสระและศักยภาพในการจัดการกับชีวิตของตัวเองเอาไว้ได้นั้น ชุมชนจะร้องไปให้พ้นจากการยึดติดอยู่กับวัฒนธรรมชุมชน แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนจารีตประเพณีวิถีปฏิบัติเดิมให้สอดคล้องและเหมาะสมกับความต้องการและความจำเป็นของยุคสมัย ชุมชนแต่ละแห่งไม่อาจอยู่โดยเอกเทศอีกต่อไป แต่ชุมชนจะต้องขยายเครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายการผลิต เครือข่ายการลงทุน เครือข่ายการตลาด ฯลฯ ในรูปแบบใหม่ขึ้นมา ท่ามกลางวัฏจักรแห่งความยากจนและอนาคตที่เลวคู่มืดมนของชนบทไทย แสงสว่างเริ่มปรากฏขึ้นเป็นบางจุดในบางพื้นที่ บททดลองแห่งการปรับตัวกำลังเริ่มต้นขึ้น ชุมชนชนบทไทยมากมายหลายแห่งกำลังพยายามปรับตัวเพื่อต่อต้านการปิดล้อมและคานอำนาจของระบบทุนนิยม ปฏิเสธการครอบงำจากศูนย์กลางและการเอารัดเอาเปรียบของกลไกตลาด สืบสานภูมิปัญญา พัฒนากิจกรรมและวัฒนธรรมของชุมชนในรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมา เพื่อฟื้นอำนาจในการจัดการชีวิตของตนเอง การศึกษากระบวนการปรับตัวของชุมชนชนบทไทยท่ามกลางกระบวนการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนเกษตรกรที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและพลิกบทบาทอย่างแทบจะเรียกได้ว่าหน้ามือเป็นหลังมือ ผู้ยังพยายามยึดอาชีพภาคการเกษตรเองต้องพยายามปรับตัวในหลายมิติ หลายแง่มุม จนเกิดเป็นการทำเกษตรกรรมในรูปแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมายทำให้เริ่มมีการมองสังคมเกษตรกรในมุมมองใหม่ว่า จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านี้เรายังหลงเหลือความเป็นชุมชนเกษตรกรรมหรือสังคมชาวนาอยู่หรือไม่ และเกษตรกรเหล่านี้มีวิธีการอย่างไรที่จะดำรงเอาไว้ซึ่งความเป็นชุมชนดั้งเดิมของตน ดังจะพบได้จากงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่เสนอการปรับตัวของเกษตรกรหรือสังคมชาวนาเพื่อต่อสู้กับกระแสทุนนิยม

อัคราม ลอดิ และเคย์ (Akram-Lodhi & Kay, 2009) ได้ศึกษาเรื่องชาวนาและการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ กล่าวถึง ความเป็นไปของชาวนากับปัญหาเกษตรกรรม (Agrarian question) เกิดจากความตึงเครียดพื้นฐานในการเป็นเจ้าของที่นาหรือมีที่ดินเช่าทำนา และการใช้แรงงานของตนและสมาชิกในครอบครัวทำนาเป็นหลัก ผลผลิตข้าวที่ได้จากการทำนาก็นำมาเลี้ยงชีพและนำผลผลิตส่วนเกินไปจำหน่ายหรือแลกเปลี่ยนเป็นปัจจัยในการดำรงชีพอื่น ๆ หรือเก็บไว้ใช้ประโยชน์ในอนาคต ซึ่งชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาได้รับผลกระทบจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่อยู่นอกเหนือการควบคุม เช่น จำค่าเช่านาให้กับเจ้าของที่ดิน การติดต่อกับพ่อค้าเพื่อขายผลผลิตส่วนเกิน พวกเขาจะต้องทำงานตลอดเวลาเพราะไม่มีข้าวส่วนเกินเพื่อยังชีพ ชาวนาจำเป็นที่

จะต้องปรับตัวเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตเพื่อความอยู่รอด ชาวนาจะไม่สามารถดำรงสภาพอยู่ได้หากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสภาพเศรษฐกิจที่บีบรัดพวกเขามากเกินไป

ธิตินา เหล่าอัน (2553) ศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนาในภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550 โดยพิจารณาการปรับตัวของชาวนาและความเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาที่เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวจนกระทั่งความเปลี่ยนแปลงนั้นได้นำมาซึ่งการอวสานของสังคมชาวนา กรณีศึกษาคือ หมู่บ้านกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ จากการศึกษาพบว่า การก่อรูปของสังคมชาวนาในหมู่บ้านนี้เกิดขึ้นในช่วงก่อนทศวรรษ 2500 โดยเป็นการรวมตัวกันสร้างสังคมชาวนาในหลายมิติ ทั้งมิติทางการผลิต สังคม พิธีกรรม และความเชื่ออันเป็นพื้นฐานของการอยู่รอดของครอบครัวและชุมชนชาวนาในช่วงสมัยที่รัฐยังไม่ได้ขยายบทบาทในการควบคุมและการบริการเข้าไปสู่ชุมชนอย่างเข้มข้น ความเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาที่ความรุนแรงขึ้นช่วงทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมา ชาวได้เริ่มปรับตัวด้วยการหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อป้อนผลผลิตให้ตลาด มีการทำนาด้วยการใช้เครื่องจักรทางการเกษตร คือ รถไถเดินตาม ชาวนามีโอกาสใช้ทุนเข้มข้นเพื่อปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ทำให้มีการใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ คือรถไถนากับรถเกี่ยวข้าวมาใช้แทนการใช้แรงงานคน ต่อมาก็เริ่มทำธุรกิจด้วยการนำเครื่องจักรออกไปรับจ้างในหมู่บ้านและขยายไปรับจ้างนอกเขตหมู่บ้าน ขณะเดียวกันได้เกิดการแบ่งชนชั้นทำให้ชาวนาแต่ละชนชั้นมีโอกาสปรับตัวได้ไม่เท่ากัน ชาวนารวยสามารถปรับตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ได้เป็นอย่างดีในขณะที่ชาวนากลางและชาวนาจนปรับตัวได้น้อยกว่า ชาวนางกลางได้หันเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนชาวนาจนเปลี่ยนตนเองมาสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการนอกภาคเกษตรกรรมหรือกลายเป็นผู้ประกอบการรายย่อยในหมู่บ้าน

สุพัตรา โอทาศรี (2554) ศึกษาถึงการดำรงอยู่ของอาชีพชาวนาไทย : กรณีศึกษาชาวนาจังหวัดลพบุรี โดยผลการศึกษาพบว่า สถานการณ์การดำรงอยู่ของอาชีพชาวนาไทยในจังหวัดลพบุรีมีจำนวนเพิ่มขึ้นจากเดิม เนื่องจากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่เหมาะแก่การทำนา มีเครื่องมือการเกษตรที่ทันสมัย ช่วยทุ่นแรงให้กับชาวนาได้ ทำนาได้สะดวกรวดเร็วขึ้น มีแรงงานภาคเกษตรที่ช่วยทำนาแทนชาวนา ตลอดจนการสนับสนุนทางนโยบายการเกษตรของรัฐบาล แต่ขณะเดียวกันชาวนานอกเขตพื้นที่ชลประทานมีจำนวนลดลงเนื่องจากไม่มีแหล่งน้ำพอเพียงจึงสามารถทำนาได้เพียงปีละ 1 ครั้ง นอกจากนี้ต้นทุนการทำนาก็สูงขึ้น ราคาผลผลิตตกต่ำ รวมถึงภัยธรรมชาติต่าง ๆ ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชาวนาไทย ได้แก่ ด้านที่ดินและแหล่งน้ำ ด้านวิธีการทำนา ปัจจัยด้านการเงิน ปัจจัยด้านนโยบาย และปัจจัยด้านวิถีการดำเนินชีวิต ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลิกทำนาของชาวนาไทย ได้แก่ ปัจจัยด้านการย้ายถิ่น ปัจจัยด้านความหลากหลาย

ของอาชีพ ปัจจัยด้านการสืบทอดของลูกหลาน ปัญหาและอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของ ชาวนาในจังหวัดลพบุรี ได้แก่ 1. ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำและภัยธรรมชาติ เนื่องจากไม่มีการบริหารจัดการน้ำที่ดี ถึงแม้จะเป็นจังหวัดที่อยู่ในเขตชลประทานแต่ก็ยังพบปัญหาการขาดแคลนน้ำสำหรับ ชาวนาที่อยู่นอกเขตพื้นที่ชลประทาน และยังพบปัญหาการจัดการน้ำที่มีปริมาณมากเกินไป ไม่มี สถานที่สำหรับระบายน้ำเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก 2. ปัญหาการแทรกแซงจากนักการเมืองท้องถิ่นทำให้ เจ้าหน้าทีจากสำนักงานเกษตรอำเภอและเกษตรจังหวัด ไม่สามารถควบคุมการกำหนดระยะเวลาการ ทำนาให้กับชาวนา 3. ปัญหาเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ที่ไม่มีคุณภาพ ไม่มีแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์ 4. ความไม่ แน่นนอนของราคาผลผลิตและการขนส่งที่เป็นไปด้วยความยากลำบาก ระยะทางไกลไม่สามารถขาย ผลผลิตตาม โรงสีได้จึงจำเป็นต้องขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อถึงที่แทน ถึงแม้ราคาจะต่ำกว่า ก็ตาม 5. ปัญหาจากการสนับสนุนเงินโยยายในลักษณะประชานิยมของรัฐบาลที่ให้การช่วยเหลือ ชาวบ้านมากเกินไป ทำให้ต่อไปชาวนาไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้แต่จะรอคอยการช่วยเหลือของ รัฐบาลเพียงอย่างเดียว ซึ่งทำให้รัฐบาลต้องแบกรับภาระมากขึ้น

อำนาจชัย สุวรรณราช (2554) ได้ศึกษาเรื่อง ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการ ดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงสู่สังคมทันสมัยที่แยกส่วนการทำนา ออกจากวิถีการดำเนินชีวิต ส่งผลให้ชาวนาปรับแผนการผลิตไปสู่การผลิตเพื่อการค้า โดยอาศัย ความรู้เกษตรแผนใหม่ที่เป็นความรู้สำเร็จรูปผ่านการใช้พันธุ์ข้าวอายุสั้น เครื่องจักร ปุ๋ยเคมี และ สารเคมีต่าง ๆ และด้วยอำนาจของความรู้นี้ทำให้ชาวนากลายเป็นผู้บริโภคความรู้ที่ต้องพึ่งพา ความรู้จากผู้เชี่ยวชาญภายนอก การดำรงอยู่ของชาวนาในสังคมทันสมัยเกิดจากการปรับเปลี่ยน ฐานะ ตำแหน่งของชาวนาจากการเป็นผู้บริโภคความรู้ไปสู่การเป็นผู้สร้างความรู้ โดยมองการทำนา ในความหมายที่หลากหลายและเชื่อมโยงกัน ทั้งที่เป็นรายได้ หลักประกันการบริโภค และการสร้าง ความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน อันนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อสร้างองค์ความรู้การทำนาข้าวพื้นบ้านที่ สอดคล้องกับเป้าหมายและระบบนิเวศ การตรึงความรู้ให้ดำรงอยู่ในวิถีการผลิตผ่านงานประเพณี กวนข้าวยาคุและการค้าข้าวเม่าที่เป็นกฎระเบียบของชุมชน รวมทั้งการนำนาแปลงรวมและกองทุน เมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เป็นการผลิตซ้ำและขยายความรู้ผ่านเครือข่ายชาวนาซึ่งเป็นสถาบันของ ชาวนาในชุมชน

เทพรัฐ สวนแก้ว (2556) ได้ศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชาวนาอำเภอบาง เลนจังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่า ชาวนาในอำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม เป็นชุมชน เกษตรกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ชาวนามีการลงทุนเพื่อการผลิตข้าวทุก ขึ้นตอนนิยมทำนาหว่านมาก กว่านาดำเพื่อประหยัดแรงงานและลดต้นทุน ทำกิจกรรมหลายอย่าง ในพื้นที่เดียวกัน ปลูกพืชหมุนเวียนตลอดปีใช้เทคโนโลยีในการผลิตมากขึ้น ทำให้ชาวนาทุก

ครัวเรือนมีการลงทุนทางการผลิต และต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น และมีรายจ่ายด้านการบริโภคในครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เกิดหนี้สินจากการกู้ยืมเพื่อการผลิตและการบริโภคในครัวเรือน แนวโน้มในปัจจุบันอยู่ในยุคของการเปลี่ยนสังคมเกษตรแบบทุนนิยมไปสู่การทำไร่นาสวนผสมตามแผนพัฒนาของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ

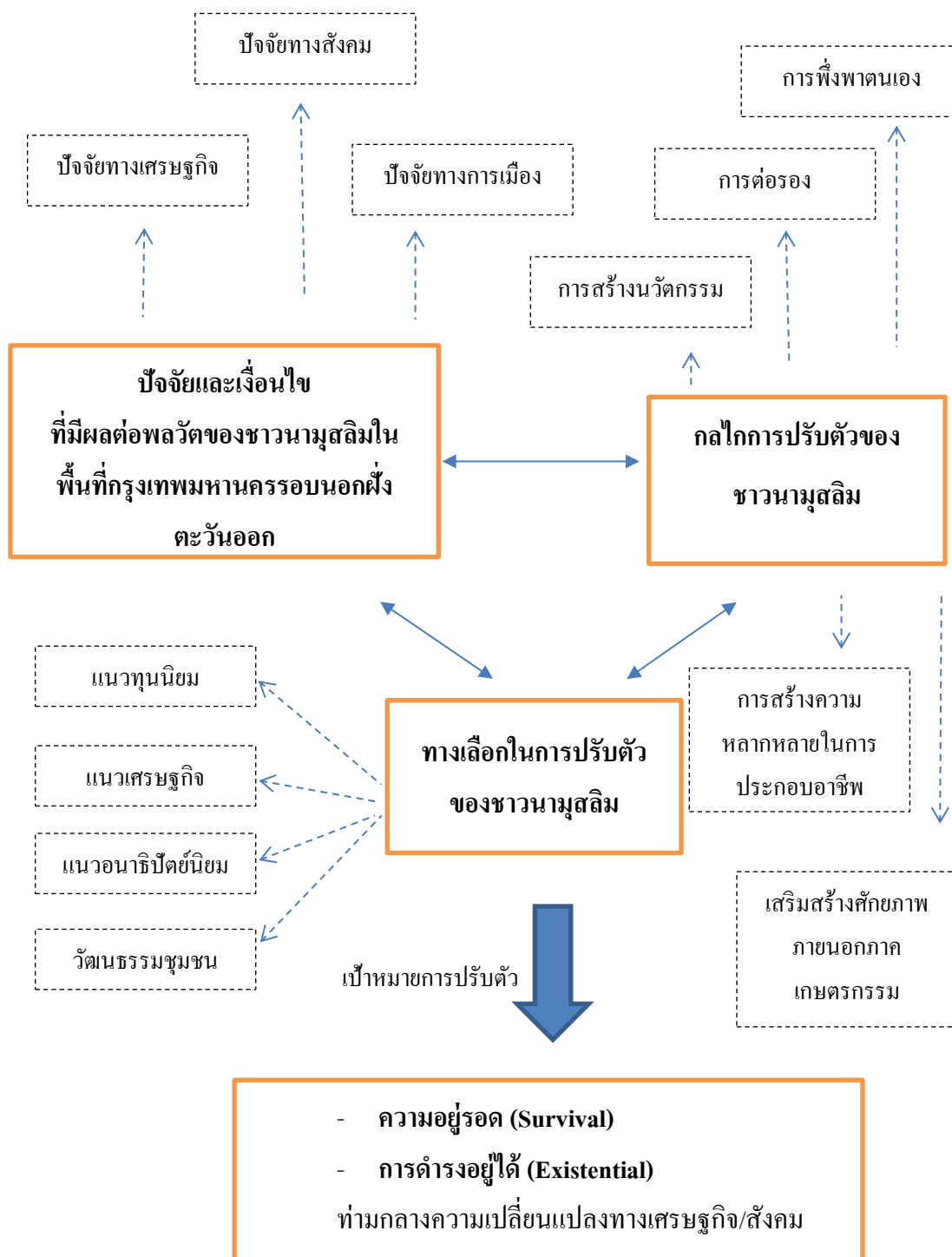
พรไทย ศิริสาธิตกิจ (2557) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการปรับตัวของชาวนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ผลการศึกษาพบว่า การปรับตัวของชาวนาในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีการปรับตัวจาก การทำนาภายใต้ระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพ (Agricultural subsistence) มาสู่ระบบเกษตรกรรม แบบทวิลักษณ์ (Agricultural dual) และปรับตัวมาสู่การผลิตภายใต้ระบบการเกษตรเชิงพหุลักษณ์ (Agricultural diversity) สำหรับวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศในการปรับตัวของชาวนาใน 4 พื้นที่พบว่า พื้นที่ตำบลบางแก้ว และพื้นที่ตำบลพนางสูง คือ การทำนาพื้นที่ตำบลวัดจันทร์คือ การปลูกผัก และพื้นที่ตำบลแหลม คือ การปลูกปาล์มน้ำมัน สำหรับรูปแบบการปรับตัวของชาวนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นั้นให้ ความสำคัญกับ กระบวนการปรับตัว 10 ประเด็นได้แก่ 1. การพึ่งพาตนเอง (Self-sufficiency) 2. กลุ่มวิสาหกิจ (Enterprise group) 3. กระบวนการเรียนรู้ (Learning procedure) 4. ความยืดหยุ่น ในการปรับตัว (Flexible adaptation) 5. การตลาด (Marketing) 6. ระบบเกษตรกรรมเชิงพหุลักษณ์ (Agricultural diversity) 7. เครือข่ายชาวนา (Networks) 8. การสร้างคุณค่าเพิ่ม (Added value) 9. การส่งเสริมจากรัฐ (Government extension) และ 10. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environmental conservation) โดยเรียกรูปแบบนี้ว่า “SELF MANAGE MODEL” ซึ่งเป็นรูปแบบที่ผ่าน การประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิในระดับดีมากและผ่านการรับรองโดยเวทีประชาคม

สุวัฒน์ เรืองศิลป์ (2557) ได้ศึกษาเรื่อง การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวนาไทย ในตำบลลุงุด อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา ระหว่างปี พ.ศ. 2554 – 2556 ผลการศึกษาพบว่า 1. การปรับเปลี่ยนชีวิตชาวนาในพื้นที่ ภายหลังจากประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ รวมทั้งระบบสาธารณสุขปลอดภัยตามแบบทุนนิยม และบริโภคนิยม ได้กระจายไปสู่ชนบท แต่ในขณะเดียวกัน ชาวนาส่วนใหญ่ก็มีชีวิตต่างคนต่างอยู่ 2. การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต มีการใช้เครื่องจักรทดแทนแรงงานคนและสัตว์มากขึ้น ชาวนาส่วนใหญ่ ใช้สารเคมี ในการทำการเกษตร ทำให้ชาวนามีค่าใช้จ่ายในการทำนามากขึ้น อย่างไรก็ตามมีชาวนาอีกเป็นจำนวนมากมีการรวมตัวกันในรูปแบบสหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน เพื่อช่วยเหลือกันในด้านต่าง ๆ เป็นต้นว่า การทำเกษตรผสมผสาน การปลูกปาล์มและยางพารา การทำน้ำตาลโตนด การทำประมง การผลิตสินค้าชุมชน การส่งเสริมการตลาดและการเพิ่มพลังต่อรอง รวมทั้งการนำเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิต

โบลต์วินิค และแมน (Boltvinik & Mann, 2016) ได้ศึกษาเรื่องความยากจนของชาวนา และการคงอยู่ในศตวรรษที่ 21 ผลการศึกษาพบว่า ความต้องการแรงงานในระบบทุนนิยม ชาวนา ในฐานะของผู้ผลิตเพื่อการยังชีพ ไม่เพียงพอต่อการดำรงอยู่ จำเป็นที่จะต้องหารายได้เพิ่มเติม ระบบทุนนิยมไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดยปราศจากแรงงาน แต่ชาวนาจะถูกบังคับจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจจำต้องให้ขายแรงงานราคาถูก ระบบทุนนิยมได้เข้าไปทำลายวิถีชีวิตของชาวนาในชนบท โดยมีได้คำนึงถึงความเท่าเทียมกันของผลประโยชน์ที่ระบบทุนนิยมจะได้รับประโยชน์จากแรงงานของชาวนา และจากปัญหาการเช่าที่ดินของชาวนาที่ยากจน ทำให้มีความต้องการในการผลิตเพิ่มมากขึ้น ซึ่งต้องนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการเช่าที่นาทำให้ต้นทุนในทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น ส่งผลให้ชาวนาต้องทำงานหนักเพิ่มมากขึ้น เป็นผลเสียที่ชาวนาในภาคเกษตรกรรมได้รับมาจากระบบทุนนิยม และยังมาจากปัญหาการแลกเปลี่ยนในกลไกตลาดที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลจะต้องเข้ามาสนับสนุนชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ โดยการให้เงินอุดหนุนชาวนาที่ยากจนให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคม จากปัญหาของระบบทุนนิยมที่ส่งผลต่อการผลิตในภาคเกษตรกรรมของชาวนา จากการสำรวจข้อมูลพบว่าความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคมไม่ได้กระจายไปสู่ประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน ชาวนาผู้ยากจนไม่ได้รับประโยชน์จากความเจริญทางเศรษฐกิจเหมือนกับผู้คนในภาคการผลิตอื่น ๆ หรือแม้แต่ความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องเพศ ความคงอยู่ของชาวนา การปรับตัวของชาวนาสมัยใหม่ และรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของชาวนาในระบบทุนนิยม เพื่อหลีกเลี่ยงการครอบงำของระบบทุนนิยม ค่าจ้างที่ชาวนาได้รับนั้นไม่เพียงพอต่อความต้องการในการดำรงชีพ ชาวนาจะต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองไปสู่การเป็นชาวนาผู้ประกอบการที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ทำการผลิตที่มีประสิทธิภาพ เพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นชาวนาสมัยใหม่ที่สามารถดำรงอยู่ได้

ตัวแบบการวิเคราะห์การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบ นอกฝั่ง ตะวันออก

จากองค์ความรู้ทั้งทางด้านทฤษฎีและงานวิจัยที่ได้สำรวจมา ผู้ศึกษานำมากำหนดเป็นตัวแบบการวิเคราะห์การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกได้ ดังภาพที่ 2-1

ภาพที่ 2-1 ตัวแบบการวิเคราะห์การปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

ชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก หมายถึง ผู้นับถือศาสนาอิสลามที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก อาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

ปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตของชาวนามุสลิม หมายถึง แรงกดดันทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่ส่งผลต่อการปรับตัวและพลวัตของชาวนา

กลไกการปรับตัวของชาวนามุสลิม หมายถึง รูปแบบและวิธีการปรับตัวของชาวนามุสลิมซึ่ง ประกอบด้วย การสร้างนวัตกรรม การต่อรอง การพึ่งพาตนเอง การสร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพ การเสริมสร้างศักยภาพภายนอกภาคเกษตรกรรม

ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิม หมายถึง ข้อเสนอในการปรับตัวเพื่อสร้างความอยู่รอดและการดำรงอยู่ ท่ามกลาง ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ประกอบด้วย การศึกษาทางเลือกในการปรับตัวตามแนวทางแบบทุนนิยม แนวเศรษฐกิจพอเพียง แนวอนาธิปไตยนิยม วัฒนธรรมชุมชน

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษา เรื่อง การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ผู้วิจัยได้วางฐานคิด องค์ความรู้ รวมถึงวิธีการศึกษา ตามขั้นตอน ดังนี้

วิธีวิทยา (Methodological approach)

วิธีการศึกษา (Method)

วิธีวิทยา (Methodological approach)

งานวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ วิธีวิทยาแบบเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ มาประยุกต์ในเชิงมานุษยวิทยา ไม่ใช่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างสังคม วิธีวิทยาดังกล่าวนี้มีเป้าหมายที่จะเรียนรู้ความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ ผ่านพฤติกรรมและบรรทัดฐานในสังคม โดยมีพัฒนาการมาจากสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง และได้้นำวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้ในการศึกษา

กระบวนการวิจัยเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ตั้งอยู่บนตรรกะแนวคิดแบบวิภาษวิธีสามารถสรุปเป็นหลักที่สำคัญดังนี้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548; ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542)

1. การวิเคราะห์แบบองค์รวม หมายถึง การวิเคราะห์อย่างเป็นระบบที่เข้ากลุ่มทั้งทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง การวิเคราะห์แบบองค์รวมมองว่าความเป็นจริงทางสังคมมีคุณลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่สามารถออกเป็นส่วนย่อยต่าง ๆ ดังกล่าวเพราะทำให้คุณสมบัติขององค์รวมสูญหายไป (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555)

2. การศึกษาทางประวัติศาสตร์ อันเป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยถือว่าอดีตเป็นส่วนสำคัญของปัจจุบัน ดังนั้นกระบวนการทางประวัติศาสตร์จึงมิใช่เหตุการณ์โดยบังเอิญ และก็มีไม่ใช่กระบวนการที่ถูกกำหนดมาแล้วอย่างตายตัว แต่เป็นกระบวนการที่มีทั้งความต่อเนื่อง (Continuity) การเปลี่ยนแปลง (Change) และการดำรงอยู่ (Existence) (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555)

3. การวิเคราะห์ความขัดแย้ง มาจากฐานความเชื่อที่ว่า ความขัดแย้งเป็นพื้นฐานของสังคม แต่ความขัดแย้งมีอยู่สองระดับ คือ ระดับการเป็นขั้วตรงข้ามกัน (Contradiction) ส่วนระดับที่สองเป็นความขัดแย้งที่แสดงออกมาทางสังคม (Conflict) (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555)

4. การวิเคราะห์มนุษย์ในฐานะผู้สร้างประวัติศาสตร์ (Actor) ผู้สร้างประวัติศาสตร์ในที่นี้หมายถึง ผู้ที่มีบทบาทกระทำการทางสังคม เช่น กลุ่มสังคม (Social Group) ชั้นทางสังคม (Social class) และขบวนการทางสังคม (Social movement) กล่าวคือกลุ่มสังคมเป็นกลุ่มบุคคลที่มีกิจกรรมร่วมกันตามแนวทางที่มีการจัดระบบโดยสมาชิกต่างก็สำนึก อัตลักษณ์ร่วมกัน ส่วนชนชั้นทางสังคมเป็นกลุ่มคนซึ่งมีตำแหน่งที่ร่วมกันในความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต เช่น ชนชั้นนายทุน หรือชนชั้นกรรมาชีพ และขบวนการทางสังคมโดยกลุ่มบุคคลจำนวนมากที่พยายามร่วมกันเปลี่ยนแปลงสังคม โดยอาศัยอำนาจที่เป็นทางการ (ชัชชนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2555)

วิธีการศึกษา (Method)

การศึกษาวิจัยนี้ ใช้วิธีการศึกษางานวิจัยเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ ซึ่งมีความเชื่อมั่นพื้นฐานว่า อดีตมีผลต่อปัจจุบัน โดยในขั้นตอนวิจัยครั้งนี้มีขั้นตอนในการศึกษาดังนี้

1. กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล ในส่วนของการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยจะทำการรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1.1 การศึกษาเอกสาร เอกสารที่จะใช้ในงานวิจัยครั้งนี้มี 2 ประเภท คือ

1.1.1 เอกสารชั้นต้น (Primary data) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ เป็นข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น เอกสารทางราชการ รายงานการ ประชุม เป็นต้น

1.1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary data) เป็นข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์แล้วระดับหนึ่งและ เพื่อช่วยให้วิเคราะห์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เอกสารชั้นรองที่สำคัญ คือ บทความวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

1.2 การสัมภาษณ์ วิธีการสัมภาษณ์ที่จะใช้ในการวิจัยนี้มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่ง โครงสร้าง (Semi-structure interview) โดยอาศัยแนวการสัมภาษณ์ (Interview guide) เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์มีรูปแบบต่าง ๆ คือ

1.2.1 การสัมภาษณ์รายบุคคล จะใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-dept interviews) โดย อาศัยผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key - informants) ได้แก่ ผู้นำตามธรรมชาติ เป็นต้น

1.2.2 การสัมภาษณ์กลุ่ม (Group interview) เป็นรูปแบบที่ใช้แนวการสัมภาษณ์กลุ่มในการวิเคราะห์ชุมชน โดยอาศัยผู้ให้ข้อมูลหลากหลายในชุมชน ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มเอ็นจีโอ กลุ่มชานา เป็นต้น

1.2.3 การสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral history) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่ เป็นทางการหรือไม่มีโครงสร้าง (Informal or unstructured interview) คือ มีเพียง

คาถามวิจัยเป็นแนวการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์ในที่นี้จะกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้อาวุโสที่รู้เรื่องเกี่ยวกับหัวข้อวิจัย อย่างดี เป็นต้น

1.2.4 การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม จะเป็นรูปแบบการเก็บข้อมูลเสริมวิธีการอื่น ๆ โดยใช้ ในกระบวนการสังเกต เช่น การเข้าร่วมประชุมในการประชุมร่วมกับชาวบ้านในชุมชนในการท า กิจกรรม เป็นต้น

2. การวิจัยเอกสาร ในการศึกษาเอกสารผู้วิจัยมุ่งเน้นการเก็บรวบรวมรายละเอียดต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการตรวจสอบผลที่ได้รับจากสัมภาษณ์ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่จะใช้ในการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

2.1 เอกสารชั้นต้น (Primary data) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์เป็นข้อมูลดิบ ข้อมูลเหล่านี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น วารสารท้องถิ่น เอกสารการประชุมกลุ่ม บันทึกการประชุม เอกสารทางราชการ เป็นต้น หรือเป็นข้อมูลที่ผู้บันทึกเหตุการณ์นั้นบันทึกด้วยตัวเอง หรือเห็นเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วยตัวเอง

2.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary data) เป็นเอกสารที่มีการวิเคราะห์แล้วระดับหนึ่ง และเพื่อช่วยให้การวิเคราะห์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เอกสารชั้นรองที่สำคัญ เช่น หนังสือพิมพ์ ตำราวิชาการ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ กฎหมาย และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

3. การสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ในการสัมภาษณ์จะใช้ศึกษาประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral history) โดยใช้การ เสวนากลุ่มและเดี่ยว ผู้วิจัยจะสัมภาษณ์จากผู้ที่มีความสามารถให้ข้อมูลหลัก (Key-informants) ซึ่ง เป็นผู้นำชุมชน ผู้สูงอายุที่อยู่ดั้งเดิมในชุมชน รวมทั้งผู้ประกอบอาชีพชาวนาในชุมชน ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักนั้นผู้วิจัยได้เลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) และเป็นการบอกต่อ (Snowball technique) โดยเริ่มจากผู้นำชุมชน จากนั้นแนะนำต่อไปยังผู้ให้ข้อมูลหลักรายอื่น ๆ

4. การสังเกตการณ์ (Observation) เนื่องจากประชากรในพื้นที่ที่ใช้ศึกษามีหลายกลุ่ม อาทิ กลุ่มชาวไทยมุสลิม กลุ่มชาวไทยเชื้อสายมอญ และกลุ่มชาวไทย ดังนั้นผู้วิจัยจะใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant observation) ในระยะแรกผู้วิจัยจะเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยตนเองในพื้นที่ โดยเข้าไปร่วมกิจกรรมทางศาสนาและศึกษาสภาพแวดล้อม โดยไม่ให้กลุ่มประชากรทราบว่ากำลังถูกศึกษาจนผู้วิจัย เนื่องจากคนในพื้นที่ยังมีการรวมกลุ่มและพบเจอกันผ่านงาน ประเพณีสำคัญทางศาสนาสามารถสร้างความไว้วางใจกับผู้นำชุมชนบางคนมากพอจึงแสดงความประสงค์ที่จะขอศึกษาข้อมูลในการวิจัยโดยผู้นำชุมชนดังกล่าวจะเป็นผู้บอกต่อและชักชวนผู้ให้ข้อมูลรายอื่นมาร่วมให้ข้อมูลจนกว่าข้อมูลจะอิ่มตัว (Data satiation) โดยทุกคนรับรู้และสมัครใจในการให้ข้อมูล

ในการเก็บข้อมูลแต่ละครั้งผู้วิจัยใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น แนวคำถามแบบสัมภาษณ์เพื่อเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เพื่อให้ตรงประเด็นที่ต้องการ การอัดเสียงสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลรายละเอียดอย่างถูกต้องครบถ้วน และใช้การจดบันทึกประเด็นที่สำคัญเพื่อความสะดวกในการสรุปข้อมูลหลังจากเก็บข้อมูลในแต่ละครั้ง ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้นำมาทำการถอดเสียงบันทึก จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาอ่านทบทวน วิเคราะห์และสังเคราะห์ตามประเด็นที่ต้องการศึกษา

การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยจะใช้หลักการสามเส้า (Triangulation) ในการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้มีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือ โดยใช้วิธีการดังนี้

1. การตรวจสอบด้านข้อมูล (Data triangulation) โดยตรวจสอบจาก เวลา สถานที่ และบุคคลที่ต่างกัน
2. เปรียบเทียบจากการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธี (Methodological triangulation) โดยรวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่างกันในการรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันเพื่อความแน่นอนว่าข้อสรุปนั้นเที่ยงตรงตามความเป็นจริงหรือไม่ เช่น การซักถามผู้ให้ข้อมูลสำคัญ หลังจากสรุปผลการศึกษา เพื่อความแน่นอนว่าข้อสรุปนั้นเที่ยงตรงตามความเป็นจริงหรือไม่

บทที่ 4

บริบทของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

พื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ประกอบไปด้วย เขตบางกะปิ เขตบึงกุ่ม เขตคันนายาว เขตสะพานสูง เขตประเวศ เขตมีนบุรี เขตลาดกระบัง เขตหนองจอก และเขตคลองสามวา แต่อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน พื้นที่ที่ยังคงมีการทำเกษตร โดยเฉพาะการทำนา พบมากในเขต หนองจอก คลองสามวา และมีนบุรี ทั้ง 3 เขตนั้น โดย เขตที่มีพื้นที่เกษตรกรรมมากที่สุด คือ เขต หนองจอก ที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าวกว่า 88,422.01 ไร่ รองลงมาคือ เขตคลองสามวา ที่มีพื้นที่ เพาะปลูกข้าวกว่า 27,419.86 ไร่ และน้อยที่สุดคือเขตมีนบุรีที่มีพื้นที่เพาะปลูกข้าว 2,807.75 ไร่ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2559) ทั้งสามเขตจึงถือเป็นพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกที่มี คริวเรือนการทำเกษตรกรรมหนาแน่นที่สุด จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมในการศึกษาการปรับตัวของ ชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

พัฒนาการของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

พัฒนาการในการขยายตัวของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก มี จุดเริ่มต้นมาจากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวนาริมคลองแสนแสบ ที่ขยายตัวไปทางตะวันออกของ เมืองหลวง ที่ถูกขุดขึ้นมาใน พ.ศ. 2380 เพื่อใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ในการลำเลียงสัมภาระและ เสบียงในการทำสงครามกับเวียดนาม เพื่อความสะดวกในการคมนาคมขนส่งไปยังด้านทิศ ตะวันออกของกรุงเทพ ต่อมา ใน พ.ศ. 2369 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำสนธิสัญญา เบอร์นี เพื่อทำการค้าระหว่าง ไทยกับต่างประเทศ อันนำไปสู่การขยายตัวทางเศรษฐกิจ มีสินค้า ส่งออกที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวและน้ำตาลซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ที่จังหวัดฉะเชิงเทรา ปลายคลองแสนแสบ คือ ตำบลบางขนาก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นเส้นทางการคมนาคมขนส่งผลิตผล ทางการเกษตรที่สำคัญ มีการส่งข้าวและน้ำตาลไปยังพระนคร นอกจากนั้นทางฝั่งตะวันออกยังเป็น เมืองที่มีผลผลิตจากป่าที่สำคัญ ได้แก่ ทองคำผุย (สจข. ร.3 จ.ศ. 1192 เลขที่ 10 เลขสำคัญเรื่อง ทองคำ ส่วย และการเกณฑ์ร้อน และเลขที่ 162 ร่างบัญชีหางว่าวหัวเมืองต่าง ๆ นำส่งเร็วส่วยรายวัน อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 146) และท่อนซุง (สจข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ใบบอก ฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1202 เลขที่ 16 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 146-147) ที่ส่งเป็นส่วยให้ รัฐทุกปี การขุดคลองเป็นการเปิดพื้นที่ให้ริมคลองทั้ง 2 ฝั่งได้ทำนาปลูกข้าวและยังเป็นเส้นทางการ คมนาคมขนส่งให้พ่อค้าแม่ค้านำสินค้าอุปโภคบริโภคมาขายให้ชาวบ้านที่อาศัยริมฝั่งคลอง

(สังฆราชปาเลอกัวซ์, 2506, หน้า 310 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 147) เส้นทางการคมนาคมขนส่งสินค้าทางการเกษตรทั้งภายในและภายนอกประเทศที่ส่งออกจากหัวเมืองตะวันออกไปยังพระนครเพื่อใช้สอยในกิจการของหลวง พบว่ามีการปลูกข้าวริมฝั่งคลองตลอดพื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออกยาวถึงตำบลบางขนาก อำเภอบางน้ำเปรี้ยว เมืองฉะเชิงเทรา (สุนทรคัยนันท์, 2537, หน้า 149 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 148)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2398 ได้มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญจึงมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกตามแนวคลองอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้คนเข้าไปตั้งรกรากในบริเวณพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกมากขึ้น (กรมศิลปากร, 2542, หน้า 34 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556 หน้า 151) จนกระทั่งขยายเข้าสู่พื้นที่ที่ไกลออกไป อันเป็นผลมาจากการสนับสนุนของรัฐบาลที่ส่งเสริมให้ราษฎรขยายพื้นที่ในการทำนาโดยไม่เก็บภาษีในปีแรก แต่จะเก็บภาษีถัดไปอีก 3 ปีในอัตราปกติ นอกจากนี้รัฐยังเกณฑ์แรงงานไพร่มาทำนา และมีจ้างแรงงานจีนมาทดแทนจำนวนไพร่ที่ไม่มากพอ (สุวิทย์ ไทพยวัฒน์, 2521, หน้า 258 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 151)

พ.ศ. 2420 รัฐได้ออกพระราชบัญญัติ “ประกาศขุดคลอง” ซึ่งกำหนดว่าราษฎรที่ต้องการพื้นที่ทำนาต้องออกเงินช่วยค่าขุดคลอง ส่วนราษฎรที่มีฐานะยากจนให้ใช้แรงงานแทนเงิน ราษฎรคนใดปล่อยพื้นที่ ที่จับจองว่างเปล่าเป็นระยะเวลา 5 ปี รัฐสามารถเรียกที่ดินนั้นคืนได้ ในขณะที่เดียวกันรัฐก็งดเว้นภาษีที่นาและอากรสัมพัศตรเป็นระยะเวลา 3 ปี ให้ผู้บุกเบิกพื้นที่ (ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5, หน้า 221-225 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 151) ซึ่งการออกพระราชบัญญัตินี้แสดงให้เห็นว่ารัฐส่งเสริมและให้ความสำคัญในการทำนาข้าวอย่างต่อเนื่อง และจากนโยบายส่งเสริมการปลูกข้าวดังกล่าวทำให้มีผู้คนอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งพื้นที่ในบริเวณนั้นขยายตัวเป็นเมืองมากขึ้น ผู้ต้องการจับจองที่นามีทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และบุคคลทั่วไป เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดชกับพระญาติวงศ์ ที่ร่วมกันขอจับจองที่นารวมเป็นจำนวนถึง 53,900 ไร่ (สุนทร อาสะไวย์, 2530, หน้า 15 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 154) ในการจับจองที่นาในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกในยุคแรกนั้น กฎหมายระบุให้ปักไม้หรือล้อมรั้วให้เป็นเขตมองเห็นชัดเจน เมื่อปักเขตแล้วจึงจะมีสิทธิแผ้วถางได้แต่เพียงผู้เดียว ผู้อื่นไม่สามารถทำได้ถือว่าการละเมิดต้องเสียค่าปรับ (สุนทร อาสะไวย์, 2530, หน้า 65 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 154) แต่มีเงื่อนไขว่าผู้ที่จับจองเพื่อต้องการให้เป็นไร่ ต้องแผ้วถางพื้นที่บริเวณนั้นให้เป็นประโยชน์ภายใน 1 ปี ที่นาฟางลอยให้แผ้วถางให้เป็นประโยชน์ภายในระยะเวลา 3 ปี สำหรับบ้านเรือน สวน และนาตราแดงนั้นถ้าผู้ถือครองที่ดินช่วยออกเงินหรือแรงในการขุดคลอง

จะเพิ่มเวลาให้ถือครองที่ดินให้อีก 2 ปี และ 9 ปี (ใบอนุญาตให้สิทธิไม่ว่าเจ้าของที่นาจะทำนาหรือไม่ก็ตาม หนังสือกรรมสิทธิ์ถาวรในการทำนาอายุการถือครอง 9 ปี ซึ่งบริเวณที่ดินที่รัฐจะออกตราแดงสันนิษฐานว่าต้องเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และทำนาได้อย่างถาวร) ดังนั้นถ้าทิ้งว่างรกร้างเกินกำหนด เจ้าของที่นาจะไม่มีสิทธิ์หวงห้ามไว้ และอาจเสียสิทธิในการทำนาในพื้นที่ดังกล่าวได้

เมื่อมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าวยังเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญอย่างต่อเนื่อง รัฐมีนโยบายขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยการขุดคลองขยายให้ปากกลายเป็นนา โดยเน้นพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบนซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าวเป็นอย่างมาก พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมพื้นที่กรุงเทพมหานคร รอบนอก โดยเฉพาะในเขตชุมชนที่อาศัยอยู่ริมฝั่งคลอง ในอำเภอคลองสามวา อำเภอแสนแสบ อำเภอเจียรดับ และอำเภอหนองจอกเป็นเมืองมีนบุรีขึ้นกับมณฑลกรุงเทพฯ มีเจ้าเมืองคนแรก คือ หม่อมเจ้าสง่างาม สุประดิษฐ์ (ชัย เรื่องศิลป์ 2522, หน้า 249 อ้างถึงใน นัทรทิพย์ นาดสุภา, 2556, หน้า 149) ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ยกฐานะให้เมืองมีนบุรีเป็นจังหวัดมีนบุรี จนสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ยุบจังหวัดมีนบุรีรวมเข้ากับเขตพระนคร

นโยบายของรัฐต่อการปกครองพื้นที่

จากประวัติความเป็นมาของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกแสดงให้เห็นว่าชาวมุสลิมในพื้นที่ถูกกวาดต้อนมา ตั้งแต่ครั้งเป็นเชลยสงคราม ตั้งถิ่นฐานตามริมคลองแสนแสบที่ถูกขุดขึ้นมาด้วยวัตถุประสงค์หลักทางยุทธศาสตร์ในการทำสงครามกับเวียดนามแต่แรก เริ่มนั้นเปลี่ยนไปเป็นแหล่งเกษตรกรรมปลูกข้าว ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญจนรัฐต้องขยายพื้นที่ไปยังพื้นที่รอบนอกของกรุงเทพมหานคร เพื่อเพิ่มบริเวณในการเพาะปลูกโดยอาศัยแรงงานที่ถูกกวาดต้อนมา เช่น ลาว มลายู เป็นผู้ปลูกและเก็บเกี่ยวข้าวซึ่งในเวลาต่อมาแรงงานเหล่านี้ก็ได้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่อาศัยกันอย่างต่อเนื่องจนบรรดาชาวจีนและเชลยสงครามที่เป็นแรงงานในการขุดคลองได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งหลักแหล่งและทำนาซึ่งเริ่มแรกเป็นนาหลวงโดยส่วนใหญ่

เมื่อเมืองมีการขยายตัวมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการจัดการบ้านเมืองใหม่โดยรวมท้องที่อำเภอคลองสามวา อำเภอแสนแสบ อำเภอเจียรดับ และอำเภอหนองจอกยกเป็นเมืองมีนบุรีขึ้นกับมณฑลกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2445 คลองแสนแสบเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำสายหลักในละแวกนั้น และนับแต่ พ.ศ. 2457 เป็นต้นมาราชการมีการปรับเขตการปกครองอีกครั้งเพื่อความเหมาะสมในการปกครองท้องที่ต่าง ๆ ซึ่งปัจจุบันมีเขตการปกครองในกรุงเทพมหานครที่อยู่ริมแนวคลองแสนแสบผ่านรวม 18 เขต ได้แก่ บางกะปิ บึงกุ่ม คันนายาว ลาดพร้าว บางเขน

สะพานสูง ห้วยขวาง วังทองหลาง พระนคร ป้อมปราบ ปทุมวัน ราชเทวี วัฒนา สวนหลวง
ลาดกระบัง มีนบุรี คลองสามวา และหนองจอก

ต่อมาหลังช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 เกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจทำให้ทางการ ต้องประหยัด
งบประมาณมากขึ้น และ พ.ศ. 2474 จังหวัดมีนบุรีถูกยุบให้เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดพระนคร
อำเภอหนองจอกจึงถูกโอนย้ายให้ขึ้นกับจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งใน พ.ศ. 2475 ทางการได้ย้ายอำเภอ
หนองจอกให้อยู่ในเขตการปกครองของพระนครเนื่องจากไม่สะดวกในการเดินทางไปติดต่อ
ราชการ

ใน พ.ศ. 2514 คณะปฏิวัติประกาศให้รวมจังหวัดพระนครกับจังหวัดธนบุรีให้เป็นนคร
หลวงกรุงเทพธนบุรี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2515 คณะปฏิวัติได้ประกาศให้เปลี่ยนรูปแบบการบริหาร
เมืองหลวงจากนครหลวงกรุงเทพเป็นกรุงเทพมหานคร โดยแบ่งพื้นที่เป็นเขตแทนอำเภอ แขวง
แทนตำบลและนับแต่นั้นมาอำเภอหนองจอกจึงมีฐานะเป็นเขตหนองจอกจนถึงปัจจุบัน

การตั้งถิ่นฐานของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

สำหรับประชากรที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณพื้นที่นี้ในระยะแรก สันนิษฐานว่าเป็นกลุ่ม
ชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูที่ถูกกวาดต้อนมาจากดินแดนภาคใต้ในสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว (เสาวนีย์ จิตต์หวมวด, 2531, หน้า 92,108 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 156 -
157) โดยสามารถแบ่งกลุ่ม ชาวมุสลิมที่มาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่ง
ตะวันออก ได้ดังนี้

1. เขตจากเมืองกะเหรี่ยง ไทรบุรีและปะลิส ถูกนำมาปล่อยย่านทรายกองดิน เขตคลอง
สามวาในปัจจุบัน และย่านแสนแสบในเขตมีนบุรี (สมัย เจริญช่าง, 2555, หน้า 41) บริเวณคลอง
แสนแสบแถบมีนบุรีและหนองจอกที่ทางราชการอนุญาตให้ชาวมุสลิมที่ถูกกวาดต้อนได้ตั้ง
บ้านเรือนอยู่ในระยะแรกนั้นยังเป็นป่าและเต็มไปด้วยสัตว์ป่า (วินัย สมะอุณ, 2545, หน้า 3
อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 157)

2. เขตจากเมืองยะหริ่ง ถูกนำมาปล่อยให้จับจองที่ดินและตั้งรกรากริมคลองแสนแสบ
ตั้งแต่หมู่บ้านบ้านดอน สามอิน บางมะเขือ นวลน้อย เอกมัย คลองตัน ต่อมากันกลุ่มนี้ได้ย้ายถิ่น
ฐานไปอยู่ริมคลองลาดพร้าว ประชากรที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้จะกลายเป็นประชากรที่อาศัยอยู่ใน
เขตเมือง (สมัย เจริญช่าง, 2555, หน้า 40)

3. เขตจากเมืองสโธย หรือสตูล ตั้งรกรากและจับจองที่ดินที่คลองระหัด คลองกุ่ม

คันทายาว บางชัน คลองสามวา และมีบางส่วนอพยพไปอาศัยอยู่ในอำเภอองครักษ์ จังหวัด นครนายก (สมัยเจริญช่าง, 2555, หน้า 41)

4. เชลยจากเมืองปัตตานี เดินทางมาตั้งรกรากที่บ้านเจียรระดับ บ้านกระทุ่มราย บ้านสามแยกท่าไข่ เขตหนองจอกในหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านลำไทร ลำอิ้ว ลำต้นกล้วย ลำผักชี ลำมดตะนอย และลำแขก ต่อมาขยายถิ่นฐานไปอยู่คลอง 14 คลอง 15 และคลองหกวา จังหวัด ฉะเชิงเทรา (สมัย เจริญช่าง, 2555, หน้า 44)

จากการตั้งรกรากของเชลยจากหัวเมืองมลายูปักษ์ใต้ ทำให้พื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก มีชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูอาศัยอยู่ค่อนข้างมาก สังเกตได้จากการแต่งกาย บ้านเรือนที่ปะปนกันอยู่เป็นของชุมชนชาวมุสลิมที่กระจัดกระจายออกไปตามแนวคลอง ก่อนที่จะไปบรรจบกันที่แม่น้ำบางปะกงในอำเภอบางน้ำเปรี้ยว ซึ่งเป็นจังหวัดฉะเชิงเทราในปัจจุบัน (เทพชู ทับทอง, 2535, หน้า 126 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 158) ณ ช่วงเวลานั้น พื้นที่ กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ยังเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่คนไทยยังจับจองได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากอยู่ในระบบไพร่จึงไม่มีอิสระในการประกอบอาชีพ แต่หลังจาก พ.ศ. 2448 มีประกาศ พระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 ทำให้ชาวไทยได้รับอิสรภาพในการประกอบอาชีพ จึงมีการจับจองที่ดินเพื่อการทำมาหากินและขยายพื้นที่ทางการเกษตรได้กว้างขวางขึ้น ชาวมุสลิมที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยบริเวณคลองแสนแสบทั้งที่ถูกกวาดต้อนและเต็มใจเข้ามาเอง นั้น ส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งและสามารถประกอบอาชีพได้อย่าง อิศรเสรี

ชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ปลูกบ้านใน ลักษณะเรียงรายริมฝั่งคลอง ด้านหลังทำเป็นสวน ถัดออกไปเป็นทุ่งนา ถัดทุ่งนาเป็นป่าละเมาะ และ ไกลออกไปอีกอาจเป็นป่าดง อย่างไรก็ตามพื้นที่รอบนอกฝั่งตะวันออก ในปัจจุบันเปลี่ยนไปจาก เดิมมากทั้งลักษณะทางกายภาพ ประโยชน์ใช้สอย และวิถีชีวิตของคนริมฝั่งคลอง เช่น ในเขตเมือง บริเวณริมคลอง กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีความหนาแน่น แต่แถบชานเมือง โดยเฉพาะแหล่ง เกษตรกรรมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก อย่างเขตหนองจอก มีความสวยงาม ตามวิถีชนบท การตั้งบ้านเรือนไม่แออัด อยู่กระจัดกระจาย มีบรรยากาศของความเป็นชนบท มีความเงียบสงบ ส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกร มีการเดินทางไปมาหาสู่กันทางน้ำใน มีการใช้ประโยชน์ จากคลองแสนแสบทั้งการอุปโภคและบริโภค จนกลายเป็นชุมชนที่มีผู้อยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก โดย แบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ ชุมชนเมือง (เขตชั้นใน) ชุมชนกึ่งเมือง (เขตชั้นกลาง) และชุมชนชนบท (เขต ชั้นนอก) ซึ่งลักษณะของชุมชนเป็นบ้านพักอาศัยและย่านธุรกิจ (วาสนี พงศ์ชินฤทธิ์, 2540, หน้า 5 อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 178)

ผังเมืองกับรูปแบบการพัฒนา

ภาพที่ 4-1 ผังเมืองเขตหนองจอกแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก เป็นพื้นที่สีเขียว รองลงมาเป็นพื้นที่สีเหลือง พื้นที่สีส้ม และพื้นที่สีน้ำเงินลงมาตามลำดับ

พื้นที่สีเขียวในพื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออกนี้ เป็นพื้นที่ที่มีพืชพรรณปกคลุมไปด้วยพืชพรรณธรรมชาติบนดินที่มีสิ่งก่อสร้างอยู่ด้วยทั้งในเขตเมืองและนอกเมือง รวมทั้งพื้นที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ได้มีหลายรูปแบบ เช่น พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่าไม้ พื้นที่ชุ่มน้ำ พื้นที่ธรรมชาติ พื้นที่เพื่อบริการ พื้นที่เพื่อสิ่งแวดล้อมริมเส้นทางจราจร พื้นที่เพื่อเศรษฐกิจชุมชน รวมถึงที่ดินชนบทและเกษตรกรรม ส่วนพื้นที่สีเหลืองเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยหนาแน่นน้อย พื้นที่สีส้มเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยหนาแน่นปานกลาง และพื้นที่สีน้ำเงินที่มีพื้นที่น้อยที่สุดเป็นสถานที่ของสถาบันราชการ การสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ซึ่งการใช้ประโยชน์จากที่ดินครั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของประชาชน สวัสดิภาพของสังคม และความสอดคล้องเหมาะสมกับการใช้บริการระบบ

คมนาคมและขนส่ง การสาธารณสุขปโภคในแต่ละพื้นที่ ตลอดจนการรองรับและการพัฒนาเมืองในอนาคตที่ต้องพัฒนาให้สอดคล้องกับความทันสมัยทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสวัสดิการด้านความเป็นด้านที่อยู่อาศัยในยุคโลกาภิวัตน์ที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคต

“ปัจจุบันมีห้างสรรพสินค้าเกิดขึ้นมากกว่าเดิม พื้นที่สีเหลืองจึงเพิ่มขึ้นและมีแนวโน้มว่าในอนาคตพื้นที่สีเหลืองจะเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม มีการตรวจวัดพื้นที่จากผังเมือง และเจ้าหน้าที่ได้ลงพื้นที่เพื่อทำประชาพิจารณ์ร่วมกับสมาชิกในชุมชนเกี่ยวกับการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อให้สมาชิกในชุมชนแสดงความคิดเห็นและรับฟังแผนการพัฒนาเมืองและชนบทอันเนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560-2564 นายทุนเริ่มซื้อที่นาซื้อบ้านทำให้ไม่มีที่ดินทำมาหากิน กลุ่มคนรุ่นใหม่ไม่สนใจอาชีพเกษตรกรหรือการทำงาน ตั้งแต่มีพื้นที่สีเขียวเข้ามาที่เค้ามารสำรวจ ก็มีการสร้างบักซี โลตัส ขึ้น เค้านำไม่ได้มาทำประชาพิจารณ์หรอก เค้านำให้เราไปรับรู้ว่ามีหมู่บ้านจะเกิดอะไรขึ้น บอกว่าเป็นพื้นที่สีเขียว แต่ที่สร้างนั้น สร้างนี้ ความจริงพื้นที่สีเหลืองมันเพิ่มมากขึ้นแล้วล่ะ มันไม่มีเหมือนในผังเมืองหรอก” (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 130 ตอนที่ 41 ก วันที่ 16 พฤษภาคม 2556 ว่าด้วยผังเมืองและข้อกำหนดส่วนที่ 1 แผนผังกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินตามที่ได้จำแนกประเภทข้อ 7 ได้กำหนดไว้ดังนี้

1. ที่ดินบนพื้นที่สีเขียวเป็นที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อการเกษตร การสงวนรักษาสภาพทางธรรมชาติและส่งเสริมเศรษฐกิจการเกษตร รวมถึงเป็นชุมชนและศูนย์กลางการให้บริการทางสังคม การส่งเสริมเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบทและเกษตรกรรม
2. ที่ดินบนพื้นที่สีเหลืองเป็นที่แหล่งที่อยู่อาศัยที่มีความหนาแน่นน้อย มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสภาพแวดล้อมของการอยู่อาศัยบริเวณชานเมือง รองรับการขยายตัวของอยู่อาศัยที่มีสภาพแวดล้อมดีในบริเวณชานเมือง การอยู่อาศัยที่มีสภาพแวดล้อมดีในบริเวณชานเมือง เพื่อดำรงรักษาการอยู่อาศัยที่มีสภาพแวดล้อมดีในบริเวณชานเมืองซึ่งอยู่ในเขตการให้บริการของระบบขนส่งมวลชน
3. ที่ดินบนพื้นที่สีส้มเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยที่มีความหนาแน่นปานกลาง มีวัตถุประสงค์เพื่อรองรับการขยายตัวของอยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่ต่อเนื่องกับเขตเมืองชั้นใน รองรับการอยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่ต่อเนื่องกับเขตเมืองชั้นในศูนย์ชุมชนชานเมือง เขตอุตสาหกรรมและนิคมอุตสาหกรรม และการอยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่ต่อเนื่องกับเขตเมืองชั้นในซึ่งอยู่ในเขตการให้บริการของระบบขนส่งมวลชน

4. ที่ดินบนพื้นที่สีน้ำเงินเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยที่มีความหนาแน่นน้อย มีสภาพแวดล้อมของการอยู่อาศัยที่เป็นชานเมือง มีวัตถุประสงค์ให้เป็นสถาบันราชการ ให้ดำเนินกิจการของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการสาธารณูปโภคสาธารณูปการ หรือสาธารณประโยชน์

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 พ.ศ. 2560 - 2564 ทูทางเศรษฐกิจได้สนับสนุนการเพิ่มศักยภาพของฐานการผลิตและฐานรายได้เดิม ปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสร้างโอกาสให้เป็นห่วงโซ่มูลค่า โดยเน้นถึงความเข้มแข็งของปัจจัยและพื้นฐานด้วยการใช้เทคโนโลยีวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างนวัตกรรมการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและสอดคล้องกับความต้องการของตลาด รวมทั้งการสร้างผู้ประกอบการที่มีทักษะต่อธุรกิจเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี ตลอดจนการพัฒนาพื้นที่และศักยภาพเศรษฐกิจใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจภายใต้วิถีชีวิตบนความพอเพียงตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9-11 ที่ได้ัญเชิญปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำรงชีวิตร่วมกับการทำนาโดยเน้นองค์ความรู้ทางการเกษตรและนวัตกรรมในวิถีชีวิตแบบพอเพียงเข้าด้วยกันเพื่อสร้างมูลค่าให้สินค้าเกษตรมีความปลอดภัย ไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของผู้บริโภค ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เน้นพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืนและขยายโอกาสในการเข้าถึงพื้นที่ทำกินของเกษตรกร รวมถึงส่งเสริมการรวมกลุ่มทางการเกษตรและกิจการเจ้าของคนเดียวที่เป็นไปในลักษณะสหกรณ์ ห้างหุ้นส่วน และบริษัท เพื่อการประหยัดต่อการส่งออกของไทย และการปรับตัวด้านการส่งออกของสินค้าเกษตรที่มีทั้งเพิ่มขึ้นและลดลง ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากโครงสร้าง เงื่อนไขเศรษฐกิจโลก และปัจจัยด้านการดำเนินนโยบายและการบริหารจัดการเศรษฐกิจ

และเนื่องจาก ในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกมีนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่นาเอาไว้เป็นจำนวนมากเพื่อสอดคล้องกับความเจริญของเมืองที่แผ่ขยายมายังพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ส่งผลให้พื้นที่สีเขียวของเกษตรลดลง ชาวนาในพื้นที่ต้องปรับตัวในหลายรูปแบบเพื่อให้อยู่รอด อาทิเช่น การออกนอกพื้นที่เพื่อหางานทำ การสอบเข้ารับราชการ การเข้าทำงานในบริษัทเอกชน หรือการทำธุรกิจส่วนตัวเข้ามาแทนที่ ส่วนชาวนาที่ไม่สามารถปรับตัวได้ ต้องอยู่ในสภาวะไร้บ้านและที่ดินทำกิน ต้องเช่าบ้านและที่นาที่เคยเป็นของตนเองเพื่อการทำนารายได้เพื่อมาใช้จ่ายภายในครอบครัว ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมในเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ตกอยู่ในสภาวะวิกฤต และกำลังจะถูกกลืนกลายเป็นเมืองจนหมดสิ้นในระยะเวลาเพียงไม่กี่ปี

บทที่ 5

เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตของชานามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงผลจากการศึกษาวัตถุประสงค์ข้อแรก ปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตของชานามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ประกอบไปด้วย 6 เงื่อนไขที่สำคัญได้แก่

1. อิทธิพลของระบบตลาดภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กระทบต่อวิถีชีวิต จนสุดท้ายชาวมาต้องสูญเสียที่นาและที่อยู่อาศัยเพื่อความอยู่รอด
2. สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น ด้วยเหตุสาเหตุที่ชาวมาแต่ละกลุ่ม มีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางสัญลักษณ์ ผลที่เกิดคือการคลายตัวของแรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชน ได้แบ่งชาวมาในพื้นที่ออกเป็นสองกลุ่ม คือ ชาวมาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ และ ชาวมาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้
3. บทบาทและกลไกของรัฐที่เข้ามาสู่ชุมชนต่าง ๆ ในระดับหมู่บ้าน ในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็น ความล้มเหลวของสหกรณ์การเกษตร ระบบเศรษฐกิจ รวมถึง ระบบการเมืองและนโยบายภาครัฐ
4. ความต้องการในการรักษาวิถีการผลิต ยังคงมีชานามุสลิมสองกลุ่ม ที่ยังคงยึดอาชีพการทำงานอยู่ได้แก่ กลุ่มชานามุสลิมสูงวัย ที่ไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่น และอีกกลุ่มคือกลุ่มชานามุสลิมรุ่นใหม่ ที่ยังคงต้องการดำรงอาชีพการทำงานเอาไว้ด้วยวิธีการตลาดสมัยใหม่
5. หลักการของศาสนาอิสลาม ได้แก่การไม่ยึดติดต่อทรัพย์สิน การเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน และความขัดแย้งในหลักการทางศาสนาในชุมชน
6. การขยายตัวของเมือง จากการขยายตัวของพื้นที่อุตสาหกรรมเกิดขึ้นจำนวนมาก จนกระทั่งพื้นที่การเกษตร ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชานามุสลิมทั้งหมด กลับกลายเป็นที่ตั้งบ้านเรือน อพาร์ทเมนต์และแหล่งอุตสาหกรรม ส่งผลให้ชานามุสลิมจำเป็นต้องเร่งปฏิรูปที่ดิน ที่มีอยู่อย่างจำกัดให้สามารถทำการเกษตรได้อย่างคุ้มค่ากับผลผลิตที่ได้รับ ในแต่ละเงื่อนไขมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

อิทธิพลของระบบตลาดภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีผลต่อการปรับตัวของ ชาวนามุสลิม

วิธีการผลิตของระบบทุนนิยมในประเทศไทยมีการก่อตัวขึ้นมาในสมัยรัตนโกสินทร์ และสถาปนาเป็นวิธีการผลิตในเมืองช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และขยายตัวลงสู่หมู่บ้านในยุคแห่งการพัฒนา (ทศวรรษ 2500) เป็นต้นมา ส่งผลต่อการปรับตัวของชาวนามุสลิมในหลายประการดังต่อไปนี้

1. การล่มสลายของเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองตามธรรมชาติ (Natural economy)

การพัฒนาของประเทศไทยที่มุ่งเน้นการสร้างเศรษฐกิจโตของตัวเลขทางเศรษฐกิจ โดยการสถาปนาวิธีการผลิตแบบทุนนิยมที่เร่งรัดการพัฒนาอุตสาหกรรมในเมือง และดูดซับส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรมในชนบทนั้น โดยเฉพาะภาคเกษตรกรรมที่เป็นภาคเศรษฐกิจที่ใหญ่และมีส่วนเกินมากที่สุด วิธีการดูดซับส่วนเกินในภาคเกษตรกรรมที่ถูกนำมาใช้ คือ การผนวกเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระดับชาติเข้ากับสินค้าทางการเกษตร ซึ่งทำให้มีการถ่ายเทส่วนเกินในรูปของกำไรทางการค้า จากการกดราคาสินค้าเกษตรให้ต่ำกว่าที่ควรเป็น ในขณะที่เดียวกันก็จะถ่ายเทสินค้าอุตสาหกรรมจากเมืองที่เป็นสินค้าบริโภครวมและสินค้าปัจจัยการผลิตในราคาที่สูงกว่า โดยเปรียบเทียบการถ่ายเทส่วนเกินทางการค้าจะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับระดับรายได้จากการเกษตร, อัตราการค้า (Term of trade) ระหว่างภาคเอกชนกับเมืองและความพึงพอใจในการบริโภคระหว่างสินค้าจากเมืองและชนบท การถ่ายเทส่วนเกินอีกรูปแบบหนึ่งเป็นการถ่ายเทส่วนเกินของภาคเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรม โดยการเก็บภาษี ค่าเช่าและดอกเบี้ย ซึ่งจะถ่ายเทมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับนโยบายการเก็บภาษีทางการเกษตร ระบบค่าเช่าที่ดินและขอบเขตความยากจนในชนบทที่แสดงออกมาในรูปของการเป็นหนี้ วิธีการดูดซับส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรมเริ่มต้นจากการเข้าไปทำลายเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองตามธรรมชาติ (Natural economy) ที่มุ่งผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนชาวนาเป็นหลักและมีการแลกเปลี่ยนผลผลิต รวมทั้งการดึงส่วนเกินด้วยการเข้าไปกีดกีดการผลิตซ้ำของเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองตามธรรมชาติ โดยกระบวนการในลักษณะนี้ดำเนินมาตั้งแต่ยุคอาณานิคม เป็นต้นมา โดยใช้วิธีการต่าง ๆ กัน เช่น การบังคับให้เสียภาษีเป็นเงินสด การขยายตัวของการใช้เงินตรา การส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อขาย เป็นต้น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวได้สร้างเงื่อนไขทางสังคมบางประการของความสัมพันธ์เชิงการค้า (Commodity relation) ทำให้เศรษฐกิจแบบธรรมชาติเปลี่ยนไปเป็นการผลิตสินค้ารายย่อย (Simple commodity production) ซึ่งเป็นรูปแบบการผลิตที่เกษตรกรยังคงผลิตสินค้าเพื่อยังชีพเป็นหลัก โดยอาศัยการเป็นเจ้าที่ดินขนาดเล็กและใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลัก (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 319)

ในส่วน of ชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก อดีตชุมชนแต่เดิม เน้นการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลัก มีประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว ใช้ควายในการทำนาและใช้ปุ๋ยอินทรีย์เป็นหลักแบบธรรมชาติ ทำให้ไม่ต้องมีการลงทุนอะไรมากนัก ปลูกข้าวปีละครึ่งส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนและแรงงานคน มีการปลูกพืชสวนครัว เช่น พริก แตง ฟักทอง และอื่น ๆ ชาวนามุสลิมก็เริ่มกู้ยืมเงินมาใช้ ส่วนหนึ่งลงทุนในการทำนา ที่เหลือได้นำไปใช้ในการอื่น อาทิ เช่น การเตรียมพันธ์ข้าวหากไม่ได้เก็บไว้เองก็จะไปขอกับเพื่อนบ้านหรือจากหมู่บ้านใกล้เคียง วิถีชีวิตของชาวนาดังกล่าวสะท้อนออกมาผ่านคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้ว่า

“รุ่นปู่ย่าทำนาไม่ต้องลงทุนอะไร ทำนาเสร็จก็เอาข้าวมากิน ไม่มีค้าขายเหมือนทุกวันนี้ ทำนาเอง เกี่ยวข้าวเอง กินเอง ไม่ต้องซื้อข้าวกิน ประหยัดอีกต่างหาก” (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

เห็นได้ว่า ในอดีตชาวนามุสลิมดำเนินชีวิตโดยใช้ระบบกสิกรรมแบบดั้งเดิมเพราะสภาพดินในพื้นที่กรุงเทพมหานคร มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติเพียงพอต่อการเจริญเติบโตของข้าว มีการใส่ปุ๋ยคอกเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินและชดเชยธาตุอาหารเพื่อเพิ่มผลผลิตพืช ขณะเดียวกันยังไม่มีการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชหรือสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพราะ ไม่พบปัญหาโรคและแมลง ชาวนามุสลิมจะได้รับการถ่ายทอดความรู้จากประสบการณ์ของบรรพบุรุษผู้ดูแลหลาน เป็นวิธีการแบบชาวนามุสลิมที่ดำเนินการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน หากเหลือก็ใช้แลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านและชุมชนเป็นหลัก

ภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมการล่มสลายของเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง สะท้อนให้เห็นผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“สมัยก่อนเงินไม่สำคัญ ก็จะใช้อะไรละ รุ่นปู่ย่า ทำนาก็ใช้ควาย ปุ๋ยก็ขี้วัว ขี้ควาย ดินก็ไม่ต้องระดมใส่ปุ๋ยเพราะปลูกแค่ปีละครั้ง ดินมันพื้นฟูทัน แต่ก็ได้ผลผลิตน้อยแค่พอกินพอขายบ้างนิดหน่อย” (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

วิถีชีวิตคนในอดีต มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย พอเพียง ไม่ได้ใช้เงินเป็นหลัก บรรพบุรุษของคนในพื้นที่ เน้นการปลูกพืชแบบเกษตรธรรมชาติ และพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ดังครอบครัวของนายประเสริฐ ภูเงินเป็นชาวนามุสลิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มาตั้งแต่รุ่นปู่กับย่า ในอดีตคุณปู่เป็นชาวนามุสลิมที่อาศัยทำนา ในบริเวณที่เราเรียกว่า คลองตัน มาก่อน ต่อมาเมื่อแต่งงานกับย่าที่เป็นมุสลิมในพื้นที่หนองจอก จึงมาตั้งรกราก ณ พื้นที่หนองจอกในปัจจุบัน พื้นที่บ้านในปัจจุบัน มีคอกวัวที่เคยใช้เลี้ยงควายมาก่อน รุ่นปู่และย่า ยังคงใช้ควายในการไถนา การทำนาในสมัยก่อน จึงไม่ต้องลงทุน เพราะใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก คนพื้นที่ในยุคนั้น นิยมมีบุตรหลานหลายคน เพื่อใช้เป็นแรงงานในการทำนา โดยครอบครัวของฝ่ายพ่อนั้น มีพี่น้องถึง 12 คน ซึ่งทั้ง 12 คนก็รับช่วง

ต่อการทำนาถึง 8 คน จากพี่น้องทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตาม จุดเปลี่ยนเกิดขึ้นในรุ่นดังกล่าว เพราะการพัฒนาที่เข้ามายังพื้นที่อันเป็นเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก โดยในรุ่นพ่อนั้น การเลี้ยงควายถูกลดความสำคัญลงจนสูญหายไปเป็นที่สุด ปัจจุบันหาควายสักตัวเดียวในพื้นที่ไม่พบอีกแล้ว สิ่งที่เข้ามาแทนที่คือ เครื่องจักรที่ชาวบ้านเรียกกันว่าควายเหล็ก มีทั้งเครื่องไถ เครื่องเกี่ยว เมื่อมีเครื่องจักรเข้ามาทุนแรงการใช้แรงงานคนและสัตว์ รวมไปถึงกิจกรรมการช่วยเหลือกันในชุมชนก็เริ่มลดหายไป ชาวนาแต่ละครัวเรือนแยกกันทำนา พี่น้อง 8 คน ต่างก็ลื้อมั่วลวดหนาม แยกกันทำนาเป็นครัวเรือน เมื่อต่างคนต่างแยกกันอยู่ ต่างก็ต้องลงทุนเพิ่มขึ้นในด้านเครื่องจักรในการทำนา รวมไปถึงสารเคมี เพื่อให้สามารถเพาะปลูกให้ได้ผลผลิตได้มากที่สุดด้วย

นอกจากภาพ การล่มสลายของระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองในกระบวนการผลิตข้าวแล้ว ยังมีรูปแบบการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองในด้านการอุปโภคและบริโภคในครัวเรือน โดยเฉพาะในกรณีของปัจจัยสี่ สิ่งจำเป็นในการใช้ชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่งในอดีตชาวนามุสลิมมีพื้นฐานและภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมานาน และเคยผลิตสิ่งของเครื่องใช้เองได้โดยไม่ต้องซื้อ

1.1 ที่อยู่อาศัย ในอดีตบ้านดั้งเดิมของชาวนามุสลิมจะมีลักษณะเป็นบ้านไม้ทำมาจากไม้มะม่วง ไม้แดง และไม้ยาง เป็นลักษณะของบ้านใต้ถุนสูงอันเนื่องมาจากความนิยมในอดีตที่นิยมปลูกบ้านติดกับคลอง ไม้ที่ใช้ในการปลูกบ้านเป็นไม้ยืนต้นที่ปลูกเองในที่นา แต่ถึงแม้ว่าชาวนาสร้างบ้านเองโดยไม่มีพื้นฐานทางด้านสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม แต่อาคารบ้านเรือนมีความแข็งแรง คงทน หลายหลัง โครงสร้างหลัก ยังคงอยู่มาถึงปัจจุบัน เพียงแต่มีการต่อเติมเสริมจากเดิมมากขึ้น

ตัวอย่างของกรณีศึกษาชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก เช่น กรณีของ กุสุมะ อนัน ที่อาศัยอยู่ในบ้านที่มีอายุมากกว่า 70 ปี ปลูกสร้างมาตั้งแต่รุ่นคุณตา ในอดีตบ้านหลังดังกล่าว ใช้แรงงานของครัวเรือนในการก่อสร้าง โดยไม่จำเป็นต้องใช้เงินเพื่อจ้างผู้รับเหมาในการก่อสร้างบ้าน ในขณะที่เดียวกันตัวบ้านดั้งเดิม ทำจากไม้ที่ชาวนามุสลิมปลูกในที่นาของตนเอง อาทิเช่น ไม้ มะค่า ไม้แดง ไม้มะม่วง อย่างไรก็ตาม ต่อมาบ้านเดิมได้มีการตัดแปลงต่อเติมขึ้น ในรุ่นลูกหลาน การปลูกสร้างบ้านรวมทั้งการต่อเติมบ้านเดิม นิยมจ้างผู้รับเหมาก่อสร้าง และนิยมต่อเติมบ้านไม้ด้วยปูนมากกว่าการใช้ไม้ เนื่องจากมีความมั่นคงถาวรมากกว่า สะท้อนให้เห็นผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ตัวบ้าน มีอายุเกือบ 70 ปีแล้ว ก็(ตา)สร้างเอง ไม้ก็ใช้ไม้ในสวน พอมารุ่นเยาะ(พ่อ) ต่อเติมเพิ่ม ชั้นล่างใต้ถุนก็ก่อปูนกลายเป็นห้อง แต่ใช้ปูนเลยเป็นลักษณะบ้านครึ่งไม้ครึ่งปูน แต่ก่อนสร้างบ้านกันเอง บ้านใครบ้านมันไม่มีใครจ้างคนอื่นสร้างหรือ แต่ปัจจุบันบ้านปูนกันหมด จ้างผู้รับเหมาทำเองไม่เป็น” (กุสุมะ อนัน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ภาพที่ 5-1 ลักษณะของบ้านไม้ในพื้นที่เขตคลองสามวา ที่มีลักษณะครึ่งไม้ครึ่งปูนส่วนชั้นบน มีอายุกว่า 70 ปี แต่มีการต่อเติมเป็นปูนด้านล่าง

กาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ปัจจุบันในการสร้างอาคารบ้านเรือน ชาวนามุสลิมในพื้นที่ จำเป็นที่จะต้องเสียเงินเพื่อจ้างช่างมารับเหมา วิธีชีวิตการพึ่งพาตนเองสูญหาย การปลูกสร้างบ้านเรือนแบบใหม่ในปัจจุบันก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน เนื่องจากชาวนามุสลิมจำเป็นต้องกู้เงินมาใช้

1.2 อาหาร เป็นสิ่งที่ทำง่ายสะดวกและมีราคาไม่แพง แต่อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตของชาวนามุสลิมปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการทำอาหารรับประทานเองภายในครัวเรือนก็ลดน้อยลง ชาวนามุสลิมในพื้นที่นิยมไปตลาดเพื่อซื้ออาหารตามสั่ง หรือซื้อกับข้าวจากร้านค้าในตลาด สิ่งดังกล่าวแม้ว่าไม่ได้กระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่มากนัก อันเนื่องมาจากอาหารเป็นสินค้าราคาถูก แต่เมื่อซื้ออาหารนอกบ้านรับประทานทุกวัน รวมกันในแต่ละเดือนก็ถือว่ามีราคาแพงกว่าทำอาหารเอง

ปัจจุบัน หนองจอกเป็นศูนย์รวมของร้านอิสลามจำนวนมาก อันเกิดจากการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวนามุสลิมในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มชาวนามุสลิม ที่ออกมาประกอบอาชีพเสริมจากการเปิดร้านอาหาร อันเนื่องมาจากการตัดถนนผ่านเข้าไปในพื้นที่ และที่ท้ายคันนา กลายมาเป็นสถานที่ ที่มีทำเลดี เหมาะแก่การค้าขาย (กุศุมะ อนัน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

1.3 เครื่องนุ่งห่ม ชาวมุสลิมในพื้นที่ มีรากเหง้าดั้งเดิมมาจากทางภาคใต้ของประเทศไทยและตอนเหนือของประเทศมาเลเซีย ผู้ชายชาวอิสลามนิยมนุ่งผ้าโสร่ง อันเป็นคำทับศัพท์มาจาก

ภาษามลายูที่มาจากคำว่า ชารุง มีความสะดวกสวมใส่ง่าย โดยเฉพาะในการใส่เพื่อไปประกอบ พิธีกรรมทางศาสนาที่มัสยิด คล้ายผ้าขาวม้าแต่จะนุ่งยาวถึงตาตุ่ม อันเนื่องมาจากว่า ในการละหมาด นั้น ผู้ชายจำเป็นต้องปิดของสงวนสำหรับผู้ชายคือคลุมยาวปิดจนเลยเข่า ผ้าโสร่งในอดีตนั้นเป็น เสมีนเครื่องแต่งกายที่ชาวมุสลิมใส่กันเป็นประจำ และสามารถทอได้เองในทุกครัวเรือน ใน ปัจจุบันนิยมสั่งซื้อผ้าโสร่งมาจากสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีร้านค้าจำหน่ายในพื้นที่ที่เป็น ตัวแทนในการนำเข้า ในครอบครัวของชาวบ้านในสมัยก่อน แม้แต่ในครอบครัวของตนเอง รูปแบบ การพึ่งตนเองในหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่เคยเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน สะท้อนผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“สมัยก่อนก็ทอผ้าใช้กันเองทุกบ้าน โดยเฉพาะผ้าโสร่ง แต่มันนานมากนะ 70-80 ปี มาแล้วมั้ง ลันก็ไม่ทันเหมือนกัน แต่ปัจจุบันจะซื้อสำเร็จรูปสั่งมาจากทางภาคใต้ มีขายเยอะราคา ไม่แพง” (กุสุมะ อนัน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ปัจจุบันมีร้านที่ขายผ้าโสร่ง ผ้าอิญาบ (สำหรับผู้หญิง) ทั่วไปตามร้านค้าต่าง ๆ ในเขต หนองจอก มีราคาถูก ผืนละ 90-200 บาท ตามแต่ลายและเนื้อผ้า ชาวบ้านเลิกทอผ้าใส่เองมาเกือบ 70 ปีแล้ว นิยมสั่งผ้าประเภทต่าง ๆ มาจากสามจังหวัดภาคใต้ ซึ่งเป็นตลาดขายส่งที่มีราคาถูก

1.4 ยารักษาโรค พัฒนาการในด้านสาธารณสุข สุขภาพและอนามัยของในพื้นที่ แพทย์แผนปัจจุบันมีความนิยมมากที่สุด แต่ในอดีตชาวมุสลิมในพื้นที่ นิยมที่จะดูแลตนเองเมื่อ เจ็บป่วย และรักษาเบื้องต้นจากยาสมุนไพร ที่ขึ้นทั่วไปในที่นา ตัวอย่างของ กรณีศึกษา ชาวนา มุสลิมสูงวัย คือ สงวน ยูซุป มีอายุมากกว่า 80 ปี เป็นคนพื้นที่ดั้งเดิม พบเห็นความเปลี่ยนแปลงใน ชุมชนมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่ในวัยเด็กที่หนองจอกมีแต่พื้นที่ป่า และที่นาสลับกัน ในอดีต การ เดินทางไปพบแพทย์ต้องเดินทางนาน ชาวบ้านในยุคสมัยก่อน นิยมรักษาเองด้วยสมุนไพร แม้แต่ การคลอดบุตรก็นิยม หมอตำแย มากกว่าการแพทย์สมัยใหม่ ภาพของปรากฏการณ์ดังกล่าว สะท้อน ผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“มีลูก 12 คน ลันคลอดหมอตำแยทั้งหมด ไม่เคยไปคลอดโรงพยาบาลเลย แต่ตายตอน คลอดไป 3 คน” (สงวน ยูซุป, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ในอดีตโรงพยาบาล และการแพทย์แผน สมัยใหม่ยังเข้าไม่ถึง โรงพยาบาลอยู่ไกลมากถึงในเขตมีนบุรี ชาวมุสลิมไม่สามารถเดินทางมา รักษาตัวยังโรงพยาบาลได้ การพึ่งพาตัวเองจากหมอพื้นบ้านจึงมีความสำคัญมากที่สุด อย่างไรก็ตาม ในสมัยก่อนอัตราการเสียชีวิตก็สูงกว่าในปัจจุบันด้วยเช่นกัน

2. การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตแบบการผลิตเพื่อการบริโภคมาอยู่ภายใต้ระบบตลาด

การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถี ชีวิตของชาวนา จากการผลิตเพื่อบริโภคมาอยู่ภายใต้ระบบตลาด เกิดการดึงส่วนเกินจากภาค

การเกษตร ในการขยายตัวของระบบทุนนิยมลงสู่ชุมชน จนกระทั่งส่งผลต่อการสร้างความสัมพันธ์เชิงสินค้าในชุมชนท้องถิ่น อันได้แก่ การผลิตเพื่อตลาดและการจับจ่ายสินค้าจากตลาดมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจเงินตราแพร่หลาย สุดท้ายแล้ววิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนภายใต้ระบบตลาดและระบบทุนนิยมที่วิถีชีวิตต้องขึ้นอยู่กับทำให้ความสำคัญของวัตถุ ได้ลดความสำคัญของเครือญาติลง (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 69)

ตัวอย่างของครอบครัวที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตเพื่อการบริโภคมาอยู่ภายใต้ระบบตลาด คือ ครอบครัวของ ประเสริฐ ภูเงิน ที่เคยสัมผัสบรรยากาศการช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกันภายในชุมชนในช่วงวัยเด็ก และได้พบเห็นการเปลี่ยนแปลงระหว่างความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่เอาไว้ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“การลงแรงทำนาแบบแต่ก่อนไม่มีแล้ว ต่อให้เป็นญาติพี่น้อง คุณกันเรื่องเงินมาเป็นอันดับหนึ่ง” (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

จากสภาพการณ์ในพื้นที่สะท้อนให้เห็นว่า ระบบทุนนิยมได้ทำให้ความเป็นเครือญาติครอบครัว ที่เคยช่วยเหลือกันได้สูญหายไป เห็นชัดเจนในรุ่นพ่อแม่ของ ประเสริฐ ภูเงิน ที่ทยอยขายที่นาไปจนหมด จนกระทั่งเมื่อถึงรุ่นลูกที่เติบโตขึ้นมา แทบไม่เหลือที่นาเป็นของตัวเองแล้วแม้แต่บ้านที่อยู่อาศัย เงินที่ได้จากการขายที่นา ก็นำไปประกอบพิธีฮัจญ์บ้าง บริจาคบ้าง และในส่วนของความเป็นวัตถุนิยมก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวนามุสลิมเกิดหนี้ เพราะเงินที่ได้ไม่ได้นำมาต่อยอดเป็นทุนเพื่อการทำเกษตร แต่หมดไปกับของสิ้นเปลือง ทั้งการสร้างบ้าน ออกรถยนต์ และซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยมากกว่าของจำเป็น สื่อให้เห็นว่าภายใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยม ยังทำให้เกิดความแพร่หลายของลัทธิบริโภคนิยม เกิดรูปแบบการบริโภคของชุมชนในอดีต ได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นการบริโภคแบบใหม่ภายใต้ความเชื่อของลัทธิบริโภคนิยม ลัทธิบริโภคนิยมได้เข้ามาสู่ชุมชนหลายรอบในประวัติศาสตร์ของชุมชน ในกรุงเทพฯและปริมณฑล เช่น ยุคภายหลังการหลังสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398 หรือยุคการเข้ามาของไฟฟ้า แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันการเข้ามาของไฟฟ้ามีผลต่อการบริโภคในรูปแบบใหม่ของชาวบ้านอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนความเชื่อในการบริโภคผ่านการซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยุและโทรทัศน์ ความเชื่อในการบริโภคแบบใหม่ในปัจจุบันของชุมชน ตั้งอยู่ในรูปของการกินและการใช้สินค้าสมัยใหม่ทั้งในแง่ของใช้เพื่อยังชีพและการใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ ความเชื่อในลัทธิบริโภคนิยมที่แพร่หลายในชุมชนปัจจุบัน

นอกจากประเสริฐ ภูเงิน แล้ว ยังพบตัวอย่างของครอบครัวที่ต้องพึ่งระบบตลาด อย่างกรณีของ วิภา เก่งการปลูก เกษตรกรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มาตั้งแต่วัยเด็กผ่านมากกว่า 50 ปี ในอดีตนั้นเงินไม่ได้มีความสำคัญกับวิถีชีวิตของชาวนามุสลิมในพื้นที่ เพราะการอุปโภคและบริโภคใน

ครัวเรือน ล้วนใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ อันเป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีมูลค่าและทุกคนเข้าถึงได้ สะท้อนผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“แต่ก่อนไม่มีอะไรต้องใช้เงินเลย เงินมันไม่สำคัญ จุดตะเกียง น้ำทำก็สะอาด มีน้ำบาดาล น้ำคลองนี่ก็กินได้ ทุกวันนี้เป็นยังไงละ ไอ้ที่เคยฟรี ก็ใช้เงินแลกทั้งนั้น” (วิภา เก่งการปลูก, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2561)

ต้นทุนที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งในชีวิตประจำวันและต้นทุนในการทำเกษตรที่เปลี่ยนแปลงไป ต้นทุนการทำนาของชาวนามุสลิมในพื้นที่หนึ่งครอบครัว พบว่าในหนึ่งครัวเรือนต้องประสบกับปัญหาหนี้สินอันเกิดจากการลงทุนทำนา โดยใช้นวัตกรรมเทคโนโลยีที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนาของชาวนามุสลิม ได้ทำให้ชาวนามุสลิมในพื้นที่ต้องประสบกับสถานะหนี้สิน การลงทุนที่สูงทำให้ต้นทุนการผลิตข้าวสูงขึ้นมาก สะท้อนให้เห็นจากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5-1 ต้นทุนการทำนาเคมีของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

ลำดับ	รายการ	ต้นทุน
1	น้ำเข้านา	500 บาท
2	ค่าจ้างรถไถนา	2,500 บาท
3	ทำเทือกและหว่าน	3,500 บาท
4	น้ำหมักชีวภาพ	1,000 บาท
5	เมล็ดพันธุ์	4,800 บาท
6	ยากุมหญ้า (เคมี)	800 บาท
7	เชื้อราเมตาไรเซียม – บิวเวอเรีย	300 บาท
8	ค่านีดยา	600 บาท
9	น้ำเข้านา (น้ำมัน)	500 บาท
10	ใส่ปุ๋ยครั้งที่ 1	2400 บาท
11	ค่าหว่านปุ๋ยครั้งที่ 1	600 บาท
12	เชื้อราเมตาไรเซียม – บิวเวอเรีย	300 บาท
13	ฮอร์โมนไข่	50 บาท
14	ค่านีด	600 บาท

ตารางที่ 5-1 (ต่อ)

ลำดับ	รายการ	ต้นทุน
15	เชื้อราเมตาไรเซียม – บิวเวอเรีย	300 บาท
	ฮอร์โมนไข่	50 บาท
16	ค่านีด	600 บาท
17	ค่าเกี่ยว	4,500 บาท
18	ค่าขนส่ง	1,500 บาท
19	ค่าเช่านา	8,000 บาท
20	ค่าแรงตัวเอง	24,000 บาท
	รวมต้นทุน	59,900 บาท
	ผลผลิต	10
	ราคาขาย	13,000 บาท
	รวมราคาขาย	130,000 บาท
		70,100 บาท

จากตารางที่ 5-1 ข้อมูลพบว่า ในการทำนาแต่ละครั้ง ซึ่งต้องใช้ระยะเวลานาน ได้กำไรเพียง 70,100 บาท ในช่วงที่ราคาข้าวเป็นปกติ ต้นทุนการทำนา มาจากการจ้างเครื่องจักร และการใช้สารเคมีจำนวนมาก ดังนั้นสุดท้ายแล้วเมื่อชาวบ้านขายข้าวไม่ได้กำไรที่เพียงพอกับความเหนื่อยยาก ทำให้สุดท้ายต้องกลับเข้าสู่วงจรการขาดทุนและขายที่นำไปกับนายทุน ทั้งที่ในอดีตการทำเกษตรไม่จำเป็นต้องลงทุนสิ่งใดเลย

เห็นได้จากกรณีของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก พบว่า กลไกตลาดภายใต้ระบบทุนนิยมส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตข้าวของชาวนามุสลิมจากการผลิตเพื่อการบริโภคมาเป็นการผลิตเพื่อขาย โดยในระยะแรกนั้นชาวนาจะขายผลผลิตบางส่วนทันทีหลังการเก็บเกี่ยวเพื่อนำมาชำระค่าปุ๋ยและค่าใช้จ่ายในการปลูกข้าว ส่วนผลผลิตที่เหลือจะเก็บไว้และทยอยขายเมื่อมีความจำเป็นต้องใช้เงินหรือเมื่อราคาข้าวสูงขึ้น การพัฒนาตามกลไกตลาดของชาวนามุสลิมในปัจจุบันส่งผลให้ในปัจจุบันชุมชนเริ่มเข้าสู่การแข่งขันในกลไกการตลาดภายใต้ระบบทุนนิยมที่เน้นการผลิต ทำให้ชาวนามุสลิมใช้ปุ๋ยเคมีร่วมกับการปลูกข้าวทำนา เพื่อให้ปลูกได้หลายครั้งนำมาซึ่งกำไรและรายได้เพื่อใช้ในการจุนเจือครอบครัว ทำให้การเกษตรแบบดั้งเดิมเริ่มหายไป ส่งผลกระทบต่อชาวนามุสลิมเนื่องจากปุ๋ยเคมีที่ใช้ในการทำนามี

ราคาสูงจึงได้รับกำไรน้อยลง และอิทธิพลจากการแข่งขันทางการตลาดทำให้ราคาข้าวตกต่ำลงอย่างต่อเนื่อง บางปีขาดทุนจากการลงทุนทำนา ผลสุดท้ายต้องขายที่นาและที่อยู่อาศัยให้นายทุนและเช่าที่นา รวมถึงที่อยู่ของคนเพื่อทำนาหาเลี้ยงชีพจนเกือบครบถ้วน เมื่อไม่มีที่ดินทำกินและอยู่อาศัยที่เคยเป็นของตนต้องเช่าจากนายทุน จึงเป็นแรงผลักดันทำให้ต้องปรับตัวด้วยการลดสารเคมีเพื่อความอยู่รอดในสังคมทุนนิยม

3. การเช่าที่ดินและระบบสินเชื่อ

ชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกมีวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจที่ไม่มั่นคง จากการที่ยังมีรายได้ต่ำ ที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกที่อยู่นอกเหนือการควบคุมคือระบบตลาดและภาวะเศรษฐกิจโลก ที่ส่งผลกระทบต่อราคาข้าวและผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ภาวะที่ดินหลุดมือครั้งใหญ่เกิดขึ้นในยุคฟองสบู่ จากการกว้านซื้อที่ดินของชาวบ้านในชุมชน และส่งผลให้ชาวนามุสลิมเปลี่ยนแปลงสภาพจากการที่เป็นเจ้าของที่ดินกลายมาเป็นผู้เช่า

จากตัวอย่างของ ครอบครัว ประเสริฐ สุขถาวร ชาวนามุสลิมในพื้นที่ พบว่า กระบวนการเช่าที่ดินนำไปสู่ระบบสินเชื่อ ที่ทำให้เกิดหนี้สินของชาวนามุสลิมในพื้นที่ สิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ตั้งแต่อดีต เกิดขึ้นในรุ่นพ่อแม่ ที่จากเดิม ในรุ่นปู่ย่า มีที่นาของครอบครัวอยู่ถึง 72 ไร่ ซึ่งเป็นที่นาผืนใหญ่ ที่สามารถทำนาได้ผลผลิตจำนวนมาก และเป็นที่นาที่ตกทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษที่เคยบุกเบิกหักร้างกลางพงมาเก่าก่อน ปรากฏว่าเมื่อที่ดินตกทอดสู่รุ่นพ่อของ ประเสริฐ สุขถาวร ระบบทุนนิยมที่เข้ามา ทำให้ที่นาถูกแบ่งแยกออกเป็นผืนน้อยไม่ได้รวมกันในครัวเรือนดังแต่ก่อน การแบ่งแยกและความเป็นปัจเจก สุดท้ายก็นำไปสู่ต้นทุนการทำนาที่สูงขึ้น จนต้องขายที่นาในที่สุด

จากที่กล่าวมาทำให้ผลจากการเช่าที่ดินของชาวนามุสลิมต้องนำมาคิดเป็นค่าใช้จ่าย ส่งผลให้ต้นทุนในทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น ชาวนาต้องทำงานหนัก ซึ่งเป็นผลกระทบที่ได้รับมาจากระบบทุนนิยมและการแลกเปลี่ยนในกลไกตลาดที่ไม่เป็นธรรม เพราะความเจริญทางเศรษฐกิจไม่ได้กระจายไปอย่างเท่าเทียมกัน ชาวนามุสลิมไม่ได้รับประโยชน์เหมือนภาคการผลิตอื่น นอกจากนี้การเน้นการปลูกข้าวเพื่อการค้า ต้องมีการนำเครื่องจักรมาใช้เป็นแรงงานหลักในการผลิต เนื่องจากการประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตร ผู้คนต่างหันตัวเองไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากได้รับผลตอบแทนที่มากกว่า มีการใช้ปุ๋ยเคมีในการทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิต และการใช้ยาฆ่าแมลงในการปราบศัตรูพืชเต็มรูปแบบ

หรือในอีกตัวอย่างที่พบ คือ ครอบครัวของ สมพงษ์ จีลี ชาวนามุสลิมในพื้นที่ ที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทำนาของชาวนาที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองและมีค่าใช้จ่ายในการจ่ายค่าเช่าที่ดินต่อปีกว่า 30 ไร่ ปีละ เกือบ 30,000 บาท จากค่าเช่าที่นารายปีข้างต้น ทำให้ สมพงษ์ จีลี ต้อง

ประสบปัญหาการขาดทุนบ่อยครั้ง จนกระทั่งต้องตกอยู่ในวังวนของการกู้หนี้สินนอกระบบและนำไปสู่ วงจรการเป็นหนี้ซ้ำซ้อนอย่างในปัจจุบัน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ผู้เจ้าหนี้มาปิดเจ้าหนี้ บางปีทำนาได้กำไรแต่หนี้เก่าก็ยังไม่หมด” (สมพงษ์ จีดี, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2562)

ระบบการพัฒนาในรูปแบบของกลไกการตลาดที่ได้รับอิทธิพลจากระบบทุนนิยมโลก ได้ก่อให้เกิดความไม่สมบูรณ์ ทำให้เกิดการกดขี่ส่วนเกินด้านการผลิตจากเกษตรกรชาวนามุสลิม กล่าวคือการผนวกเอาระบบเศรษฐกิจธรรมชาติเข้าสู่วงจรของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระดับชาติ ทำให้เกิดการถ่ายเทส่วนเกินในรูปแบบของกำไรทางการค้า จากการคราดาคินค้าทางการเกษตร ให้ต่ำกว่าที่ควรเป็น ในขณะที่เดียวกันชาวนามีความจำเป็นต้องซื้อสินค้าอุตสาหกรรมจากเมืองที่เป็นสินค้าบริโภค และสินค้าที่เป็นต้นทุนในการผลิตที่มีราคาสูงกว่าผลผลิตทางการเกษตร ทำให้ผลที่ตามมาของการเข้าสู่กลไกตลาดดังกล่าวนี้ เป็นไปในรูปแบบของการสูญเสียที่ดิน และการเป็นหนี้จากการประกอบอาชีพทำนาที่เข้าสู่กลไกตลาด

การพัฒนาในระบบกลไกตลาดที่มาจากอิทธิพลของระบบทุนนิยมนี้ทำให้ชาวนามุสลิมไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากความซับซ้อนของระบบพัฒนา ที่ทำให้ชาวนาไม่สามารถสร้างศักยภาพในการสะสมทุนได้ ชาวนาตกอยู่ในสภาวะการขาดทุนซ้ำซากนำไปสู่สภาวะหนี้สิน และทำให้ต้องขายที่ดินให้กับนายทุนในที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ชุมชนมีความจำเป็นจะต้องแสวงหาทางเลือกใหม่ในการปรับตัวให้สามารถอยู่รอดในระบบทุนนิยมได้

สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น

ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ของชุมชนมุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก ก่อให้เกิดสถานการณ์ “การแตกตัวทางสังคม (Social differentiation)” กระทั่งเกิดการแบ่งแยกชาวนาเป็นช่วงชั้นต่าง ๆ (Social stratification) ปัจจุบัน สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น ได้ก่อให้เกิดการแบ่งแยกของชาวนาออกเป็นสองกลุ่ม คือชาวนาที่ยังสามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ และชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ซึ่งชาวนากลุ่มแรกนั้นถูกบีบบังคับอย่างต่อเนื่อง อันเกิดจากการรูดคืบของกลุ่มทุนนิยม ทำให้ที่นาที่เหลือเอาไว้สำหรับใช้เป็นปัจจัยการผลิต มีพื้นที่ลดลง สองคือกลุ่มชาวนาที่ไม่สามารถรักษาที่นาเอาไว้ได้เลย ได้ผันตัวเองจากการทำนา ไปขายแรงงาน เนื่องจากในพื้นที่ดังกล่าว มีนิคมอุตสาหกรรม และแหล่งหางานของแรงงาน ทำให้คนในชุมชน มีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ ขาดปฏิสัมพันธ์ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในอดีต ผลของสถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น ก่อให้เกิดชาวนาใน 2 รูปแบบ ดังต่อไปนี้

1. ชาวานาที่สามารถรักษากรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของตนเองเอาไว้

ชาวานาที่สามารถรักษากรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของตนเองเอาไว้ได้ เป็นชาวานาที่มีฐานะปานกลาง ยังคงมีที่นาเป็นของตนเองอาจจะไม่มากนัก แต่ชาวานากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีทุนทางเศรษฐกิจ อาทิเช่น ที่นา เครื่องจักร เงินทุน ทำให้มีโอกาสทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าชาวานากลุ่มที่ไม่สามารถรักษากรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของตนเองเอาไว้ได้

ตัวอย่างของครอบครัวชาวานาที่สามารถรักษาที่ดินเอาไว้ได้ อาทิเช่น ครอบครัวของ วิเชียร สูดสาคร เป็นหนึ่งในชาวานามุสลิมที่อยู่ในกลุ่มชาวานาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ชาวานากลุ่มนี้ยังคงทำนาอยู่ อันเนื่องมาจากยังมีปัจจัยการผลิตหลงเหลืออยู่ และเป็นหนึ่งในไม่กี่ครอบครัว ที่สามารถเก็บรักษาที่ดินเอาไว้ได้ แต่ที่ดินดังกล่าวก็เหลือน้อยเต็มที ในอดีตครอบครัว วิเชียร สูดสาคร เคยมีที่นาจำนวนมาก ลักษณะเดียวกันกับสถานการณ์ครอบครัวที่นาของ ประเสริฐ สุขถาวร ที่เคยมีที่นาอยู่กว่า 82 ไร่ แต่ปัจจุบันที่นาที่ตกทอดจนเหลือมาเป็นมรดกแก่ครอบครัว หลังจากขายให้กับนายทุน เหลืออยู่เพียง 4 ไร่เท่านั้น โดย แบ่งเป็นพื้นที่สำหรับปลูกสร้างที่อยู่อาศัย และที่นาที่เหลือยังมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว จึงทำให้ไม่เพียงพอต่อการทำนา แต่อย่างไรก็ตามชาวานากลุ่มนี้ได้เช่าที่นาเพิ่มเติมจากนายทุน อันเป็นกรรมสิทธิ์ของเด็กเสงหยูเพื่อทำนาเพิ่มเติมจากที่นาของตนเอง รวมแล้วกว่า 32 ไร่ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ครอบครัวชาวานายังสามารถทำนาในพื้นที่อยู่ได้ ถึงแม้จะเป็นการทำนาบนความไม่แน่นอน เพราะมีสัญญาปีต่อปี ค่าเช่าที่ ที่จ่ายให้กับนายทุนต่อปี ในปัจจุบันปีละเพียง 3,000 บาทต่อไร่ ซึ่งไม่มากพอเมื่อเทียบกับผลกำไรที่ได้จากการลงทุนด้านอื่น ส่งผลให้มีชาวานาที่นายทุนไม่ต่อสัญญาจำนวนมาก

นอกจาก วิเชียร สูดสาครแล้ว ยังมีตัวอย่างชาวานาอย่าง สุภาพร จตุนาม เป็นชาวานามุสลิมที่จัดอยู่ในกลุ่มของชาวานาที่ยังรักษาที่นาเอาไว้ได้ ครอบครัวจตุนาม ไม่ใช่ ครอบครัวชาวานามุสลิมดั้งเดิมในพื้นที่หนองจอก แต่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากจังหวัดชลบุรี โดยมาซื้อที่นาจากชาวานามุสลิมดั้งเดิมในพื้นที่ ในสมัยก่อนเมื่อครั้งที่นายังมีราคาไม่สูงมาก ย้อนหลังไปเมื่อ 30 ปีก่อน ราคาในขณะนั้น ตกเพียงไร่ละ 50,000 บาท โดยซื้อที่นามาเพื่อทำนาเกือบ 54 ไร่ กับอีกสองงาน อดีตเคยทำนาอยู่ในเขตจังหวัดชลบุรี แต่เนื่องจากปัญหาส่วนตัวจึงอพยพครอบครัวมาอยู่ที่หนองจอก เนื่องจากเป็นชุมชนมุสลิมและมีญาติพี่น้องอาศัยอยู่ สุภาพร จตุนาม ย้ายมาอาศัยอยู่ที่หนองจอก เมื่อ 30 ปีก่อน พร้อมพ่อและแม่ ตั้งแต่อายุ 25 ปี เมื่อมาอาศัยอยู่หนองจอก ก็ทำนามาตลอด และแต่งงานกับสามีที่เป็นคนพื้นที่ อย่างไรก็ตามเมื่อผ่านมา 30 ปี สุภาพร จตุนาม ประสบปัญหาจากการทำนามาโดยตลอด ที่นาจาก 54 ไร่เศษ ในสมัยเริ่มตั้งรกรากนั้น ถูกทยอยขายจนปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 14

ไร่ และถึงแม้จะจัดอยู่ในกลุ่มผู้ที่มีที่นามากในพื้นที่ เนื่องจากในปัจจุบัน หากรอบครัวชาวนามุสลิม ที่มีที่นาเป็นของตนเองเกิน 10 ไร่ ได้น้อยคนเต็มที สะท้อนผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ที่นาตอนนี้ถึงมีอยู่ แต่ใครมาซื้อ ก็พร้อมขาย บอกผ่านนายหน้าไปแล้ว เราไม่ไหวนะแก่ แล้วทำนาก็ขาดทุนตลอด” (สุภาพร จตุนาม, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

2. ชาวนาที่สูญเสียปัจจัยการผลิต

ชาวนาประเภทนี้คือกลุ่มชาวนาที่ไม่มีที่ดินเหลืออยู่เลย และมีจำนวนที่มากกว่าชาวนากลุ่มแรก อันเนื่องมาจากการขายที่ดินจนหมดไปในรุ่นบรรพบุรุษ ชาวนากลุ่มนี้มีความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนตนเองไปเป็น ชาวนารับจ้าง บ้านที่พักอาศัยอยู่แม้เป็นบ้านของครอบครัวที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนาน แต่เมื่อกรรมสิทธิ์ในที่ดินเปลี่ยนไปอยู่ในมือของนายทุน บ้านที่ตนอาศัยอยู่ก็ต้องจ่ายค่าเช่าด้วย กลายเป็นเช่าบ้านเดิมของตนเองอยู่ไปโดยปริยาย

ตัวอย่างของชาวนาที่สูญเสียปัจจัยการผลิต อาทิ เช่น อาอีชะ สุขใจ ปัจจุบันไม่เหลือที่นาไว้เลย แม้แต่ที่นาที่เอาไว้ใช้ปลูกที่พักอาศัย อันเป็นพื้นที่บ้านที่มีขนาดเล็กเพียง 150 ตารางวา ซึ่งเป็นที่ดิน ที่ครอบครัว อาอีชะ สุขใจ เช่าที่นามาจากนายทุนซึ่งสัญญาเช่าจะหมดภายในปี 2564 และยังไม่มีแผนสำหรับการหาที่อาศัยแห่งใหม่ภายหลังจากหมดสัญญาเช่าในอีก 2 ปี

สถานการณ์ปัจจุบันของครอบครัว อาอีชะ สุขใจและสามีที่มีบุตรสาวสองคน ภายในบ้านประกอบด้วย พ่อกับแม่ของอาอีชะ สุขใจ ที่เป็นผู้ที่ขายที่ดินผืนนี้ไปเมื่อ 20 ปีที่แล้ว เมื่อนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่ดิน โดยให้เหตุผลกับชาวนาในพื้นที่ว่า หากขายที่นาผืนดังกล่าวให้กับนายทุนแล้ว ครอบครัวชาวนายังสามารถเช่าที่นาดังกล่าวอยู่ต่อไปได้ โดยเสียค่าเช่าที่นาเพียงปีละ 2,000 บาท ซึ่งมีราคาถูกมากแต่ปัจจุบันพื้นที่ดินที่เป็นสถานที่ปลูกบ้าน ในปัจจุบันนายทุนเอาคืนไปแล้วส่วนหนึ่ง โดยมีการถมที่นาและเตรียมนำที่ดินดังกล่าวปลูกสร้างเป็นโครงการบ้านจัดสรร โดยพื้นที่ด้านหน้าเริ่มมีการก่อสร้างทางเข้าของอาคารบ้านจัดสรรเพิ่มเติมแล้ว ทำให้สภาพความเป็นอยู่เกิดความไม่แน่นอนและขาดความมั่นคง เนื่องจากทางครอบครัวยังไม่มีการหาที่อยู่อาศัยใหม่ หลังปี 2564 เมื่อนายทุน ไม่ต่อสัญญาและครอบครัวอาจจะต้องย้ายออกภายในระยะเวลาเพียงปีเดียว

ภาพที่ 5-2 หมู่บ้านจัดสรรในพื้นที่

ที่มา: ภาพจากการสำรวจชุมชนวันที่ 13 พฤศจิกายน 2561

นอกจากตัวอย่างครอบครัวที่ไม่สามารถรักษาที่ดิน อย่างกรณีของ อาอิชะ สุขใจ แล้ว กรณีเดียวกันยังเกิดขึ้นในครอบครัว ของ ประสิทธิ์ มะหะหมัด ต้องเช่าที่นาจากนายทุนเพื่อทำนา ในขณะที่ต้นทุนในกระบวนการทำนาที่สูง ทั้งการใช้สารเคมี และเครื่องจักร ชาวนากลุ่มนี้ที่มีฐานะยากจนอยู่แล้ว ต้องจ่ายค่าเช่าให้นายทุนหรือจากชาวนามุสลิมฐานะปานกลางในราคาที่แพง ส่งผลให้ชาวนากลุ่มดังกล่าวยากจนซ้ำซากและขาดทุนสูง ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ค่าจ้างก็แพง ขนาดญาติกันนะ รุ่นพ่อแม่เคยช่วยเหลือกัน พอมาลูกหลานนี้ คิดค่าจ้างเป็นเท่าตัว แต่เราก็ต้องจ้างนะ เนื่องจากเราไม่มีเครื่องไม้เครื่องมือเหมือนพวกเขา” (ประสิทธิ์ มะหะหมัด, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

จากคำสัมภาษณ์สะท้อนภาพการแตกตัวทางชนชั้นได้ชัดเจน โดยชาวนาที่ถูกแบ่งออกเป็นสองกลุ่มนั้น ประกอบด้วย ชาวนาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ชาวนากลุ่มนี้เป็นชาวนาที่มีที่ดิน มีปัจจัยการผลิตที่เพียงพอ ทั้งเครื่องจักร และเงินทุน กับชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ที่แม้ว่าทั้งสองกลุ่มจะเป็นเครือญาติกันหรือเป็นคนในชุมชนที่รู้จักกันกันดี เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในอดีต แต่สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้นในปัจจุบัน ได้ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างกลายเป็นการใช้เงินทองไปหมด ส่วนใหญ่แล้วชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ต้องพึ่งพาและจ้างชาวนากลุ่มที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น จนในท้ายที่สุด ชาวนากลุ่มหลังนี้จะไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ และต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตไปในที่สุด

ภายใต้บริบททางสังคมเช่นนี้ ส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็ง ความเป็นเอกภาพและอำนาจการต่อรองของชุมชนกับระบบเศรษฐกิจ สังคม ภายนอกที่เริ่มลดลงอย่างชัดเจน สถานการณ์ดังกล่าวเปรียบเสมือนปัจจัยหลักที่สั่นคลอนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน และส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะการที่กลุ่มชาวนามีต้นทุนในการดำเนินชีวิต และต้นทุนในการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ถูกผนวกให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาด เห็นได้จาก การจ้างงานเข้ามาแทนที่การลงแขกเอาแรง ความสัมพันธ์ทางสังคมจากเดิมที่อยู่ภายใต้หลักการทางศาสนา และการช่วยเหลือเกื้อกูลภายใต้ระบบเครือญาติ ถูกแทนที่ด้วยระบบอุปถัมภ์และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ดังกล่าวได้ทำให้เกิดพลังที่ช่วยในการรวมกลุ่มในชุมชนขึ้นมาอีกครั้ง ภายใต้แนวคิดการพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมอย่างยั่งยืน ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต และเสริมสร้างเครือข่ายในชุมชนขึ้นมา ภายใต้ชื่อ ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น สร้างเครือข่าย พัฒนางองค์ความรู้ โดยมีความหวังว่าจะสามารถพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ยั่งยืน ท่ามกลางการขยายตัวของทุนนิยมเอาไว้ให้ได้ดีที่สุด กลุ่มอนุสตรี ที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มแม่บ้าน เพื่อลดรายจ่ายและสร้างรายได้เสริมให้ครัวเรือน และวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่ ที่จะกล่าวรายละเอียดในบทถัดไป

บทบาทและกลไกของรัฐที่มีผลต่อการปรับตัวของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก

บทบาทและกลไกของรัฐที่มีผลต่อชุมชนชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นเกิดขึ้นมาจากการก่อรูปและขยายตัวของรัฐราชการจากส่วนกลาง ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ปรับเปลี่ยนไป โดยกลไกรัฐเริ่มเข้าสู่ชุมชนต่าง ๆ ในระดับหมู่บ้านนั้นในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้แก่ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 52-53) สำหรับการเข้ามาของระบบการศึกษานั้นส่งผลกระทบต่อวิถีคิดของชาวนาดังต่อไปนี้

1. ระบบการศึกษา

ระบบการศึกษาซึ่งเข้ามาแทนที่สถาบันครอบครัวเดิมที่เป็นผู้ให้ความรู้ในการประกอบอาชีพ กลายมาเป็นสถาบันใหม่คือโรงเรียนเป็นผู้ให้ความรู้กับเยาวชนในชุมชน ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อชุมชนมากขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา กลไกดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญในการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของรัฐราชการ การที่โรงเรียนเข้ามาแทนที่สถาบันครอบครัวและมัสยิดในหมู่บ้าน โดยใช้อำนาจการปกครองผ่านการศึกษาภาคบังคับนั้น มีผลต่อวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชาวนาที่มีเด็กเคยเป็นแรงงานของครอบครัวโดยตรงจำเป็นต้องเข้าสู่ระบบการศึกษาอย่างน้อย 4-6

ปี ทำให้เด็กที่เคยมีบทบาทหลักในการทำงานให้กับครอบครัวนั้นเริ่มมีบทบาทน้อยลง ขณะเดียวกัน พ่อแม่ก็มีความจำเป็นต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นจากการส่งเด็กเข้าสู่สถานศึกษา

อาอีชะ สุขใจ เป็นหนึ่งในชาวนาที่ประสบความสำเร็จทุกขัยกล่าปากในการทำนา และด้วยสาเหตุดังกล่าวทำให้ อาอีชะ สุขใจ สนับสนุนด้านการศึกษาแก่ทายาทของตน ด้วยหวังให้ทายาทของตนได้ออกจากวังวนความลำบากในการทำนา เหมือนที่ตนเองต้องเผชิญ สะท้อนผ่านคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ยุคเรายังเด็ก ๆ ได้เรียนกันเสียที่ไหน พ่อแม่ไปนา เราก็ไปนาด้วย ไปเล่นสนุกกันตามประสา แต่รุ่นหลานเราที่โต ๆ กันมา เค้าไม่เคยเหยียบดิน แต่อย่างว่า เค้าก็อยากให้เราสบายทำงานเป็นเจ้าคนนายคน เรียนสูง ๆ มากกว่า” (อาอีชะ สุขใจ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

ครอบครัวของ อาอีชะ สุขใจ ปัจจุบันอายุ 62 ปี ชีวิตในวัยเด็กเติบโตขึ้นมาพร้อมกับพี่น้องสามคน ทั้งสามคนจบการศึกษาในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ก่อนไปโรงเรียน ทั้งสามคนมีกิจวัตรคือการตื่นแต่เช้า ทำกับข้าวช่วยเตรียมอาหารใส่ปิ่นโตเพื่อให้พ่อกับแม่ไปรับประทานอาหารที่นา หลังจากกลับจากโรงเรียนก็ไปเล่นกันที่นาของที่บ้าน ช่วยพ่อแม่ถือข้าวของกลับบ้าน เมื่อพ้นวัยการศึกษาภาคบังคับ พ่อแม่จึงเริ่มสอนการทำงานเต็มตัว และทำอาชีพชาวนาสืบต่อตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม เมื่อ อาอีชะ สุขใจ เติบโตขึ้นมา ปรากฏว่าที่นาของครอบครัวถูกขายให้กับนายทุนไปแล้ว โดยที่พ่อกับแม่ของอาอีชะนำเงินจากการขายที่นาดังกล่าวมาปลูกบ้านเพื่ออยู่อาศัยในที่นาที่อาศัยอยู่ในปัจจุบัน ทำให้ต้องเช่าที่นาจากนายทุน ต้องลงทุนเพิ่มเติมจากการทำนา อีกทั้งการเปลี่ยนมาเป็นการทำเกษตรเคมี ตลอดช่วงชีวิต หลังจากแต่งงานตั้งแต่อายุเพียง 17 ปี ต้องเสียค่าเช่าที่นามากขึ้น เพิ่มเติมคือต้นทุนการผลิตจากการทำเกษตรเคมี ทำให้ชาวนาไม่ได้ผลกำไรเท่าที่ควร ตลอดระยะเวลาหลายสิบปีที่ทำนา บางครั้งก็ต้องประสบกับภาวะน้ำแล้ง ภายหลัง อาอีชะ สุขใจ มีลูกสาวสองคน มีความตั้งใจที่จะให้ลูกเรียนจนจบปริญญาตรี ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“หวังแค่ให้ลูกสาวเรียนให้สูงที่สุด จะได้ไม่ต้องมาเหนื่อยแบบเรา เราทำนาไปก็ไม่ประสบความสำเร็จ” (อาอีชะ สุขใจ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

การทำงานที่ล้มเหลวและขาดทุน มาตลอด ทำให้ชาวนาไม่อยากจะให้ลูกต้องมาเหนื่อยยากลำบากเหมือนที่พ่อแม่ต้องประสบ จึงได้ผลักดันให้ลูกสาวทั้งสองคนเข้าสู่ระบบการศึกษาที่สูงขึ้น โดยลูกสาวคนโต ปัจจุบัน จบการศึกษาจากคณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และทำงานเป็นนางพยาบาลที่โรงพยาบาลแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร ส่วนลูกสาวคนเล็กปัจจุบันศึกษาอยู่ชั้นปีที่ 2 คณะ นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง สภาวิถีชีวิตของครอบครัว อาอีชะ

สุขใจ ไม่แตกต่างอะไรกับครอบครัวของชาวนามุสลิมอื่น ๆ ในพื้นที่ ที่ไม่ต้องการให้ลูกหลานทำนาต่อไป จึงพยายามผลักดันให้ เด็กรุ่นใหม่ที่เกิดโตขึ้นมาเข้าสู่ระบบการศึกษาที่สูงที่สุด และ เดินออกจากอาชีพการทำนา ไม่ต้องการกลับมาทำนาเพื่อให้เหนื่อยยาก เหมือนที่พ่อกับแม่ต้องลำบากมาก่อน ซึ่งก็ตรงกับความประสงค์ของครอบครัวของชาวนามุสลิมด้วยนั่นเอง

นอกจากครอบครัวของ อาอีชะ สุขใจ แล้ว ตัวอย่างทายาทของชาวนาในพื้นที่อีกหนึ่งครอบครัว ก็ได้คำตอบในลักษณะคล้ายกัน คือ

“เคยทำนาตอนเด็ก ๆ แต่พอเข้าเรียนมัธยมปลายก็ไม่ได้ช่วยพ่อแม่อีกเลย เนื่องจากมุ่งทางนี้ ปัจจุบันเรียนปริญญาโทสาขาชีววิทยา ตั้งใจจะเป็นอาจารย์ในมหาวิทยาลัยเมื่อเรียนจบ ก็คงไม่กลับไปทำนาแล้วค่ะ” (วิณา วงศ์วรรณพาณิชย์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

วิณา วงศ์วรรณพาณิชย์ ปัจจุบันอายุ 23 ปี กำลังศึกษาในระดับปริญญาโท คณะวิทยาศาสตร์ สาขาชีววิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เป็นหนึ่งในลูกหลานของชาวนามุสลิมในพื้นที่เขตหนองจอก ในช่วงวัยเด็กเคยช่วยเหลือครอบครัวในการทำนาอยู่บ้าง แต่เมื่อเติบโตขึ้นมาได้มุ่งศึกษาแต่เพียงอย่างเดียว พ่อแม่ที่เป็นชาวนาเองก็สนับสนุนให้เธอเรียนโดยกันบุตรหลานออกจากวงจรของอาชีพการทำนาโดยสิ้นเชิง เนื่องจากเป็นบุตรสาวคนเดียวของครอบครัว เธอจึงกลายเป็นความหวัง เมื่อจบการศึกษาและได้ทำงานในทางวิชาการที่มีผลตอบแทนสูงกว่าการทำนา พ่อกับแม่ผู้แก่ชราก็จะวางมือจากการทำนา และขายที่นา เพื่อมาอาศัยอยู่กับลูกสาวเป็นการถาวร วิธีดังกล่าวเกิดจากระบบการศึกษาที่เป็นตัวผลักดันให้ ผู้สืบทอดที่นามรดกของคนในท้องถิ่นขายที่นาทิ้ง เพื่อหันมาประกอบอาชีพอื่นมากกว่า

อาจกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษาที่ขาดการให้ความสำคัญในเรื่องการสืบสานอาชีพของบรรพบุรุษ ทำให้ในอนาคต เมื่อชาวนาอย่างรุ่นพ่อแม่ของชาวนารุ่นใหม่แก่ชราจนไม่สามารถที่จะทำนาต่อไป ลูกหลานที่หันเหไปทำอาชีพอื่นก็จะขายที่นาและในที่สุดชาวนาในพื้นที่ก็จะหมดไป

2. ความล้มเหลวของสหกรณ์การเกษตร

รัฐเข้ามาให้การช่วยเหลือชุมชน ในรูปแบบสหกรณ์ทางการเกษตร อย่างไรก็ตาม กลไกสหกรณ์ในพื้นที่เกิดปัญหาการเข้าไม่ถึงแหล่งกู้ยืมเงิน และชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพาระบบสหกรณ์ของชุมชนได้อีก นับจากที่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ชาวนาเริ่มขายที่ดินของตนเองให้กับนายทุนที่เข้ามากว้านซื้อที่ดิน กลไกรัฐในด้านเศรษฐกิจ เป็นกลไกที่เกิดขึ้นมาในระยะแรกนั้นเป็นไปในรูปแบบของสหกรณ์การเกษตร สหกรณ์ทำหน้าที่ในการจัดหาทุนในระดับหมู่บ้าน โดยเห็นได้จากในระยะ 20 ปี ตั้งแต่พ.ศ. 2459 เป็นต้นมานั้นรัฐสนับสนุนเงินทุนให้สหกรณ์กู้ยืมเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินของชาวนา โดยกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ขอกู้ยืมจากแบงก์สยาม

กัมมาจล ด้วยการให้ทรัพย์สินของสมาชิกเป็นประกัน บทบาทของรัฐในการหาทุนถือว่าเป็น บทบาทหลักในยุคแรก จากการศึกษาที่ชาวบ้านต้องการกู้เงินดอกเบี้ยในราคาถูกมาใช้ คั้นนั้นสหกรณ์ในฐานะที่เป็นกลไกของรัฐในยุคแรกที่ลงไปชุมชนในด้านเศรษฐกิจจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างกลไกของรัฐกับชาวบ้านขึ้น อย่างไรก็ตามการขยายตัวของกลไกรัฐผ่านสหกรณ์ก็ ยังไม่มีผลกระทบต่อชีวิตของชาวบ้านมากเท่าไรเนื่องมาจากการปล่อยกู้นั้นมีข้อจำกัดอยู่แค่ใน ระดับอำเภอ และชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสหกรณ์ไม่มากเท่าที่ควร

อาจกล่าวได้ว่า ในอดีต สหกรณ์การเกษตรหนองจอก เป็นสหกรณ์ที่เป็นที่พึ่งของ ชาวบ้าน ชาวนามุสลิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกต่างก็เป็นสมาชิก ของสหกรณ์ทั้งนั้น ในยุคแรก สหกรณ์การเกษตรหนองจอก นับได้ว่าเป็นสหกรณ์การเกษตรที่ ประสบผลกำไรโดดเด่นที่สุด จนได้รับรางวัลสหกรณ์การเกษตรยอดเยี่ยม ครอบครัวชาวนามุสลิม ได้รับผลประโยชน์จากการเป็นสมาชิกสหกรณ์มากมาย โดยเฉพาะในเรื่องของสวัสดิการการศึกษา ของบุตรหลาน เงินค่าช่วยเหลือการเกษตร เงินปันผล และสวัสดิการค่าทำศพ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“แต่ก่อนสหกรณ์การเกษตรนะดีมาก ใครก็แหกกันเอาเงินไปฝาก เงินปันผลอะไรก็ดีไปหมด แต่ทุกวันนี้สิ โอ้โฮ เฮอะ(พ่อ)ฉันตายมาสามปีแล้ว ค่าทำศพยัง ไม่ได้เลย” (กุสุมะ อนัน., สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

สหกรณ์การเกษตรได้นำเงินของสมาชิกไปลงทุนจนก่อให้เกิดธุรกิจต่าง ๆ อาทิเช่น บั๊มน้ำมัน บ้านเช่า และอพาร์ทเมนต์ แต่อย่างไรก็ตามอันเนื่องมาจากปัญหาในการเลือกตั้งสมาชิก สหกรณ์เข้าไปเป็นตัวแทน มีระบบเครือข่ายเข้ามาเกี่ยวข้อง มีการใช้ระบบเส้นสาย จนกระทั่งการ ดำเนินการของสหกรณ์เกิดปัญหา และได้นำไปสู่ความล้มเหลวของระบบสหกรณ์การเกษตรใน ที่สุด

ในปัจจุบันพบว่า สหกรณ์ในพื้นที่ประสบปัญหาการเข้าไม่ถึงแหล่งการกู้ยืมเงินและ สวัสดิการของสหกรณ์หนองจอก เนื่องจากระบบสหกรณ์ประสบปัญหา จนกระทั่งราวปี พ.ศ. 2557 สหกรณ์เกิดปัญหา ชาวบ้านไม่สามารถเบิกและถอนเงินฝากของสหกรณ์ได้ เนื่องจาก สหกรณ์ หนองจอก นำเงินของชาวบ้านที่ฝากไปลงทุนอย่างผิดวัตถุประสงค์และเกิดการคดโกงกันภายใน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพาระบบสหกรณ์ของชุมชนได้

อาจสรุปได้ว่าการล้มเหลวของการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรหนองจอกที่เคยเป็นที่พึ่งของ ชาวนามุสลิมเขตหนองจอกในอดีต แต่ปัจจุบันความล้มเหลวขององค์กรดังกล่าวทำให้ชาวบ้าน จำเป็นที่ต้องรวมตัวกัน เพื่อช่วยเหลือชุมชนของตนเองในด้านสภาพทางการเงินของชุมชน เพื่อให้ สามารถทำมาอยู่ต่อไปได้ในปัจจุบันและอนาคต

3. ระบบการเมืองและนโยบายภาครัฐ

บทบาทและกลไกของรัฐที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนต่าง ๆ ในชนบทนั้นเกิดขึ้นมาจาก การขยายตัวของรัฐราชการหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สืบเนื่องมาจากรัฐสามารถแทรกแซง กลไกราชการลงไปสู่ระดับหมู่บ้านได้ โดยรัฐราชการสามารถมีอำนาจเหนือวิถีชีวิตของหมู่บ้าน ผ่านการสร้างสถาบันราชการแทนที่สถาบันเดิมในระดับเครือญาติ โดยอาศัยการสร้างความสัมพันธ์ เชิงอุปถัมภ์ในระดับหมู่บ้าน และกีดร่อนความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในระดับเครือญาติที่ พึ่งพาอาศัยกันและกันระหว่างชาวบ้านลง รวมถึงลดความชอบธรรมในการปกครองของกลุ่มผู้ อาวุโสของเครือญาติลง กลไกของรัฐที่มีบทบาทในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมานั้น ได้แก่ สถาบันการศึกษา (โรงเรียน) สถาบันสุขภาพ (สถานีอนามัย) และสถาบันเงินให้กู้ (สหกรณ์ การเกษตร, กลุ่มเกษตรกร, ธนาคารเพื่อการเกษตร) รวมถึงการดึงผู้นำชุมชนให้เป็นตัวแทนของ ระบบราชการ กลไกของรัฐเหล่านี้แทรกตัวลงมาในระดับหมู่บ้าน โดยอาศัยสายบังคับบัญชาของ ระบบราชการ ซึ่งเป็นผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนต่างต้องพึ่งพากลไกรัฐมากขึ้น รวมถึง กลไกของรัฐยังประสานกับกลไกตลาดที่มีผลต่อชุมชนชานานาทั้งในชนบทและในเมือง โดยกลไก ของรัฐที่สนับสนุนการกระจายของระบบทุนนิยมที่สำคัญนั้นเกิดขึ้นผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ซึ่งผลของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ทำให้ระบบ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมกระจายลงไปสู่ระดับชุมชนหมู่บ้าน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2542, หน้า 52-53)

เมื่อมาวิเคราะห์ในกรณีของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก เริ่มก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา โดย เนื้อหาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นแผนการพัฒนาที่เน้นพัฒนา อุตสาหกรรมการนำเข้า โดยรัฐได้รับเอาแนวทางการพัฒนาจากเจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกที่ได้มา ศึกษาภาวะเศรษฐกิจของประเทศไทย ผลจากข้อเสนอของธนาคาร โลกเป็นผลให้ชาวนาถูกเก็บภาษี หลายด้าน ทำให้ชาวนามุสลิมที่ครอบครองที่ดินเป็นจำนวนมากและไม่สามารถทำประโยชน์จาก ที่ดินได้ทั้งหมด ส่งผลให้ชาวนาในระแวกดังกล่าวได้ขายที่ดินของตนเองให้กับนายทุนที่เข้ามา กว้านซื้อที่ดิน เพื่อที่จะไม่ต้องจ่ายภาษีให้กับทางภาครัฐในช่วงที่มีการจัดเก็บภาษีมากขึ้น ใน ขณะเดียวกันกลไกของรัฐที่ขยายตัวเข้ามาในชุมชนดังกล่าวก็ส่งผลให้ชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพ รอบนอกฝั่งตะวันออกต้องสูญเสียที่ดินให้กับนายทุนเป็นจำนวนมากเช่นกัน

เนื่องจากกลไกของรัฐได้ส่งผลให้ชาวนามีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น และเมื่อชาวนาไม่มี ความสามารถเพียงพอที่จะดูแลที่นาของตนเองได้อย่างทั่วถึง ที่นามรดกที่มีอยู่จำนวนมากก็เริ่มถูก ทยอขายไป จนทำให้กรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่นาเปลี่ยนมือจากชาวนาไปสู่ นายทุนใหญ่ที่เข้า

มากว่านซื้อที่นา อันเนื่องจากนายทุนมีเงินรอรังมากพอสำหรับค่าใช้จ่ายในการครอบครองที่นา ส่วนนี้

ตัวอย่างการเข้ามาของกลไกรัฐในชุมชนมุสลิม เห็นได้ชัดจากนโยบายจํานำข้าว ที่ส่งผลให้ ชาวนาในพื้นที่กรุงเทพมหานครนอกฝั่งตะวันออก หันมาทำนาเพิ่มมากขึ้น ดังตารางที่ 5-2

ตารางที่ 5-2 การขยายและลดพื้นที่การทำนา ของสมาชิกศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีชุมชน

ปี 2546 – 2549	ปี 2549	ปี 2554	ปี 2557
(จํานำข้าวรัฐบาล พรรคไทยรักไทย)	(จํานำข้าวรัฐบาล คมช)	(จํานำข้าวรัฐบาล พรรคเพื่อไทย)	(จํานำยุงฉางรัฐบาล คสช)
สมาชิกศูนย์ 46 คน	สมาชิกศูนย์ 54 คน	สมาชิกศูนย์ 54 คน	สมาชิกศูนย์ 60 คน
พื้นที่การทำนา	พื้นที่การทำนา	พื้นที่การทำนา	พื้นที่การทำนา
นาของตนเอง / นาเช่า	นาของตนเอง / นาเช่า	นาของตนเอง / นาเช่า	นาของตนเอง / นาเช่า
250 ไร่	310 ไร่	750 ไร่	522 ไร่

ข้อมูล: ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางเกษตร ปี (2560)

อาจกล่าวได้ว่า แนวทางในการทำเกษตรกรรมของชาวนามุสลิมในพื้นที่ กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ผันแปรไปตามนโยบายของรัฐบาล การเพิ่มลดพื้นที่การทำนาของสมาชิกศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีชุมชน ตั้งแต่ปี 2546 - 2557 ที่ดำเนินการทำนาของสมาชิก มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ โดย การเพิ่มพื้นที่การทำนา มีการขยายพื้นที่มากที่สุดกว่า 750 ไร่ ในช่วงรัฐบาลพรรคเพื่อไทย ภายใต้การบริหารงานของ นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี อันเป็นผลมาจากนโยบายการจํานำข้าวของรัฐบาล รองลงมาคือ ข้อมูลล่าสุดในปี 2557 รัฐบาล คสช. 522 ไร่ ซึ่งก็เป็นผลมาจากนโยบายจํานำยุงฉาง ซึ่งพื้นที่การปลูกข้าวของสมาชิก ลดลงจากในสมัยนโยบายจํานำข้าวอย่างเห็นได้ชัด ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนจากคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ทำนาเยอะสุดก็ในช่วงนโยบายรัฐบาลจํานำข้าว ใคร ๆ ก็ทำนากัน ที่สวนยังเอามาทำเป็นที่นา แต่หลังจากนั้นก็ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนจากคำสัมภาษณ์” (ญาหนับ วิชาบุญ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการผลิตของชาวนาในช่วงเวลาของนโยบายจำนำข้าว สะท้อนให้เห็นจากการที่ชาวนาหลายครอบครัว ปรับเปลี่ยนสวนผลไม้และพื้นที่รกร้าง ให้กลายเป็นที่นาเพียงอย่างเดียว

นอกจากครอบครัวของ ญาหนับ วิชานูญ แล้ว ยังพบอีกครอบครัวที่เป็นสมาชิกของ ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี นั่นคือครอบครัวของ ประเสริฐ สุขถาวร ครอบครัวสุขถาวรเคย ทำนาสูงสุดถึง 25 ไร่ ในช่วงปี พ.ศ. 2554 อันเป็นผลมาจากนโยบายจำนำข้าว ทั้งที่ก่อนหน้านี้ พื้นที่กว่าครึ่งหนึ่ง เคยเป็นสวนกล้วยและสวนผลไม้มาก่อน เมื่อถึงช่วงนโยบายจำนำข้าว ได้ปรับ พื้นที่สวนให้กลายเป็นนาข้าวทั้งหมดเรียกว่าเป็นการเน้นปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวเลยก็ได้ ในเวลานั้นหลายพื้นที่ในเขตหนองจอก แทบจะกลายเป็นพื้นที่นาทั้งหมดชาวบ้านล้วนแต่ขานรับนโยบาย ดังกล่าว โดยไม่คำนึงถึงข้อเสียที่พบนั่นก็คือ การแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำที่เป็นสิ่ง สำคัญในการปลูกข้าว พบว่าในช่วงเวลาที่ชาวนาในพื้นที่ต่างทำนาพร้อมกันนั้น ชาวบ้านประสบ ปัญหาเรื่องความขัดแย้ง ในการผันน้ำจากแม่น้ำลำคลองเข้าที่นาพร้อม ๆ กัน จนกระทั่งเกิดวิกฤต เปิดปิดประตูกั้นน้ำที่ไม่ยุติธรรม

หลังจากเปลี่ยนนโยบาย พื้นที่นาหลายส่วน ถูกทิ้งร้างเนื่องจากไม่สามารถที่จะใช้ ประโยชน์ และครอบครัวลดขนาดการทำนาลง รวมทั้งความขัดแย้งกับเพื่อนบ้านในช่วงการทำนา พร้อมกัน การแย่งชิงทรัพยากร การแตกตัวของชนชั้น ได้กลายเป็นรอยร้าวในพื้นที่ของคนใน ชุมชน ไม่อาจสมานกลับมาคืนดีกันได้ดังเก่า แม้ว่าจะผ่านเวลาดังกล่าวมาแล้วก็ตาม

ภาพที่ 5-3 ที่นาเดิมที่ถูกทิ้งให้รกร้างในปัจจุบัน
ที่มา: การสำรวจชุมชนปี 2562

พบว่าในช่วงนโยบายจำนำข้าว ชาวนาในพื้นที่ส่วนหนึ่ง ได้ไปกว้านซื้อข้าวราคาถูกลงมา เก็บไว้จำนวนมาก อันเกิดจากนโยบายจำนำข้าว ในช่วงรัฐบาล ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร

นอกจากนั้นการขยายตัวของกลไกรัฐที่ขยายตัวเข้ามาในชุมชน ส่งผลกระทบให้กับชุมชนมุสลิมทั้งในด้านของการลดบทบาทของสถาบันเครือญาติในชุมชนมาเป็นการที่ชุมชนต้องตกอยู่กับวงจรของการพึ่งพิงกลไกรัฐที่มีการประสานผลประโยชน์กับระบบตลาด เป็นที่มาซึ่งความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชาวนาที่เป็นธุรกิจขนาดใหญ่กับชาวนารายย่อย เนื่องจากรัฐให้ความสำคัญกับชาวนาซึ่งเป็นผู้ผลิตรายใหม่มากกว่า จากผลกระทบดังกล่าวนี้จึงทำให้ชาวนามุสลิมมีความจำเป็นต้องแสวงหาทางเลือกใหม่ ที่ลดการพึ่งพิงกลไกรัฐ และหันมาพึ่งพาตนเองให้มากขึ้น

ความต้องการในการรักษาวิถีการผลิตแบบเดิมเอาไว้

การทำงานเป็นอาชีพที่เก่าแก่ดั้งเดิมของชาวไทย รวมไปถึงชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกด้วย เพราะนับตั้งแต่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เซลยชาวมลายูเหล่านี้ก็ได้จับจองที่ดินริมฝั่งคลอง ทำนากันมาโดยตลอด จนถึงปัจจุบัน อย่งไรก็ตาม กรุงเทพมหานคร อันเป็นพื้นที่ที่มีชาวมุสลิมอาศัยกันอยู่หนาแน่นที่สุดในประเทศไทย เป็นพื้นที่ที่มีการขยายตัวของเมืองเร็วที่สุดในประเทศ นับตั้งแต่ความเจริญจากในเขตเมืองที่ได้ขยายออกสู่ฝั่งตะวันออก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวนามุสลิมอาศัยอยู่ เนื่องจากอาชีพการทำนาเป็นอาชีพที่ไม่มีความแน่นอน ขึ้นอยู่กับฤดูกาล และราคาข้าวที่ผันผวนไปตามกลไกตลาด ประกอบกับชาวนามุสลิมเริ่มมีการศึกษาสูงขึ้น จึงเริ่มมีทางเลือกในการประกอบอาชีพอื่น ๆ มากขึ้น ดังนั้น อาชีพการทำนาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมจึงถูกละเลย และถูกลดความสำคัญลง

แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ ชาวนามุสลิมจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของเมืองและค่านิยมของคนในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ก็ยังมีกลุ่มคนที่ยึดอาชีพการทำนาอยู่ แบ่งกลุ่มของผู้ที่ยังทำนาอยู่ในปัจจุบันออกเป็นสองกลุ่มดังต่อไปนี้

1. กลุ่มชาวนามุสลิมที่ไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพ

ชาวนากลุ่มแรกนี้เป็นชาวนากลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด ส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 50 ปีขึ้นไป บางกลุ่ม ไม่เคยประกอบอาชีพอื่นเลย ขาดการศึกษา ทำให้ไม่สามารถไปเริ่มต้นงานใหม่ได้ จึงต้องปรับตัวเพื่อให้ตนเองยังคงทำนาอยู่ได้ต่อไป การปรับตัวมีหลายรูปแบบ เช่น การเช่าที่นาเพื่อทำการเกษตร การเช่าบ้านเพื่ออยู่อาศัย และการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนาด้วยเกษตรอินทรีย์

ตัวอย่างของชาวนามุสลิมที่ไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพ อาทิ เช่น ญาหนับ

วิชาบุญ เกษตรกรที่เป็นตัวแทนกลุ่มชาวนาที่ไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพ อันเนื่องมาจากอายุที่มากถึง 58 ปี และไม่เคยประกอบอาชีพอื่นใดมาก่อนเลย เคยทำนาบนที่นาของตนเอง และการทำงานก็มีรายได้ที่ดี ครอบครัวจึงมองว่าอาชีพการทำนาเป็นวิถีชีวิตและปลูกฝังให้ ญาหนับ วิชาบุญ ทำนาต่อจากพ่อแม่ ด้านการศึกษาหลังจบการศึกษาเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ก็ได้เลือกอาชีพทำนา แต่เมื่อในปัจจุบันเงื่อนไขการทำงานที่เปลี่ยนไป อันเนื่องมาจากกรรมสิทธิ์ในที่ดินถูกเปลี่ยนมือเมื่ออายุมากขึ้นคือเกินกว่า 50 ปี จึงไม่มีหนทางลองทำงานด้านอื่น หวังพึ่งการเลี้ยงดูจากลูกหลานเมื่อตนเองชรภาพมากกว่านี้เงินไม่สามารถทำนาต่อไปได้ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ไม่ทำนาแล้วจะทำอะไร ที่ทำนามาตั้งแต่เด็กจนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังคงเอาหลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดินบนพื้นที่ของตนเองอย่างเหนียวแน่น ในอดีตที่ดินบริเวณนี้เป็นที่นาแทบทั้งสิ้น ทุกคนทำนา มีที่นาเป็นของตัวเอง หักลบกลบหนี้แล้วได้กำไรเกินกว่าครึ่งของเงินลงทุน” (ญาหนับ วิชาบุญ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

นอกจากนั้นยังมีตัวอย่างของชาวนากลุ่มที่ไม่มีทางเลือกในการประกอบอาชีพเห็นได้ชัดเจน อย่างกรณีของ ครอบครัว วิเชียร สุดสาคร ที่เป็นสมาชิกของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี ปัจจุบันมีอายุ 58 ปี แม้จะอายุมากแล้วแต่ยังคงประกอบอาชีพทำนาอยู่ สาเหตุที่ยังคงทำนาอยู่ก็เนื่องมาจากการที่ไม่ได้เรียนหนังสือ ในวัยเด็กนั้นอาศัยอยู่กับญาติที่จังหวัดปัตตานี โดยเรียนทางด้านศาสนาอิสลามเพียงด้านเดียว หลังจากเรียนจบแล้ว ได้กลับมาอยู่บ้านที่หนองจอก เพื่อมาแต่งงานและมาทำนาอันเป็นที่นามรดกของครอบครัวต่อไป จากภูมิหลังดังกล่าว วิเชียร สุดสาคร ที่เติบโตมาในสภาพสังคมแบบดั้งเดิมที่ไม่ได้สนับสนุนให้ลูกหลานครอบครัวเรียนต่อในด้านสามัญเรียนเพียงด้านศาสนาเพียงอย่างเดียว ทำให้ วิเชียร สุดสาคร ขาดทางเลือกในการยืดหยุ่นตนเองจากการประกอบอาชีพ ไม่ต่างจากกรณีของครอบครัวของ ญาหนับ วิชาบุญ ที่จบการศึกษาเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่สี่และไม่ได้ศึกษาต่อ ดังนั้นชาวนากลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่ ไม่มีความชำนาญ ขาดทางเลือกอื่นในการประกอบอาชีพ และแม้ว่าอาชีพการทำนา จะเป็นอาชีพที่ยากลำบากและขาดทุนบ่อยครั้ง แต่ชาวนากลุ่มนี้ก็จำเป็นที่จะต้องปรับตัว เพื่อให้อยู่รอดได้ และยังคงประกอบอาชีพการทำนาต่อไป

2. กลุ่มของชาวนามุสลิมที่ต้องการรักษาอาชีพบรรพบุรุษ

ชาวนากลุ่มหนึ่งที่ยังคงทำนาอยู่ และเป็นเสมือนลมหายใจของวิถีชีวิตชาวนา คือคนรุ่นใหม่ที่ยังคง มองว่าการทำนาเป็นอาชีพอิสระ ไม่จำเจเหมือนกับการทำงานแบบเช้าชามเย็นชาม หรือการทำงานแบบเป็นกิวัตรดังเช่นงานราชการหรือเอกชน จึงทำให้อยากที่จะรักษาอาชีพการทำนาไว้ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“.....การทำน้ามันมีเสน่ห์ในตัวของมันนะ เราเป็นเจ้านายตัวเอง สามารถบริหารจัดการสรรเวลาได้ มีเวลาอยู่กับครอบครัวมาก” (โซเฟีย มะหะลี, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

อาจกล่าวได้ว่า เสน่ห์ของอาชีพการทำนาที่ดึงดูดให้คนรุ่นใหม่เลือกทำนาต่อไป เพราะเป็นอาชีพที่ให้อิสระกับตัวเอง สามารถบริหารจัดการเวลาเองได้ คนรุ่นใหม่ที่มีอยู่ไม่มากนักจึงเลือกที่จะทำนาสืบสานงานบรรพบุรุษ

“เราไม่อยากให้อาชีพการทำนาสูญหายไป ให้เด็กรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ไว้บ้าง อย่างน้อยพวกเขาที่มีที่นา เพราะเงินตราเป็นของมาया แต่ข้าวปลาคือของจริง” (โซเฟีย มะหะลี, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

และแม้ว่าชาวนามุสลิมรุ่นใหม่จะมีจำนวนไม่มากนัก แต่แนวคิดในการพัฒนากรรมวิธีในการปลูกข้าวของชาวนามุสลิมรุ่นใหม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพของข้าวและสร้างมูลค่าเพิ่ม

อาจสรุปได้ว่า กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่สืบทอดการทำนาจากบรรพบุรุษนั้น แม้จะมีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มคนสูงอายุ แต่เนื่องจากการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนา ทำให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการศึกษาที่สูง และการใช้สื่อที่ทันสมัย ทำให้กลุ่มชาวนารุ่นใหม่ที่มีจำนวนน้อย แต่เนื่องจากการปรับตัวได้ดีมากกว่ากลุ่มคนรุ่นเก่า ชาวนากลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่ได้ผลผลิตมาก และเป็นกลุ่มที่เห็นความสำคัญต่อการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของอาชีพการทำนา

อิทธิพลของหลักศาสนาอิสลาม

ชาวนามุสลิม ก็คือเกษตรกรชาวไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม ตามหลักความเชื่อของศาสนาอิสลาม ศาสนาไม่ได้เป็นเพียงที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอีกด้วย หลักการทั่วไปของศาสนาอิสลามซึ่งเป็นปัจจัยหรือเงื่อนไขที่มีผลต่อการปรับตัวของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะแนวความคิดของศาสนาอิสลามได้ส่งผลกระทบต่อระบบความคิดและการใช้ชีวิตของชาวนามุสลิมดังต่อไปนี้

1. การไม่ยึดติดต่อทรัพย์สินในโลกนี้

ในการวางพื้นฐาน การดำเนินชีวิตในฐานะมุสลิม ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้เรื่องของการตั๊กวา (มีความยำเกรง) ชาวนามุสลิมยังคงยึดมั่นอยู่บนความยำเกรงต่อพระเจ้าเพิ่มมากขึ้นทุกวัน เนื่องจากวิถีชีวิตของชาวมุสลิมตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า ชีวิตบนโลกคุณยານี้ ไม่มีความนิรันดรถาวร เป็นเสมือนทางผ่านของคนจร เป็นดั่งที่พักชั่วคราวช่วยยาม ที่ไม่อาจจะเก็บเกี่ยวความสุขได้ตลอดไป ความสุขบนโลกนี้สั้นนัก มีเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ไม่อาจเทียบได้เลยกับความสุขในโลกหน้ามุสลิมจึงเปรียบ คุณยา (โลกมนุษย์) เป็นดั่งเส้นทางหรือสะพานข้ามผ่านซึ่งนักเดินทางต้องเก็บเกี่ยว

ตระเตรียมเสบียงให้พร้อมในโลกหน้า โลกหลังการพิพากษาเป็นโลกถาวร ในวันนั้น ทรัพย์สินที่มีอยู่ ไม่อาจอำนวยความสะดวกให้กับมนุษย์ได้อีกต่อไป เว้นเพียงแต่ผู้ที่ได้พบ พระเจ้าด้วยจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ปราศจากมลทินเท่านั้น

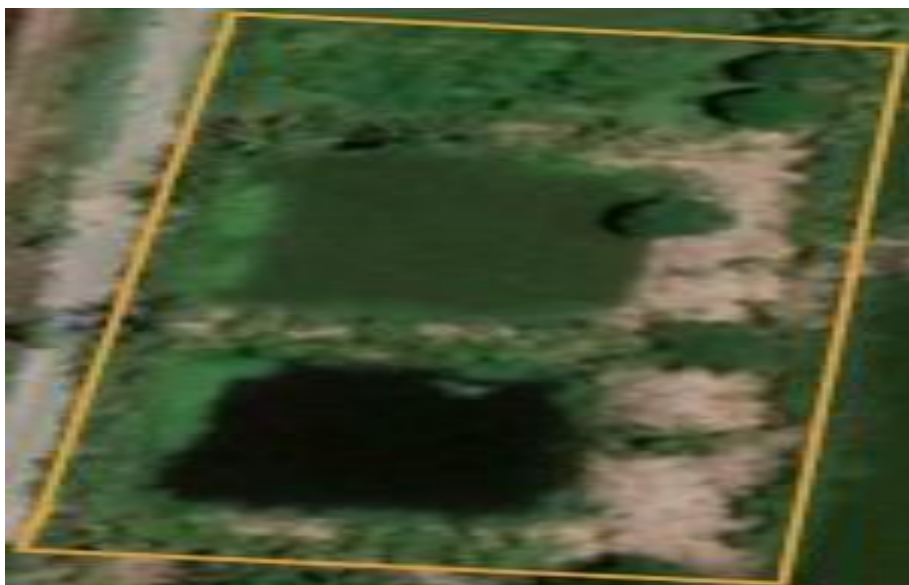
บับลี อุดมชนก นักวิชาการมุสลิม ให้ความเห็นถึงแนวคิดของชาวมุสลิมต่อการใช้ชีวิตบนโลกมนุษย์ ผ่านคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“.... ความโอ้อวด การกินทรัพย์สินผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรมในคุนยาแห่งนี้ การโกรธเคืองกันและกัน การอิจฉาซึ่งกันและกัน จะนำไปสู่การอธรรม” (บับลี อุดมชนก, นักวิชาการด้านศาสนาอิสลาม, สัมภาษณ์, 24 ธันวาคม 2561)

ด้วยแนวคิดดังกล่าวทำให้ชาวมุสลิมในอดีต ไม่ได้คิดเก็บสะสมทรัพย์สินมรดกเอาไว้ เพราะมีความคิดว่าควรนำทรัพย์สินไปแปรผันให้กลายเป็นทรัพย์สินในโลกหน้า ตรงกับสิ่งที่ชาวมุสลิมมี นั่นก็คือ ที่นา เพื่อให้ได้มีเงินไปทำอุมเราะห์และทำฮัจจ์ยังประเทศซาอุดีอาระเบียในการเดินทางนั้นต้องใช้จ่ายเงินจำนวนมาก กว่าคนละสองแสนบาทในปัจจุบัน ไม่สามารถหาได้จากการทำงานปกติ ดังนั้นการขายที่นาจึงง่ายต่อการได้เงินจำนวนมาก เพื่อให้ได้ไปแสวงบุญ อันเป็นวัตรปฏิบัติที่มุสลิมทุกคนต้องไปอย่างน้อยหนึ่งครั้งในชีวิต

ไซเฟีย มะหะลี เกษตรกรรุ่นใหม่ ที่กำลังประสบปัญหาในเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ได้กล่าวถึง ปัญหาของคนรุ่นหลัง อันเกิดจากการที่บรรพบุรุษขายที่นาไปจนหมดไปเหลือให้ลูกหลานทำกิน ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“นอกจากขายที่นา บางคนเลือกขายหน้าดิน ชุดที่นาจนกลายเป็นบ่อ ยิ่งที่นามากบางคนเป็นสิบไร่ ชุดจนกลายเป็นบึงลึกไปหมด ขายทั้งที่ ขายทั้งหน้าดิน เพื่อนำเงินไปทำฮัจจ์” (อามีนา อาลีพรรณ, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ภาพที่ 5-3 ภาพถ่ายดาวเทียมบ่อที่เกิดจากการขุดหน้าดินไปขาย
ที่มา: การสำรวจชุมชนปี 2560

การขายหน้าดินดังกล่าว ทำให้สภาพภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงไป จากที่ราบลุ่ม เหมาะแก่
การทำนา เมื่อขุดหน้าดินขายไปแล้ว พื้นที่นั้นก็กลายเป็นบ่อปลาเล็กและกว้าง ทำให้กระทบต่อ
อาชีพการทำนาในที่สุด

ภาพที่ 5-4 บ่อที่เกิดจากการขุดหน้าดิน
ที่มา: การสำรวจชุมชนปี 2560

คำสอนของศาสนาอิสลามที่สอนไม่ให้ยึดติดกับทรัพย์สินในโลกนี้ นอกจากการขายที่ดินกับการขุดหน้าดินไปขาย จนทำให้ชาวมุสลิมต้องสูญเสียปัจจัยการผลิตแล้ว มุสลิมในอดีตหลายคนได้เลือกบริจาคที่ดินของตนเองให้กับมัสยิด เพราะอิสลามมีความเชื่อที่ว่า การบริจาคที่จะทำให้เกิดผลบุญส่งไปในโลกหน้า คือการบริจาคทรัพย์สินให้ถูกใช้ไปในแนวทางของศาสนา

ดังเช่นตัวอย่าง ในกรณีของ โซเฟีย มะหะลี นั้น ปู่ย่าไม่ได้เพียงแต่ขายที่ดินเพื่อไปแสวงบุญยังประเทศซาอุดีอาระเบียเท่านั้น ยังมีรูปแบบการทำบุญโดยการบริจาคที่ดินให้เป็น กรรมสิทธิ์ของมัสยิด หรือที่ชาวมุสลิมรู้จักกันดีในฐานะที่ดินวะกัฟ (โซเฟีย มะหะลี, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

เฉพาะครอบครัวมะหะลี ได้บริจาคที่ดินให้เป็นที่ดินวะกัฟ* ของมัสยิดยามีอุลอิสลาม เขตคลองสามวา กว่า 10 ไร่ ยังไม่รวมที่ดินของคนในพื้นที่อื่น ๆ ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ในเมือง เนื่องจากความเจริญได้เข้าไปยังเขตคลองสามวาแน่นขนัดไปหมด แต่พื้นที่ซอยวะกัฟก็ได้กลายเป็นบ้านของคนที่มีฐานะยากจนที่ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตัวเอง ไม่มีสิทธิ์ขายต่อแต่สามารถครอบครองและส่งต่อเป็นมรดกได้ การบริจาคพื้นที่วะกัฟให้กับมัสยิดนั้น มีมานานตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ซึ่งในเวลาต่อมาพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่ที่ไม่มีค่าความเจริญ เป็นเพียงที่นาที่อยู่ห่างไกลมาก ดังนั้นการยกที่ดินที่ไกลและไม่สามารรถทำประโยชน์ได้ให้กับมัสยิดในยุคสมัยนั้น จึงเป็นเรื่องที่นิยมทำกันมาก ในหมู่มุสลิมที่มีที่นา

แต่ในปัจจุบันอาจไม่มีลักษณะการวะกัฟที่ดินให้กับมัสยิดดังสมัยก่อน เพราะชาวมุสลิมไม่มีที่ดินเพียงพอเหลือให้วะกัฟอีกต่อไปแล้ว โดยเฉพาะชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก แต่การวะกัฟที่ดินในอดีตได้ส่งผลต่อชาวมุสลิมยุคปัจจุบันที่จำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดในสังคมปัจจุบันได้ ท่ามกลางที่นาที่เปลี่ยนมือไปแล้ว ตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ

จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดทางศาสนาที่สอนให้มุสลิมไม่ยึดติดต่อวัตถุ ทรัพย์สิน และมรดก ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลในระยะยาวคือต่อลูกหลาน ที่จำเป็นต้องปรับตัวเมื่อต่อมา ที่นาที่เคยมีมากในอดีตถูกนำไปขายกับนายทุนเพื่อหวังผลในการไปแสวงบุญที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย และบริจาคให้มัสยิดเพื่อนำไปใช้เป็นศาสนสมบัติตามความเชื่อของศาสนา

2. แนวความคิดของศาสนาอิสลามที่ก่อให้เกิดความสามัคคีในชุมชน

หลักความเชื่อของชาวมุสลิมที่เป็นหัวใจหลักสำคัญคือความสามัคคี การรวมกลุ่มของชาวมุสลิมในชุมชนจึงมีความเหนียวแน่น และเป็นปึกแผ่น สะท้อนให้เห็นชัดเจนในพื้นที่มีหน่วยงานด้านสังคมสงเคราะห์ และการพัฒนาชุมชนที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาโดยชาวมุสลิมในพื้นที่เป็น

* ชาวมุสลิมนิยมยกที่ดินให้เป็นศาสนประโยชน์

จำนวนมาก อาทิเช่น มุลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า ที่ก่อตั้งขึ้นมา เพื่อสนับสนุนทุนการศึกษาให้แก่ชานามุสลิมยากจน และเด็กกำพร้าที่ขาดพ่อแม่เลี้ยงดู หรือมูลนิธิอนุรักษ์มรดกอิสลาม ที่เน้นการเผยแพร่ศาสนาอิสลามและพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนมุสลิมในหนองจอก (พรชัย ไวยศิลป์, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

อาจกล่าวได้ว่าชาวมุสลิมทุกคน รวมไปถึงชานามุสลิมในพื้นที่ที่ได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่วัยเด็กในเรื่องการรักสามัคคีในกลุ่มชาวมุสลิมด้วยกัน ดังนั้น แม้เมื่อมีข่าวคราวความเดือดร้อนของชาวมุสลิมจากทั่วทุกมุมโลก โดนอธรรมใดใดก็ตาม สังคมมุสลิมมักจะเกิดความรู้สึกเห็นอกเห็นใจกันประหนึ่งว่าญาติพี่น้องของตนถูกรักษาไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากศาสนาอิสลามมีความเชื่อร่วมกันว่า มนุษย์ทุกคนล้วนเป็นลูกหลานของมนุษย์คู่แรกของโลก คือ อาดัม กับ ฮีฟ ดังนั้นความรู้สึกดังกล่าวจึงหล่อหลอมความรู้สึกของมุสลิมทั่วโลกร้อยรัดเข้าด้วยกัน ดังที่มีในบทบัญญัติของศาสนาอิสลามในคัมภีร์อัลกุรอานดังนี้

“และพวกเจ้าจงยึดสายเชือกของอัลลอฮ์ (ศาสนาของอัลลอฮ์) ในทุก ๆ ส่วนทั้งหมด และจงอย่าแตกแยกกันและจงรำลึกถึงความเมตตาของอัลลอฮ์ที่มีต่อพวกเจ้า ขณะที่พวกเจ้าเป็นศัตรูกัน แล้วพระองค์ได้ทรงทำให้หัวใจของพวกเจ้ามีความสนิทสนมกันและพวกเจ้าก็กลายเป็นพี่น้องกันด้วยความเมตตาของพระองค์และพวกเจ้าเคยอยู่บนปากหลุมของไฟนรก แล้วพระองค์ก็ทรงช่วยพวกเจ้าให้พ้นจากปากหลุมแห่งไฟนรกนั้นในทำนองนั้นแหละ อัลลอฮ์จะทรงชี้แจงแก่พวกเจ้าซึ่งโครงการต่าง ๆ ของพระองค์ เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับแนวทางอันถูกต้อง” (คัมภีร์อัลกุรอานแปลไทย, 2542)

กลวิธีทางศาสนาที่เป็นการดึงดูดชาวมุสลิมในพื้นที่ให้เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันนั้น คือการมีกิจกรรมทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง และเป็นข้อบังคับให้ชาวมุสลิมจำเป็นต้องมารวมกัน ไม่สามารถแยกกันอยู่อย่างเป็นปัจเจกบุคคล (ไซเฟีย มะหะลี, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

แนวทางของศาสนาดังกล่าวได้ส่งผลต่อความคิดของคนในชุมชน จนสร้างให้เกิดพลังความรักและสามัคคีซึ่งกันและกัน นำไปสู่การรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนได้ โดยอาศัยการรวมตัวกันของศาสนิก หลักการของศาสนาอิสลามจึงเป็นศาสนาที่ส่งเสริมในเรื่องของความสามัคคีไว้ค่อนข้างสูง และมีความเป็นศาสนาที่มีความเป็นศาสนานิยมมาก ศาสนาหนึ่งของโลก และมีการผลิตซ้ำวาทกรรมเพื่อเสริมสร้างความสามัคคีในประชาชาติอิสลาม ทำให้มุสลิมมีความเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน หากเรามองสภาพความเป็นอยู่ของวิถีชีวิตคนในชุมชนแล้ว หากเกิดปัญหาอะไรในสังคมเวทีทางศาสนาจะเป็นเวทีที่ถูกปลุกกระดมให้ชาวมุสลิมรวมตัวกัน แม้ในเหตุการณ์การรวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมจากสภครณ์หนองจอกในปี

2557 ชาวบ้านในพื้นที่ได้จัดการประชุมร่วมกันหลายครั้งในช่วงการละหมาดวันศุกร์ของแต่ละสัปดาห์

อาจสรุปได้ว่า ชาวนามุสลิมมีสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นจนทำให้ชุมชนร่วมมือกันแก้ไขปัญหาวิกฤตภายในพื้นที่ได้หลายครั้ง โดยอาศัยหลักข้อบังคับในการรวมกลุ่มภายในชุมชนเป็นเวทีในการชุมนุม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนในสังคมมุสลิมรู้จักสามัคคี และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

อย่างดีที่สุด

3. ความขัดแย้งทางศาสนาในชุมชน

ถึงแม้ว่าหลักทางศาสนาอิสลามจะส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความรักและสามัคคีกัน อย่างไรก็ตามในชุมชน ก็ยังมีปัจจัยทางศาสนาที่ทำให้ชาวนามุสลิมเกิดความขัดแย้งกันอันเกิดจากการตีความหลักการของศาสนาอิสลามที่มีความแตกต่างกัน ระหว่างคนสองรุ่น คือกลุ่มคนที่ยึดถือแนวจารีตประเพณีท้องถิ่น โดยการนำวัตรปฏิบัติที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ เข้ามาผสมผสานกับหลักการทางศาสนาอิสลาม กับกลุ่มคนที่ยึดมั่นหลักศาสนา และมีความต้องการในการนำวัตรปฏิบัติที่ไม่ได้ระบุในคำสอนออกไป อาจจะเรียกได้ว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ต้องการสังคายนาศาสนาอิสลามให้บริสุทธิ์ ที่มาของกลุ่มมุสลิมทั้งสองกลุ่มอาจสรุปได้ดังต่อไปนี้

3.1 มุสลิมสายคณะเก่า สายนี้เป็นสุหนี่ห์ในประเทศไทยกลุ่มดั้งเดิม ที่ใช้จารีตประเพณีของบรรพบุรุษเข้ามาผสมผสานกับหลักความเชื่อทางศาสนา ทำให้เกิดเป็นแนวความคิดที่เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่น มีประเพณีที่มีความใกล้เคียงกันกับแนวคิดของศาสนาพุทธ

3.2 มุสลิมสายคณะใหม่ สายนี้จะเป็นสุหนี่ห์ที่ได้รับการอบรมและศึกษา ทางศาสนาอิสลามจากต่างประเทศ อาทิเช่น ซาอุดีอาระเบีย และอียิปต์ ชาวมุสลิมกลุ่มนี้เมื่อจบการศึกษาจากต่างประเทศ ได้นำหลักศาสนาอิสลามที่เป็นหลักศาสนาแท้โดยไม่ผสมกับลัทธิประเพณีเข้ามาเผยแพร่ และสอนในโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามทำให้เกิดความขัดแย้งของชาวมุสลิมในชุมชน ออกเป็นสองกลุ่ม และส่งผลต่อเสถียรภาพความมั่นคงของคนในชุมชน ความขัดแย้งของมุสลิมทั้งสองกลุ่มเห็นได้ชัดมากขึ้น (มาริยา สีสว่าง, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

ปัจจัยที่ทำให้เกิดความขัดแย้งทางด้านศาสนาของคนในพื้นที่ เกิดจากบทบาทในการสังคายนาศาสนาอิสลามในพื้นที่ อันมีเจตจำนงในการสังคายนาศาสนาอิสลามให้สมบูรณ์ แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวก็ได้ทำให้เกิดความขัดแย้งของชาวอิสลามในพื้นที่ ทำให้เกิดการแบ่งแยกและความช่วยเหลือในชุมชนมุสลิมถูกเลือกปฏิบัติจากคนสองกลุ่ม

แนวทางการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาของคนในพื้นที่ ทำให้เกิดประเด็นการโจมตีในสังคมกันอย่างกว้างขวาง โดยสื่อของทั้งสองฝ่าย ทำให้ชุมชนมุสลิมเกิดการแบ่งแยกอยู่ห่างจากวัตรปฏิบัติดังกล่าว ทำให้การระดมทุนในช่วงหลังเกิดปัญหาอันเนื่องมาจาก แต่ละกลุ่มต่างตั้งกลุ่มเพื่อ

แก้ไขปัญหานี้ในพื้นที่กันเอง มาริยา สีสว่าง เป็นส่วนหนึ่งของมุสลิมที่มีอายุมากแล้ว คืออายุประมาณ 52 ปี เติบโตมากับวัตรปฏิบัติของอิสลามที่มีหลายอย่างที่เป็นการเชื่อของบรรพบุรุษในพื้นที่ที่ผสมผสานกับประเพณีไทยดั้งเดิมทำให้คนกลุ่มที่มีอายุไม่เคยชินกับหลักคำสอนจากองค์กรของมุสลิมสายคณะใหม่ และไม่เห็นด้วยกับการโจมตีใส่กันไปมา ผ่านช่องทางสื่อมวลชนอิสลาม ความขัดแย้งดังกล่าวกินระยะเวลาหลายปี ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2540 จนกระทั่งราวปี พ.ศ. 2550 แนวทางความขัดแย้งดังกล่าวนำไปสู่ความพยายามในการปรับตัวของคนในชุมชน เพราะมองว่าถึงแม้มีความขัดแย้งกันด้วยข้อปฏิบัติเล็กน้อย แต่หากนำไปขยายผลโจมตีกันไปมา น้ำผึ้งหยดเดียวก็สามารถทำให้คนในชุมชนรวมทั้งประชาคมอิสลาม เกิดความแตกแยกกันได้ ดังนั้น หลังจากช่วงปี 2550 เป็นต้นมาแนวทางดังกล่าวเริ่มเปลี่ยนไป การกล่าวโจมตีกันเรื่องวัตรปฏิบัติทางศาสนาเริ่มลดลง แต่หันไปเน้นพูดคุยเฉพาะเรื่องหลักศรัทธาที่เป็นหลักใหญ่ของสังคมมากกว่า อาทิ เช่น การรณรงค์ให้มุสลิมหันกลับมาเข้าสู่วัตรปฏิบัติของอิสลามอย่างเคร่งครัด การละหมาด การบริจาค การถือศีลอด การไปทำฮัจจ์ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ มุสลิมไม่ว่าสายคณะไหนก็ต้องปฏิบัติไม่มีข้อยกเว้น และลดการพูดจาพาดพิงกันต่อเรื่องหลักปฏิบัติปลีกย่อยในสังคมเพื่อลดความขัดแย้ง (มาริยา สีสว่าง, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจากหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม ที่แตกแยกเป็นสองแนวทางระหว่างกลุ่มคนรุ่นใหม่และกลุ่มคนรุ่นเก่า ซึ่งเป็นเพียงแค่เรื่องของอุดมการณ์ท้ายที่สุดเมื่อย้อนกลับไปถึงหลักคำสอนที่แท้จริงถึงความที่ว่ามุสลิมทั่วโลกเป็นพี่น้องกัน จึงทำให้ในที่สุดชุมชนก็ใช้วิธีการของคำสอนทางศาสนาในการผลักดันให้เป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนการปรับตัวของชุมชนให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้ โดยใช้หลักการประนีประนอมทำความเข้าใจ จนนำไปสู่กลไกการปรับตัวที่ผู้วิจัยจะกล่าวต่อไปในบทที่ 6

การขยายตัวของความเป็นเมือง

พื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนา เนื่องจากด้วยใกล้แหล่งชลประทานและมีความอุดมสมบูรณ์ของดินสูง ทำให้คนในพื้นที่สามารถถ่ายถอดการทำนามาได้หลายชั่วคน แต่อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ที่ความเจริญได้ขยายสู่พื้นที่เกษตรกรรม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ส่งผลให้พื้นที่อุตสาหกรรมเกิดขึ้นในพื้นที่ดังกล่าวจำนวนมาก อาทิ เช่น นิคมอุตสาหกรรมลาดกระบัง นิคมอุตสาหกรรมบางชัน จึงเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้คนแห่แหนเข้าไปอยู่ในพื้นที่ จนเป็นต้นเหตุให้พื้นที่สีเขียวหายไป เพราะพื้นที่การเกษตรซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชาวมุสลิมทั้งหมด ได้กลับกลายเป็นที่ตั้งของบ้านเรือน อพาร์ทเมนต์ และแหล่งอุตสาหกรรมทดแทน

1. การลดลงของพื้นที่เกษตรกรรม

ผลกระทบที่เห็นได้อย่างชัดเจนมากที่สุด จากการขยายตัวของเมืองเข้าสู่พื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งรอบนอกฝั่งตะวันออก นั่นก็คือการลดลงของพื้นที่เกษตรกรรม และแทนที่ด้วยโครงการบ้านจัดสรร ห้างสรรพสินค้า และ นิคมอุตสาหกรรม พื้นที่เกษตรกรรมที่ลดลงไปนั้นมีสาเหตุมาจากการขยายตัวของเมืองที่ขยายออกสู่พื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกผ่านระบบขนส่งมวลชน อาทิเช่น การตัดถนนสายหลัก สถานีรถไฟ และสถานีรถไฟแอร์พอร์ตลิงก์ ทำให้ชาวนาที่ทำเกษตรกรรมอยู่ในพื้นที่โดยการเช่าที่นา ที่มีจำนวนมากกว่าร้อยละ 90 ของชาวนาในพื้นที่ ค่อย ๆ ทอยออกจากพื้นที่การทำเกษตรกรรมของตนเรื่อย ๆ หลังหมดสัญญาเช่าที่ดิน ภาพของวิวัฒนาการการขยายตัวของเมืองเห็นได้จากคำสัมภาษณ์ของชาวนามุสลิม

พัฒนาการความเจริญของเมือง จากในอดีตที่ถนนหนทางไม่สะดวก ต้องเดินทางทางเรือ แต่ปัจจุบันเมื่อถนนเข้าถึง และยิ่งในปัจจุบันที่โครงการรถไฟฟ้าเข้าถึง ทำให้คนในเมืองเดินทางมาอาศัยในพื้นที่มากยิ่งขึ้น และส่งผลให้พื้นที่เกษตรกรรมลดน้อยลงเป็นลำดับ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“แต่ก่อนคนไม่เยอะ มีแต่คนในชุมชน พอถนนมา ความเจริญเข้ามา เดียวนี้แออัดกันไปหมดแล้ว บ้านจัดสรรขึ้น โอบล้อมเต็มพื้นที่ ตอนเช้าทั้ง ๆ ที่เป็นที่นา แต่รถยังติดได้ ส่งหลานไปเรียนยังต้องเผื่อไว้เลย” (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2561)

ประเสริฐ สุขถาวร อธิบายถึงพัฒนาการตามเมื่อความเป็นเมืองได้ขยายเข้าสู่พื้นที่หนองจอก ตั้งแต่ประมาณปี 2540 เป็นต้นมา วิถีชีวิตความเป็นชาวชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จากสังคมเกษตรกรรม กลายเป็นสังคมเมือง พื้นที่ทำนาถูกเวนคืนจนกลายเป็นถนน 8 ช่องทางเดินรถ ที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองอย่างเต็มที่ เมื่อถนนหนทางเริ่มสะดวกสบาย นายทุนที่เคยกว้านซื้อที่ดินในอดีตเมื่อ 40 ปีก่อน เริ่มทยอยขอให้ชาวนาที่เช่าที่นาทำการเกษตรออกไปจากพื้นที่และอันสืบเนื่องมาจากพื้นที่หนองจอกที่เคยเป็นพื้นที่สีเขียวโซนเกษตรกรรม สามารถทำการเกษตรและปลูกสร้างที่อยู่อาศัยได้เท่านั้น โครงการการลงทุนของนายทุนในพื้นที่หนองจอกจึงกลายเป็นการลงทุนของโครงการบ้านจัดสรร นายทุนจัดสรรพื้นที่ทำกินให้กลายเป็น หมู่บ้านที่อยู่อาศัย สิ่งดังกล่าวทำให้เกิดชุมชนหมู่บ้านของคนต่างถิ่นที่มีสภาพความเป็นอยู่แตกต่างจากคนกลุ่มเดิม เป็นคนในเมืองที่ออกมาหาบ้านพักอาศัย และนำความแปลกแยกของความเป็นเมืองเข้าไปยังพื้นที่ กลายเป็นว่าในพื้นที่หนองจอก นอกจากจะมีชุมชนมุสลิมดั้งเดิมอาศัยอยู่ ชุมชนหมู่บ้านจัดสรรที่ผุดขึ้นมากลางพื้นที่และเป็นคนต่างถิ่นได้เกิดขึ้นด้วย ชุมชนของหมู่บ้านจัดสรรเป็นชุมชนที่กันรั้วรอบขอบชิด ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นความสัมพันธ์แบบสังคมทฤษฎี ซึ่งมีความเป็นปัจเจกชน ที่ไม่ยุ่งเกี่ยวซึ่งกันและกันกับคนในชุมชน ไม่รวมกิจกรรม แม้แต่การเลือกตั้งท้องถิ่นในพื้นที่คนเหล่านั้นก็ไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมด้วย ด้วยพวกเขา มองว่าตนเองไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของ

ท้องถิ่นดังกล่าว พวกเขาเป็นเพียงคนเมืองที่มาซื้อบ้านพักอาศัยอยู่ในพื้นที่เท่านั้น และไม่มีความเกี่ยวข้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคนในชุมชน (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2561)

ด้วยเหตุนี้เอง จึงทำให้พื้นที่สีเขียวในเขตกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออกมีจำนวนลดน้อยลงอย่างต่อเนื่อง จากการพัฒนาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ซึ่งทำให้พื้นที่สีเขียวมีเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ มีการสร้างห้างสรรพสินค้าของนายทุน เกษตรกรลดน้อยลงจากการออกนอกพื้นที่เพื่อหางานทำ เช่น การสอบเข้ารับราชการ การเข้าทำงานในบริษัทเอกชน หรือการทำธุรกิจส่วนตัว ส่งผลให้นายทุนเริ่มซื้อที่ดินในพื้นที่เพื่อเพิ่มมูลค่าในการขาย ทำให้ชาวไร่บ้านและที่ดินทำกิน ต้องเช่าบ้านและที่นา อันเคยเป็นของตนเองเพื่อการทำนาหารายได้ สำหรับการใช้จ่ายภายในครอบครัว ราคาที่ดินในกรุงเทพฯ โดยเฉลี่ยทุกปีที่ผ่านมา มีอัตราสูงขึ้นร้อยละ 20 ทั้งยังมีแนวโน้มว่าความต้องการที่ดินในกรุงเทพฯ ยังคงขยายตัวต่อไป และส่งผลให้พื้นที่เกษตรกรรมลดลงอย่างต่อเนื่อง

2. มูลค่าของที่ดินเพิ่มสูงขึ้น

สืบเนื่องมาจากความเจริญที่รุกกล้าเข้ามายังพื้นที่ และความต้องการที่ดินปลูกบ้านของชาวกรุงเทพมหานครมีสูงขึ้นทำให้ นายทุนเริ่มทยอยให้ชาวนาออกจากพื้นที่เมื่อหมดสัญญาเช่า ดังที่กล่าวเอาไว้แล้วก่อนหน้านี้ แต่นอกจากนั้นมูลค่าของที่ดินที่เพิ่มสูงขึ้นยังทำให้ปรากฏการณ์ การตั้งราคาที่ดินเพื่อแข่งขันของชาวนามุสลิม อันเกิดจากการเข้ามาซื้อที่นายทุนทั้งรายใหญ่และรายย่อย เพื่อจัดสรรที่ดินออกขาย เมื่อราคาที่ดินสูงขึ้นชาวนามุสลิมบางส่วนจึงเลือกที่จะชะลอ การขายที่นาออกไป เพื่อที่ในอนาคตจะขายได้ในราคาที่สูงกว่าเดิม (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์ 24 มีนาคม 2560)

การขายที่นาในปัจจุบัน ราคาที่ดินในเขตหนองจอกตกไร่ละ 2 ล้านบาทโดยประมาณ แต่อัตรามูลค่าของที่ดินที่สูงขึ้นตลอด โดยไม่เคยลดลงเลยในแต่ละปี ทำให้ชาวนาที่มีที่ดินเริ่มตระหนักถึงความสำคัญ และมีบางกลุ่มที่มองว่า การขายที่ให้กับนายทุนไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน ชาวนามุสลิมมองว่าหากเก็บที่นาไว้ก่อน จะมีประโยชน์กว่าในอนาคต ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“กลุ่มที่ยังไม่ขายที่นาก็มีนะ เพราะมองว่าในอนาคตที่นาจะมีราคาแพงกว่านี้” (สมบุรณ์ ทรงมาลัย, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ปัจจุบันสภาพพื้นที่หนองจอกมีความเป็นเมืองอย่างชัดเจนมากขึ้นทุกวัน ทำให้ชาวนามุสลิมเริ่มเก็บสะสมที่ดินที่เหลืออยู่ ดังตัวอย่างจากคำสัมภาษณ์ ที่ได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวนาในปัจจุบันไว้ว่า ที่ยังทำนาอยู่ เป็นเพราะว่าต้องการเก็บที่นาผืนสุดท้ายเอาไว้ให้เป็นมรดกให้ทายาท เนื่องจากในอดีตบรรพบุรุษได้ขายที่ดินมาตลอดจนที่นาแทบไม่เหลือให้ทำนา และเมื่อมูลค่าที่ดิน

สูงขึ้น ภายหลังจากความเป็นเมืองที่รุกเข้ามา การชะลอการขายที่นำเวลานี้เอาไว้ก่อน มีประโยชน์มากกว่าการรีบขาย และมองว่าในอนาคตที่นี้อาจจะมีมูลค่าที่สูงค่ามากขึ้น

แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากมีการจัดเก็บภาษีที่ดินที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ดังนั้นการที่ชาวนาเหล่านี้ยังคงทำนา ทำไร่ ทำสวน ในขณะที่เดียวกัน ความเป็นเมืองที่เข้ามาก็นำไปสู่ความต้องการในการปรับตัวของชาวนามุสลิม ที่ต้องการที่จะอยู่ในพื้นที่นาดังกล่าวให้รอด โดยไม่ต้องอพยพออกไปอยู่ที่อื่นที่ไกลออกไป ดังเช่น ชาวนามุสลิมกลุ่มที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ จึงนำไปสู่การปรับตัวเป็นการทำนาในระบบเกษตรผสมผสาน การทำเกษตรอินทรีย์ และสุดท้ายคือการทำการเกษตรควบคู่ไปกับการประกอบธุรกิจ เนื่องจากความเป็นเมืองนำมาสู่การสร้างโอกาสของชาวนามุสลิมที่ไม่ได้เพียงทำนาได้เพียงเท่านั้น แต่ความเป็นเมืองนำมาสู่โอกาสของผู้ที่ยังถือครองที่ดินอยู่ ซึ่งในรายละเอียดนั้น จะได้กล่าวต่อไปในบทที่ 6 เกี่ยวกับกลไกการปรับตัวของชาวนามุสลิม ที่ยังพยายามดิ้นรนเพื่อให้สามารถอาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะในพื้นที่เกษตรกรรมหนองจอก ได้ต่อไป ท่ามกลางสภาวะความเป็นเมืองที่รุกรานพื้นที่ชนบทอย่างในปัจจุบัน นายทุนที่เคยกว้านซื้อที่ดินไว้ในอดีต และปล่อยที่ให้ชาวนาเช่านั้น เริ่มทยอยเข้ามาจัดสรรที่ดินในรูปแบบของห้างสรรพสินค้า บ้านจัดสรร ทำให้ชาวนาที่เคยเช่าที่และขายที่ดินไปแล้ว จำเป็นต้องออกไปสู่ตลาดแรงงาน หรือขยับขยายไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม ส่วนชาวนาที่ยังเหลือที่นาไว้บ้าง อันเป็นที่นาขนาดเล็กก็มีความจำเป็นที่จะต้องปรับตัว เพื่อให้สามารถเพิ่มมูลค่าผลผลิตให้ได้มากที่สุดภายใต้พื้นที่ที่จำกัด แต่อย่างไรก็ตามจากความกดดันอันเกิดจากความต้องการของนายทุน ชาวนากลุ่มดังกล่าวก็อาจจะขายที่ดินได้ในอนาคต ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความต้องการของทายาทผู้สืบทอดมรดกต่อไป

บทที่ 6

เพื่อศึกษากลไกการปรับตัวของของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก

การวิจัยเรื่อง “การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก” ในบทนี้ผู้วิจัยนำเสนอเกี่ยวกับกลไกในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก โดยการปรับตัวของชุมชนชาวนาในพื้นที่นั้น เกิดขึ้นมาจาก อิทธิพลของระบบตลาดภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีผลต่อการปรับตัวของชาวนามุสลิม การแตกตัวทางชนชั้น บทบาทและกลไกของรัฐที่ ความต้องการในการรักษาวิถีการผลิตแบบเดิมเอาไว้ หลักการของศาสนาอิสลาม และการขยายตัวของความเป็นเมือง เป็นผลให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการหรือกลไกในการปรับตัวดังต่อไปนี้

การสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้า

การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การพึ่งตนเอง

การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับระบบตลาด

การปรับตัวสู่การประกอบธุรกิจและการหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร

การปรับตัวสู่การหาพื้นที่ทำเกษตร

การสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้า

ในการสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้าของชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นเกิดมาจากบทเรียนที่ชุมชนได้รับผล มาจากกระบวนการพัฒนาในระบบทุนนิยมที่ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคมาสู่การผลิตเพื่อขายในระบบตลาด พบว่า ภายหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ชาวนาไทยทั่วประเทศได้หันไปเร่งการผลิต เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากขึ้น จากอดีตที่เน้นการทำนาปีละครั้ง และปลูกพืชผักตามฤดูกาล เปลี่ยนเป็นเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก แต่ผลเสียคือความผันผวนของตลาด และราคาสินค้าที่ไม่มีเสถียรภาพทำให้อยู่ครั้งที่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวส่งผลต่อการขาดทุนของชาวนามุสลิม นอกจากนั้นยังทำให้เกิดการดึงมูลค่าส่วนเกินของภาคเกษตรที่ส่งผลต่อชาวนา เกิดสภาวะหนี้สินจากการลงทุนทางการผลิต นอกจากนี้กลไกของรัฐที่เข้ามาในชุมชนยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนได้กลับกลายเป็นว่ากลไกของรัฐที่เข้ามานั้นเอื้อประโยชน์ต่อชาวนาเพียงบางกลุ่ม กลไกของรัฐยังเป็นกลไกที่สนับสนุนวิถีการผลิตของระบบทุนนิยมอีกด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนชาวนาจึงมีความจำเป็นในการมองหาแนวทางใหม่ เพื่อให้สามารถนำไปสู่การปรับตัวของชุมชนให้อยู่รอดในระบบทุนนิยม การสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้าของชุมชนที่เป็นทางเลือกของกลไก ถูกนำมาใช้ในการปรับตัวให้ชุมชน บนฐานของนวัตกรรมรากหญ้า (Grassroots invention) ที่เป็นไปในลักษณะของกิจกรรมภายในชุมชนชาวนา โดยการรวมกลุ่มและสร้างกิจกรรมร่วมกัน ก่อให้เกิดความยั่งยืนกับชุมชนในการแก้ปัญหาดังกล่าว บนฐานคิดนวัตกรรมรากหญ้านี้เป็นการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนการตอบสนองความต้องการและคุณค่าของชุมชน สำหรับชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ได้มีการสร้างนวัตกรรมทางการผลิตบนฐานของกิจกรรมจากรากหญ้า ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ความคิดและอุดมการณ์ที่เป็นอิสระจากระบบทุนนิยม ให้ความสำคัญในเรื่องของความแตกต่างหลากหลายโดยการกลับไปสู่วิถีชีวิต ความเชื่อและอุดมการณ์ของสังคมในการนำมาใช้แก้ไขปัญหา รวมถึงการขับเคลื่อนผ่านการรวมกลุ่มทางสังคม เน้นเศรษฐกิจทางสังคมที่เป็นเศรษฐกิจ เพื่อตอบสนองคุณค่าของชุมชน (Gupta, 2003)

โดยชุมชนชาวนาในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นได้สร้างนวัตกรรมจากรากหญ้าของชุมชน เพื่อใช้เป็นกลไกในการปรับตัวของชุมชน ดังแนวทางต่อไปนี้

1. การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรทางเลือก
2. การสร้างเครื่องมือหรือสิ่งประดิษฐ์จากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์
4. การปรับตัวสู่การหาพื้นที่ทำเกษตร

1. การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรทางเลือก

การทำการเกษตรบนวิธีการผลิตของระบบทุนนิยมส่งผลให้ชาวนาในชุมชนต้องพึ่งพาตลาด เกิดภาวะการณ์ขาดสมดุลค่าส่วนเกินจากภาคการเกษตร โดยเฉพาะจากสินค้าอุตสาหกรรมอันได้แก่ เครื่องอุปโภคบริโภค ยาฆ่าแมลงสารเคมี ตลอดจนการผลิตที่ใช้ต้นทุนเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่ สูญเสียที่ดินและเกิดภาวะหนี้สิน จนชุมชนต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการทำการเกษตรแบบอุตสาหกรรมมาเป็นการผลิตแบบเกษตรทางเลือก โดยชุมชนพยายามคำนึงถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มุ่งเน้นความยุติธรรมและเกื้อกูลระหว่างกัน การสร้างระบบเกษตรยั่งยืนยึดหลักการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งผู้บริโภคสามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกัน บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ ที่เป็นธรรมระหว่างชาวนามุสลิมและผู้บริโภค

มีการลดการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และ การปรับการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเป็นการผลิตพืชแบบผสมผสาน หมุนเวียนและเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งใช้

เทคโนโลยีและภูมิปัญญาในการผลิตให้มีความเหมาะสมกับพื้นที่การเพาะปลูกของแต่ละพื้นที่ทั้ง 3 เขต ในขณะที่มีการปรับวิธีการผลิตพร้อมการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้มีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิต

จากที่กล่าวมา ผลการศึกษาพบชาวนามุสลิมเริ่มต้นทำการเกษตรแบบผสมผสานในช่วงปี พ.ศ. 2545 โดยชาวนาบางส่วนในพื้นที่ได้ทดลองทำการเกษตรทางเลือกในรูปแบบของการทำเกษตรแบบผสมผสาน กล่าวคือชาวบ้านในชุมชนบางส่วนได้นำนาข้าวที่ตนเองอยู่มาแบ่งสัดส่วนพื้นที่ จากเดิมที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพียงอย่างเดียวมาจัดส่วนเป็นเป็นการปลูกผักและผลไม้ไปพร้อมกับการทำนา ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและภาคเอกชน ที่ต้องการให้ชาวนามีรายได้จากแหล่งที่มาที่มีความหลากหลาย

การทำเกษตรในรูปแบบผสมผสานนั้นขยายตัวมากขึ้นใน พ.ศ. 2548 มีทั้งการปลูกผักและผลไม้ ได้แก่ กะหล่ำ มะม่วง มะพร้าว ขนุน ในช่วงที่ไม่ใช่ฤดูการทำนานั้น ชาวบ้านมีรายได้หลักจากการปลูกผักและผลไม้ ซึ่งมีมูลค่ามากกว่าการทำนาและไม่จำเป็นต้องดูแลเท่ากับการปลูกข้าว ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2550 การทำเกษตรผสมผสานได้ขยายตัวไปสู่อาชีพเลี้ยงสัตว์ได้แก่ การเลี้ยง วัว แพะ และไก่ ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านได้เลี้ยงสัตว์เหล่านี้ ตามใต้ถุนบ้านเพื่อการบริโภค ต่อมาได้ขยายไปสู่การเลี้ยงสัตว์ในที่นาของตนเอง โดยมีรูปแบบของการทำคอกไว้ท้ายคันนา และนำออกมาขายเป็นเนื้อเพื่อบริโภค ในช่วงเทศกาลสำคัญทางศาสนา ซึ่งสามารถนำมาขายเป็นรายได้ให้กับชาวนาในชุมชนได้ตลอดทั้งปี กล่าวคือในช่วงเดือน * รอมฎอนและวันอีดิลอัฎฮา ** ชาวบ้านในชุมชนหรือคนมุสลิมจากภายนอกนิยมซื้อเนื้อวัวและเนื้อแพะเพื่อแจกจ่ายเนื้อสัตว์ให้คนยากจนตามสัดส่วนรายได้ที่ตนเองได้รับ เรียกว่า “เนื้อกุรบาน”*** นอกจากนี้ในระหว่างปีที่เป็นช่วงพิธีกรรมทางศาสนาอิสลาม อันได้แก่ พิธีการโกนผมไฟเด็กแรกเกิดของชาวมุสลิม พิธีแต่งงาน งานศพ งานวันปีใหม่ของมุสลิมก็มีความจำเป็นต้องใช้เนื้อวัวและเนื้อแพะสำหรับการประกอบอาหารในพิธีเช่นกัน จึงทำให้การเลี้ยงวัวและการเลี้ยงแพะของชาวนามุสลิมในพื้นที่ สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวนาตลอดทั้งปี

นอกจากนี้ชาวนาในชุมชนมุสลิมยังได้เพิ่มพื้นที่การเลี้ยงปลาในบ่อภายในบริเวณคันนาของตนเองโดยการกั้นกระชัง นิยมเลี้ยงปลาทับทิม ปลานิล และปลาดุก ซึ่งเป็นพันธุ์ปลาที่เลี้ยงง่าย โตเร็วควบคู่กับการเลี้ยงไก่และเป็ด โดยไก่และเป็ดที่นิยมเลี้ยง เน้นการเลี้ยงเพื่อนำไข่มาบริโภคภายในครัวเรือนและจะส่งขายไปยังตลาดนัดและตลาดใกล้บ้าน หากมีผลผลิตมากเกินไป

* เทศกาลการถือศีลของชาวมุสลิม

** วันฉลองปีใหม่ของชาวมุสลิม

*** เนื้อวัวที่ชาวมุสลิมจะเชือดเพื่อเป็นพิธีกรรมต่อพระเจ้า และจะบริจาคให้กับคนยากจนในชุมชน

ต้องการในการผลิต ต่อมาในปี 2558 กลุ่มอนุสตรี ซึ่งเป็นกลุ่มแม่บ้านได้ทำผลิตภัณฑ์เพิ่มเติม คือ ปลาแดดเดียวและปลาเค็ม โดยใช้ปลาคุกกี้เลี้ยงในบ่อซีเมนต์ ผลิตภัณฑ์จากปลาที่ได้ จะนำมาบริโภคในครัวเรือนและนำมาขายในงานมัสยิดประจำปี ซึ่งมีตลอดทั้งปี เนื่องจากในพื้นที่ มีมัสยิดอยู่เป็นจำนวนมาก (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2561)

จึงอาจกล่าวได้ว่า นอกจากการทำนาที่เป็นอาชีพหลักแล้ว ชาวนามุสลิมได้ริเริ่มทำการเกษตรแบบผสมผสาน เพราะชาวนามุสลิมในชุมชนยังมีการหารายได้เพิ่มเติม จากการเลี้ยงปลาเพื่อทำปลาคุกกี้ ปลาแดดเดียว เลี้ยงไก่ และเลี้ยงวัว เป็นอาชีพเสริม เพื่อรอช่วงที่ทำนาไม่ได้ มีการนำรายได้มาหมุนเวียนใช้จ่ายภายในครอบครัว มีการใช้จ่ายในปริมาณที่พอดีไม่มากหรือน้อยจนเกินไป รวมทั้งการปรับตัวภายในครอบครัวจากการหาอาชีพเสริม ไม่รอรายได้จากการทำนาเพียงอาชีพเดียว ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“มีแค่ไหนก็ใช้แค่นั้น พยายามประหยัดเอา มีรายได้เสริมนะ ไม่งั้นมันไม่พอใช้ เลี้ยงปลา เลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว เราจะเอามากินก่อน อีกส่วนก็แบ่ง ไว้ขาย ปลาที่ทำแดดเดียว เลี้ยงในบ่อ ใกว่าเวลาพีกก็เอาไปไปขาย วัวถ้าออกลูก ก็ขายได้ จี๊วก็ขายได้ ทำตามเศรษฐกิจพอเพียงที่เค้าพูดกันตอนประชุมหมู่บ้าน มันก็ดี ใช้ทุกอย่างให้คุ้มค่า เค้าบอกให้ปรับตัวเพราะรายจ่ายมันเยอะ จะใช้ชีวิตแบบเดิมไม่ได้ มันก็จริง” (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2561)

โดยในการปรับตัวเป็นวิถีการผลิตเกษตรทางเลือกในรูปแบบของเกษตรผสมผสาน ของชุมชนมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครนอกฝั่งตะวันออกนั้น มีกลุ่มชาวนาที่ปรับตัวเพื่อทำการเกษตรแบบผสมผสาน 2 กลุ่มตามรูปแบบของการถือครองที่นาดังต่อไปนี้ (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2561)

1. กลุ่มชาวนามุสลิมที่ยังคงสามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ จัดเป็นกลุ่มชาวนามีฐานะปานกลางและสามารถพึ่งพาตนเองได้ กลุ่มนี้ได้มีการปรับตัวในการทำเกษตรผสมผสานในที่ดินและมีเครื่องจักรเป็นของตนเอง อย่างไรก็ตามชาวนากลุ่มนี้มีรูปแบบการปรับตัวเข้าสู่การเกษตรผสมผสานได้แก่ การปลูกผลไม้ตามฤดูกาล การนำรถไถให้เช่า และการเช่าที่นาเพิ่มเติมจากนายทุน เนื่องจากเป็นเจ้าของที่นาจำนวนไม่มาก จึงทำให้การทำนาเพียงอย่างเดียวไม่น่าสามารถทำให้ตนเองสามารถอยู่รอดได้ในปัจจุบัน ผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ที่นาผมมีไม่มากครับ ของตัวเอง 5 ไร่ เช่าที่นายทุนอีก 10 ไร่ นอกจากทำนาแล้ว ช่วงนี้กล้วยได้ราคาดีก็มีปลูกกล้วยเพิ่มเติม และก็ทำสวนมะม่วงด้วย เครื่องมือเรามี เราก็เอาไปปรับจ้างครับ” (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2561)

สภาพการณ์ดังกล่าว ทำให้ชาวนากลุ่มนี้แม้มีความสามารถในการรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ แต่ที่นาที่รักษาไว้ได้ มีเพียงที่นา 2-5 ไร่ ซึ่งเป็นที่นาที่มีจำนวนน้อยเกินไป แต่อย่างไรก็ตาม ชาวนากลุ่มนี้ยังมีความมั่นคงเมื่อที่อยู่อาศัยพื้นที่ปลูกบ้านยังเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองอยู่ ตัวอย่างของชาวนากลุ่มนี้คือครอบครัวของ ประเสริฐ สุขถาวร มีที่นาที่เป็นของตัวเองเพียง 5 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่ปลูกบ้าน 100 ตารางวา ภายในพื้นที่ปลูกบ้านนั้น แบ่งพื้นที่ออกเป็นพื้นที่เก็บเครื่องมือทางการเกษตร ประกอบด้วยรถไถ และเครื่องหยอดเมล็ดข้าว ซึ่งเครื่องมือดังกล่าว ชาวนาปล่อยให้เช่า ดังนั้นเครื่องมือในการทำเกษตร จึงเป็นเครื่องมือที่ก่อให้เกิดรายได้ เนื่องจากไม่ใช่ทุกครอบครัวที่มีอุปกรณ์ทางการเกษตรขนาดใหญ่ นอกจากนี้ยังมีการปรับพื้นที่สวน โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่สวนมะพร้าว และสวนกล้วย สำหรับการปลูกมะพร้าว นิยมพันธ์พื้นบ้านที่มีลำต้นสูง และมะม่วงพันธ์เขียวเสวย ในขณะที่กล้วยมักจะปลูกกล้วยน้ำว้าเป็นหลัก

พืชที่ปลูกนั้นชาวนาได้นำมาสร้างรายได้ให้กับครอบครัว โดยการแปรรูป สำหรับมะพร้าวถูกนำมาแปรรูปเป็นหัวกะทิ เพื่อขายสำหรับนำไปทำกะทิสด นอกจากนี้ยังมีการคั้นน้ำกะทิบรรจุขวดเก็บไว้ใช้สำหรับปรุงอาหารในครัวเรือน ต้นมะพร้าวที่สวน เมื่อปลูกแล้วจะมีการปลูกทดแทนตลอดเวลา เนื่องจากสวนมะพร้าวมีความเสี่ยงสูงที่ต้นมะพร้าวจะตายจากการเกิดด้วงเข้าไปกินภายในลำต้น

ภาพที่ 6-1 การทำเกษตรสวนผสม ประกอบด้วยสวนกล้วย สวนมะพร้าว ของคุณประเสริฐ สุขถาวร
ที่มา: การสำรวจชุมชน, 2560

สำหรับสวนกล้วยนั้น กล้วยเป็นผลไม้ที่ค่อนข้างได้ราคาดี ได้ผลผลิตไวและไม่ต้องดูแลมาก ส่วนใหญ่มักมีพ่อค้าคนกลางมาหาไปขายที่ตลาดหนองจอก โดยไม่จำเป็นต้องแปรรูป อย่างไรก็ตามสวนผลไม้ของ ประเสริฐ สุขถาวร ไม่ได้มีรายได้ที่เพียงพอ รายได้ส่วนใหญ่ของชวานายังคงมาจากการทำนามากกว่า เพราะสวนผลไม้ ชวานาปล่อยให้เติบโตตามธรรมชาติ สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พวกกล้วยมะพร้าว ที่ปลูกในพื้นที่นา ไม่ต้องดูแลมาก ปลูกแล้วปลูกเลยไม่เหมือนข้าวที่ต้องประกอบประหม่อม” (ประเสริฐ สุขถาวร, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2561)

นอกจากกล้วยกับมะพร้าวแล้วสำหรับการเลี้ยงสัตว์ มีการขยายพื้นที่สำหรับเลี้ยงสัตว์เพิ่มเติม นั่นก็คือ ปลาอุกที่ชวานาเลี้ยงเป็นงานอดิเรก โดยใช้อ่างน้ำเก่ามาเลี้ยงปลาอุกที่ชวานาจับได้จากที่นา การเลี้ยงปลาอุกไม่ได้มีไว้เพื่อขาย แต่มีไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและนำไปแกงในงานบุญ สำหรับไก่ไข่ เลี้ยงรวมกับไก่พันธุ์พื้นบ้าน ซึ่งไข่ที่ได้จะปล่อยให้ฟักออกมา ในขณะที่เมื่อไก่ไม่สามารถไข่ได้ ก็จะนำเนื้อมาทำเป็นอาหาร

ชวานากลุ่มที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตได้มีลักษณะของการปลูกพืชผสมผสานที่เน้นการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ทั้งผลไม้และผลิตภัณฑ์จากสัตว์ที่ได้จะถูกเลี้ยงตามธรรมชาติ ไม่ได้ดูแลมากเหมือนสัตว์ที่เลี้ยงในระบบฟาร์มและผลผลิตที่ได้ถูกนำมาใช้เพื่อบริโภคเป็นหลักมากกว่า สาเหตุก็เพราะ ชวานากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ไม่ได้มีความกดดันสูงมาก เพราะยังมีปัจจัยการผลิตทั้งที่นาและเครื่องจักรที่เป็นของตนเอง

นอกจากประเสริฐ สุขถาวร แล้ว ยังพบตัวอย่าง ในการทำเกษตรผสมผสานของชวานากลุ่มที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ อย่าง กุสุมะ อนัน ชวานามุสลิมส่วนหนึ่งที่เปลี่ยนวิถีการผลิตจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นการปลูกพืชแบบผสมผสาน ผ่านบทสัมภาษณ์ดังต่อไปนี้

“ไม่ได้ขายนะคะ พวกมะม่วง มะพร้าวในสวน ของพวกนี้เก็บไว้กินเอง เหลือก็แจกทำบุญค่ะ” (กุสุมะ อนัน, สัมภาษณ์ 24 มีนาคม 2560)

“ขายไปก็ไม่ได้ทำให้เรารวยขึ้นมากมายอะไรหรอก ทำบุญดีกว่า พอหน้ามะม่วงที่ให้ทางมูลนิธิเข้ามาสอยไปเลย” (กุสุมะ อนัน, สัมภาษณ์ 24 มีนาคม 2560)

2. กลุ่มชวานามุสลิมที่ไม่มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเอง ทำให้มีความจำเป็นต้องเช่าที่นายทุน ต้องเผชิญกับราคาข้าวที่แปรปรวน และได้รับส่วนแบ่งที่ไม่เป็นธรรม ส่งผลให้ชวานาในกลุ่มที่สองนั้นต้องปรับตัว โดยการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ให้ได้มากที่สุด ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้ ครอบครัวเพ็งสำลี เป็นชวานามุสลิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่หนองจอก วิเชียร เพ็งสำลี ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง แม้แต่บ้านที่อาศัยอยู่ ยังเป็นบ้านที่สร้างบนพื้นที่ของนายทุน ที่ในอดีตเคยเป็นที่นาของ

ครอบครัวมาก่อน การทำนาคือรายได้หลัก และไม่มีอาชีพอื่นรองรับ ทำให้จำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากที่นาที่เข้ามา ให้ได้มากที่สุด ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เช่าที่นา ต้องจ่ายค่าเช่าอยู่แล้ว เราเลยต้องสร้างมูลค่าเพิ่มให้ได้มากที่สุด ก็นั่นคือเลี้ยงวัว ขุดบ่อเลี้ยงปลา เลี้ยงเป็ด ไก่ไข่ รายได้เราก็มาจากหลายทาง” (วิเชียร เฟ็งสำลี, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

ภาพที่ 6-2 คอกวัวในพื้นที่การทำนาของวิเชียร เฟ็งสำลี

ที่มา: การสำรวจชุมชน, 2563

เมื่อพิจารณาถึงการเช่าที่นาของนายทุน ชาวนาพยายามจัดสัดส่วนที่นาที่เช่าต่อมาจากนายทุนให้สามารถใช้ประโยชน์มากที่สุด อาทิ เช่น มีการกั้นคอกเลี้ยงวัวเป็นสัดส่วน วัวที่เลี้ยงไว้ในคอกมีถึง 8 ตัว โดยการเลี้ยงวัวของชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่การเลี้ยงวัวแบบปล่อยตามธรรมชาติ แต่เป็นการเลี้ยงในเชิงการค้า เนื่องจากจะซื้อลูกวัวมาเลี้ยงไว้เป็นจำนวนมาก โดยเก็บเศษผักและผลไม้จากตลาดมาให้วัวกิน ทำให้วัวได้รับสารอาหารที่ดีและมีเนื้อเยื่อ นอกจากนี้ยังมีการเสริมโปรตีนให้วัว โดยการนำผงโปรตีนจากถั่วเหลืองที่เป็นกากเหลือจากโรงงานมาผสม วัวเหล่านี้ชาวนาจะเก็บไว้ขายตามน้ำหนักตัว ประมาณราคาวัวที่โตเต็มที่ มีราคามากกว่า 50,000 บาท เนื่องจากเป็นวัวที่มีคุณภาพ เนื้อเยื่อ และถูกเลี้ยงอยู่กับที่คือภายในคอกเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้นำไปขายที่ตลาดแห่งไหนเป็นการถาวร แต่ในเทศกาลสำคัญของมุสลิม โดยเฉพาะในวันอีดิลอัฎฮา ชาวมุสลิมที่มีศักยภาพเพียงพอจะมาจองวัวเพื่อมาเชือดทำกุรบาน (เนื้อสำหรับบริจาคคนจน) แล้วนำเนื้อที่ได้ไปแจกคนที่มีฐานะยากจนเพื่อทำบุญตามหลักศาสนา ซึ่งวัวแต่ละตัวของ วิเชียร เฟ็งสำลี มีการจองข้ามปี อันเนื่องมาจากคุณภาพของวัว และให้ผลผลิตที่คุ้มค่า อันเกิดจากการปรับกระบวนการเลี้ยงวัวให้มีคุณภาพ ทั้งอาหารและสภาพแวดล้อม

ภาพที่ 6-3 บ่อปลาคุกที่ชาวบ้านเลี้ยงเพื่อสร้างเป็นรายได้เสริม
ที่มา: การสำรวจชุมชนในปี 2562

นอกจากการเลี้ยงวัวแล้ว การเลี้ยงปลาคุกก็เป็นที่นิยมเช่นเดียวกัน ผู้วิจัยได้มีโอกาส สัมภาษณ์ ชาวนามุสลิม ที่ขายหน้าดินจนทำให้ที่นามีลักษณะกลายเป็นบ่อเลี้ยงปลา ซึ่งชาวนาดังกล่าวก็ใช้บ่อ ที่เกิดจากการขุดหน้าดินขายนั้นเลี้ยงปลาคุกเพิ่มเติม

สรุปแนวทางการปรับตัวของชาวนามุสลิมกลุ่มที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ ได้ว่ามีความแตกต่างจากชาวนากลุ่มแรก เนื่องจากเป็นกลุ่มชาวนาที่มีฐานะยากจน การเช่าที่นาถือว่าเป็นต้นทุนที่สูงประกอบกับ ไม่ได้มีเครื่องจักรเป็นปัจจัยการผลิต จึงจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ภายใต้การทำเกษตรแบบผสมผสาน โดยปรับปรุงการผลิตให้มีคุณภาพเพื่อให้ได้ผลผลิตที่เพียงพอ และเน้นการผลิตเพื่อขายมากกว่าการบริโภคในครัวเรือน แตกต่างกับชาวนากลุ่มแรกที่ทำเกษตรผสมผสาน โดยมีจุดประสงค์เพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เหลือจึงขาย ดังนั้นในกระบวนการผลิต จึงเป็นการผลิตด้วยวิถีธรรมชาติ ทั้งการทำสวนผลไม้ และการเลี้ยงสัตว์ อันเนื่องมาจากชาวนากลุ่มแรก มีรายได้หลายทางอันเกิดจากทุนทางสังคม เศรษฐกิจ ที่สามารถรักษาเอาไว้ได้

ตารางที่ 6-1 การปลูกพืชผสมผสานในนาข้าวของชาวนามุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร
รอบนอกฝั่งตะวันออก

ชื่อ – สกุล	พื้นที่	พืชสวน / พืชไร่	เลี้ยงสัตว์	ผักสวนครัว/อื่น ๆ
ประเสริฐ สุขถาวร	ที่นาตนเอง/ เช่าที่	กล้วย / มะพร้าว	ปลาดุก / วัว / ไก่ ไข่	-
สมบูรณ์ กรรเจริญ	ที่นาตนเอง/ เช่าที่	มะม่วง / กล้วย	วัว / แพะ	-
มุฮัมหมัด มาลิก	เช่าที่	มะม่วง / กล้วย	เป็ด / ห่าน	-
ประเสริฐ มาลิก	ที่นาตนเอง/ เช่าที่	มะขาม / มะม่วง	ไก่ไข่ / ไก่บ้าน	-
สมพงษ์ จีลี	เช่าที่	มะพร้าว / ต้นแค	วัว	-
วิเชียร สุดสาคร	ที่นาตนเอง/ เช่าที่	มะพร้าว	วัว	ไร่หญ้า
อาอีชะ สุขใจ	ที่นาตนเอง /เช่าที่	กล้วย	ปลานิล / ปลา ทับทิม	คะน้า / ผักบุ้ง
โซเฟีย มะหะลี	เช่าที่	กระเทียม / ทับทิม	แพะ	ไร่หญ้า
มาริยา สีสว่าง	เช่าที่	มะม่วง	แพะ	-
ซาฟิยะ สมสกุณา	เช่าที่	มะม่วง	-	แพะเห็ด
ญานัน วิชานูญ	เช่าที่	มะม่วง	ปลาทับทิม	แพะเห็ด
อุมร์ นะมานะ	เช่าที่	กล้วย	ปลาดุก	-
อาดำ อะหรี	เช่าที่	ขนุน / มะเฟือง	ไก่บ้าน	-
ยูซุป สุรี	เช่าที่	มะม่วง	ไก่ไข่	-
อีชา ลามะบัด	เช่าที่	กล้วย / มะพร้าว	เป็ด / ห่าน	-
ฟาอัด มุทอง	เช่าที่	ขนุน / กล้วย	-	-

ที่มา: สํารวจชุมชนในปี 2563

จากตารางที่ 6-1 พบว่า กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกทั้งสามเขตที่มีชาวนามุสลิมอาศัยอยู่มากนั้น พบว่า พืชที่คนในพื้นที่นิยมปลูกผสมผสานในพื้นที่การทํานานั้น สามารถจำแนกออกได้ สามประเภทนอกเหนือจากการทํานา โดย พืชที่ปลูกเพิ่มเติมต้องเป็นพืชที่มี

วัตถุประสงค์เพื่อบริโภคและขายเป็นหลัก ประกอบด้วย กล้วย มะพร้าว แคนา ทับทิม ขนุน มะเฟือง มะม่วง โดยกลุ่มนี้จัดเป็นกลุ่มไม้ผลยืนต้นที่จะผลัดเปลี่ยนกันออกผลตามฤดูกาล

พันธุ์ปลา ที่ชาวนามุสลิม นิยมเลี้ยงเพื่อบริโภคควบคู่กับการขายประกอบด้วย ปลาดุก ปลานิล ปลาทับทิม ซึ่งเป็นพันธุ์ปลาที่เลี้ยงง่าย โตเร็ว ขายได้กำไรดี

ปศุสัตว์จะแบ่งประเภทออกเป็น วัว กับแพะ วัวเน้นเลี้ยงเพื่อบริโภคเนื้อส่วนแพะเน้นเลี้ยงเพื่อบริโภคนม

สัตว์ปีกประกอบด้วย ไก่ไข่ ไก่บ้าน เป็ด ห่าน โดยเลี้ยงเพื่อบริโภคเนื้อคือ ไก่บ้าน และ ห่าน ส่วนการเลี้ยงบริโภคไข่คือ ไก่ไข่ และเป็ด

จากที่กล่าวจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้ชาวนามุสลิมในพื้นที่ได้มีการปรับเปลี่ยนจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวคือการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวมาทำเกษตรผสมผสาน เกือบทั้งหมดเป็นเกษตรกรปลูกพืชแบบผสมผสานทั้งสิ้น จึงอาจสรุปได้ว่าแนวทางการปรับตัวของชาวนามุสลิม จำนวนหนึ่งเลือกปรับที่นาของตนเองให้สามารถเพาะปลูกพืช เลี้ยงสัตว์เพื่อเสริมรายได้ อีกหลายชนิด โดยไม่เจาะจงเฉพาะการทำนาอย่างเดียว ซึ่งก็สอดคล้องกับสภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน ที่การพึ่งพาการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพียงอย่างเดียว ต้องเสี่ยงกับความผันผวนไม่แน่นอนของเศรษฐกิจโลก

2. การสร้างเครื่องมือหรือสิ่งประดิษฐ์จากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

กล่าวได้ว่าการพัฒนาตามระบบทุนนิยมตามกลไกตลาดและการเข้ามาของกลไกรัฐในชุมชนชาวนามุสลิม ไม่ได้ยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนให้ดีขึ้น ถึงแม้ว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจจะมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องหลังการเกิดขึ้นของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ในขณะเดียวกันก็พบว่าชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ยังคงมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากจน รวมทั้งปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพสิ่งแวดล้อม อันเกิดจากการทุจริตทรัพยากรธรรมชาติที่มากเกินไป เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีความจำเป็นในการใช้แนวคิดใหม่ที่เป็นทางเลือกจากฐานราก โดยจากการศึกษาพบว่าชุมชนท้องถิ่นนั้นมีฐานของนวัตกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจของตนเอง อันเกิดขึ้นมาจากการปฏิบัติของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น บนพื้นฐานของการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่และการนำภูมิปัญญาที่มีภายในชุมชนมาใช้ในการพัฒนาแนวคิดเพื่อทำการวิพากษ์ทุนนิยมร่วมสมัย เน้นการพัฒนาแบบเป็นเส้นตรง ขาดความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น โดยการสร้างเครื่องมือหรือสิ่งประดิษฐ์จากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนจากฐานรากไม่ได้มุ่งเน้นความเป็นปัจเจกบุคคล แต่พยายามเน้นการรวมกลุ่มประชาสังคม (Civil society) ที่ต้องการสร้างนวัตกรรมในระดับท้องถิ่นจากรากหญ้า (Local grassroots innovation) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความยั่งยืนแก่ชุมชนและฐานทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่น (ปรีชา เปี่ยมพงสานต์, 2561)

ชาวนาในพื้นที่จึงได้รวมตัวกันในการสร้างเครื่องมือหรือสิ่งประดิษฐ์จากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่ วิสาหกิจชุมชนต้นข้าวหนองจอก วิสาหกิจชุมชนคูฝิ่งเหนือ และ ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรให้กับชาวนามุสลิมในพื้นที่ การจัดตั้งกลุ่มอนุสตรีของมัสยิด อันเป็นการรวมกลุ่มของเหล่าแม่บ้านมุสลิมที่ต้องการหารายได้เสริมและต้องการลดรายจ่ายในครัวเรือน ซึ่งกระบวนการรวมตัวกันของชาวนามุสลิมได้ก่อให้เกิดนวัตกรรมเป็นพลังที่เกิดจากความคิดและการพัฒนาของภูมิปัญญาในท้องถิ่น ที่ได้มาจากการฝึกฝนอบรมองค์ความรู้จากหน่วยงานราชการ นำมาประยุกต์ใช้กับสภาพแวดล้อมและปัญหาของชุมชน เพื่อเป็นการลดต้นทุนในการผลิต โดยนวัตกรรมทางการผลิตที่สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนชาวนามุสลิมในพื้นที่รอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นมีต่อไปนี้

1. การพัฒนาพันธุ์ข้าว
2. การปฏิรูประบบการผลิต
1. การพัฒนาพันธุ์ข้าว

การพัฒนาพันธุ์ข้าวของชุมชนมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้น เกิดขึ้นมาจากการที่ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี ได้จัดตั้ง ศูนย์ข้าวชุมชนในปี พ.ศ. 2559 เนื่องจากเวลานั้น ชาวนาประสบปัญหาคือไม่มีเมล็ดพันธุ์ข้าว เมื่อปลูกข้าวได้ชาวนาขายข้าวทั้งหมดจนหมด เป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิต และข้าวที่ผลิตได้ก็มีการปนเปื้อนดีเอ็นเอของข้าววัชพืช ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวสายพันธุ์ป่า ที่ไม่รูปร่างให้เก็บเกี่ยวแต่จะทิ้งตัวทันทีที่ออกเมล็ด ซึ่งเป็นสายพันธุ์ที่ขาดมาตรฐาน สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ข้าววัชพืชมันปนเปื้อนในการเพาะปลูก แลผมข้าวพวกนี้จะแย่งปุ๋ย แย่งคุณค่าสารอาหารข้าวสายพันธุ์ดีจนหมด ดังนั้นจึงเกิดแนวคิดในการจัดตั้งศูนย์ข้าวชุมชนขึ้น เพื่อทำการวิจัยและพัฒนาสายพันธุ์ข้าวให้กับชุมชน และจัดจำหน่ายให้กับชาวบ้านในราคาถูก” (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

การจัดตั้ง ศูนย์ข้าวชุมชน เพื่อการคิดค้นนวัตกรรมพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพและปราศจากดีเอ็นเอของพันธุ์ข้าววัชพืช โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นกลไกในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนเมล็ดข้าวพันธุ์ดี เป็นกลไกในการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสม และเป็นการสร้างชาวนา และองค์กรชาวนาให้เข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยบทบาทของศูนย์ข้าวชุมชนมีดังต่อไปนี้

1. เป็นแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์ดีให้ชุมชน ข้าวที่ศูนย์ข้าวชุมชน คัดเลือกสายพันธุ์นั้น คือ ข้าวเจ้าพันธุ์ กข 79 (ชยันต62) ซึ่งเป็นข้าวสายพันธุ์ที่เพิ่งถูกรับรองในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2562 ที่ถูกพัฒนาโดยกรมข้าว และเกิดจากการที่ศูนย์ข้าวชุมชนนำองค์ความรู้จากการฝึกอบรมที่สำนัก

ส่งเสริมการผลิตข้าว กรรมกรข้าว และเนื่องจากเป็นข้าวสายพันธุ์ใหม่ ศูนย์ข้าวชุมชนจึงได้นำพันธุ์ข้าวดังกล่าว ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวสายพันธุ์ใหม่ที่เพิ่งได้รับการทดลอง นำมาพัฒนาเพื่อเป็นสายพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพและนำมาใช้ในท้องถิ่น ข้าวพันธุ์ กข 79 เกิดมาจากการผสมพันธุ์ข้าวสายพันธุ์ PSL00034-37-3-1-3 กับ ข้าว PSBRc20 จน ได้สายพันธุ์ข้าว CNT07018-26-1-1-1 ซึ่งเป็นข้าวเจ้าที่ไม่ไวต่อช่วงแสง ทำให้สามารถปลูกได้ทั้ง นาปรังและนาปี ข้าวเจ้าพันธุ์ กข79 มีจุดแข็งที่แตกต่างจากข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ปลูกดังต่อไปนี้ (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

1. เป็นข้าวที่ให้ผลผลิตเฉลี่ย 809 กิโลกรัมต่อไร่
2. อายุเก็บเกี่ยวเร็วคือสามารถเก็บเกี่ยวได้ภายใน 113 – 118 วัน
3. ทรงกอตั้ง ลำต้นแข็งแรง ใบสีเขียว ใบธงตั้งคอรวงไหล่มาลึกน้อย
4. ขนาดเมล็ดข้าวกล้อง 7.74 X 16X1.80 มม.
5. มีระยะพักตัว 6 สัปดาห์
6. คุณภาพข้าวหลังหุงสุกนุ่ม
7. เป็นข้าวพันธุ์ที่อมิโลสต่ำ
8. ต้านทานเพลี้ยกระโดดสีน้ำตาลและโรคไหม้

ปัจจุบันนี้ ข้าวพันธุ์ที่ได้รับการพัฒนาสายพันธุ์ขึ้นมาได้กลายเป็นข้าวสายพันธุ์หลักจากศูนย์ข้าวชุมชนจัดเป็นนวัตกรรมการผลิตข้าว ที่เกิดจากภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่นำเอาองค์ความรู้ที่เกิดจากการอบรม ทางหน่วยงานวิชาการมาปรับใช้กับข้าวพันธุ์ท้องถิ่นจนเกิดเป็นนวัตกรรมข้าวสายพันธุ์ดีที่ปลูกกันโดยทั่วไปในชุมชน

ศูนย์ข้าวชุมชนแห่งนี้เปรียบเสมือนศูนย์กลางในการพัฒนา ดังตัวอย่างชาวนา เช่น ปราณี หวังทรัพย์ เป็นหนึ่งในสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชน ที่มีโอกาสได้ความรู้และพันธุ์ข้าวที่ได้รับการพัฒนา มาจากทางศูนย์ข้าวชุมชน หลังจากที่เธอประสบความสำเร็จในการปลูกพันธุ์ข้าวดังกล่าว เครือญาติคนอื่น ๆ ก็เข้ามาเป็นสมาชิกของศูนย์ข้าวชุมชนด้วย นวัตกรรมพัฒนาสายพันธุ์ข้าวดังกล่าวจึงอาจถือได้ว่าเป็นการชุบชีวิตให้กับชาวนา เกี่ยวกับพัฒนาสายพันธุ์ข้าวในท้องถิ่นที่มีคุณภาพ จนเป็นที่ยอมรับของตลาดข้าวได้

2. เป็นศูนย์กลางถ่ายทอดการผลิตข้าว โดยชาวนาที่มีความรู้เป็นวิทยากรอาสาสมัคร ศูนย์ข้าวชุมชน นอกจากจะทำหน้าที่ในการพัฒนาพันธุ์ข้าวแล้ว ยังทำหน้าที่ในการ นำองค์ความรู้ที่ได้ไปเผยแพร่พัฒนาให้กับชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ โดยมี สมาชิกศูนย์ที่ทำหน้าที่เป็นวิทยากรชุมชน ไปให้ความรู้กับชุมชนอื่น ๆ ไม่จำกัดแค่ในพื้นที่หนองจอกเท่านั้นแต่ มีเครือข่ายศูนย์ชุมชนชาวนา ในจังหวัดนครนายก ปทุมธานี และอื่น ๆ อีกมาก ปรากฏให้เห็นผ่านคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ใครเชิญเราก็ก็นไป เรายินดีไปสาธิตแนวทางการผลิตข้าวอยู่แล้ว อย่างวันที่ 14 เราก็ก็นไป แลกเปลี่ยนกับทางศูนย์ที่ นครนายก ศูนย์ข้าวชุมชนที่นครนายกมี ทฤษฎีมาก เราเพียงไปเรียนรู้เรื่อง ทฤษฎีของเขา ส่วนเรานำการปฏิบัติไปแลกเปลี่ยน” (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ศูนย์ข้าวชุมชนมีบทบาทสำคัญมาก ในการถ่ายทอด เทคโนโลยีในการผลิตข้าว เพราะ พื้นที่ที่ไกลออกไป อาทิเช่น ศูนย์ข้าวชุมชน จังหวัดนครนายก และศูนย์ข้าวชุมชนจังหวัดปทุมธานี ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กัน โดยการดึงจุดอ่อนและจุดแข็งของแต่ละศูนย์ข้าวของชุมชน ในแต่ละพื้นที่การทำงาน มาแลกเปลี่ยนกัน

2. การปฏิรูประบบการผลิต

สถานการณ์การถือครองที่นาของชาวนามุสลิมในเขตพื้นที่ตะวันออกของ กรุงเทพมหานครอยู่ในขั้นวิกฤต พื้นที่ส่วนใหญ่เกือบร้อยละ 90 ของที่ดินในเขตกรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออกโดยเฉพาะ หนองจอกซึ่งเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแหล่งสุดท้ายของ กรุงเทพมหานครอยู่ในลักษณะการถือครอง ที่ดินของนายทุน ชาวนาที่เป็นผู้ใช้ประโยชน์ทาง เกษตรกรรมบนพื้นที่ อยู่ในสถานะเป็นเพียงผู้เช่าที่นาจากนายทุน ชาวนาขายที่นาของตนเองให้กับ นายทุนไปจนหมดสิ้นแล้วในช่วงประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา หากจะเหลือที่นาเป็นของตนเองบ้างก็ เหลือพื้นที่เพียงแค่น้อยกว่า 2-5 ไร่ สำหรับปลูกที่อยู่อาศัยและทำนาแปลงเล็ก ซึ่งไม่สามารถได้ ผลผลิตที่เพียงพอได้ ดังนั้นชาวนามุสลิมที่ยังยึดอาชีพการทำนาเป็นหลักอยู่ จำเป็นต้องเช่าที่นาจาก นายทุนเพิ่มเติมจากที่นาของตนเองเพื่อให้สามารถทำการเกษตรจนสามารถได้ผลตอบแทนที่ เพียงพอ ซึ่งในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาชาวนามุสลิมสามารถเช่าที่นาเพิ่มเติมได้ ในราคาถูก ตกไร่ละ 8,000 บาท ต่อปี สาเหตุที่เป็นอย่างนั้นเพราะพื้นที่ดังกล่าวยังไม่มีความเจริญ และนายทุน ยังไม่สามารถเอาที่นาดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ได้ (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

อย่างไรก็ตาม สาเหตุจากการรุกเข้ามาของเมืองในช่วงสองปีที่ผ่านมา นับว่าเป็นตัวแปรที่ สำคัญที่สุด โครงการรถไฟฟ้าสายสีชมพูที่เชื่อมต่อสู่สถานีมีนบุรี นับเป็นสถานีรถไฟ ที่กำลังจะ สร้างเสร็จในอนาคตเป็นตัวบีบบังคับสถานการณ์ให้พื้นที่ดังกล่าวต้องเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะ ความต้องการบ้านที่อยู่อาศัยบริเวณชานเมือง ของคนในเมือง มีความต้องการที่สูงมากขึ้น เนื่องจาก บ้านในเขตเมืองมีราคาที่สูงเกินไป เกินกว่าที่จะซื้อหาได้ และมูลค่าที่ดินของเขตหนองจอกพุ่ง สูงขึ้นถึง ไร่ละ 4 ล้านบาท ในปัจจุบัน (วิเชียร สดสาคร, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2562)

นายทุนที่ครอบครองที่ดินในเขตหนองจอก มีทั้ง เครือซีพี เด็กเฮงหยู กระจังแดง ต่างเริ่ม ทอยให้ชาวบ้านออกจากพื้นที่หลังจากหมดสัญญาเช่า ทำให้ชาวนาไม่สามารถทำนาในที่เช่าได้อีก ต่อไป ทางศูนย์ข้าวชุมชนจึงได้รวมกลุ่มชาวบ้านที่เป็นสมาชิก เพื่อจัดหาปัจจัยการผลิต นั่นคือ ที่นา แต่สิ่งที่เป็นปัญหา คือที่นาที่ชาวบ้านถือครองนั้นกระจุกกระจายและลดเหลือน้อยลงเต็มที่ ดังนั้น

ทางศูนย์จึงได้มีการรณรงค์เพื่อส่งเสริมการทำนาแปลงใหญ่ ในงานวันสาธิตการดำเนินงานโรงเรียนเกษตรกรข้าวต้นแบบ ในวันที่ 27 สิงหาคม 2562 ณ แปลงนาของนายประเสริฐ ภู่งเงิน ซึ่งการทำนาแปลงใหญ่คือความพยายามในการปฏิรูประบบการผลิตของชาวบ้านที่ทำนาภายใต้พื้นที่จำกัด เนื่องจากที่นาของชาวบ้านที่เหลือน้อยนั้นมีไม่เกินรายละ 2-5 ไร่ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการทำนาดังนั้น ทางศูนย์ภายใต้การนำของ ประเสริฐ ภู่งเงิน จึงได้รวบรวมที่นาของชาวบ้านผืนเล็กผืนน้อยเข้าด้วยกัน โดยมีการสนับสนุนมาจากทางภาครัฐ โดยรัฐบาลได้สนับสนุนการเช่าที่นาเพิ่มเติม มีสัญญา 5 ปี นับตั้งแต่ปี 2562 รวมแล้วได้ประมาณ 909 ไร่ โดยชาวนามุสลิมได้มาลงชื่อเพื่อต่อคิวการทำนา และผลัดกันทำนาตามรอบการผลิต โดยทางศูนย์ได้นำพื้นที่นามาจัดสรรแบ่งพื้นที่การทำนา คนละ 10 ไร่ เพื่อให้ทุกคนมีที่นาสำหรับปัจจัยการผลิตที่เพียงพอ ทางศูนย์ จะมีการประชุมประจำปี ปีละ 1 ครั้ง เพื่อพัฒนารูปแบบการทำนารวม โดยรัฐบาลได้ให้การสนับสนุนการทำนารวม ในเรื่องของต้นทุนในการผลิต โดยแบ่งออกเป็นแผนรายปีในปี 2562-2563 ดังตารางที่ 6-2

ตารางที่ 6-2 แผนการสนับสนุน โครงการนาแปลงใหญ่ ของรัฐบาล

ปี 2562	รัฐบาลสนับสนุนค่าใช้จ่ายทั้งหมด
ปี 2563	รัฐบาลสนับสนุนค่าใช้จ่ายร้อยละ 80

ที่มา: ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต โลกแฟค หนองจอก กรุงเทพมหานคร 2562

โครงการนาแปลงใหญ่เป็นการพยายามของชาวบ้านที่จะปฏิรูประบบการผลิต โดยปัญหาสำคัญคือการขาดแคลนปัจจัยการผลิต นั่นก็คือที่นา โครงการนาแปลงใหญ่ ส่งผลให้สมาชิกที่ถูกยกเลิกสัญญาจากการเช่าที่นาของนายทุน ได้มีที่นาทำโดยไม่ต้องเสียค่าเช่าเนื่องจากรัฐบาลให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ และโครงการนาแปลงใหญ่ ได้ทำให้วิถีชีวิตชุมชนในอดีตที่เคยขายสาบสูญไป จากการแยกกันทำนา มาเป็นการทำนารวมกัน เครื่องมือการทำนาที่ในอดีตชาวนาต้องจ้างทำนานั้น ชาวนาไม่จำเป็นต้องเสียเงินอีกต่อไปแล้ว เนื่องจากชาวนามีเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ร่วมกัน สุดท้ายในเรื่องแรงงานทำนา ชาวนายังให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เนื่องจากเวลาเก็บเกี่ยวเครื่องมือของพวกเขาต้องแบ่งกันใช้ ดังนั้นนาแปลงใหญ่จึงเปรียบเสมือนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของวัฒนธรรมชุมชนขึ้นมาใหม่ หลังจากสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นได้เลือนหายไปนานนับสิบปี ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ค่าใช้จ่ายเราลดลงไปมาก เนื่องจากรัฐบาลสนับสนุน มีข้อเสียเพียงเล็กน้อยคือ ชาวนาในท้องถิ่นบางคน ไม่ได้เป็นสมาชิกศูนย์ข้าวชุมชน หรือเข้าไม่ถึงการจับจองที่นา ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันได้” (สมพร รุ่งทิววงศ์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้ทราบว่าโครงการนาแปลงใหญ่ มีคุณูปการต่อชาวนามุสลิมในชุมชนมาก ประการที่เห็นได้ชัดที่สุด คือต้นทุนในการผลิตที่ลดลง ทั้งค่าเช่าที่นา และเครื่องจักรต่างๆ ที่ถูกใช้ในการผลิต เนื่องจากโครงการนาแปลงใหญ่ ชาวนาได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล และการผลักดันของสมาชิกในชุมชน แต่อย่างไรก็ตามยังมีจุดอ่อนของโครงการนาแปลงใหญ่อยู่บ้าง คือยังมีชาวนาที่เข้าไม่ถึงการใช้ประโยชน์ในที่นา ที่ทำให้ประโยชน์ไม่กระจายไปยังชาวนาทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียม

ภาพที่ 6-4 งานรณรงค์โครงการนาแปลงใหญ่

ที่มา: งานรณรงค์ส่งเสริมการทำนาแปลงใหญ่ของเกษตรกรประจำปี 2562

3. การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์

การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ของชาวนาชุมชนมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นเกิดขึ้นจากการประสบปัญหาของชาวนาในพื้นที่ การทำนาด้วยสารเคมีก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพและค่าใช้จ่ายในการลงทุนที่สูง กล่าวคือ หลังจากที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 แนวทางในการทำนาเพื่อการยังชีพอย่างในอดีตได้เปลี่ยนไปเป็นการทำนาเพื่อขายเป็นหลัก กระแสความนิยมของการปลูกข้าวด้วยสารเคมีกลายเป็นที่นิยมของคนในพื้นที่ ในช่วงแรกการทำนาเคมีนั้นได้ผลผลิตงอกงามดี แต่ต่อมาได้เกิดผลเสียระยะยาว กล่าวคือ รูปแบบของการทำนาในอดีตของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนิยมทำนา และปลูกพืชเชิงเดี่ยวตามความต้องการของตลาด

ในอดีต ชาวนามุสลิมในพื้นที่เน้นการทำนาอย่างเดียว ไม่นิยมปลูกอะไรหลายอย่าง เพราะทำให้ดูแลยากและเปลืองพื้นที่ และหากปลูกพืชหลายชนิดจะทำให้มีการแย่งสารอาหารในดิน รวมทั้งต้องประสบกับความยากลำบากในการกำจัดวัชพืช ลักษณะการทำนามีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นสัดส่วน มีพื้นที่ทำนา บ่อกักเก็บน้ำ และพื้นที่สำหรับเก็บข้าวและเป็นลานตากข้าว ต่อมาได้เกิดความสนใจและทำการศึกษาเรื่องปุ๋ยเคมีที่เข้ามาครั้งแรกในปี 2500 โดยประมาณ ต่อมาชาวมะแลงเข้ามาในชุมชนครั้งแรกราวปี พ.ศ. 2508 สำหรับการใส่สารเคมี ในระยะเริ่มต้นมีการใช้จำนวนมาก โดยแบ่งประเภทของสารเคมีออกเป็นสามชนิด คือ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ปุ๋ยเคมีสำหรับเร่งสารอาหาร ฮอร์โมนและพืชสังเคราะห์ แต่สิ่งที่ผิดสังเกตคือ แม้จะมีผลผลิตจำนวนมาก แต่กลับไม่มีเงินเหลือ เพราะต้นทุนในการทำนาสูงมาก ในขณะที่เมื่อใช้สารเคมีติดต่อกันเกิน 10 ปี ปรากฏว่าผลผลิตของชาวนามุสลิมลดลง

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการทำนาของชุมชนมุสลิม เกิดขึ้นในช่วง ปี พ.ศ. 2535 ผลผลิตออกมาก ได้ราคา ข้าวขายได้ปริมาณมาก จึงมีการเพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีจำนวนมาก ต่อพื้นที่ทางการเกษตร ช่วงนั้นดินยังคงมีสภาพค่อนข้างดี ทำให้การใช้ปุ๋ยเคมีเป็นที่นิยม จนกระทั่งเริ่มเกิดผลข้างเคียงจากการใช้สารเคมีในการทำนาที่เริ่มสำแดงขึ้น ชาวนามุสลิมเริ่มรับรู้ถึงผลกระทบที่ตามมา กล่าวคือชาวนาเริ่มขาดทุน เช่นลงทุน 2 แสน ขายได้ไม่ถึงหนึ่งแสน นอกจากนั้นยังเกิดปัญหาต่อสุขภาพของชาวนา ชาวนามีอาการอ่อนเพลีย เพราะในเลือดมีสารพิษ ชาวนาเริ่มเห็นถึงพิษภัยของการใช้สารเคมีมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยสังเกตจากร่างกายตัวเองก่อน หลังจากไปหาหมอก็รับรู้ว่าร่างกายอ่อนเพลียเพราะเลือดของชาวนามีสารพิษ (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

นอกจากปุ๋ยเคมีที่ใช้แล้ว ยาฆ่าแมลงที่ไม่ได้เกิดผลเพียงแต่กำจัดวัชพืชนั้นแต่ยังกำจัดแมลงและจุลินทรีย์ ที่เป็นประโยชน์กับธรรมชาติไปอีกด้วย นับเป็นการทำลายความสมดุลของ

ธรรมชาติอย่างร้ายแรง และผลที่ตามมาคือ การระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืชที่เพิ่มทวีมากขึ้น เกิดกระบวนการคือยา และต้องใช้สารเคมีที่เข้มข้นมากขึ้นอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการระบาดของแมลงที่ทำลายพืชผลทางการเกษตร

จึงอาจกล่าวได้ว่า การผลิตในรูปแบบเกษตรเคมีเป็นการผลิตเพื่อรายได้เป็นหลัก และก่อให้เกิดความพอใจในช่วงแรกเริ่มของการผลิต เพราะ หากดูระยะจากจุดเริ่มต้นของการใช้เคมีเพื่อการผลิต มาจนกระทั่งผลกระทบเริ่มตุงกอม ใช้ระยะเวลาเพียงไม่ถึงสิบปี

สภาพปัญหาของชุมชนชาวนามุสลิมในอดีต ได้ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาในชุมชนของตนเอง ในช่วงแรกการเปลี่ยนแปลงของชาวนามุสลิมยังไม่ชัดเจน เพราะเพียงแต่ทราบว่าเป็นเหตุเกิดมาจากการใช้สารเคมี แต่รูปแบบและวิธีการทำนาก็ยังคงใช้สารเคมีแบบเดิม

จุดเปลี่ยนสำคัญของชุมชน ที่เป็นยุคเปลี่ยนผ่านเกิดขึ้นในช่วงปี 2540 หลังการเก็บเกี่ยวผลผลิต เมื่อมีการก่อกำเนิดของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรในชุมชน ชาวนาในชุมชนได้มารวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่หนองจอก ประเสริฐ ภูเงิน แกนนำที่คิดริเริ่มการทำเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจัง ได้เริ่มจากที่นาของครอบครัวของตนเองก่อน ปัญหาแรกที่ได้แก้ไขคือปัญหาดินเสื่อมอันเป็นผลจากการใช้สารเคมีติดต่อกันเป็นระยะเวลานานหลายสิบปี โดยค่าดินที่ใช้ทำนาเป็นกรดที่สูงและก่อให้เกิดปัญหาในการปลูกพืชทุกชนิด ในช่วงแรกเริ่มจากที่นาเพียง 1 ไร่ และล้มเหลวไม่สามารถเพาะปลูกสิ่งใดได้แต่ ประเสริฐ ภูเงิน แกนนำก็ไม่ละความพยายามจนกลายเป็นที่มาของการออกไปแสวงหาความรู้ภายนอกชุมชน

โดยในช่วงแรกสมาชิกศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี เข้ารับการอบรมจากสถานีพัฒนาที่ดินในเรื่องการปรับปรุงสภาพพื้นฐานของดิน พบว่าแนวทางแก้ไขปัญหามุขอินทรีย์ในการปรับปรุงบำรุงดิน ทำให้ดินได้ดูดซับสารอาหารจากปุ๋ยอินทรีย์ นอกจากนั้นยังทดลองปลูกพืชคลุมดิน ทั้งพืชตระกูลถั่ว และพืชสมุนไพร เช่น ขมิ้นชัน ตะไคร้ หอม สาบเสือ วิธีการดังกล่าวได้คืนความสมดุลให้กับดิน พบว่าดินมีธาตุและสารอาหารที่เป็นผลดีกับพืช ภายหลังจากทำด้วยวิธีนี้ อยู่ประมาณ 3-4 ปี ก็ได้รับผลสำเร็จ ระบบนิเวศกลับคืนสู่ความสมดุล หลังจากนั้นทางศูนย์จึงนำผลที่ได้ไปถ่ายทอดให้กับสมาชิกก่อนจะขยายสู่คนในชุมชน ในช่วงปี 2543 จนกระทั่งการทำสวนเกษตรอินทรีย์ ได้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์จนกลายเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีออกสู่ชุมชน ผลที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นจากคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“ที่เห็นชัด ๆ เลยนะ ที่นาล้านดินดีขึ้น แนวทางการปลูกพืชตระกูลถั่ว โดยเฉพาะการปลูกถั่วสายพันธ์บราซิล เพื่อเป็นการปรับสภาพหน้าดิน เหมือนเปลี่ยนดินเก่าเป็นดินใหม่” (กุสุมะ อนัน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

กระบวนการฟื้นฟูพื้นที่ดินที่เคยเสื่อมโทรมอันเกิดจากการใช้สารเคมีในการทำงานติดต่อกันหลายสิบปี แต่หลังจากปี พ.ศ. 2543 ดินได้ถูกฟื้นฟูขึ้นจากการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ อาจกล่าวได้ว่า องค์ความรู้ในการใช้กรรมวิธีของปุ๋ยอินทรีย์ทำให้ชุมชนชีวิตดินขึ้นมาใหม่ ทางศูนย์ได้พัฒนาการทำปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ชวานามุสลิมประหยัดต้นทุนมากขึ้น แต่เดิมใช้ปุ๋ยเคมี 20 กระสอบ/20 ไร่ แต่เมื่อเปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยเคมีก็ลดลงเหลือ 10 กระสอบ/20 ไร่ ผลดี คือ ช่วยบำรุงดิน บำรุงพืช และลดต้นทุนในการผลิต ปัจจุบันได้รับผลตอบแทนจากกลุ่มเกษตรกรในชุมชนจากการทำอินทรีย์พบว่า ช่วยลดต้นทุนในการผลิตได้เป็นอย่างดี สามารถบำรุงดินและฟื้นฟูสภาพดินที่เสื่อมโทรมให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ ผลที่ได้รับ คือ ทำให้สภาพดินที่เสื่อมโทรมดีขึ้น เป็นนาข้าวและได้เมล็ดข้าวที่ปลอดสารเคมี นอกจากนี้การริเริ่มปลูกพืชคลุมดิน จนส่งผลดี สองประการ กล่าวคือ สภาพพื้นดินฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ และเสริมสร้างระบบนิเวศขึ้นมาใหม่ ทุกวันนี้ผลผลิตของศูนย์เกษตรกรอินทรีย์แห่งนี้สามารถสร้างผลผลิตให้ใกล้เคียงกับนาที่ใช้การผลิตด้วยสารเคมีแต่เมื่อเปรียบเทียบถึงต้นทุนการผลิต นาอินทรีย์กลับมีต้นทุนถูกกว่านาเคมีครึ่งหนึ่ง เพราะไม่ต้องลงทุนค่าปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช รวมทั้งลดค่าแรงงานฉีดพ่นยาจากการจ้างวาน ผลสำเร็จดังกล่าวได้ถ่ายทอดลงไปสู่ชาวนาในชุมชน ผ่านการเข้ามาเรียนรู้งานในศูนย์ และการดำเนินงานเชิงรุกของศูนย์ด้วยวิธีการลงไปจัดกิจกรรมในพื้นที่ ลงสู่พื้นที่นาโดยรอบชุมชน เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์

ตัวอย่างของชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ อย่างกรณีของมารียา ลีสว่าง เป็นอีกหนึ่งชวานามุสลิมที่ได้เลือกนำแนวทางเกษตรอินทรีย์ใช้เป็นแนวทางเสริม โดยการผสมผสานระหว่างเกษตรอินทรีย์ และเกษตรเคมี เพื่อลดต้นทุนการผลิต ที่ปรากฏผ่านคำสัมภาษณ์ดังนี้

“ไม่ได้เลิกทำเคมีทั้งหมด แต่เราลดสัดส่วนของสารเคมีลงแล้วใช้อินทรีย์เข้าไปเสริม ทุกวันนี้ในแนวทางนี้กันหมดละ ทั้งชุมชนละมั้ง” (มารียา ลีสว่าง, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

ในปัจจุบันชุมชนได้หันมาใช้เกษตรอินทรีย์และลดปริมาณของเกษตรเคมีลงกันเกือบทั้งชุมชน แต่ไม่ได้เป็นการเลิกใช้สารเคมีทั้งหมด เพียงแต่ลดสัดส่วนสารเคมีลง เพื่อเป็นการลดต้นทุนการผลิตลงไปด้วยนั่นเอง

นอกจากนั้นการเปลี่ยนรูปแบบการทำเกษตรในชุมชนที่ชัดเจน จากความพยายามเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ความมั่นใจในการพัฒนารูปแบบเกษตรอินทรีย์ได้รับการยอมรับจากสมาชิกชุมชน เพิ่มขึ้นทุกวันซึ่งเริ่มต้นจากการลองผิดลองถูกของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี จนกระทั่งขยายความสำเร็จลงสู่ชุมชน ปัญหาของชุมชนเริ่มคลี่คลาย สุขภาพของชาวนาก็ดีขึ้น ดังคำสัมภาษณ์ที่กล่าวไว้

“คนทำนาก็แข็งแรงขึ้น ไม่เจ็บป่วยง่ายเหมือนเมื่อก่อน” (ปราณี หวังทรัพย์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

นอกจากต้นทุนทางด้านสุขภาพจะลดลง ทางด้านเศรษฐกิจชุมชนก็ดีขึ้นเรื่อย ๆ โดยประเมินจากสมาชิกกลุ่มสามารถแก้ไขปัญหาหนี้สิน ได้กว่าร้อยละ 60 อัตราการกู้ยืมเงินจากสหกรณ์ชุมชนที่ลดลง และอัตราการฝากเงินที่เพิ่มมากขึ้น ภายหลังจากที่เกษตรอินทรีย์ได้เกิดขึ้นเป็นรูปเป็นร่างขึ้นแล้วในชุมชน รูปแบบได้ขยายวงกว้างไปหลายครัวเรือน โดยเริ่มต้นขึ้นจากผู้นำเพียงไม่กี่คน จนขยายสู่การเป็นเกษตรอินทรีย์ของชุมชนหนองจอกขึ้นมา ถึงแม้ว่าอาจจะไม่ได้เป็นเกษตรอินทรีย์หมดทั้งชุมชน แต่อย่างน้อยองค์ความรู้จากศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีชุมชนยังเป็นที่สนใจและเป็นที่พึ่งพาของชาวนาในชุมชนจนถึงปัจจุบัน ดังตารางที่ 6-3

ตารางที่ 6-3 นวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี ในปี 2562

1. ปุ๋ยชีวภาพละลายฟอสเฟต	ใช้ในการปรับปรุงดินก่อนการทำนา
2. น้ำหมักชีวภาพ	ใช้หมักขังต่อข้าวแทนการเผา
3. สารไล่แมลงจากสะเดา	ลดปริมาณสารเคมีไล่แมลงและเพิ่มส่วนผสมของสมุนไพรธรรมชาติอย่างสะเดา

ที่มา: ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560

ปัจจุบัน ทางศูนย์จึงใช้ระดับข้าวที่เรียกว่า ข้าวปลอดภัย โดยมีเป้าหมายที่จะพัฒนา นวัตกรรมข้าวอินทรีย์ให้สามารถสร้างผลผลิตได้เท่ากับข้าวเคมีโดยตั้งแผนการผลิตข้าวอินทรีย์ไว้ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6-4 แผนการพัฒนานวัตกรรมการผลิตข้าวอินทรีย์ของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี

ปัจจุบัน	ข้าวพรีจีเอพี (Pre GAP) การผลิตข้าวด้วยหลักการปฏิบัติ ทางการเกษตรที่ดี	1. ใช้แหล่งน้ำที่ปราศจากการปนเปื้อน 2. ลดสัดส่วนเคมีในปุ๋ยเพื่อการบำรุง ดิน 3. ลดสัดส่วนสารเคมีในยากำจัด ศัตรูพืช
กำลังพัฒนา	ข้าวจีเอพี (GAP) การปฏิบัติทางการเกษตรที่ดีสำหรับ การผลิตข้าวเปลือก	1. ใช้แหล่งน้ำที่ปราศจากการปนเปื้อน 2. ลดสัดส่วนเคมีในปุ๋ยเพื่อการบำรุง ดิน 3. ลดสัดส่วนสารเคมีในยากำจัด ศัตรูพืช 4. ข้าวมีคุณภาพทุกเมล็ด 5.ลดสารเคมีในกระบวนการสีข้าว
อนาคต	ข้าวอินทรีย์ (Organic) การผลิตข้าวที่หลีกเลี่ยงการใช้ สารเคมีในทุกขั้นตอนการผลิต	1. ใช้แหล่งน้ำที่ปราศจากการปนเปื้อน 2. ปลอดสารเคมีในปุ๋ยเพื่อการบำรุงดิน 3. ปลอดสารเคมีในยากำจัดศัตรูพืช 4. ข้าวมีคุณภาพทุกเมล็ด 5.ปลอดสารเคมีในกระบวนการสีข้าว

ดังนั้นในอนาคตทางศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ตั้งเป้าเอาไว้ว่า จะต้องพัฒนาการปลูกพืชอินทรีย์ให้ได้ครบถ้วนทุกกระบวนการในการผลิต เพื่อผู้ผลิตและผู้บริโภคปลอดภัยไปด้วยกัน ตามแผนงานยุทธศาสตร์ 10 ปีของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยี

เมื่อกล่าวถึงภาพของแนวทางเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ปัจจุบัน ชาวบ้านสามารถลดต้นทุนการทำงานลงไปมาก โดยเฉพาะต้นทุนอันเกิดจากการลงทุนของสารเคมีและต้นทุนอันเกิดจากการรักษาพยาบาล

การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การพึ่งตนเอง

การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเองของชาวนามุสลิมเป็นการขับเคลื่อนที่มาจากพื้นฐานแนวคิดสำคัญ 2 อุดมการณ์ คือ แนวคิดอนาธิปัตย์นิยม และแนวคิดศาสนนิยม ดังต่อไปนี้

1. อุดมการณ์อนาธิปไตยนิยม

จากการเข้ามาของกลไกรัฐในชุมชน กลายเป็นว่ากลไกรัฐทำให้ชุมชนประสบปัญหาหนี้สินเพิ่มมากขึ้น นโยบายบางอย่างส่งเสริมให้ชุมชนทำเกษตรกรรมโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพของสินค้าที่ผลิตออกมา รวมถึงทำที่สุดกลไกรัฐก็เป็นกลไกที่สนับสนุนระบบตลาดภายใต้วิธีการผลิตแบบทุนนิยม เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนจึงต้องหาทางเลือกใหม่โดยลดการพึ่งพารัฐและระบบตลาดในลักษณะของการขับเคลื่อนอยู่บนฐานของอุดมการณ์อนาธิปไตย เป็นแนวคิดที่มีความคล้ายคลึงกับแนวคิดสังคมนิยม โดยทั้งสองแนวคิดนั้นมี ความพ้องกัน ในเรื่องกรรมสิทธิ์เหนือปัจจัยการผลิต แต่สิ่งที่สองแนวคิดเห็นแตกต่างกัน คือ ฝ่ายอนาธิปไตยมีความเชื่อว่า มนุษย์มีธรรมชาติในการร่วมมือกันอย่างสันติ โดยใช้หลักความเข้าใจกัน และช่วยเหลือพึ่งพากันระหว่างมนุษย์ได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้อำนาจบังคับจากรัฐ (โอพาร์ ถิ่นบางเตียว, 2554, หน้า 48) เมื่อมาวิเคราะห์การปรับตัวของชวานามุสลิมพบว่า มีลักษณะการขับเคลื่อนในลักษณะของแนวคิดอนาธิปไตยที่สำคัญดังต่อไปนี้

1.1 สนับสนุนการกลับไปสู่ระบบผู้ผลิตขนาดเล็ก ทำการผลิตแบบพึ่งตัวเองโดยเน้นการใช้ธรรมชาติ โดย การใช้สารอินทรีย์ อดีตชวานามุสลิมมีต้นทุนที่สูงมากในการผลิต สาเหตุมาจากการลงทุนในการผลิตจำนวนมาก โดยเฉพาะในสถานการณ์การถือครองที่ดินในปัจจุบัน ชวานาไม่มีที่ดินของตนเองเพียงพอในการผลิต ชวานาจึงต้องเช่าจากนายทุน ในพื้นที่ ชวานาต้องลงทุนสูงถึง ประมาณ 59,900 บาท (ญานับ วิชานูญ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561) ชวานาจึงได้ปรับตัวโดยการลดต้นทุนการใช้สารเคมีในการผลิตลง และหันไปใช้สารอินทรีย์ในสัดส่วนที่สูงขึ้น ทำให้ลดต้นทุนการผลิตลงได้ นอกจากนั้นต้นทุนอันเกิดจากปัญหาสุขภาพการรักษาพยาบาลอันเป็นผลกระทบมาจาก การใช้สารเคมีในการกำจัดแมลงและศัตรูพืชก็ลดลงไปด้วย

นอกจากนั้นการพึ่งตัวเองแบบธรรมชาติยังช่วยทำให้ระบบนิเวศน์กลับคืนสู่สมดุล ดินที่ดีขึ้นอันเกิดจากการปลูกพืชคลุมดิน อาทิเช่น พืชตระกูลถั่ว การหมักต่อซังข้าวแทนการเผาข้าว ก็ได้ทำให้ต้นทุนความเจ็บป่วยของดินที่เกิดจากการใช้สารเคมี ลดลง ต้นทุนการรักษาดินก็ลดลงไปด้วยเป็นเงาตามตัว เมื่อต้นทุนลด ชวานาสามารถพึ่งพาตัวเองได้ ถ้าไรจากการขายข้าวก็ได้ราคาดีขึ้น อย่างไรก็ตามการปลูกข้าวโดยใช้แนวคิดเกษตรอินทรีย์ มีข้อเสียคือ ชวานาต้องมีความอดทนและใช้ระยะเวลานานถึงได้ผล เนื่องจากในอดีต การใช้สารเคมีได้ผลเร็วกว่า รวมทั้งการเผาต่อซัง ก็ทำให้สามารถผลิตข้าวรอบใหม่ได้เร็วขึ้น ดังนั้นข้าวที่ผลิตด้วยระบบเกษตรอินทรีย์นี้จึงอาจต้องขายในตลาดข้าวเฉพาะทาง เช่นตลาดข้าวเพื่อสุขภาพ เนื่องจากข้าวมีราคาที่แพง ซึ่งชวานาก็ได้หาทางออกโดยการขายผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์โดยการรับผลิตตามความต้องการของลูกค้า ที่สั่งซื้อล่วงหน้าทางออนไลน์ อาทิเช่น เฟสบุ๊ค และอินสตราแกรมของทางกลุ่ม โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพากลไกของรัฐ และระบบทุนนิยม ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราผลิตเองกินเอง คนอื่นเค้าก็ไว้ใจ แต่เครื่องสี่ขา กับเครื่องคัดแยกเมล็ดข้าวไม่ได้มีขนาดใหญ่เหมือนของนายทุน เราเลยไม่ได้ผลิตจำนวนมาก ส่วนพืชผักก็เป็นผักออแกนิก เราจะไปขายตลาดทั่วไปไม่ได้ ราคามันสูง ไม่มีใครซื้อ ก็ให้มาสั่งเอาผลิตตามออเดอร์ดีกว่า” (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ปัจจุบันจุดแข็งของผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรของชาวนา คือการผลิตที่เป็นมิตรกับธรรมชาติทำให้ผู้ซื้อ ซึ่งเป็นผู้ที่ติดตามกลุ่มในสื่อสังคมต่าง ๆ ไว้ใจและกล้าที่จะสั่งผลิตภัณฑ์ข้าวจากชาวนาในพื้นที่ อันสืบเนื่องมาจากความไว้วางใจ มากกว่าการไปซื้อข้าวที่ขายในตลาดหรือในห้างสรรพสินค้า ที่มีการผลิตขนาดใหญ่ ที่ต้องผ่านการใช้สารเคมีทั้งในกระบวนการผลิตข้าว และในกระบวนการขจัดสีข้าวที่ต้องผ่านการอบเพื่อฆ่ามอด

1.2 สนับสนุนให้มีกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจทั้งหลายขึ้นอยู่กับชุมชนสหกรณ์

ในอดีตชาวนามุสลิมในชุมชนนิยมการฝากและกู้เงิน จากสหกรณ์การเกษตรหนองจอก แต่จากความล้มเหลวของระบบสหกรณ์หนองจอก ทำให้ชาวนามุสลิมได้รวมตัวกันเพื่อจัดตั้งกลุ่ม อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนามุสลิมในพื้นที่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาความช่วยเหลือของรัฐ อาทิเช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน 1. วิสาหกิจชุมชนต้นข้าวหนองจอก 2. วิสาหกิจชุมชนเกษตรผู้พึ่งเหนือ 3. วิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ อย่างไรก็ตามวิสาหกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในพื้นที่หนองจอกที่มีความสำคัญมากที่สุด คือวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ ที่เป็นต้นแบบของวิสาหกิจเพื่อชาวนาในพื้นที่หนองจอก และมีความสำคัญต่อการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับชาวนาในพื้นที่ (อาทิตย์ สุขเจริญ, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

ส่วนในเรื่องกลุ่มทางการเงิน ชาวนามุสลิมในพื้นที่ได้รวมตัวกันเพื่อระดมทุนในลักษณะการออมเงิน โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งธนาคารในระบบ สืบเนื่องมาจากความล้มเหลวของการจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรหนองจอก โดยมีอุดมการณ์ทางศาสนา เป็นตัวตั้งทำให้ระบบการระดมทุนแบบไม่มีดอกเบี้ยของชาวนามุสลิมถูกจัดตั้งขึ้นมา อย่างไรก็ตามการจัดตั้งกลุ่มการเงินดังกล่าว ไม่ได้เปิดสำหรับบุคคลทั่วไป แต่มีข้อจำกัดที่จะต้องเป็นคนในชุมชนที่ไว้ใจได้เท่านั้น กลุ่มการเงินดังกล่าวจึงไม่ได้มียอดเงินที่สูงมากนัก และไม่เพียงพอต่อการทำเกษตรทั้งระบบ แต่อย่างไรก็ตามได้มีการนำแนวคิดของกลุ่มการเงินของชาวนามุสลิม ไปต่อยอดในลักษณะของสหกรณ์อิสลามอมาณะห์ ซึ่งเป็นระบบสหกรณ์ที่ปราศจากดอกเบี้ย และบริหารงาน โดยมีบอร์ดชาอีอะห์ ซึ่งจะเชิญผู้เชี่ยวชาญทางด้านเศรษฐศาสตร์อิสลามมาดูแลและจัดสรรเงินลงทุนของชาวนามุสลิม อย่างปราศจากดอกเบี้ย และต้องไม่ใช่ธุรกิจที่ผิดหลักของศาสนาอิสลาม

สหกรณ์อิสลามอมาณะห์ถือได้ว่าเป็นสหกรณ์ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มการเงินที่ประสิทธิภาพ มีขั้นตอนพัฒนาการสูงสุดของกลุ่มการเงินชุมชนที่เปิดกว้างให้กับสมาชิกในชุมชน

รวมไปถึงชาวมุสลิมอื่น ๆ ที่ไม่เฉพาะเพียงชาวนาเท่านั้น ข้อดีของกลุ่มการเงินดังกล่าว คือการเป็นกลุ่มชุมชนที่นอกจากจะเปิดกว้างในการระดมทุน แล้วยังนำหลักการศาสนาอิสลามเข้ามาใช้ โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการลงทุน ธุรกิจที่เกิดจากการลงทุนของสหกรณ์จะต้องเป็นธุรกิจที่ฮาลาล* เท่านั้น โดยมีหลักการดังต่อไปนี้ 1. การกู้ยืมเงินของสหกรณ์ไม่ใช่เป็นการลงทุนที่เน้นเพียงแต่ผลกำไรเป็นอย่างเดียว ต้องเป็นธุรกิจที่ถูกต้องตามหลักการของศาสนาอิสลามเท่านั้น 2. การกู้ยืมเงินจะต้องปราศจากดอกเบี้ย และจะต้องเป็นลักษณะของการระดมทุนร่วมลงทุน ซึ่งผู้ลงทุนต้องยอมรับความเสี่ยงในกรณีที่ธุรกิจดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ และหากได้กำไร ผู้ระดมทุนจะได้ผลตอบแทนในลักษณะของเงินปันผล โดยแนวทางการลงทุนการกู้ยืมเงิน รวมไปถึงธุรกิจที่ต้องการสามารถยืมเงินจากสหกรณ์ได้ จะต้องผ่านการตรวจสอบอย่างละเอียดโดย บอร์ดชาร์อะห์ ซึ่งจะมีผู้เชี่ยวชาญทางเศรษฐศาสตร์อิสลาม ทำงานประจำและตรวจสอบอย่างละเอียดทุกการทำธุรกรรมทางการเงิน

นอกจากนั้นยังมีการรวมกลุ่มของสตรีแม่บ้านในชุมชนมัชยิด ชื่อว่ากลุ่มอนุสตรี ที่มีบทบาทในการหารายได้เสริม อันเกิดจากสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่ปกติใช้กันในครัวเรือน อาทิเช่น ปลาเค็ม ปลาแดดเดียว น้ำพริกปลาป่น ที่ทำมาจากปลาช่อน ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในครัวเรือน สบู่ ยาสระผม น้ำยาล้างจาน น้ำยาถูพื้น รวมถึงผลิตภัณฑ์ดูแลผลผลิตทางการเกษตร เช่น น้ำหมักชีวภาพ ที่กลุ่มสตรีร่วมกันทำขึ้นมา เพื่อเอาน้ำหมักชีวภาพไปใช้ในที่นาของตน แนวทางการผลิตสินค้าของกลุ่มอนุสตรี คือเน้นการผลิตเพื่ออุปโภคในครัวเรือนเป็นหลักที่เหลือจึงจะนำออกมาขาย

1.3 เน้นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาคเป็นเครื่องมือในการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำเนินการทางเศรษฐกิจ โดยใช้หลักการของศาสนาอิสลามในการควบคุมสังคม โดยเฉพาะหลักในการบริหารจัดการ และช่วยเหลือชุมชน อาทิเช่น การตั้งกลุ่มด้านการดูแลเด็กและเยาวชนของมูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า เนื่องจากศาสนาอิสลามสนับสนุนให้มุสลิมต้องดูแลเด็กกำพร้าและครอบครัวของเด็กกำพร้าเป็นสิ่งสำคัญ การตั้งกลุ่มดังกล่าวยังขยายตัวเพื่อสงเคราะห์ชุมชนที่ยากจน อันจะเห็นได้จากโครงการสร้างอาชีพ ช่อมแซมและปลูกสร้างบ้านให้กับชาวมุสลิมที่ยากจนและขาดแคลนที่พักอาศัย

การตั้งกลุ่มดังกล่าวก็สืบเนื่องมาจากคำสอนของศาสนาอิสลาม เกี่ยวกับการจ่ายซะกาต คำว่า “ซะกาต” เป็นคำภาษาอาหรับที่มีความหมายว่า “การขัดเกลาให้สะอาดบริสุทธิ์” “การเพิ่มพูน” และ “การเจริญงอกงาม” เป็นการขัดเกลาจิตใจของผู้มีทรัพย์สินให้สะอาดหมดจดจาก

* ธุรกิจที่ได้รับอนุญาตให้ชาวมุสลิมสามารถเกี่ยวข้องได้ โดยจะต้องไม่เป็นธุรกิจดังต่อไปนี้ ตัวอย่างเช่น ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับระบบดอกเบี้ย ธุรกิจบันเทิง หรือ ธุรกิจที่มีความเกี่ยวข้องกับการขายแอลกอฮอล์ เป็นต้น

ความตระหนี่ถี่เหนียวซึ่งเป็นมลทินที่เกาะกินจิตใจให้สกปรกและหยาบกระด้าง ขณะเดียวกันเป็นการชักฟอกทรัพย์สินที่หามาได้ให้สะอาดบริสุทธิ์ หลักเกณฑ์ในการจ่ายชะกาด มีดังต่อไปนี้

1. โลหะเงินและทองคำ เงินสด เงินในบัญชี หุ่นสินค้า (ของตนเองไม่ว่าจะเป็นที่ดินหรืออัญมณี) ที่มีไว้ขายทั้งหมดไม่ใช่สิ่งของคนอื่นนำมาฝากขาย หากมีมูลค่าเท่าราคาทองคำหนัก 85 กรัม หรือประมาณ 5.66 บาท (ทองคำหนึ่งบาทหนัก 15 กรัม) เมื่อครบรอบปีก็จะต้องจ่ายชะกาด 2.5% จากทรัพย์สินเหล่านี้

2. ผลผลิตจากการเกษตร หากเป็นผลผลิตที่เกิดจากการใช้ชลประทาน ที่ต้องลงทุนอัตราชะกาด คือ 5% หากไม่ใช้การชลประทานและอาศัยน้ำฝนอย่างเดียว อัตราชะกาด คือ 10% ปศุสัตว์เช่น แพะ แกะ วัว ควาย อูฐ เป็นต้น

3. ชุมทรัพย์ที่พบได้ในแผ่นดิน (อรุณ บุญชม, 25559)

จากกฎเกณฑ์ข้อบังคับดังกล่าวทำให้ชาวมุสลิมทุกคน มีภาระในการจ่ายเงินชะกาดเข้าสู่กองทุนช่วยเหลือคนยากจนและเด็กกำพร้า ผ่านองค์กรต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยบุคคลที่รับชะกาดได้ จะเป็นกลุ่มบุคคลดังต่อไปนี้

1. คนยากจน
2. คนอนาถา
3. คนที่ทำหน้าที่ในเรื่องจัดการชะกาด
4. คนที่มีหัวใจ โน้มมาสู่อิสลาม
5. ทาสและเชลย
6. คนมีหนี้สิน
7. ทำงานในหนทางของอัลลอฮ์
8. คนที่ติดขัดในระหว่างการเดินทาง (อรุณ บุญชม, 25559)

ดังนั้นจากข้อบังคับดังกล่าวจึงเป็นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาค เป็นเครื่องมือในการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม และคนที่มีทรัพย์สินตามเกณฑ์ต้องบริจาคเพื่อดูแลคนยากไว้

นอกจากข้อบังคับในเรื่องของชะกาด มุสลิมยังถูกห้ามไม่ให้นำเงินอันเกิดจากดอกเบี้ย ไปใช้ เนื่องจากชาวมุสลิมถือว่าเงินจากดอกเบี้ยคือเชื้อไฟในนรก มุสลิมที่ฝากเงินกับสถาบันการเงินในระบบธนาคารของรัฐและเอกชนต่าง ๆ เมื่อครบปี ต้องนำเงินดอกเบี้ยที่ออกงอกจากเงินต้น ไปบริจาคกับองค์กรสาธารณกุศลต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้น และทำให้มุสลิมไม่นิยมเก็บเงินฝากไว้ในธนาคารนานเกินไป เนื่องจากข้อกำหนดเรื่องชะกาดและดอกเบี้ย สุดท้ายจึงได้ส่งผลให้เกิดการดูแลชาวมุสลิมที่มีฐานะยากจนในชุมชนลดความเหลื่อมล้ำ โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการ

ช่วยเหลือของรัฐหรือเอกชนใดเลย จากคำสัมภาษณ์เราจะพบว่า ชาวมุสลิมมีความกังวลมากเมื่อมี ดอกเบี้ยในธนาคารของตนเอง

แนวความคิดดังกล่าวชัดเจน และสะท้อนให้เห็น ผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรมวันสำคัญ ในชุมชน ดังคำสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“หาทางเลี่ยงโดยการบริจาคซะ ก็พวกสาธารณประโยชน์ เงินดอกเบี้ยต่าง ๆ เราใช้ ประโยชน์ไม่ได้” (ญาหนับ วิชานูญ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

2. อุดมการณ์ศาสนานิยม

ชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก มีภูมิหลังร่วมกันคือเป็น เชลยชาวมลายูที่ถูกกวาดต้อนมาจากรัฐทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซียในช่วงต้นของกรุง รัตนโกสินทร์ แม้ว่าระยะเวลาจะล่วงเลยมานานนับศตวรรษ แต่อุดมการณ์ในเรื่องแนวคิดทาง ศาสนายังคงมีความเหนียวแน่น และส่งผลต่อแนวคิดของชาวมุสลิมอย่างมาก ด้วยเพราะศาสนา อิสลามเป็นศาสนาที่ไม่ได้เป็นเพียงที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็นศาสนาที่เป็น โครงสร้าง เบื้องหลังการกระทำของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย สำหรับสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับการปรับตัว ของชาวมุสลิม โดยอุดมการณ์แบบศาสนานิยมดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดรูปแบบเศรษฐกิจบนฐานคิด ของเศรษฐศาสตร์อิสลามที่มีความแตกต่างจากความคิดของเศรษฐศาสตร์ที่มุ่งเน้นอยู่บนฐานคิด ของปรัชญาแบบวัตถุนิยม ปฏิเสธมิติเหนือธรรมชาติ แต่ถือว่า มนุษย์เป็นองค์อธิปัตย์ที่สามารถ เข้าถึงความรู้ ความจริง ความงามได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด ปรัชญาเช่นนี้ทำให้นักเศรษฐศาสตร์คิดได้เฉพาะหลักเกณฑ์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุ และ ไปไม่ถึงการปฏิสัมพันธ์กับจิตวิญญาณของมนุษย์ การหมกมุ่นเฉพาะวัตถุก่อเกิดความรู้สึก ทะเยอทะยาน ความโลภ และการทำลายล้าง แม้จะพยายามวางกรอบทางศีลธรรมมากำกับไว้แต่ กรอบศีลธรรมดังกล่าวก็เปราะบางเกินกว่าจะกำกับจิตอันเต็มไปด้วยความโลภโมโหสิ้นได้ เพราะ เป็นกรอบศีลธรรมที่ไม่ได้มาจากจิตวิญญาณ เป็นเพียงคุณธรรมที่ถูกบัญญัติขึ้นจากกฎว่าด้วย อุปสงค์และ อุปทาน เท่านั้น (อาคิส พัทธ์ชัยชุมพล, 2561)

แนวคิดของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงขัดต่อวิถีชีวิตของชาวมุสลิม ที่ผูกคติดอยู่กับพระ เจ้าและคำสอนของพระองค์ที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ การมุ่งวิถีชีวิตในรูปแบบของเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักจึงไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของมุสลิม ดังนั้นระบอบเศรษฐศาสตร์อิสลามเป็น ระบอบที่แยกเป็นเอกเทศจากระบอบเศรษฐศาสตร์อื่น ๆ โดยมีความแตกต่างทั้งในด้านเป้าหมาย วิธีการ และการตราบัญญัติต่าง ๆ เพื่อปกป้องควบคุม ส่งเสริม และขับเคลื่อนระบอบอย่างเป็น รูปธรรม ซึ่งเป็นระบอบเศรษฐกิจที่ไม่สอดคล้องทั้งเศรษฐกิจแบบทุนนิยม หรือระบอบสังคมนิยม

โดยหลักการของระบอบเศรษฐศาสตร์อิสลามที่สำคัญคือ (นุรุลฟาซีรา ยามานอ, สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2562)

1. เศรษฐศาสตร์อิสลาม เป็นระบอบที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสัญชาตญาณของมนุษย์ กล่าวคือมนุษย์มีธรรมชาติของความรักในการครอบครอง และการมีกรรมสิทธิ์ อิสลามได้อนุมัติในเรื่องดังกล่าวด้วยภาพลักษณ์ที่เปิดกว้าง อิสลามเพียงแต่กำหนดเงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อควบคุมไม่ให้ธรรมชาติในการรักที่จะครอบครองและมีกรรมสิทธิ์นั้นส่งผลกระทบต่อปัจเจกบุคคลและสังคม ตลอดจนยังอนุมัติในเรื่องการทำงาน การประกอบสัมมาอาชีพที่ไม่ส่งผลร้ายต่อตัวเองหรือผู้อื่น

2. ในระบอบอิสลามไม่มีระบบชนชั้นวรรณะ ถึงแม้ว่าความรวยความจนจะเป็นข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในทุกสังคม แต่ระบอบอิสลามก็ไม่ยอมรับระบบชนชั้นวรรณะที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความร่ำรวยและความยากจน หากแต่ความประเสริฐของบุคคลขึ้นอยู่กับความขยันและการประกอบความดีทั้งนี้หลักคำสอนของอิสลามได้กำหนดแนวทางในการจัดระบบชนชั้นวรรณะให้หมดไปจากจิตใจของผู้ศรัทธาด้วยการประกอบศาสนกิจในรูปแบบต่าง ๆ ที่เน้นถึงความเสมอภาคและภราดรภาพ บรรดาผู้ปกครองในยุคต้นของอิสลามต่างก็ถือว่าบรรดาผู้ที่อ่อนแอต้องได้รับการเอาใจใส่และคำนึงถึงมากกว่าบรรดาผู้มีฐานะสูงส่งในสังคม

3. ความเป็นทางสายกลางและความมีดุลยภาพ ปัญหาของระบอบเศรษฐศาสตร์อื่น ๆ ก็คือ การมองถึงด้านหนึ่งด้านใดเป็นการเฉพาะจากข้อเท็จจริง ดังปรากฏในระบอบเศรษฐศาสตร์แบบทุนนิยมซึ่งมีการตรากฎหมายมากมายเพื่อปกป้องคุ้มครองสิทธิในการครอบครองกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล และความเสรีในการทำงานและการประกอบอาชีพ ส่วนระบอบเศรษฐศาสตร์แบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์กลับมุ่งเป้าหมายไปยังการคำนึงถึงสิทธิประโยชน์ของสังคมมากเกินไป จนเกิดความไม่เป็นธรรมต่อปัจเจกบุคคลและสิทธิของพวกเขาด้านการครอบครองกรรมสิทธิ์และการทำงานแต่ในระบอบเศรษฐศาสตร์อิสลามได้มีการกำหนดระเบียบที่เหมาะสมต่อการดำรงอยู่ของปัจเจกบุคคลและวิถีชีวิตของสังคมส่วนรวม ทั้งสองภาคส่วนได้รับการคุ้มครองสิทธิของตนอย่างมีความสมดุลและเป็นธรรม ซึ่งสิ่งนี้ไม่มีในระบอบอื่นนอกจากระบอบอิสลามอันเป็นระบอบที่พระเจ้าเป็นเจ้าของประทานลงมาให้กับมนุษยชาติ

4. ความเมตตาซึ่งกันและกันและการเกื้อกูลอย่างเป็นรูปธรรม มีการตราบัญญัติในระบอบเศรษฐศาสตร์อิสลามมุ่งชี้้นำให้บรรดาผู้ร่ำรวยได้พยายามทุ่มเทไปในการเกื้อหนุนสิทธิประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของเหล่าผู้ยากจน ขัดสน ให้หยิบยื่นความช่วยเหลือแก่คนเหล่านั้น ซึ่งมีใช่เป็นเพียงเรื่องของความเวทนาสงสาร หากแต่เป็นคำสั่งของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า ที่ผู้ใดเบี่ยงเบนออกจากคำสั่งนั้นย่อมถูกลงโทษ อิสลามได้ประกาศอย่างชัดเจนต่อเหล่าอิสลามิกชนว่า “พวกท่านคือพี่น้อง

กัน และทรัพย์สินที่พวกท่านมีอยู่ในครอบครองเป็นทรัพย์สินของพระเจ้า และบรรดาผู้ยากจน ขัดสนย่อมมีสิทธิอันชอบธรรมในทรัพย์สินของพวกท่าน” และเพื่อให้สิ่งดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม อิสลามจึงได้บัญญัติเรื่องชะกาต อันเป็นภาษีทางศาสนาและส่งเสริมให้มีการบริจาคทานและการใช้จ่ายในรูปแบบต่าง ๆ อันเป็นการลดช่องว่างหรือระยะห่างระหว่างคนรวยกับคนจน ซึ่งจะนำไปสู่สภาพสังคมที่เต็มไปด้วยความรักและการเกื้อกูลกันระหว่างสมาชิกในสังคมนั้น ๆ

5. การสร้างความใกล้ชิดระหว่างคนรวยกับคนจน ระบบเศรษฐกิจอิสลามยอมรับว่า ความรวยความจนเป็นข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในทุกสังคม ข้อเท็จจริงดังกล่าวเป็นเพราะว่าผู้คนในสังคมนั้นมีความเหลื่อมล้ำกันในด้านศักยภาพทางความคิดและวัตถุดิบตลอดจนมีความแตกต่างกันในเรื่องโอกาสและสถานภาพในการแสวงหาปัจจัยยังชีพ อิสลามได้พยายามในการเยียวยาปัญหาความยากจน ด้วยการขจัดปัญหาที่ต้นตอของมันเพื่อทำให้ระยะห่างระหว่างคนรวยกับคนจนแคบลงมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยกำหนดคู่ทางหลายประการด้วยกัน อาทิเช่น ส่งเสริมให้แสวงปัจจัยยังชีพ, การทำงานด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเองเป็นสิ่งที่มีความเกียรติในทัศนะของอิสลาม, ปฏิเสธการกระจุกตัวของสินทรัพย์ในกลุ่มชนส่วนน้อย, กำหนดค่าปรับ, ค่าไถ่ และบทลงโทษในรูปแบบการเลี้ยงอาหารแก่คนยากจน และบัญญัติเรื่องการจ่ายชะกาตและการทำทาน เป็นต้น

6. ทรัพย์สินคือสื่อกลางมิใช่เป้าหมายสูงสุด อิสลามถือว่าทรัพย์สินเป็นเครื่องประดับและเป็นเพียงปัจจัยของความสุขในโลกนี้ ซึ่งไม่จีรัง การใช้ทรัพย์สินเป็นสื่อกลางในการประกอบคุณงามความดี และแสวงหาความโปรดปรานของพระองค์อัลลอฮ์ ในโลกหน้าคือสิ่งที่อิสลามเรียกร้องผู้ศรัทธา ระบบอื่น ๆ นอกจากอิสลามต่างก็มุ่งสู่การกำหนดให้ความร่ำรวย การมีชีวิตที่สุขสบายแบบวัตถุนิยมและการได้มาซึ่งทรัพย์สินเป็นเป้าหมายสูงสุด โดยไม่คำนึงถึงหลักคำสอนของศาสนาและหลักจริยธรรมอันดีงาม จนในที่สุดผู้คนในปัจจุบันได้ตกเป็นทาสของเงินตราและบูชาวัตถุไปเป็นจำนวนมาก

7. หลักแห่งความเป็นธรรมในระบบเศรษฐกิจอิสลามจะมุ่งให้ความสำคัญในเรื่องความเป็นธรรมของราคาสินค้า, ค่าจ้างที่เป็นธรรม ตลอดจนผลกำไรที่เป็นธรรม การเอาใจเอาเปรียบผู้บริโภค การปลอมแปลงสินค้า การผูกขาด และการแสวงหากำไรที่เกินจริง เป็นสิ่งที่ระบบอิสลามปฏิเสธ และเพื่อรักษาหลักการข้อนี้เอาไว้ อิสลามจึงอนุญาตให้ผู้มีอำนาจสามารถเข้าไปแทรกแซงการแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบได้ กล่าวคือ รัฐอิสลามสามารถห้ามการผูกขาดสินค้า, ห้ามเพิ่มราคาสินค้า ตลอดจนห้ามการโกงตาชั่ง และการปลอมปนสินค้า โดยมีระบบอัลอิสซะฮ์ อันเป็นระบบในการตรวจสอบและควบคุม

กล่าวได้ว่าหลักการดังกล่าวได้ถูกนำมาปรับใช้ในชุมชนชาวนามูสลิมในปัจจุบัน ทั้งในเรื่องของการนำอุดมการณ์ศาสนานิยมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างเครือข่ายของชาวนามูสลิมใน

พื้นที่ การดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน แนวคิดทางศาสนาอิสลามที่ได้ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของชาวมุสลิมในเรื่องของการสร้างเครือข่ายมุสลิม โดยเริ่มมีการก่อตัวของอุดมการณ์ศาสนานิยมในช่วงทศวรรษที่ 2530 เมื่อมีนายทุนทยอยจากภายนอกเข้ามาซื้อที่ดินของชาวบ้านในชุมชน จึงทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจาก ที่นาแปลงใหญ่ที่เคยมีแต่เครือญาติและคนในชุมชนถือครองได้กลายเป็นที่นาแปลงย่อย ที่ถูกกั้นโดยที่ของนายทุน ชาวนาต้องถอยร่นจากที่นาติดถนนให้ลงไปลึกมากขึ้น สภาพการถือครองที่ดินดังกล่าวทำให้ชาวมุสลิมขาดการปฏิสัมพันธ์กัน และต่างคนต่างอยู่

จึงอาจกล่าวได้ว่านอกจากการถือครองที่ดินจะลดลงแล้ว การเข้ามาของนายทุนในการกว้านซื้อที่ดินยังส่งผลให้เกิดระยะห่างระหว่างชาวมุสลิมด้วยกัน เนื่องจากเนื่องจากระยะห่างทางภูมิศาสตร์ที่มีมากขึ้น นอกจากนี้คำสอนทางศาสนาอิสลามเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดรอยร้าวของชุมชน

แนวความคิดดังกล่าวของชาวมุสลิม ที่ฝังรากลึกอยู่ในชุมชนมุสลิม ได้เป็นประจักษ์เครือข่ายที่เชื่อมโยงเป็นสายใยร้อยรัดชุมชนมุสลิมเข้าด้วยกัน แม้ว่าจะต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน อันเกิดจากวัตรปฏิบัติทางศาสนาที่แตกต่างกัน แต่อุดมการณ์ทางศาสนานิยมในเรื่องความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาวมุสลิมในพื้นที่ ได้ทำให้ ปัญหาต่าง ๆ เจือจางลงผ่านการช่วยเหลือชาวบ้านในชุมชนที่มีฐานะยากจน อันเป็นการใช้แนวทางศาสนาเป็นตัวประสานความช่วยเหลือ ทั้งการช่วยเหลือเด็กกำพร้า ครอบครัวที่มีฐานะยากจน การสำรวจปัญหา สรรหาอาชีพ รายได้เสริม การเพิ่มเติมในเรื่องของปัจจัยสี่ นั่นคือการสร้างและซ่อมแซมบ้านให้กับคนยากจน และสุดท้ายเป็นการระดมทุนเพื่อการให้กู้ยืมเพื่อปลดหนี้ได้อย่างปราศจากดอกเบี้ย อันเป็นการปรับตัวโดยใช้แนวคิดทางศาสนาเป็นแกนกลางที่ประสบความสำเร็จอย่างดีในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามแนวคิดศาสนานิยมดังกล่าวก็ยังมีข้อจำกัด เนื่องจากยังไม่ครอบคลุมการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในพื้นที่แต่เป็นการช่วยเหลือในลักษณะของการสังคมสงเคราะห์ โดยมีการรวมกลุ่มทางศาสนาเป็นแกนกลางมากกว่า แต่ก็นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี ที่อาจพัฒนาไปสู่การให้ความช่วยเหลือดูแลทางการเกษตรในอนาคตได้

การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับระบบตลาด

การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับระบบตลาดของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครนอกฝั่งตะวันออกนั้นเกิดขึ้นมาจาก ความล้มเหลวของการเข้าสู่ระบบตลาดที่ชาวนาในชุมชนไม่สามารถที่จะมีอำนาจต่อรองกับนายทุนขนาดใหญ่ได้ ในฐานะผู้ผลิตอิสระรายย่อย นอกจากการนี้กลไกรัฐที่

เข้ามาสนับสนุนชาวบ้านในเรื่องของการจัดตั้งกลุ่มทางการเงินก็ประสบปัญหาและในที่สุดก็ความล้มเหลวขึ้น กล่าวคือสหกรณ์การเกษตรหนองจอกเริ่มต้นจากการจัดตั้งของชาวบ้านในพื้นที่หนองจอก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นแหล่งเงินออมสำหรับคนยากไร้โดยเฉพาะชาวนา ชาวไร่ ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ได้พึ่งพิง โดยทำหน้าที่เป็นแหล่งธุรกรรมทางการเงินของชาวบ้านในชุมชน ทำให้เกิดเงินหมุนเวียนกว่า 200 ล้านบาท นอกจากนั้นยังเป็นแหล่งสวัสดิการให้กับสมาชิกตั้งแต่เกิดจนตาย ในช่วง 5 ปีแรกที่ได้จัดตั้งสหกรณ์ขึ้นมานั้น การดำเนินงานของสหกรณ์มีระเบียบแบบแผนและเป็นที่ยอมรับของผู้คนในท้องถิ่นเป็นอย่างดี ชาวบ้านเลือกที่จะฝากเงินจากสหกรณ์มากกว่าธนาคารเนื่องจากเงินปันผลที่ได้รับ และสวัสดิการที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามในราวปี พ.ศ. 2557 สหกรณ์เกิดปัญหา พบว่าชาวบ้านไม่สามารถเบิกและถอนเงินฝากของสหกรณ์ได้ เนื่องจาก สหกรณ์หนองจอก นำเงินของชาวบ้านที่ฝากไปลงทุนอย่างผิดวัตถุประสงค์และการ โกงกันภายใน ทำให้สหกรณ์ซึ่งเคยเป็นสถาบันหลักของสถาบันการเงินในชุมชน ได้มีสภาพที่ล้มละลาย และไม่สามารถประกันรักษาคุณภาพของชีวิตของชาวนามุสลิมในชุมชนได้ ในขณะเดียวกัน สหกรณ์ที่เคยเป็นหน่วยงานหลักในการส่งเสริมการทำเกษตรก็ไม่สามารถสนับสนุนชาวนามุสลิมเหล่านั้นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ชุมชนมีความจำเป็นที่จะต้องหันมารวมกลุ่มชุมชนจากฐานรากเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองกับตลาด โดยในปัจจุบันชุมชนชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครนอกฝั่งตะวันออกนั้นมีการรวมกลุ่มในรูปแบบดังต่อไปนี้

1. ก่อตั้งกลุ่มการเงินชุมชน

เมื่อสหกรณ์ไม่สามารถขับเคลื่อนงานได้ เนื่องมาจากการดำเนินงานในรูปแบบของสหกรณ์ที่จัดตั้งโดยรัฐนั้น ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ชาวนามุสลิมจึงเลือกที่จะหยุดส่งเงินให้กับสหกรณ์ และได้รวบรวมกลุ่มสมาชิกครอบครัวเป็นเครือข่ายกลุ่มการเงิน สำหรับชาวนามุสลิมในชุมชน ก่อตั้งขึ้นมาในปี พ.ศ. 2558 ผู้ก่อตั้งคือ วิชาสินี อะหมัดสกุล ชาวนามุสลิมในพื้นที่หนองจอก ปีนั่นต้องการขยายพื้นที่การทำงาน แต่เนื่องจากสหกรณ์หนองจอกไม่สามารถกู้ได้ เงินฝากก็มีแต่ตัวเลข เบิกไม่ได้ จึงไปขอกู้ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ แต่กู้ไม่ผ่าน เนื่องจากทางกลุ่มมีปัญหาหนี้สินมาก ครั้นจะไปกู้ที่อื่นนอกระบบ ก็มีดอกเบี้ยที่สูงและไม่อยากมีภาระกับนายทุนที่ปล่อยกู้นอกระบบ จึงรวบรวมคนในครอบครัว คือ ตนเองและพี่น้องอีก 5 คน สามีและพี่น้องสามี 3 คน คนในชุมชนที่สนิทสนมกันอีก 8 คน มาระดมทุนในลักษณะการวางเงินแชร์ ยอดเริ่มต้น คนละ 10,000 บาท เนื่องจากการระดมทุนของคนรู้จักกันที่เป็นชาวมุสลิมทั้งหมด จึงใช้การระดมทุนโดยไม่ใช้ดอกเบี้ยเป็นหลัก และสำหรับใครที่ต้องการนำเงินไปใช้จะต้องแจกแจงว่าต้องการทำอะไร และจะทำการคืนในลักษณะไหน จะจ่ายเป็นงวด หรือจ่ายเป็นเงินก้อน แต่ถือหลักว่าส่งคืนเฉพาะเงินต้น ไม่มีการคิดดอกเบี้ย ผู้ที่บริหารจัดการเงินคือ วิชาสินี

อะหมัดสกุล ใช้วิธีการเป็นผู้ดูแลบัญชี และเป็นผู้ใช้เงินก้อนแรก ไปขยายที่ทำนา ดังคำสัมภาษณ์
ที่ว่า

“ตอนปี 2558 มีลักษณะเหมือนการเล่นแชร์ในเครือญาติมากกว่า เราเดือดร้อนที่สุดจึง
เป็นคน ได้เงินแชร์ก้อนแรก แต่มีภาระผูกพันคือต้องเป็นผู้บริหารจัดการเงิน ถามว่า ใช้หลักประกัน
อะไร ก็จะมีการทำบัญชีรายรับ รายจ่าย ยอดการคืน อย่างละเอียด และใช้ความไว้นือเชื่อใจกัน
ในหมู่เครือญาติ ทุกคนมั่นใจว่าเราไม่โกงเงินแน่นอนเนื่องจากเราไม่โกงใคร และเป็นเสาหลักของ
บ้าน อีกอย่างทุกคนรู้ว่าเราเคร่งศาสนา และกลัวบาปมาก” (วิลาสินี อะหมัดสกุล, สัมภาษณ์, 14
มีนาคม 2562)

กลุ่มการเงินที่มีลักษณะเหมือนการระดมทุนเงินออมในหมู่เครือญาติ แบบไม่มีดอกเบี้ย
ตามหลักการของศาสนาอิสลาม ผู้ก่อตั้งกลุ่มการเงินชุมชนแม้จะมีหนี้สินมาก แต่เป็นคนที่เคร่งครัด
ในศาสนา คนในกลุ่มจึงไว้วางใจให้ดูแลเงินออมของกลุ่ม อย่างไรก็ตามปกติแล้ววงแชร์เก็บเงินใน
ลักษณะนี้มักจะหมดไปหลังจากที่ทุกคนได้รับเงินก้อนครบ แต่กลุ่มการเงินชุมชน จะมีการระดม
ทุนเพิ่มทุกปีโดยสมาชิกในกลุ่ม ทำให้จำนวนเงินมากขึ้น หลังปี 2560 ปรากฏว่า จากสมาชิก
ก่อตั้งรุ่นแรกเพียง 16 คน ในปี 2558 หลังจากนั้น 2 ปี มีสมาชิกขอเข้าร่วม อีก 18 คน จึงมีการจัดตั้ง
ขึ้นเป็นกลุ่มการเงินอย่างไม่เป็นทางการ โดยหลักเกณฑ์ของการเป็นสมาชิกคือ สมาชิกที่เข้ามาต้อง
วางเงินลงทุนก้อนแรกหนึ่งหมื่นบาท ถึงจะมีสิทธิ์กู้ยืมเงินของกลุ่มแบบไร้ดอกเบี้ย การคัดเลือก
สมาชิกกลุ่มมีหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

1. ต้องเป็นคนที่มีรู้จักกัน อาจเป็นเครือญาติ เป็นกลุ่มในชุมชน หรือต่างชุมชนก็ได้แต่ต้อง
รู้จักมักคุ้นกันดีกับสมาชิกในกลุ่ม
2. นับถือศาสนาอิสลาม เนื่องจากถือกฎเกณฑ์เป็นการระดมทุนแบบไร้ดอกเบี้ย
3. ต้องมีการฝากเงินสม่ำเสมอ หมายถึงว่า ต้องฝากเงินทุกปี ปีละ 10,000 บาท คล้ายกับ
เป็นการต่ออายุสมาชิก
4. หากต้องการกู้เงิน ต้องส่งคืนหนี้เก่าให้หมดก่อน การชำระหนี้ สามารถทยอยใช้คืนได้
แต่ใช้คืนถึงงวดอยู่ที่ สัญญาตอนแรกที่ตกลงกันไว้

โดยยอดเงินสูงสุดที่สามารถกู้ยืมได้ต่อครั้ง คือ 100,000 บาท จะกู้เกินกว่านี้ไม่ได้ และหา
กว่ากู้แล้วในปีแรก จนกว่าจะใช้เงินงวดแรกเสร็จไม่สามารถกู้ได้อีก เนื่องจากกลุ่มการเงินดังกล่าว
ไม่ใช่กลุ่มขนาดใหญ่ และเพื่อตัดปัญหาการติดตามตัว จึงจะไม่รับคนที่ไม่รู้จัก ดังนั้นในปัจจุบัน ปี
2562สมาชิกกลุ่มมีเพียง 34 คน รวมสมาชิกเก่าที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2558 จำนวน 16 คน และสมาชิก
ใหม่เพิ่มเติมอีก 18 คน สะท้อนผ่านบทสัมภาษณ์ที่ว่า

“ไม่เคยมีปัญหาเพราะคนที่มาเป็นสมาชิกนี้ไม่ใช่ใครก็ได้ต้องเป็นญาติ หรือคนรู้จัก ทำหลักฐานชัดเจน ปัญหาคือ เงินมันยอดไม่เยอะ แค่แสนเดียว เราให้ยอดมากกว่านี้ไม่ได้ เพราะเราเป็นกลุ่มเล็ก ๆ” (วิลาลินี อะหมัดสกุล, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2562)

จากการสัมภาษณ์พบว่ากลุ่มการเงินดังกล่าว มีปัญหาเนื่องจากยอดการกู้ยืมในแต่ละปี สูงสุดเพียงหนึ่งแสนบาท ดังนั้น เงินที่ได้ไป จึงเอาไปใช้ในกรณีที่เป็นเงินก้อนเสริมมากกว่าเงินก้อนหลักของสมาชิกกลุ่มที่จะเอาเงินไปลงทุนทำเกษตร หรือใช้จ่ายในครัวเรือน ดังนั้นกลุ่มการเงินชุมชนจึงอาจไม่ได้เป็นบทบาทหลักในการช่วยเหลือชาวนามุสลิมในท้องถิ่น แต่เป็นการแบ่งเบาภาระของชาวนามุสลิม โดยที่ไม่ต้องพึ่งพากลไกการช่วยเหลือของรัฐ และหลีกเลี่ยงการกู้ยืมเงินที่ไม่ถูกต้องตามหลักของศาสนาอิสลาม (วิลาลินี อะหมัดสกุล, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2562)

จากการดำเนินการของกลุ่มการเงินเล็ก ๆ นี้ เป็นตัวอย่างการของรวมตัวของชาวบ้าน โดยใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในชุมชน มาก่อตั้งกลุ่มการเงินขนาดเล็กที่ไม่ได้มีหลักประกันอะไรมากไปกว่าการไว้เนื้อเชื่อใจกัน ในชุมชน และเป็นเสมือนการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองได้ เนื่องจากกลไกของรัฐอย่างสหกรณ์หนองจอก ที่แม้ว่าจะคูมีระเบียบแบบแผนในช่วงแรกที่ก่อตั้ง แต่ก็ต้องล้มพังไป เพราะปัญหาการคอร์รัปชัน และการลงทุนที่ผิดประเภท

อย่างไรก็ตามกลุ่มการเงินดังกล่าวเป็นเพียงการลงทุนขนาดเล็กที่ขาดปัจจัยสนับสนุน ไม่มีเงินกองทุนขนาดใหญ่ ไม่สามารถขยายตัวได้เนื่องจากต้องใช้ความไว้เนื้อเชื่อใจกันของชาวบ้านในชุมชนเป็นหลัก เป็นเพียงการระดมเงินออม และไม่ครอบคลุมถึงสวัสดิการการใช้ชีวิตของชาวบ้าน ที่เคยได้รับจากสหกรณ์ชุมชนในครั้งอดีต

การก่อตั้งสหกรณ์อิสลาม

อย่างไรก็ตามกลุ่มการเงินดังกล่าว ต่อมาได้ผู้ที่นำหลักการสหกรณ์ของอิสลามเข้ามาใช้กับชาวนามุสลิม โดยใช้การระดมทุนในกลุ่มของชาวนามุสลิม จนเกิดเป็นสหกรณ์มุสลิมในพื้นที่ มีชื่อว่า สหกรณ์อิสลามอمانةห์ ซึ่งการบริหารงานถูกกำกับโดยบอร์ดชะรีอะห์ หรือคณะกรรมการทางศาสนาอิสลามที่ดูแลการระดมทุนดังกล่าวให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของศาสนา โดยสหกรณ์อิสลามอمانةห์ก่อตั้งขึ้นในปี 2560 และปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 1,000 คน ได้ยึดหลักคำสอนในคัมภีร์อัลกุรอานที่กล่าวว่า

“และอัลลอฮ์นั้นทรงอนุมัติการค้าขายและทรงห้ามการเอาดอกเบี้ย”

(พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมคำแปลภาษาไทย, 2542)

โดยทางกลุ่มสหกรณ์ฮีดวิสัยทัศน์ที่ว่า การดำเนินธุรกรรมทางการเงินตามหลัก

ชะรีอะฮ์อิสลาม เกี่ยวกับสังคมด้วยระบอบเศรษฐกิจ อิสลาม ดำเนินงานโดยบุคคลากรที่มีอمانةสุหรือเคร่งครัดตามหลักของศาสนาอิสลาม มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

1. ส่งเสริมให้สมาชิกมีความเข้าใจในระบอบเศรษฐศาสตร์อิสลามและห่างไกลจากดอกเบี้ยเนื่องจากการลงทุน การออมเงิน ในธนาคารพาณิชย์ทั่วไปนั้นต้องประสบปัญหาการนำเงินที่ชาวมุสลิมฝากไปลงทุนผ่านระบบดอกเบี้ย ซึ่งชาวมุสลิมส่วนใหญ่เมื่อฝากเงินไว้หนึ่งปี จะนำดอกเบี้ยที่ได้จากธนาคารไปบริจาคเพื่อสาธารณประโยชน์เพื่อให้ตนเองสบายใจว่าพ้นจากการกินดอกเบี้ย แต่อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะใช้วิธีดังกล่าวชาวมุสลิมก็ยังไม่สบายใจรูปแบบการเก็บเงินกับธนาคารพาณิชย์ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“วิธีดังกล่าวเป็นวิธีการเลียง แต่ถามว่าสบายใจไหมก็ไม่ เพราะยัง ใจเราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า เงินมันเอาไปออกดอกเบี้ย” (วิฑูร หวังดี, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

ดังนั้นหลักสหกรณ์อิสลามจึงเป็นทางเลือกสำคัญที่ทำให้ชาวมุสลิมมั่นใจว่า เงินฝากของพวกเขาปลอดภัยจากหลักการดอกเบี้ยอย่างแท้จริง

2. ส่งเสริมให้มีการออมทรัพย์ และการระดมทุนในรูปแบบต่าง ๆ ตามหลักการอิสลามธุรกิจของมุสลิมรวมไปถึงกิจการทางด้านการเกษตร ต้องใช้เงินลงทุนและเมื่อไม่สามารถพึ่งสหกรณ์การเกษตรในพื้นที่ได้แล้ว สหกรณ์อิสลามจึงเป็นทางเลือกในการระดมเงินทุนจากสมาชิกมุสลิมด้วยกัน เพื่อนำเงินดังกล่าวมาช่วยเหลือเกษตรกรในพื้นที่

3. ส่งเสริมให้มีการดำเนินธุรกิจต่าง ๆ ที่ไม่ขัดกับหลักการอิสลาม ธุรกิจทุกประเภทที่มุสลิมดำเนินธุรกิจ นอกจากจะไม่ใช่ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับดอกเบี้ยแล้ว จะต้องไม่เป็นธุรกิจที่ผิดหลักศาสนา อาทิเช่น ธุรกิจที่เกี่ยวข้องแอลกอฮอล์ สถานบริการ เป็นต้น แต่สำหรับกิจการทางการเกษตรถือว่าเป็นที่อนุมัติและสนับสนุน ทำให้ชาวมุสลิมในพื้นที่นิยมเข้ามาเป็นสมาชิกสหกรณ์อิสลามเป็นจำนวนมาก

4. ส่งเสริมให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามหลักการของศาสนา

เนื่องจากมุสลิมทุกคนจำเป็นต้องจ่ายซะกาต ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติภาคบังคับเมื่อมีทรัพย์สินที่ฝากเอาไว้ถึงเกณฑ์ ทางสหกรณ์จึงจะนำเงิน ไปช่วยเหลือในกิจการสาธารณประโยชน์ทางศาสนา โดยทางสหกรณ์มีเครือข่าย องค์การทางศาสนา อาทิเช่น มูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า ที่สนับสนุนการดูแลเด็กกำพร้าในสังคมมุสลิมอย่างครบวงจร คือมีที่พักอาศัย อาหาร และ โรงเรียนสำหรับเด็กกำพร้า และมีช่องทางในการไปศึกษาทางด้านศาสนาอิสลามและภาษาอาหรับยังประเทศทางตะวันออกกลาง

จึงอาจสรุปได้ว่ากลุ่มการเงินของชุมชนที่จัดตั้ง สามารถแบ่งออกเป็นสองรูปแบบ

1. กลุ่มการเงินแบบไม่เป็นทางการ ที่ก่อตั้งขึ้นโดยสมาชิกในชุมชน เพื่อระดมเงินทุน สำหรับคนรู้จักและเครือญาติในชุมชน ที่ปัจจุบันมีสมาชิกไม่มาก และไม่ได้รับการจดทะเบียน จัดตั้งอย่างเป็นทางการ แต่อาศัยความไว้วางใจกันภายในชุมชนมากกว่า

2. กลุ่มสหกรณ์อิสลามในพื้นที่ ที่จัดตั้งขึ้นมาอย่างเป็นทางการ เปิดรับสมาชิกทั่วไปทุกคน โดยมีวัตถุประสงค์สำหรับชาวมุสลิมทั่วไป เพื่อดำเนินธุรกิจของชาวมุสลิม ทั้งธุรกิจทั่วไปและธุรกิจทางการเงิน โดยยึดหลักการของศาสนาอิสลามผ่านบอร์ดชารีอะห์

(คณะกรรมการทางเศรษฐศาสตร์อิสลาม)

2. การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชน เป็นกลุ่มกิจกรรมที่ชาวบ้านใช้ในการผลิตของกินหรือของใช้โดยวิธีการผลิตที่ไม่ได้ซับซ้อน ใช้วัตถุดิบที่หาได้ง่ายในชุมชน และมุ่งตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนเป็นหลัก หากมีช่องทางและความเป็นไปได้ในทางธุรกิจจึงค่อยขยายไปสู่ตลาดภายนอกชุมชน ทั้งนี้วิสาหกิจชุมชนมีลักษณะใกล้เคียงกับ “ธุรกิจชุมชน” ในประเด็นการซื้อขายสินค้าหรือบริการ และมีความเชื่อมโยงกับ “เศรษฐกิจชุมชน” ในประเด็นอุปสงค์และอุปทานระหว่างผู้บริโภคและผู้ผลิตทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทว่ายังอยู่บนฐานคิดของ “เศรษฐกิจพอเพียง” เลี้ยงตนเองในครอบครัว เมื่อเหลือจึงแบ่งปันให้คนอื่น เมื่อมีความก้าวหน้ามากขึ้นจึงค่อยเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย พร้อมกับประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่นทั้งภาครัฐ และภาคเอกชนเพื่อขยายธุรกิจไปสู่ตลาดภายนอกชุมชน (เสรี พงศ์พิศ, 2551)

สำหรับชุมชนในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก วิสาหกิจชุมชนที่เกี่ยวกับการทำนา ประกอบด้วยวิสาหกิจชุมชนดังต่อไปนี้

1. วิสาหกิจชุมชนต้นข้าวหนองจอก

จัดตั้งขึ้นมาในปี พ.ศ. 2560 โดยเริ่มจากในช่วงปี 2559 ที่เป็นวิกฤตการณ์ราคาข้าวตกต่ำ ชาวนาในเขตหนองจอกได้รวบรวมข้าวในพื้นที่ และซื้อข้าวราคาถูกลงจากภาคอีสานมานั่งขายกันที่หน้าสำนักงานวิสาหกิจชุมชน มีลักษณะที่หวังผลทางการเมือง เนื่องจากการซื้อข้าวจากคนจนในภาคอีสานของพรรคการเมืองพรรคหนึ่งมาแจกคนจนในพื้นที่เพื่อหวังผลคะแนนนิยมทางการเมือง จึงไม่ใช่วิสาหกิจชุมชนที่เน้นในเรื่องการรวมกลุ่มและต่อรองกับกลไกตลาดอย่างแท้จริง (ประเสริฐ ภูเงิน, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

2. วิสาหกิจชุมชนเกษตรคูฝั้งเหนือ

เป็นการขยายผลจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ โดยสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ ได้นำองค์ความรู้จากวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ ไปต่อยอดกับชุมชนคูฝั้งเหนือ โดยระยะแรกนั้น ประธานของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีเกษตรชีวิตใหม่และสมาชิกศูนย์

ได้มีโอกาสไปถ่ายทอดแนวคิดนวัตกรรมในการจัดตั้งวิสาหกิจ โดยยึดหลักการเดียวกับวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ ที่ต้องการช่วยเหลือเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในชุมชน โดยเน้นที่การพัฒนาเมล็ดพันธุ์ข้าวให้เป็นเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพ สามารถขายและปลูกได้ จนก่อให้เกิดรายได้ อย่างไรก็ตาม วิสาหกิจชุมชนเกษตรผู้พึ่งเหนือ ยึดหลักการเดียวกันกับวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ (มาเรียม อชวาฮา, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

3. วิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่

อย่างไรก็ตามวิสาหกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในพื้นที่หนองจอกที่มีความสำคัญมากที่สุด คือวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ ที่เป็นต้นแบบของวิสาหกิจเพื่อชาวนาในพื้นที่หนองจอก เนื่องจากชุมชนได้รับการสนับสนุนโครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อ ภายใต้ร่มพระบารมี “เพื่อการพัฒนาการเกษตรอย่างยั่งยืน” โดยได้เสนอโครงการแปรรูปข้าวสารครบวงจร ได้รับเงินสนับสนุนโครงการจำนวน 739,805 บาท เพื่อจัดซื้ออุปกรณ์ในการดำเนินกิจกรรมเพิ่มมูลค่า และผลกำไรคืนสู่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกสร้างกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่ม จุดมุ่งหมายคือ ทำอย่างไรให้พออยู่พอกิน มีความมั่นคงทางอาหาร และสามารถพึ่งพาตนเองได้คนในชุมชนมีสุขภาพดี ซื่อสัตย์ที่ปลอดภัยจากสารพิษ มีรายได้เพิ่มขึ้น และสร้างอาชีพเสริม

ดังนั้นทางกลุ่มโครงการจึงร่วมกันจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เพื่อได้รับการรับรองตามกฎหมาย และมีสิทธิในการขอรับส่งเสริม สนับสนุน การพัฒนากิจการตามมาตรการที่คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนกำหนดให้มีตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ซึ่งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่มีสถานที่ตั้ง ณ บ้านเลขที่ 18 หมู่ 4 แขวง โลกแฝด เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร สมาชิกในกลุ่มจำนวน 13 ราย

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ ดำเนินกิจกรรมในช่วงแรก ได้ผลิตแปรรูปข้าวสาร ได้แก่ ข้าวหอมปทุมธานี 1 ข้าวกล้องหอมปทุมธานี 1 ข้าวสารขาว ข้าวไรส์เบอร์รี่ และผักปลอดภัยจากสารพิษ เช่น ถั่วงอกยาว น้ำเต้า ฟริกขี้หนู ฟักทอง มะเขือเทศราชินี กระเพรา โหระพา ยี่ห่วย เป็นต้น

ภาพที่ 6-5 พันธุ์ข้าวไรซ์เบอร์รี่

สมาชิกศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร ที่ได้รวบรวมสมาชิกศูนย์จัดตั้ง วิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ ขึ้นมาเนื่องจากในช่วงปี 2560 สมาชิกศูนย์เริ่มหันมานิยมการลดสัดส่วนสารเคมีในการปลูกพืช ดังนั้น ชาวนาเลยกล้าที่จะบริโภคข้าวของตนเองมากขึ้นแต่การบริโภคยังไม่แพร่หลาย ยังเน้นซื้อรับประทานมากกว่า ทางวิสาหกิจชุมชน จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะพัฒนาสายพันธุ์ข้าวที่ดี มีคุณภาพ เพื่อให้ชาวนาในพื้นที่สามารถลดภาระค่าใช้จ่ายได้ กระบวนการจัดตั้งคือ การแปรรูปข้าวหอมปทุม ข้าว 43 และข้าวไรซ์เบอร์รี่ อันเป็นข้าวพันธุ์ที่มีคุณภาพและสามารถปลูกขึ้นได้ในพื้นที่ โดยได้ดำเนินกิจกรรมดังนี้

1. จัดตั้งโรงสีข้าวชุมชน ทางวิสาหกิจชุมชนได้รับการสนับสนุนเครื่องสีข้าวจากโครงการ 9101 ในพระราชดำริ ใต้ร่มพระบารมี ชื่อโรงสีข้าวในชุมชน พร้อม เครื่องคัดแยกเมล็ดและสิ่งเจือปนในข้าว มาอย่างละ 1 เครื่อง โดยสมาชิกศูนย์สามารถนำข้าวที่ตนเองปลูกมาสีได้ฟรีทุกวันในเวลาทำการ โดยทางศูนย์จะอำนวยความสะดวกทุกวันราชการ เพื่อให้ชาวนาที่เป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสามารถที่จะสีข้าวบริโภคเองในครัวเรือน ซึ่งข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทย ดังนั้นการที่สามารถบริโภคข้าวโดยไม่ต้องซื้อนั้น เป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายไปได้ต่อปีเป็นปริมาณเงินมหาศาลต่อครัวเรือน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“พึ่งพาตัวเอง คือเราปลูกเอง เรากินเอง เราไม่ต้องซื้อ และพอเรากินเองเราก็จะใส่ใจในกระบวนการผลิตมากขึ้น ใครมันจะกล้าไปฉีดยาใส่ข้าวที่ตนเองและลูกเมียกินเองทุกวัน” (ประสงค์ ท้วมทอง, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

2. สร้างผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มรายได้ หลังจากที่มีการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนส่งผลให้สมาชิกสามารถลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ สินค้าที่ทางกลุ่มได้แปรรูปและผลิตได้มีจำนวนมาก นอกจากตระกูลข้าวอินทรีย์แล้ว ยังพบว่ามีพืชผักสวนครัว อาทิ เช่น ถั่วฝักยาว น้ำเต้า พริกขี้หนู

พื้กทอง มะเขือเทศราชินี กระจะเพรา โหระพา ยี่หระ่า พื้ชฝั้กสวนครั้วดังกล่า่วจัดเป็น ฝั้กปลอดสารพื้ชที่ผู้ปลูกรับประทานเอง ดังนั้น จึงเกิดความน่าเชื่อถือและเป็นที่ต้องการของตลาด และเปิดให้มีการจับจองทางเพจเฟซบุ๊กของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ไม่วางขายทั่วไปตามร้าน แต่เน้นผลิตตามความต้องการของผู้บริโภค ปรากฏการณ์ดังกล่า่วสะท้อนให้เห็นผ่านคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“เราผลิตเองกินเอง คนอื่นเค้าก็ไว้ใจ แต่เครื่องสีข้าวกับเครื่องคัดแยกเมล็ดข้าวไม่ได้มีขนาดใหญ่เหมือนของนายทุน เราเลยไม่ได้ผลิตจำนวนมาก ส่วนพื้ชฝั้กก็เป็นฝั้กออแกนิก เราจะไปขายตลาดทั่วไปไม่ได้ ราคามันสูงไม่มีใครซื้อ ก็ให้มาสั่งเอาผลิตตามออเดอร์ดีกว่า” (ประสงค์ ท้วมทอง, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

ภาพที่ 6-6 เครื่องสีข้าวและคัดแยกเมล็ดพันธ์ข้าวของวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่ที่มา: การสำรวจชุมชนปี 2562

ดังนั้นประโยชน์ที่วิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่ได้ให้กับสมาชิก คือการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนโดยเน้น อาหารเป็นหลัก อาทิเช่น การพึ่งตัวเอง อย่างการปลูกข้าวและพื้ชฝั้กสวนครั้ว ในอดีตสมาชิกต้องเสียเงินไปกับค่าใช้จ่ายประจำเหล่านี้ เพราะไม่ไว้ใจข้าวที่ตนเองปลูกเอง เนื่องจากในกระบวนการผลิตใช้เคมีเข้มข้น แต่สิ่งที่สมาชิกถึ้มคิดคือ การไปซื้อข้าวในท้องตลาดก็ไม่ได้มีความหมายว่า ข้าวที่ซื้อปลอดภัยจากการใช้สารเคมี วิสาหกิจชุมชนจึงเป็นการรวมกลุ่มกัน เพื่อผลิตข้าวปลอดภัยจากสารเคมี ตั้งแต่กระบวนการผลิต ขั้นตอนการสีและการคัดแยกเมล็ด ก่อนจะออกมาเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างรายได้ให้กับสมาชิก นอกจากนั้นแนวทางของวิสาหกิจชุมชนเกษตร

ชีวิตใหม่ ยังเป็น โมเดลให้กับวิสาหกิจชาวนาอื่น ๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง มีการแลกเปลี่ยนแนวความคิด แนวทางปฏิบัติ และหลักทฤษฎีระหว่างกัน เป็นการสร้างเครือข่ายของชุมชน เพื่อรวมกลุ่มกันและ ต่อรองกับกลไกทุนนิยม

3. การรวมกลุ่มของผู้หญิง

ศาสนาอิสลามนั้นเน้นบทบาทของผู้หญิง ให้เป็นเพศที่มีหน้าที่ในการดูแลครอบครัว เป็นภรรยาที่คอยดูแลสามี และเป็นแม่ที่ดีของลูก อย่างไรก็ตาม หน้าที่ดูแลสามีและลูกนั้นไม่ได้ จำกัดอยู่เพียงแค่งานในบ้าน แต่ยังหมายถึงการหารายได้เสริมให้กับครอบครัว ช่วยเหลือสามี โดยใช้เวลาที่ว่างจากการดูแลครอบครัวให้เกิดประโยชน์

นอกจากรายได้เสริมแล้วผู้หญิงในชุมชนมุสลิม ยังทำหน้าที่ช่วยเหลือครอบครัวในการลดภาระค่าใช้จ่ายประจำด้วย สำหรับชุมชนชาวนามุสลิมในเขตพื้นที่หนองจอก ได้เกิดการรวมตัวของเหล่าแม่บ้านหลายกลุ่มด้วยกัน โดยผู้วิจัยได้หยิบยกกลุ่มของสตรีที่มีความเข้มแข็งของชุมชน ที่เน้นการพึ่งพาตนเอง สร้างรายได้ ตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มอนุสตรี

อนุสตรีเป็นกลุ่มที่มีชื่อเต็มว่า คณะอนุกรรมการกิจการสตรีและผู้สูงอายุของ คณะกรรมการอิสลามประจำกรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เหล่าแม่บ้านมุสลิมได้ใช้เวลาว่างร่วมกันจากการดูแลบ้าน มารวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรม ดูแลชุมชน และหารายได้เสริม ก่อตั้งขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2549 โดยใช้ศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร เป็นสถานที่รวมตัวกัน และทำกิจกรรมร่วมกัน ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ผู้หญิงในชุมชนนี้ทำอะไรได้หลายอย่าง ดูแลลูกดูแลบ้านแล้วเราออกมาดูแลชุมชนด้วย เราพยายามสร้างรายได้เสริม และเอาสิ่งของที่ปกติเราต้องเสียเงินซื้อทำขึ้นมาเอง” (มาเรียม อัจวาฮา, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

ผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มอนุสตรีร่วมกันทำขึ้นมาเพื่อสร้างรายได้ สามารถแบ่งออกเป็น ผลิตภัณฑ์จากจากปลา อาทิเช่น ปลาเค็ม ปลาแดดเดียว น้ำพริกปลาป่นที่ทำมาจากปลาช่อน ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในครัวเรือน สบู่ ยาสระผม น้ำยาล้างจาน น้ำยาถูพื้น รวมถึงผลิตภัณฑ์ดูแลผลผลิตทางการเกษตร เช่น น้ำหมักชีวภาพ ที่กลุ่มสตรีร่วมกันทำขึ้นมา เพื่อเอาน้ำหมักชีวภาพไปใช้ในที่นาของตน

สุดาพร สุขเขียว สมาชิกกลุ่มอนุสตรี ได้กล่าวถึงคุณภาพของกลุ่มอนุสตรีเอาไว้ว่า

“ลดค่าใช้จ่ายไปได้เยอะเลยนะ นี้นึกไม่ออกว่าซื้อพวกของใช้พวกนี้ครั้งสุดท้ายเมื่อไหร่”
(สุดาพร สุขเขียว, สัมภาษณ์, 14 มกราคม 2561)

สิ่งที่กลุ่มอนุสตรีร่วมกันทำได้เกิดขึ้นมาจากกลายเป็นพลังต่อรองกับระบบตลาดทุนนิยม พวกเขาไม่ต้องเสียเงินกับการซื้อของในตลาด ห้างสรรพสินค้า ผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้นมาอาจเป็นเพียงส่วนน้อย และหลายอย่างยังต้องพึ่งพาระบบทุนนิยม แต่แนวทางของกลุ่มอนุสตรีถือเป็นตัวอย่างของการพึ่งพาตนเองเพื่อให้สมาชิกในชุมชนใช้ชีวิตแบบเรียบง่ายตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวง เป็นหัวใจสำคัญของกลุ่มอนุสตรี เราต้องการลดการพึ่งพาห้างสรรพสินค้า ร้านค้าต่าง ๆ สินค้าหลายอย่างเราผลิตใช้เองได้ เราก็ควรทำ”

(ญาหนับ วิชานุกูญ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

“มีกลุ่มอนุสตรีตามมัสยิดเป็นกลุ่มผู้หญิงทำงาน จัดขึ้นเพื่อฝึกอบรมอาชีพเสริมไว้ทำในเวลาที่ทำนาไม่ได้ เช่น ปลาตากแดดเดียว เนื้อแดดเดียว ทำข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น สบู่ น้ำยาซักผ้า น้ำยาปรับผ้านุ่ม น้ำยาล้างจาน ผงซักฟอก น้ำหมักชีวภาพ มันลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้”
(ญาหนับ วิชานุกูญ, สัมภาษณ์, 2 ธันวาคม 2561)

ในปัจจุบันกลุ่มกลุ่มอนุสตรีมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายและจัดจําหน่ายได้เพื่อสร้างรายได้ผ่านการรวมกลุ่มกันในชุมชนเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการตลาด โดยมีผลิตภัณฑ์ที่สำคัญดังตารางที่ 6-5

เครื่องอุปโภคในครัวเรือน	ผลิตภัณฑ์อาหาร	เครื่องมือเกษตร
น้ำยาล้างจาน	ปลาตากแดดเดียว	น้ำหมักชีวภาพ
น้ำยาซักผ้า	เนื้อแดดเดียว	ปุ๋ยพืชหมัก
น้ำยาปรับผ้านุ่ม	น้ำพริกปลาป่น	ปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์
ผงซักฟอก		
สบู่		

ที่มา: การสำรวจกลุ่มอนุสตรี ปี 2562

จากตารางที่ 6-5 พบว่า ผลิตภัณฑ์ที่กลุ่มอนุสตรีผลิตขึ้นมาในปี 2562 สามารถช่วยลดรายจ่ายประจำของคนในชุมชน ทำให้มีเงินเหลือเก็บและสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือน โดยเน้นการผลิตเพื่อใช้ในชุมชนเป็นหลัก เหลือจึงออกวางจำหน่ายในร้านชำของหมู่บ้าน

ปัจจุบันวิถีชีวิตของกลุ่มอนุสตรีเปลี่ยนไปจากในสมัยก่อน ในอดีตหน้าที่ในแต่ละวันคือการดูแลครอบครัว ลูกและสามี และจะใช้เวลาว่างไปกับกิจกรรมในไร่ นา จนกระทั่งเมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มอนุสตรี กลุ่มแม่บ้านจะมารวมตัวกันหลังเวลาละหมาด ส่วนวันเสาร์อาทิตย์ ที่เป็นวันพักผ่อน ทางกลุ่มรวมตัวกันเพื่อมาทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ทั้งการทำผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ โดยเน้นการผลิตขึ้นมาเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้ครอบครัวของชาวนาไม่ต้องไปซื้อของหลายอย่าง อาทิเช่น น้ำยาซักผ้า น้ำยาปรับผ้านุ่ม น้ำยาล้างจาน นอกจากนั้นเวลาถึงงานมัสดิฮ์ในพื้นที่ซึ่งมีทั้งปีกลุ่มอนุสตรีจะนำผลิตภัณฑ์ออกขายปีละหลายครั้ง เนื่องจากในพื้นที่จะมีงานมัสดิฮ์ต่อเนื่องกันทั้งปีอันเป็นการเสริมรายได้ให้กับครอบครัวโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงสินค้าของนายทุน

การปรับตัวสู่การประกอบธุรกิจและการหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร

เนื่องจากกระบวนการพัฒนาในระบบทุนนิยมเน้นขยายความเป็นเมืองซึ่งรุกคืบเข้ามาในชุมชนในยุคปัจจุบัน จึงทำให้ชาวนามุสลิมบางส่วนนอกจากกลุ่มที่มีการปรับตัวในเรื่องการทำนา การเกษตรอินทรีย์ และการจัดตั้งกลุ่มเพื่อต่อรองกับกลไกตลาดและบางส่วนของความเป็นเมืองเริ่มขยายตัวเข้ามาในชุมชน โดยเฉพาะในพื้นที่ อันได้แก่ ถนนบนเส้นหลักของหนองจอก หมู่บ้านจัดสรร โครงการรถไฟฟ้า จึงทำให้ชาวนามุสลิมบางส่วนเริ่มทยอยขายที่ดินให้กับนายทุนใหญ่ หลายกลุ่ม อาทิเช่น กลุ่มกระทิงแดง ซีพี เด็กเฮงหยู จากผลกระทบดังกล่าวของการรุกเข้ามาของความเป็นเมืองส่งผลให้ชาวนามุสลิมในพื้นที่บางกลุ่ม ที่ยังยึดอาชีพการทำนาเลือกอพยพออกนอกพื้นที่ไปยังพื้นที่ที่มีมูลค่าที่นาราคาสูงกว่าและบางกลุ่มต้องเลิกอาชีพทำนาและหันไปประกอบธุรกิจเอกชน บางกลุ่มได้จัดสรรพื้นที่นาของตนเองที่มีอยู่จำนวนไม่มากมาเป็นการประกอบธุรกิจร้านค้าแฟรนไชส์ โฮมสเตย์และร้านอาหาร ดังต่อไปนี้

1. กลุ่มที่ยึดอาชีพการทำนาอยู่แต่เนื่องจากที่นาส่วนใหญ่เช่นนายทุน เมื่อนายทุนเอาที่ดินคืนหลังจากหมดสัญญาเช่า ชาวนากลุ่มนี้ยังเหลือที่ดินเป็นของตนเองอยู่ ประมาณ 2 – 5 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกบ้านพักอาศัย และที่นาผืนเล็ก ชาวนากลุ่มนี้แม้จะยังทำนาอยู่แต่รายได้จากการทำนาในที่ผืนเล็ก ๆ นั้นไม่เพียงพอ จึงได้จัดสรรที่ดินที่เหลือ ขึ้นเป็นลักษณะ โฮมสเตย์ ร้านอาหาร ร้านอาหารริมคันนา โดยสามีจะเป็นผู้ทำนา และให้ภรรยาทำงานที่ร้านอาหาร หรือร้านอาหารของตน ซึ่งในช่วง สองสามปีมานี้ ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศดังกล่าวเป็น ธุรกิจที่ค่อนข้างเป็นที่นิยมนองรับชาวกรุงจำนวนมากที่ต้องการพักผ่อนในวันหยุดเสาร์อาทิตย์

โดยแบ่งธุรกิจประกอบการของชาวนามุสลิมในกลุ่มนี้ ออกเป็นกลุ่มธุรกิจ 3 ประเภท ดังต่อไปนี้ 1. ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม 2. ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์หรือโฮมสเตย์ 3. ธุรกิจที่อยู่อาศัย

1. กลุ่มธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม ชาวนามุสลิมที่เหลือน้อยไม่มาก ประมาณไม่เกิน 2-5 ไร่ จะแบ่งพื้นที่ประมาณ 250 ตารางวา – 1 ไร่ เพื่อมาทำร้านอาหารและร้านกาแฟ โดยเลือกชัยภูมิ ร้านที่ติดถนน หรืออยู่ใกล้กับซอยที่ไม่ลึกนักเพื่อให้ง่ายต่อการเดินทาง ร้านอาหารจะเป็น ร้านอาหารตามสั่ง ตกแต่งร้านสวยงาม โดยเห็นวิวทิวทัศน์ของทุ่งนาโดยรอบ (สุมาลี วงศ์อำภย์, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

ภาพที่ 6-7 ร้านอาหารริมคันทนาในพื้นที่หนองจอก

ที่มา: การสำรวจชุมชนปี 2562

จากภาพจะพบว่า ชาวนามุสลิมได้ปรับปรุงพื้นที่ริมคลองแสนแสบที่ไม่มีมูลค่าอะไร ให้กลายเป็นร้านอาหารที่มีเอกลักษณ์และเหมาะสมกับสื่อสังคมโซเชียล ที่คนนิยมการมารับประทานอาหาร พร้อมกับมาถ่ายรูปปลงสื่อสังคมประเภทต่าง ๆ

ปรากฏว่าในปัจจุบันการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์เป็นที่นิยมมาก ดังนั้นการถ่ายรูปปลงสื่อสังคมเป็นที่นิยม ตามเพจเฟสบุค อินสตราแกรม เป็นที่มาของลูกค้าตามกระแสรีวิว ภายหลังปรากฏว่ารายได้จากร้านอาหารดังกล่าวได้กลายเป็นรายได้หลัก ส่วนรายได้จากการทำนากลายเป็นรายได้เสริม และที่นาคือเป็นเพียงการทำนาสาธิต ทดลอง เพื่อให้บรรยากาศของการรับประทานอาหารมีความแปลกใหม่ และกลายเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจแก่คนในพื้นที่ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“รายได้จากอาหารมากกว่าทำนา ทำนาได้ข้าวไม่พอขายด้วยซ้ำ แต่เราเอาข้าวมาใช้ในร้านเป็นการลดต้นทุน” (ประพล สมมาลัย, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2560)

อาจกล่าวได้ว่า ธุรกิจร้านอาหารริมคันนา ยังเป็นการนำข้าวที่ตนเองปลูกรวมทั้งพืชผักในนามาใช้ในร้านอาหาร เพื่อลดต้นทุนของร้านอาหาร นับว่าเป็นทางเลือกที่ดี โดยที่ชาวนาไม่ต้องวิ่งหาตลาดเองจะต้องไปเสี่ยงกับการถูกกดราคาจากร้านค้าต่าง ๆ

2. ธุรกิจการท่องเที่ยวโฮมสเตย์

ภาพที่ 6-8 โฮมสเตย์ในพื้นที่
ที่มา: การสำรวจชุมชน 2563

จากภาพจะพบว่า ชาวนาได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่นาของตนให้เป็นธุรกิจโฮมสเตย์ โดยเปิดให้นักท่องเที่ยวได้มาอาศัยที่บ้าน นอกจากนั้นยังมีกิจกรรมขณะเข้ามาพัก อันเป็นการได้เผยแพร่วิถีชีวิตการเกษตรและเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างชาวกรุงเทพมหานครในเมืองและชาวนาที่อาศัยอยู่เขตชนบท นับเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มที่ง่ายที่สุดโดยที่ชาวนาไม่ต้องลงทุนอะไรเลย

อาจกล่าวได้ว่า การเปิดบ้านพักให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ แบบโฮมสเตย์ โดยที่ลักษณะการท่องเที่ยวดังกล่าว คือการเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวมาพักที่บ้านของชาวบ้าน โดยชาวบ้านจะทำอาหารให้รับประทานพร้อมกับคนในครอบครัว เปรียบเสมือนรับประทานอาหารที่บ้านของตนเอง โดยตารางการท่องเที่ยวในแต่ละวัน จะมีการลงทำกิจกรรมร่วมกับชาวนา เช่น

ลงไปเกี่ยวข้าว ดำนา ตกปลาในนา เป็นต้น

ตารางที่ 6-6 การทำกิจกรรมของโฮมสเตย์ ลำไทร หนองจอก กรุงเทพมหานคร

09.00 น. – 12.00 น.	- รับประทานอาหารเช้า - พาท่องเที่ยวที่นาในชุมชนลำไทร พร้อมทำกิจกรรมในพื้นที่ - รับประทานอาหารกลางวัน
13.30 น. – 14.30 น.	- พาชมมัสยิดในพื้นที่ลำไทร - พาชมมัสยิดกมลาอุลอิสลาม พร้อมให้อาหารปลา - รับประทานอาหารเย็นกับชาวบ้าน

ที่มา: กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ โฮมสเตย์ลำไทร กรุงเทพมหานคร

จากตารางกิจกรรมพบว่า การเปิดโฮมสเตย์เชิงนิเวศน์นั้น ช่วยสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนในฐานะที่เป็นรายได้เสริมได้เป็นอย่างดี โดยที่ชาวบ้านได้ให้การดูแลและบริการนักท่องเที่ยวเสมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัว ในขณะที่เดียวกันก็ยังคงเป็นการสอนให้คนในเมืองที่ไม่เคยได้มีโอกาสในการสัมผัสประสบการณ์การทำงาน ได้รับความรู้และได้รับประสบการณ์ที่ดี

3. ธุรกิจที่อยู่อาศัย จากความเป็นเมืองที่เข้ามาในพื้นที่มากขึ้นเรื่อย ๆ การเข้ามาของธุรกิจร้านอาหาร สถานประกอบการและนิคมอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการหลั่งไหลของคนงาน เข้ามาทำงานทำในพื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะบริเวณ เขตพื้นที่คลองสามวาที่เป็นแหล่งหางานของคนงาน ส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานจากทางภาคอีสาน และ ชาวต่างด้าว โดยคนกลุ่มดังกล่าวได้ค่าแรงที่สูง ตกวันละ ประมาณ 500 – 700 บาท อย่างไรก็ตามผลจากขยับแรงงานจากต่างจังหวัด รวมถึงชาวต่างด้าวที่เข้ามาในพื้นที่ ได้ทำให้เกิดความต้องการบ้านเช่าที่พักอาศัยรายเดือน ชาวนามุสลิมได้ขายที่นาที่มี จนได้เงินมาปลูกสร้างอพาร์ทเมนต์ บ้านเช่าคนงาน กันเป็นจำนวนมาก โดยเห็นได้ชัดที่สุดในซอยสุเหร่าคลองหนึ่ง ที่ชาวนามุสลิมจะแบ่งพื้นที่พักอาศัยของตนเอง เพื่อปลูกบ้านเช่า ราคาเช่า ตกเดือนละ 2,000 – 4,000 บาท ตามแต่ความสะดวกสบายและพื้นที่พักอาศัย

ตัวอย่างของชาวนามุสลิมที่ลงทุนด้านธุรกิจบ้านเช่า เช่น กรณีของสุพจน์ ทองยินดี ชาวนามุสลิมในเขตคลองสามวา ที่ตัดแปลงพื้นที่นาของตนเองเป็นบ้านให้เช่า สำหรับคนงาน

เนื่องจากในเขตคลองสามวา อยู่ใกล้แหล่งงานของคนงานที่ลี้ภัยมาหางานในพื้นที่จากทั่วทุกสารทิศ ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“คนงานมากแฉนี้ คนท้องถิ่นที่บ้านเช่ากันโครม ๆ ทำก็ครั้งก็เต็ม ไม่เคยบ้านเช่าไหนว่างความต้องการของคนมันเยอะ” (สุพจน์ ทองยินดี, สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2560)

ภาพที่ 6-9 ลักษณะบ้านเช่าในพื้นที่

ที่มา: การสำรวจชุมชน 2562

อย่างไรก็ตาม การประกอบธุรกิจที่อยู่อาศัยประเภทบ้านเช่า อพาร์ทเมนต์ ได้นั้น ทำเลก็มีส่วนสำคัญ ซึ่งหากว่า พื้นที่ดังกล่าวอยู่ห่างไกลแหล่งงาน ก็อาจไม่มีใครมาเช่าอาศัยได้ และอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวนามุสลิมนิยมปลูกบ้านเช่า ก็เพราะ สะดวกสบายในการดูแลและมีรายได้ที่แน่นอน

3. กลุ่มที่ยกเลิกการทำงานและหันเข้าสู่การทำงานในระบบอุตสาหกรรม เนื่องจากชาวนามุสลิมกลุ่มนี้เมื่อหมดสัญญาเช่า ก็ได้เลิกอาชีพการทำงาน ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อายุมากแล้ว จึงให้ลูกหลานที่เรียนจบแล้วออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรเลี้ยงดู แต่บางส่วนที่ยังอายุไม่มาก และไม่ได้รับการศึกษาที่มากพอ ขาดประสบการณ์ในการหางานที่ค่าจ้างสูง ชาวนากลุ่มนี้ จะเลือกไปใช้แรงงานในภาคการก่อสร้าง หรือโรงงานอุตสาหกรรม เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวโดยสมาชิกชาวนาที่ต้องออกจากระบบการผลิตในภาคเกษตรเขาสู่ระบบการผลิตในนอกภาคเกษตรเพื่อสร้างหลักประกันด้านรายได้ ในรูปเงินสดเอาไว้ คราวเรือนไม่ต้อง รับผิดชอบเรื่องต้นทุนในการผลิต ไม่

ต้องใช้จ่ายจัดการผลิตภายในครัวเรือน แต่ เป็นแรงงานรับจ้าง ชาวนามุสลิมที่ผันตัวไปขายแรงงาน รายวันแทนการทำนา เนื่องจากงานก่อสร้างมีมากและได้รายได้ทุกวัน รายได้สูงถึงวันละ 500 บาท (วิฑูรย์ จำปาดี, สัมภาษณ์, 14 เมษายน 2562)

อาจกล่าวได้ว่า ชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครภาคตะวันออก ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง ทำให้ราคาที่ดินในหนองจอกสูงขึ้น อย่างต่อเนื่อง ราคาที่ดินที่สูงขึ้น ส่งผลต่อชาวนาโดยเฉพาะชาวนาที่เช่าที่ดินปลูกข้าวเนื่องจากเจ้าของที่ดินขายที่นาให้กับผู้ประกอบการ ชาวนาที่เช่าที่ดินจึงไม่สามารถปลูกข้าวในพื้นที่เขตหนองจอกและจำเป็นต้องหาที่นาใหม่ ซึ่งอาจจะไกลออกไปจากหนองจอก เช่น จ. ปทุมธานี หรือ จ.ฉะเชิงเทรา การขายที่ดินในพื้นที่ทำให้ชาวนามีค่าใช้จ่าย ในการเพาะปลูกสูงขึ้น เช่น ค่าใช้จ่ายในการขนส่ง (ธนพันธ์ ไต้ประกอบทรัพย์, 2559)

การปรับตัวสู่การทำเกษตร

ชาวนามุสลิมที่ยังประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ในพื้นที่ และสามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้จัดเป็นกลุ่มชาวนาที่สามารถปรับตัวได้ดี อันเกิดจากการนำที่ดินของตนเองมาแปลงเป็นสินทรัพย์ แปลงเป็นธุรกิจ ถึง 3 รูปแบบ คือ ธุรกิจร้านอาหาร ร้านกาแฟ, ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ และ ธุรกิจที่อยู่อาศัยให้เช่า อย่างไรก็ตาม ชาวนาที่ไม่สามารถประกอบธุรกิจได้ และไม่สามารถทำนาต่อไปได้เลย เนื่องจากไม่มีที่นาเหลือเป็นของตนเอง

วิกฤตที่อยู่อาศัยเกิดขึ้นมาเป็นระยะเวลาติดต่อกันกว่าสิบปี นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา จริง ๆ ระยะเวลาก่อนหน้านี้ นายทุนก็เริ่มทยอยให้ชาวบ้านออกจากพื้นที่ แต่ในระยะเวลาสิบปีนี้เป็นช่วงที่ราคาที่ดินในพื้นที่หนองจอกมีมูลค่าสูงถึงไร่ละ 2-3 ล้านบาทโดยประมาณ ประกอบกับที่มีการตัดถนนเพิ่มจาก 4 ช่องทางเป็น 8 ช่องทาง รวมทั้งแผนการก่อสร้างรถไฟฟ้าที่ต่อมาจากเขตมีนบุรี และเขตคูคต ทำให้รูปแบบการเดินทางเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งความต้องการในการพักอาศัยของคนในเมืองมีเพิ่มขึ้น ทำให้นายทุนเริ่มทยอยให้ชาวนามุสลิมที่เช่าที่ออกจากที่ดินที่ตนเองทำกินอยู่

ตัวอย่างของชาวนามุสลิมที่ปรับตัวสู่การทำเกษตร อาทิ เช่น ประสงค์ ท่วมทอง ถูกบังคับให้ออกจากพื้นที่นาของตน หลังจากหมดสัญญาเช่าแล้ว ได้ไปซื้อที่ดินที่ไกลออกไป ทางฝั่งตะวันออกเลยไปทางจังหวัดปทุมธานีและจังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากที่ดินดังกล่าวยังเป็นที่ดินที่มีราคาถูก และย้ายครอบครัวไปทำนาในพื้นที่ที่ไกลออกไป ส่วนใหญ่กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่ขายที่นาเดิมจนหมด ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“ทยอยออกกันไปหลายคนแล้ว นายทุนไม่ค่อยสนใจให้ ไปอยู่นครนายกบ้าง ฉะเชิงเทรา บ้าง ตรงนั้นที่มันยังถูกอยู่ สามารถไปซื้อที่ทำนาได้ที่มันราคาไม่แพง” (ประสงค์ ท้วมทอง, สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2563)

จากการสำรวจสมาชิกของชุมชนลำไทรพบว่ากลุ่มที่อพยพออกนอกพื้นที่หนองจอก ได้เลือกที่จะไปซื้อที่นาเพื่อทำนายังจังหวัดข้างเคียงดังต่อไปนี้ โดยเป็นข้อมูลที่ได้จากกลุ่มชุมชนลำไทร หนองจอก

ตารางที่ 6-6 กลุ่มที่อพยพออกนอกพื้นที่หนองจอกไปซื้อที่นาเพื่อทำนายังจังหวัดข้างเคียง

จังหวัดนครนายก	จังหวัด ฉะเชิงเทรา	จังหวัดปทุมธานี	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
1. ชุมชนมัธยมศึกษากิมุดดิน	1. ชุมชน	ชุมชนมัธยม	ชุมชนมุสลิมผักไผ่
2. ชุมชนมัธยมอะลิซซุนนะ	มัธยมอัลฮาดิ 2. ชุมชนมัธยม นุรุลฮุดดา	ยาฮีคูลยานัยนี	

ที่มา: การสำรวจชุมชนลำไทร เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร ปี 2560

การอพยพไปตั้งถิ่นฐานและไปทำนานอกพื้นที่นั้น ส่วนใหญ่ชาวมุสลิมในหนองจอกจะเลือกออกไปตั้งรกรากยังชุมชนมัธยมที่มีผู้นับถือศาสนาอิสลามอยู่มากข้างเคียง อันประกอบด้วยจังหวัดนครนายก จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดปทุมธานี และจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สาเหตุที่ชาวมุสลิม เลือกที่จะไปอยู่ในชุมชนมุสลิมในพื้นที่ดังกล่าวก็เนื่องจากปัจจัยด้านที่ดิน ที่ยังมีราคาถูกสามารถซื้อหาจับจองได้ในราคาไม่แพง ตกไร่ละไม่เกิน 2 แสน ถึง 4 แสนบาท

นอกจากนั้น การไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีชาวมุสลิมอาศัยอยู่มากนั้น ย่อมทำให้พวกเขาสามารถคุ้นเคยกับวัตรปฏิบัติ ความสะดวกสบายทางด้านอาหารฮาลาล และมัธยมที่ใช้ในการประกอบพิธีศาสนา อย่างไรก็ตามสิทธิพิเศษอีกอย่าง ของการไปอาศัยอยู่ในชุมชนมัธยม เนื่องจากในพื้นที่มัธยม มีพื้นที่ว่างอีก อันเป็นพื้นที่ที่ชาวมุสลิมบริจาคให้มัธยมเพื่อให้มัธยมนำมาสร้างสาธารณประโยชน์ และมัธยมได้จัดสรรพื้นที่ดังกล่าวให้ชาวมุสลิมอาศัยอยู่ฟรีได้ โดยไม่มีค่าเช่า เพียงแต่ไม่มีโฉนดและเอกสารสิทธิ์ในการถือครองที่ดินเท่านั้น แต่ข้อเสียของการอพยพไปอาศัยยังพื้นที่อื่นที่ไกลออกไปนั้น อยู่ภายใต้ข้อจำกัดที่ว่าชาวมุสลิมดังกล่าวจะมีเงินทุนมากพอในการซื้อที่ดินที่เพียงพอหรือไม่

ครอบครัวที่อพยพออกมาเพื่อหาซื้อที่นาในพื้นที่จังหวัดข้างเคียงที่ไกลออกไป จากคำ สัมภาษณ์ ประสงค์ ท้วมทอง หนึ่งในชาวนาที่อพยพออกมาอาศัยอยู่ใน ที่ชุมชนมัสยิด จังหวัด ฉะเชิงเทรา อาศัยในพื้นที่วะกัฟของมัสยิด ซึ่งมีเครือข่ายเป็นเครือญาติกับคนในพื้นที่ดังกล่าว เมื่อ แรกอพยพย้ายมาอาศัยในพื้นที่วะกัฟ ขนาดเพียง 50 ตารางวา ในปี พ.ศ. 2555 สาเหตุที่อพยพ ออกมาเป็นเพราะพื้นที่ที่เป็นที่อยู่อาศัยในลำไทร หนองจอก ถูกนายทุนจับไล่ออกมาจากที่เช่ามา เดิมเมื่อหมดสัญญา เพราะต้องการปรับสภาพพื้นที่ดังกล่าวให้กลายเป็น หมู่บ้านจัดสรร ประสงค์ ท้วมทอง และครอบครัวจึงย้ายมาอาศัยยังจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นชุมชนของญาติภรรยา อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่ครอบครัวทราบล่วงหน้าว่า นายทุนจะไม่ต่อสัญญาบ้านพักอาศัยประมาณ 1 ปี ต้องย้ายออกจาก ที่นา จึงมีโอกาสดูได้สะสมเงินรวมทั้งไปหยิบยืมจากคนในครอบครัวมา เป็นเงินสดประมาณ 8 แสน บาท และได้ไปจับจองที่นาที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นจำนวน 3 ไร่ เมื่อย้ายออก ได้ไปอยู่ในพื้นที่ วะกัฟของมัสยิดประมาณ 3 เดือน ก่อนจะย้ายไปปลูกอาศัยในพื้นที่นา เพราะพื้นที่นาอยู่ไกลจาก ชุมชนและแหล่งที่อยู่อาศัย จึงต้องไปจัดการที่นาคือถมที่เพื่อสร้างบ้านเป็นที่พักอาศัย และจัดการ เรื่องการเดินสายไฟฟ้า และประปาในที่นา ซึ่งกินระยะเวลาประมาณ 3 เดือน กว่าที่จะย้ายเข้าไปอาศัย ได้

ผลดีของการย้ายมาอาศัยที่จังหวัดฉะเชิงเทราคือ ประสงค์ ท้วมทอง สามารถมีที่นาเป็น ของตนเอง แม้จะเป็นที่นาที่มีขนาดเพียงแค่ 3 ไร่เท่านั้น แต่ก็ถือว่าเป็นที่นาของตนเองครั้งแรก เนื่องจากเมื่อครั้งอาศัยอยู่ในพื้นที่หนองจอกการทำงานเป็นนาเช่า แต่สิ่งที่ได้อย่างแรกเลยหลังจากมี ที่นาเป็นของตนเอง คือความมั่นคงทางใจ เพราะสมัยเช่าที่นา ชาวนามุสลิมจะมีความรู้สึกไม่มั่นใจ ว่าจะได้อยู่ในพื้นที่ต่อไปอีกกี่ปี เมื่อไหร่ที่ชาวนาต้องการปรับปรุงพื้นที่การทำงานของตนเอง ก็ไม่มี ข้อจำกัดอะไร เนื่องจากหลายอย่างไม่สามารถทำได้ หากต้องการปลูกไม้ยืนต้น เช่นทำสวนผลไม้ก็ ไม่สามารถทำได้ เพราะไม่แน่ใจว่าสามารถใช้ประโยชน์ต่อไปในระยะยาวหรือไม่ แม้แต่บ้านที่ ตนเองใช้เป็นที่พักอาศัย ก็เป็นบ้านที่มีสภาพเก่าทรุดโทรมและไม่กล้าที่จะปรับปรุงบ้านใหม่ เมื่อมี ที่นาเป็นของตนเอง การปรับภูมิทัศน์ในที่นา รวมไปถึงการออกแบบบ้านพักอาศัย สามารถทำได้ อย่างอิสระ

แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการย้ายออกมาจากพื้นที่ และซื้อที่นาเป็นของตนเองจะเป็น ผลดีในด้านจิตใจ และการสะสมอสังหาริมทรัพย์ แต่ข้อเสียสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ข้อ

1. เงินทุน อย่างที่ทราบกันดีว่า ชาวนาไม่สามารถย้ายออกมาอาศัยได้เลย สิ่งที่ชาวนา มุสลิมต้องมีนั่นก็คือ เงินทุน เพื่อซื้อที่ดิน แม้ว่าที่ดินมีราคาถูกกว่าพื้นที่หนองจอกมาก อย่างไรก็ตาม ประสงค์ ท้วมทอง ที่ต้องใช้เงินเก็บทั้งชีวิตรวมกับเงินที่ต้องหยิบยืมญาติพี่น้องกว่า 800,000 บาท จนสามารถซื้อที่นาได้ 3 ไร่ ดังนั้นชาวนามุสลิมที่ย้ายออกมาอาศัยอยู่เพื่อซื้อที่ดินจึงจำเป็นต้องมี

เงินทุนตั้งต้นที่มากพอสมควร ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว ชาวนามุสลิมมีเพียงจำนวนน้อยเท่านั้น ที่จะสามารถเก็บเงินได้เป็นจำนวนมากพอขนาดนั้น

อาจกล่าวได้ว่า ชาวนามุสลิมหลายคนที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ ก็มีความต้องการที่จะออกมาอาศัยอยู่ที่อื่น แต่ติดปัญหาเรื่องเงินทุนที่ทำให้ไม่สามารถไปเริ่มต้นชีวิตใหม่ได้

2. ระยะเวลา สถานที่อยู่ที่ไกลออกไปนั้น ทำให้ผลผลิตที่เกิดขึ้นอยู่ห่างไกลจากแหล่งตลาด ในกระบวนการขนส่งต้องมีค่าใช้จ่ายที่สูง มากกว่าเมื่อครั้งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่หนองจอกเขตกรุงเทพมหานคร

สรุปกระบวนการหรือกลไกการปรับตัวของชาวมุสลิม แบ่งออกเป็นรูปแบบดังต่อไปนี้

1. การสร้างนวัตกรรมการผลิต

สามารถแบ่งนวัตกรรมการผลิตของคนในพื้นที่ หนึ่งในนั้นคือการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การเกษตรทางเลือก โดยการปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรผสมผสาน โดยในพื้นที่ทำนา จะแบ่งพื้นที่ทำสวนผลไม้ อาทิเช่น มะม่วง มะพร้าว หรือพืชผักสวนครัว และการเลี้ยงสัตว์ อาทิ เช่น วัว แพะ และการขุดบ่อเลี้ยงปลา โดยเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักเหลือจึงนำมาขาย โดยไม่พึ่งพาเพียงการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว

1.1 การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่เกษตรทางเลือก

การเกษตรทางเลือก คือการจัดสรรพื้นที่การเพาะปลูกที่มีอยู่อย่างจำกัดให้สามารถเพาะปลูกพืชหลายชนิด เลี้ยงสัตว์ และขุดบ่อปลาควบคู่กับการทำนา โดยไม่หวังพึ่งพารายได้จาก การปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว โดยมีการแบ่งกลุ่มชาวนาที่ถือครองที่ดินออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1. กลุ่มชาวนาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ กลุ่มนี้จำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้อยู่รอด ด้วยวิธีการทำเกษตรผสมผสานเพราะที่นามีจำนวนไม่มากพอ จึงจำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากที่นาที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด
2. กลุ่มชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตไว้ได้ กลุ่มนี้จะขายที่นาของตนเองไปจนหมด หรือเหลือที่นาล้นเกิน 2-5 ไร่ ดังนั้นจึงต้องเช่าที่นาจากนายทุนเพิ่ม และจำเป็นที่จะต้องปรับตัวมาทำการเกษตรผสมผสาน เพื่อให้มีผลผลิตที่เพียงพอต่อรายจ่ายในครัวเรือน
3. กลุ่มชาวนายากจนที่ขายแรงงานเป็นหลัก กลุ่มนี้ไม่จำเป็นต้องปรับตัวเพราะขายแรงงานตามแต่จะว่าจ้างของเจ้าของที่นา

1.2 การสร้างเครื่องมือหรือสิ่งประดิษฐ์จากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีการจัดตั้งศูนย์ข้าวชุมชน เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพ เพื่อลดการปนเปื้อนข้าวสายพันธุ์วัชพืช โดยทางศูนย์ได้คัดเลือกข้าวเจ้าพันธุ์ กข 79 จากกรมการข้าว มาพัฒนาขึ้นในชุมชน โดยจะนำไปจำหน่ายให้กับสมาชิกในราคาถูก เพื่อทดแทนการซื้อเมล็ดข้าวจากที่อื่นในราคา

แพง นอกจากนี้ยังทำการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับชุมชนชาวนาในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงสายพันธุ์ข้าวต่อไป

1.3 การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์

ชาวนามุสลิมในพื้นที่ ได้รับผลจากการใช้เคมีต่อการทำเกษตร ผลกระทบเกิดขึ้นทั้งจากต้นทุนในการทำเกษตรที่สูงขึ้น ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพและผลผลิตของผู้บริโภคข้าว จนกระทั่งมีการปรับปรุงการผลิตโดยการเริ่มลดการใช้สารเคมี และหันมาใช้เกษตรอินทรีย์เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศน์และกระบวนการผลิต จากการลองผิดลองถูกของชาวนามุสลิมในพื้นที่จนนำมาสู่การจัดตั้งศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านและเผยแพร่เทคโนโลยีการเกษตรอินทรีย์เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2. การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่การพึ่งตนเอง

2.1 อุดมการณ์อนาธิปัตย์นิยม ชาวนามุสลิมมีการขับเคลื่อนในลักษณะของแนวคิดอนาธิปัตย์ดังต่อไปนี้ 1. การสนับสนุนการกลับสู่ระบบผู้ผลิตขนาดเล็ก โดยเน้นการกลับสู่การเป็นผู้ผลิตขนาดเล็กให้สามารถพึ่งพาตัวเอง โดยเน้นการใช้สารอินทรีย์มาใช้ในการผลิต การเกษตรทางเลือก จนสามารถลดต้นทุนในการผลิตและต้นทุนในการรักษาสุขภาพ 2. สนับสนุนให้มีกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจในระบบสหกรณ์ อันเกิดจากการรวมกลุ่มชาวชาวบ้านเพื่อจัดตั้งกลุ่มการเงินในชุมชน และขยายตัวไปสู่การจัดตั้งสหกรณ์อิสลามอمانةเพื่อระดมทุนของชาวมุสลิมให้สามารถพึ่งพาตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งกลไกของรัฐ รวมไปถึงการรวมกลุ่มของกลุ่มอนุสตรี ที่เกิดจากการรวมกลุ่มของแม่บ้านของชาวนามุสลิมในพื้นที่ 3. เน้นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาต อันเป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมและการดำเนินการทางเศรษฐกิจ โดยนำหลักการจัดตั้งกลุ่มเพื่อการดูแลเด็กกำพร้า จนเกิดเป็นมูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้าขึ้น ซึ่งมุสลิมที่ทรัพย์สินที่เก็บไว้จนถึงเกณฑ์ที่จะต้องบริจาต จำเป็นต้องจ่ายชะกาต ซึ่งเป็นกฎข้อบังคับของชาวมุสลิมทุกคน และเงินชะกาตจะถูกนำมาช่วยเหลือสังคมผ่าน โครงการต่าง ๆ อันจะเป็นการลดความเหลื่อมล้ำโดยไม่ต้องพึ่งพาการช่วยเหลือของรัฐและเอกชนใดใดเลย

2.2 อุดมการณ์ศาสนนิยม ชาวมุสลิมในพื้นที่ได้เริ่มมีการผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่แนวความคิดทั้งทางโทรทัศน์ วิทยุ และสื่อโซเชียลมีเดีย จนเป็นการปลุกกระแสชาวมุสลิมในพื้นที่ให้เกิดความสามัคคีในชุมชน ซึ่งไม่เป็นเพียงกลุ่มที่เน้นการสอนทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นการระดมทุนการศึกษาให้แก่เด็กกำพร้าในชุมชน การจัดกิจกรรมออกเยี่ยมเยียนครอบครัวที่ยากจนในชุมชนที่มีฐานะยากจน โครงการของขวัญวันอิดี โครงการซ่อมและสร้างบ้านให้กับชาวมุสลิมที่ขาดที่อยู่อาศัย การสัมมนาเครือข่ายเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาให้กับชาวมุสลิมที่ยากจน โดยจะจัดตั้งทุกปีปีละ 1 ครั้ง โครงการปลดหนี้เงินกู้ให้กับชาวมุสลิมที่ยากจนโดยการให้กู้ยืมเงินโดย

ปราศจากดอกเบี้ย อันเป็นอุดมการณ์สำคัญที่ก่อให้เกิดการพึ่งพาตนเองในชุมชน โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการช่วยเหลือจากกลไกของรัฐเช่นกัน

3. การปฏิรูประบบการผลิต

จากการสูญเสียที่นา และชาวนาที่ทำนาอยู่นั้นอยู่ในสถานะของผู้เช่า โดยเฉพาะเมื่อการพัฒนาได้รุกรานเข้ามายังพื้นที่เกษตรกรรมมากขึ้น ชาวนาขาดปัจจัยการผลิตในการทำนา จึงทำให้ชาวนาต้องปรับตัวโดยการรวมกลุ่มคนในพื้นที่ เพื่อจัดสรรที่ดินในมือคนละเล็กละน้อย รวมทั้งได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในการเช่าที่นาของนายทุนมาร่วมกัน เพื่อจัดสรรปัจจัยการผลิตให้กับคนในพื้นที่ได้อย่างเพียงพอและเป็นธรรม โดยสมาชิกจะจัดเวรและผลัดกันทำนาในพื้นที่นาแปลงใหญ่ มีการสนับสนุนอุปกรณ์เครื่องเกี่ยว รถไถนา ไร่ร่วมกันในชุมชน โดยไม่ต้องลงทุนค่าแรง หรือจ้างอุปกรณ์อย่างในอดีต

4. การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับระบบตลาด

จากความล้มเหลวของสหกรณ์การเกษตรหนองจอก นั้นทำให้คนในพื้นที่ไม่สามารถพึ่งกลไกการรวมกลุ่มของสหกรณ์การเกษตรได้อีกต่อไป ในขณะที่ความรุนแรงการรุกรานของเมือง และนายทุน ได้ส่งผลให้ชาวนามุสลิมจำนวนหนึ่ง ต้องหาหนทางในการรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อต่อรองกับระบบตลาด

4.1 การก่อตั้งกลุ่มการเงินชุมชน

เป็นพัฒนาการแรกของการรวมกลุ่มของชุมชน อันเกิดจากชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพา ระบบสหกรณ์การเกษตรหนองจอก ชาวนามุสลิมในพื้นที่จึงได้รวมตัวกัน เพื่อระดมเงินทุนในชุมชน โดยสมาชิกเปิดรับเฉพาะในเครือญาติและคนในชุมชน อย่างไรก็ตามต่อมา พัฒนาการของการรวมกลุ่มการเงินในชุมชน ได้ก่อรูปเป็นสหกรณ์อิสลามอمانةที่ก่อตั้งโดย มูลนิธิศรัทธาชน เพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า ซึ่งสหกรณ์อิสลามมีความเป็นระเบียบกว่า บริหารโดยบอร์ดซารีอะห์ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางเศรษฐศาสตร์อิสลาม โดยเป็นการระดมเงินทุนของชาวมุสลิมเพื่อนำมาลงทุนในกิจการต่าง ๆ อย่างปราศจากดอกเบี้ย รวมไปถึงกิจการทางการเกษตรด้วย

4.2 การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนในชุมชน ประกอบด้วยหลายวิสาหกิจด้วย แต่วิสาหกิจชุมชนที่ถือว่าเป็นต้นแบบของการรวมกลุ่มชุมชน คือ วิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ อันมีจุดประสงค์เพื่อผลิตและแปรรูปข้าวสารและผักปลอดสารพิษ เน้นการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนของเกษตรกร เพื่อให้เกษตรกรไม่ต้องซื้อข้าวและพืชผักบริโภค อันจะเป็นการลดรายจ่ายและสร้างรายได้ในครัวเรือน

4.3 การรวมกลุ่มของสตรี

กลุ่มแม่บ้านชาวนามุสลิมได้รวมกลุ่มกันภายใต้ชื่อ กลุ่มอนุสตรี โดยมีจุดประสงค์ในการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้และลดรายจ่ายของครัวเรือน โดยการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค รวมทั้งอาหาร ผลิตภัณฑ์จากปลา และเนื้อสัตว์ โดยเน้นการใช้จ่ายในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่าย จนเหลือแล้วจึงนำมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ในครัวเรือน

5. การปรับตัวสู่การประกอบธุรกิจและหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร

ชาวนามุสลิมในพื้นที่ กลุ่มที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้นั้น มีที่นาที่เหลืออยู่ไม่มากครัวเรือนละ 2-5 ไร่เท่านั้นและไม่สามารถที่จะหาได้รายได้ได้อย่างเพียงพอต่อการใช้จ่ายภายในครัวเรือน จนทำให้ชาวนามุสลิมได้ปรับพื้นที่นาของตนเพื่อสร้างเป็นธุรกิจเพื่อหารายได้เสริม โดยสามารถแบ่งออกเป็น 1. ธุรกิจร้านอาหารและเครื่องดื่ม 2. ธุรกิจโฮมสเตย์ 3. ธุรกิจที่อยู่อาศัย อันเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและความเป็นเมืองที่เข้ามาบดกรุกพื้นที่ทางการเกษตรมากยิ่งขึ้น เวลาที่หนองจอกเป็นพื้นที่ที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก จากการท่องเที่ยวของคนในเมืองที่ต้องการอากาศบริสุทธิ์ ร้านอาหารอร่อย ภายใต้สภาพแวดล้อมของการทำงาน นอกจากนั้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ยังเป็นกระแสที่ทำรายได้ให้กับชาวนาที่ปรับปรุงบ้านพักของตนให้เป็นโฮมสเตย์ เพื่อให้ชาวเมืองได้สัมผัสชีวิตของการทำงาน สุดท้ายนั้น อันเนื่องมาจากจากนิคมอุตสาหกรรม และการเข้ามาหางานทำของชาวชนบท ที่เข้ามาในพื้นที่ ทำให้ชาวนามุสลิมได้ปรับปรุงที่นาให้กลายเป็นอพาร์ทเมนต์ บ้านเช่าให้กับคนงานเหล่านั้น จึงนับว่าเป็นรายได้ที่ดีและมีความมั่นคงมาก ธุรกิจหนึ่งเลยทีเดียว

6. การปรับตัวสู่การประกอบพื้นที่ทำการเกษตร

ชาวนามุสลิมกลุ่มที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ส่วนหนึ่งถูกกันออกจากพื้นที่การทำงาน ทำให้เริ่มมองหาที่ดินแห่งใหม่ที่ไกลมากขึ้น แต่ราคาถูก อย่างไรก็ตามการย้ายไปอาศัยอยู่ที่ใหม่ มีข้อเสียที่เกิดขึ้น 2 ด้าน คือในเรื่องเงินที่ต้องมีมากเพื่อให้สามารถเพียงพอที่จะซื้อที่นาใหม่ที่มีราคาที่สูงขึ้น กับระยะทางที่ไกลแหล่งผลิต กับแหล่งตลาดทำให้ต้นทุนในการขนส่งเพิ่มสูงขึ้น

ข้อจำกัดของการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

จากการศึกษาการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นผู้วิจัยพบว่าในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในปัจจุบันยังมีขีดจำกัดที่สำคัญดังประเด็นต่อไปนี้

1. กรรมสิทธิ์ในที่ดิน ข้อจำกัดที่สำคัญที่สุดของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก คือกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินของชาวนามุสลิม อันเนื่องมาจากที่ดิน

ในปัจจุบันที่ชวานามุสลิมใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรและการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ส่วนใหญ่เกือบร้อยละ 90 ของชวานามุสลิมภายในพื้นที่ ชวานามุสลิมมีสถานะเป็นเพียงผู้เช่าเท่านั้น โดยกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินได้สูญเสียมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ปี 2500 อันสืบเนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อันทำให้ความเป็นเมืองรุกล้ำเข้ามายังพื้นที่ชนบท โดยเฉพาะบริเวณกรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก ทำให้มูลค่าที่ดินในบริเวณนี้สูงขึ้น และนายทุนได้เข้ามากว้านซื้อพื้นที่ดังกล่าวเพื่อเก็งกำไรไว้อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ในสมัยที่ราคาที่ดินดังกล่าวยังมีราคาถูก โดยในยุคที่เข้าไปซื้อนั้น นายหน้าที่เข้าไปเจรจาติดต่อ ได้ให้คำมั่นสัญญากับชาวบ้านว่า ชาวบ้านจะยังคงมีสิทธิ์ภายในพื้นที่ทำกินของตนเองต่อไป โดยเสียค่าเช่าที่นาให้กับนายทุนผู้เข้ามาซื้อในราคาถูก ซึ่งสัญญาดังกล่าวทำให้ชาวบ้านในยุคนั้นได้รับผลประโยชน์และไม่สูญเสียผลประโยชน์ไป สุดท้ายแล้วในปัจจุบัน จากสถานการณ์ที่มูลค่าที่ดินในพื้นที่เพิ่มสูงขึ้น และนายทุนเริ่มที่จะทยอยพัฒนาพื้นที่นาของตนให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น ชาวนาที่เช่านาอยู่ต้องทยอยออกจากพื้นที่ที่เคยทำนามาแต่เดิม และแม้ว่าชาวบ้านจะพยายามต่อรองสิทธิในการครอบครองที่นาต่อไป ผ่านการเจรจา 3 ฝ่าย คือนายทุน ภาครัฐ และเกษตรกร จนเกิดเป็นโครงการนาแปลงใหญ่ แต่โครงการดังกล่าวก็เป็นเพียงโครงการระยะสั้น ที่จะสิ้นสุดโครงการเมื่อสิ้นสุดปี 2563 และจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ก็มีโอกาสสูงที่นายทุนจะไม่ต่อสัญญาเช่าที่กับชวานามุสลิม เมื่อสิ้นสุดโครงการดังกล่าว

2. การขาดประสิทธิภาพของสถาบันทางการเงิน ในอดีตนั้น สถาบันการเงินที่เป็นที่พึ่งพาของชวานามุสลิมในพื้นที่ คือ สหกรณ์การเกษตรหนองจอก จนสหกรณ์การเกษตรสามารถระดมทุนของชวานามุสลิม ในพื้นที่ได้เป็นจำนวนมาก แทบจะกล่าวได้ว่า ชวานามุสลิมในพื้นที่ทุกครัวเรือน เป็นสมาชิกของสหกรณ์การเกษตรทั้งสิ้น จนทำให้สหกรณ์การเกษตรหนองจอกได้รับรางวัลสหกรณ์ดีเด่น จากกระทรวงการเกษตรและสหกรณ์ และสหกรณ์ได้นำเงินรายได้จากสหกรณ์ไปลงทุนในธุรกิจต่าง ๆ อาทิเช่น บ้านเช่า บั๊มน้ำมัน ร้านค้า ฯลฯ เพื่อก่อให้เกิดรายได้และนำไปสู่เงินปันผลในรูปแบบสวัสดิการต่าง ๆ ของเกษตรกร อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา การดำเนินงานของสหกรณ์ขาดสภาพคล่อง และไม่ได้รับผลกำไร รวมทั้งปัญหาคอรัปชันภายในองค์กร การปรับเปลี่ยนผู้บริหารสหกรณ์บ่อยครั้งทำให้ ชาวนาไม่สามารถเบิกถอนเงินฝากจากสหกรณ์ได้ สวัสดิการของชาวนาที่เคยได้รับก็เริ่มไม่ได้รับ จนนำไปสู่การลุกฮือของชาวนาในพื้นที่ในปี พ.ศ. 2557 ที่ชาวนาเรียกร้องความเป็นธรรมต่อ คสช. อย่างไรก็ตามสุดท้ายแล้วในปัจจุบันชวานามุสลิมก็ไม่สามารถที่จะเรียกร้องแม้แต่เงินของตนเองจากสหกรณ์การเกษตรหนองจอกได้ นำมาสู่ความพยายามในการปรับตัวของชวานามุสลิมในพื้นที่ โดยการนำหลักเศรษฐศาสตร์อิสลามเข้ามาใช้ โดยเริ่มจากการจัดตั้งองค์กรทางการเงินชุมชน ขึ้น โดยยึดหลักความ

ไว้ใจ และการเชื่อมั่นต่อหลักการศาสนา ซึ่งองค์กรทางการเงินดังกล่าว ยึดหลักการระดมทุนโดยปราศจากดอกเบี้ย และความไว้เนื้อเชื่อใจกันเป็นหลัก ทำให้องค์กรการเงินชุมชนดังกล่าวไม่สามารถที่จะขยายไปสู่การระดมทุนในวงกว้างได้ และสมาชิกก็ถูกจำกัดเฉพาะกลุ่มการเงินภายในชุมชนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ชนวนามุสลิมได้นำหลักการขององค์กรการเงินชุมชนไปขยายขึ้นไปจนเกิดเป็นการจัดตั้งสหกรณ์อิสลามในพื้นที่ ภายใต้ชื่อ สหกรณ์อิสลามอمانةห์ โดยมีการดำเนินการจัดตั้งบอร์ดชำระหนี้ ที่มาจากผู้เชี่ยวชาญทางเศรษฐศาสตร์อิสลาม มานั่งเป็นที่ปรึกษาสหกรณ์ เพื่อเข้ามาทำให้เงินลงทุนของชาวมุสลิมถูกหลักการของศาสนาอิสลามมากขึ้น และไม่มีการนำหลักการดอกเบี้ยขึ้นมาใช้ สหกรณ์อิสลามเปิดกว้างต่อสมาชิกมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามข้อเสียคือ สหกรณ์อิสลามก็ยังเป็นที่รู้จักในวงแคบ ทำให้มีวงเงินหมุนเวียนที่ไม่สูงนัก และสมาชิกเองก็ยังไม่ครอบคลุมชาวมุสลิมส่วนใหญ่ทุกครัวเรือนภายในชุมชน

3. การเข้าไม่ถึงตลาดของเกษตรกร ชาวมุสลิมในพื้นที่ที่ยังยึดตลาดหลักภายในชุมชน คือการวางขายในร้านค้าของชุมชน การขายตามงานเทศกาลของอิสลามตามมัสยิดต่าง ๆ สำหรับสินค้าที่ผลิตได้ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผลิตภัณฑ์อันเกิดจากการผลิตของ วิสาหกิจชุมชน กลุ่มอนุสตรี ศูนย์ข้าวชุมชน ล้วนเน้นการผลิตตามสั่ง หรือการผลิตตามสั่ง ทำให้ภายในกระบวนการผลิตไม่ได้รับการพัฒนา คุณภาพสินค้า การบรรจุหีบห่อต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่ทำกันตามวิถีภูมิปัญญา มูลค่าไม่สูงและไม่แพร่หลายไปยังวงกว้าง ดังนั้นรายได้ที่เกิดจากสินค้าและผลิตภัณฑ์ในท้องที่จึงไม่สูงมากนัก และไม่สามารถก่อให้เกิดเป็นรายได้หลักของชาวบ้านได้ จนอาจจะนำไปสู่การเลิกผลิตได้ในอนาคต เมื่อการผลิตไปถึงจุดที่เรียกว่าไม่คุ้มทุน นอกจากปัญหาการเข้าไม่ถึงตลาดข้างต้น การรวมตัวของกลุ่มเกษตรกร ยังอาจจัดได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มตามสะดวก การรวมกลุ่มยามว่าง ขาดกระบวนการในการรวมกลุ่ม แผนงานการปฏิบัติงานที่ชัดเจน อาทิเช่น กลุ่มอนุสตรี ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของสตรีในยามว่างจากภารกิจในครัวเรือน หรือในช่วงงานเทศกาลสำคัญ ขาดการประชาสัมพันธ์และการจัดการดูแล บทบาทหน้าที่ของกลุ่มที่ชัดเจน

4. ผลกระทบของตลาดจากระบบทุนนิยม ในปัจจุบันชาวมุสลิมต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเมื่อวิถีทุนนิยม และความเป็นเมือง ได้รุกรานเข้าไปสู่พื้นที่ทั้งหมด ชาวมุสลิมต้องมีหนี้สินสำคัญจากสองแหล่งนั่นก็คือ

4.1 หนี้สินจากกระบวนการผลิตอันได้แก่ต้นทุน อันเกิดจากการใช้สารเคมีในการผลิต การเช่าที่ดินอันเนื่องมาจาก ที่นาเป็นกรรมสิทธิ์ของนายทุน ทำให้ในกระบวนการผลิต ชาวนามีต้นทุนในการปลูกข้าวที่สูง ดังนั้นเมื่อผลิตข้าวได้ในแต่ละช่วงเก็บเกี่ยว ชาวนาไม่สามารถขายข้าวได้กำไรที่มากพอที่จะใช้บริโภคได้อย่างเพียงพอกับค่าครองชีพในครัวเรือนที่สูงขึ้นในแต่ละปี และแม้ว่า ชาวนาในพื้นที่จะพยายามที่จะต่อรองกับนายทุนและภาครัฐ จนก่อให้เกิด โครงการนาแปลง

ใหญ่ แต่โครงการนาแปลงใหญ่ที่ถูกจัดตั้งขึ้นมา ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากโครงการดังกล่าว ไม่ใช่ชาวนาทั้งหมดในพื้นที่ ผู้ที่สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้มีเพียงสมาชิกของศูนย์ข้าวชุมชนเท่านั้น และพื้นที่ของโครงการที่มีอยู่จำกัด โดยโครงการนาแปลงใหญ่นั้นมีพื้นที่ ประมาณ 800 ไร่ ซึ่งไม่สามารถรองรับชาวนาที่จะมาใช้กรรมสิทธิ์เหนือที่นาจำนวนมากได้ อีกทั้งโครงการดังกล่าวก็เป็นโครงการระยะสั้นจึงไม่ใช่ โครงการที่จะมาช่วยลดต้นทุนการผลิตอย่างถาวรได้ นอกจากนี้สินอันเกิดจากกระบวนการผลิตทางการเกษตรแล้ว ชาวนามุสลิมยังมีหนี้สินในครัวเรือนเพิ่มขึ้นมาด้วย โดยเฉพาะค่ารักษาพยาบาลอันเกิดจากผลกระทบในการรับสารเคมีในกระบวนการผลิต โรคทางระบบทางเดินหายใจ และโรคมะเร็งแพ้ สิ่งต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นต้นทุนที่ทำให้เกิดภาวะหนี้สินเรื้อรังในพื้นที่

สุดท้ายชาวนามุสลิมเมื่อแบกหนี้สินจำนวนมาก ก็จำเป็นที่จะต้องไปกู้ยืมเงินจากสถาบันทางการเงิน จากในอดีตที่เคยกู้ยืมเงินจากสหกรณ์การเกษตรหนองจอก เมื่อสหกรณ์ประสบปัญหา ชาวนาก็ต้องหาทางออกโดยการ กู้ยืมเงินนอกระบบ โดยนำที่ดินไปจำนองไว้กับนายทุนปล่อยเงินกู้ และสุดท้ายก็ไม่สามารถไถ่ถอนที่ดินคืนได้ ต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินถาวรไป อันเป็นวงจรหนี้สินของชาวนาที่ไม่มีที่สิ้นสุด แม้ว่าจะมีองค์กรทางการเงินชุมชนและสหกรณ์อิสลามในพื้นที่เกิดขึ้นมาเพื่อรองรับระบบดังกล่าวแต่ เนื่องจากยังมีคนรู้จักในวงแคบและจำนวนเงินสมาชิกน้อย ทำให้ วงเงินในการกู้ยืมเงินค่อนข้างต่ำ และไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาหนี้สินทั้งระบบของครัวเรือนได้

5. ทางเลือกในการประกอบอาชีพของชาวนา ปัจจุบันชาวนามุสลิมในพื้นที่ที่สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ 1. ชาวนามุสลิมรุ่นเก่า และ 2. ชาวนามุสลิมรุ่นใหม่ โดย ปัจจุบันชาวนามุสลิมส่วนใหญ่ เป็นชาวนามุสลิมรุ่นเก่า คือกลุ่มชาวนามุสลิมรุ่นเก่า ที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป ซึ่งเป็นชาวนากลุ่มที่ทำนาเนื่องจากทำนามาตลอดชีวิตและไม่มีความชำนาญในด้านอื่น แต่อย่างไรก็ตามชาวนากลุ่มนี้ก็เป็นชาวนากลุ่มที่มีอายุมากขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยปัญหาทางสุขภาพและปัญหาความชราภาพของวัย ก็ทำให้ในที่สุดชาวนากลุ่มนี้ซึ่งเป็นชาวนาส่วนใหญ่ในพื้นที่ก็จะต้องเกษียณอายุและยุติบทบาทในการทำนาในที่สุด ส่วนชาวนามุสลิมรุ่นใหม่ ที่มีอายุไม่เกิน 40 ปีนั้น เป็นลูกหลานของชาวนารุ่นเก่า ที่เกิดขึ้นมาในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงใหม่ ชาวนารุ่นใหม่นั้นมีการศึกษาสูง ตั้งแต่ระดับอาชีวะขึ้นไปจนถึงระดับอุดมศึกษา ดังนั้น ชาวนากลุ่มนี้มีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่มากขึ้น ทั้งในด้านวิชาชีพ และความหลากหลายของชำนาญ ส่งผลให้ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ในพื้นที่กว่า ร้อยละ 60 เดินออกจากอาชีพเกษตรกรรม และการทำงานในพื้นที่ ไปประกอบอาชีพที่หลากหลาย ทั้งรับราชการ งานอุตสาหกรรม และงานบริการ มีอยู่จำนวน ไม่มากที่ต้องการที่

จะรักษาอาชีพของบรรพบุรุษเอาไว้ และในจำนวนที่น้อยลงดังกล่าวก็ส่งผลต่อ จำนวนเกษตรกรในพื้นที่ และทางเลือกในการทำนาที่ลดลง จนอาจจะสูญหายไปได้ในอนาคต

6. การจัดสรรพื้นที่ทางการเกษตรอย่างขาดประสิทธิภาพ ชาวนามุสลิมในพื้นที่จำนวนหนึ่งเลือกที่จะทำเกษตรผสมผสาน อันจะเป็นการสร้างรายได้เพิ่มเติมจากการทำนา โดยชาวนากลุ่มที่ไม่สามารถจัดสรรพื้นที่ทำนาได้อย่างมีประสิทธิภาพคือกลุ่มชาวนาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ชาวนากลุ่มนี้เป็นชาวนาที่มีที่ดินเป็นของตัวเองจำนวนหนึ่งถึงแม้ว่าจะไม่มากเท่าไรก็ตาม แต่ก็ถือว่า ไม่จำเป็นต้องเช่าที่นา และสามารถพัฒนาที่นาของตัวเองและที่พักอาศัยของตนเองได้ และชาวนากลุ่มนี้ยังมีรายได้ที่นอกเหนือจากการทำนา อาทิเช่น รายได้จากการทำงานเครื่องจักร อาทิเช่น รถไถ รถหว่าน และรถเกี่ยว เครื่องมือดังกล่าวเป็นต้นทุนที่สามารถสร้างกำไรได้ แต่อย่างไรก็ตามชาวนากลุ่มดังกล่าวได้ละเลยในการจัดสรรที่นาที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ การทำสวนผลไม้และการเลี้ยงสัตว์ ปล่อยให้ไปตามธรรมชาติ ปลูกปะปนกัน ขาดระเบียบและขาดการดูแลที่ดี ทำให้ผลผลิตขาดคุณภาพ และไม่สามารถขายได้ราคาดี อันเนื่องมาจากไม่เป็นที่ต้องการของตลาด แตกต่างกับชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ชาวนากลุ่มนี้แม้จะขาดที่ดินและเงินทุน เมื่อต้องเช่าที่นา ทำให้ชาวนากลุ่มนี้จำเป็นต้องจัดสรรการทำเกษตรให้ได้ประสิทธิภาพที่สุด เพื่อให้คุ้มค่างาต้นทุนที่ได้ลงทุนไป

7. ตลาดที่ไม่รองรับระบบเกษตรอินทรีย์ จากความพยายามของชาวนาที่ได้ค้นร่นที่จะหลุดพ้นจากการทำเกษตรเคมีอันเป็นการเกษตรที่ต้นทุนสูง และส่งผลเสียต่อสุขภาพ ทั้งต่อผู้ผลิตและผู้บริโภคเอง แต่อย่างไรก็ตาม การพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์ ที่มีศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีโลกแฟลค และศูนย์ข้าวชุมชน ทำหน้าที่ในการศึกษาและถ่ายทอดแนวทางในการผลิต แต่อย่างไรก็ตามปัญหาที่พบจากระบบเกษตรอินทรีย์ คือในพื้นที่เท่ากัน ระหว่างการทำเกษตรอินทรีย์และเกษตรเคมี เกษตรอินทรีย์จะมีผลผลิตที่น้อยกว่าและมีขนาดเล็กกว่า รวมทั้งขนาดของผลผลิต อาทิเช่น ขนาดของเมล็ดข้าว ผลไม้ และผัก ก็ยังมีขนาดเล็กกว่า ไม่สมบูรณ์เท่า ผลผลิตจากเคมีถึงแม้เกษตรอินทรีย์จะใช้ความปลอดภัยของผู้บริโภคเป็นกุศโลบายในการขายของตลาดอินทรีย์ แต่ด้วยราคาที่สูงกว่าเกษตรเคมี และผลผลิตที่สมบูรณ์น้อยกว่า ทำให้ตลาดเลือกที่จะซื้อผลผลิตจากเกษตรเคมีมากกว่า วิธีการดังกล่าวส่งผลให้ตลาดของผลผลิตทางอินทรีย์ถูกจำกัดอยู่ในวงแคบ และไม่เข้าถึงผู้บริโภคที่แท้จริง ทำให้เกษตรกรไม่สามารถผลิตข้าวอินทรีย์ได้อย่างเต็มกระบวนการ ทำให้เพียงลดปริมาณสารเคมีลงบ้างเท่านั้น

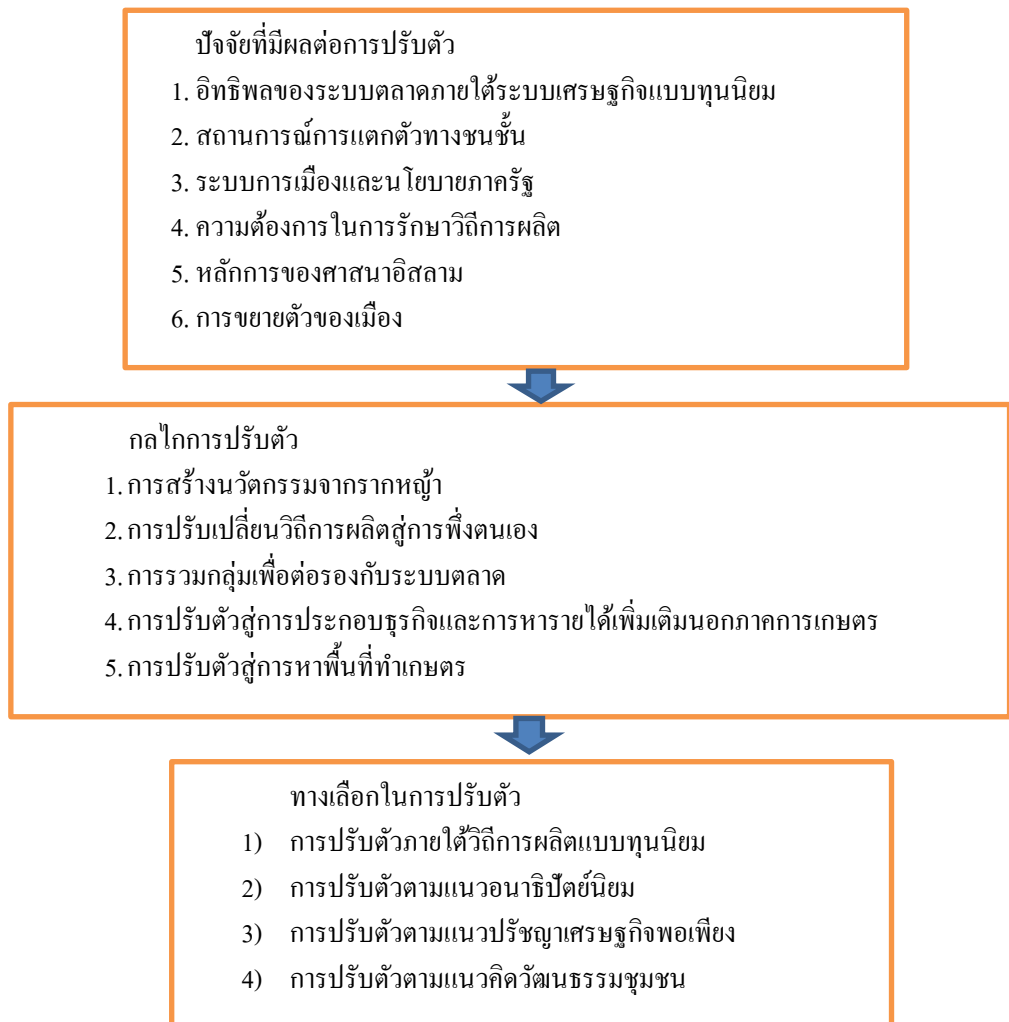
8. การขาดศักยภาพของการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคม ชาวนามุสลิมในพื้นที่ยังละเลยในการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งจะส่งผลต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรในพื้นที่ นั่นก็คือการส่งเสริมให้เยาวชนในพื้นที่ของชาวนารุ่นใหม่ได้เห็นความสำคัญของ

อาชีพการทำนา และอาชีพเกษตร อันเป็นภูมิปัญญาของคนในพื้นที่สั่งสมมานานตั้งแต่อดีต เด็กรุ่นใหม่ศึกษาเพียงในระบบเมื่อเติบโตขึ้นมาทีละเล็กละเอียดเกษตรกรรม ทำให้อาชีพการปลูกข้าวสูญหายไป ในขณะที่เดียวกัน ในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ยังมีทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ถูกละเลย เนื่องจากชาวนามุสลิมในพื้นที่มีบรรพบุรุษร่วมกันทางประวัติศาสตร์ ที่ถูกกวาดต้อนมาจากรัฐทางตอนเหนือของแหลมมลายู เมื่อมาอยู่ร่วมกัน ศิลปะและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏจากมรดกของแต่ละชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรม ที่มี สามารถนำมาพัฒนาฟื้นฟูในเรื่องการท่องเที่ยวได้ แต่ไม่มีใครสนใจที่พัฒนาต้นทุนดังกล่าวให้มีประสิทธิภาพ และสุดท้ายคือระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติ ทุกวันนี้ชาวนามุสลิมที่ทำธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เช่น โฮมสเตย์ลำไทรหนองจอก ร้านอาหาร ร้านกาแฟ ที่ต้องแอบอิงอาศัยประโยชน์จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติ พื้นที่การเกษตรสีเขียว อันเป็นตัวดึงดูดนักท่องเที่ยวจากในเขตเมือง เข้ามาสัมผัสบรรยากาศของความ เป็นชนบท ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ความเป็นเมืองกำลังจะรุกรานเข้ามาในพื้นที่ ความเป็นชนบทเกษตรกรรมและวิถีชาวบ้านกำลังจะสูญหายไป ซึ่งหากทุนทางระบบนิเวศน์ดังกล่าวไม่ได้รับการพัฒนาปล่อยปละละเลย ให้กลายเป็นเมือง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในพื้นที่ก็จะต้องหมดไป และชาวนามุสลิมก็จะไม่สามารถหารายได้จากช่องทางดังกล่าวได้อีกต่อไป

บทที่ 7

ทางเลือกในการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก

จากผลการศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตรของชาวมุสลิมในเขตกรุงเทพมหานคร
ตะวันออก การปรับตัวและขีดจำกัดในการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่เขตกรุงเทพมหานคร
รอบนอกฝั่งตะวันออก ผู้วิจัยจะนำเสนอตัวแบบทางเลือกการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่
กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกไว้ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 7-1 ตัวแบบทางเลือกในการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร
รอบนอกฝั่งตะวันออก

จากตัวแบบทางเลือกในการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกสามารถอธิบายได้ดังนี้ ทำการเกษตรผสมผสาน มีการแบ่งสัดส่วนพื้นที่จากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพียงอย่างเดียวมา จัดสัดส่วนเป็นการปลูกผักและผลไม้ไปพร้อมกับการทำนา พัฒนานวัตกรรมเศรษฐกิจของตนเองจากรากหญ้า โดยการจัดตั้งศูนย์ข่าวชุมชน เพื่อพัฒนาพันธะข่าวท้องถิ่นที่มีคุณภาพ ปฏิรูปการผลิตโดยการรวมกลุ่มต่อรองกับนายทุน สำหรับกรรมสิทธิ์ในการทำเกษตร จัดตั้ง โครงการนาแปลงใหญ่ พัฒนาแนวคิดเกษตรอินทรีย์เข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตเพื่อลดต้นทุนจากการใช้สารเคมี โดยมีเป้าหมายในการผลิตข้าวอินทรีย์ครบทุกกระบวนการในอนาคต นอกจากนั้นยังรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างเครือข่ายในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเอง ที่มีวิธีการเดียวกับการใช้อุดมการณ์อนาริปัตย์นิยม สนับสนุนการกลับไปสู่ระบบผู้ผลิตขนาดเล็ก ทำการผลิตแบบพึ่งตัวเองโดยเน้นการใช้ธรรมชาติและสนับสนุนให้มีกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจทั้งหลายขึ้นอยู่กับสหกรณ์อิสลาม นอกจากนั้นยังเน้นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาคเป็นเครื่องมือในการควบคุม ผ่านอุดมการณ์ศาสนนิยม ผนวกแนวคิดของเศรษฐศาสตร์อิสลามที่ผูกติดอยู่กับพระเจ้าและคำสอน ของพระองค์ ในการต่อสู้กับกระแสทุนนิยมกระแสหลัก ชาวมุสลิมยังรวมกลุ่มชาวนาในชุมชนเพื่อ จัดตั้ง กลุ่มการเงินชุมชน สำหรับการระดมทุนในชุมชนเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรมุสลิมในพื้นที่ และมี การขยายผลจนนำไปสู่การจัดตั้งสหกรณ์อิสลามอمانةห์ ภายใต้ระบบเศรษฐศาสตร์อิสลาม ผ่านการ บริหารงาน โดยการจัดตั้งที่ปรึกษาด้านเศรษฐศาสตร์อิสลามมาเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินการของสหกรณ์ มีการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนเพื่อการรวมกลุ่มของชาวมุสลิมในพื้นที่ ภายใต้ชื่อวิสาหกิจชุมชน เกษตรกรชีวิตใหม่ดำเนินกิจกรรมในช่วงแรก ได้ผลิตแปรรูปแจกจ่ายแก่สมาชิก และขายให้กับคนในชุมชนในราคาถูก โดยเน้นการผลิตตามสั่ง ผ่านช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ และมีการดึงพลังของกลุ่ม แม่บ้านชาวมุสลิมภายใต้ชื่อ กลุ่มอนุสตรี โดยมีจุดประสงค์ในการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้และลดรายจ่ายของครัวเรือนผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค รวมทั้งอาหาร เน้นการผลิตเพื่อลดรายจ่าย จนเหลือแล้วจึงนำมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ในครัวเรือน โดยเฉพาะกลุ่มชาวมุสลิมที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ได้นำที่ดินของตนเองมาทำธุรกิจเพื่อหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร สามารถแบ่งออกเป็น 1. ธุรกิจร้านอาหารและเครื่องดื่ม 2. ธุรกิจ โฮมสเตย์ 3. ธุรกิจที่อยู่อาศัย อันเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและความเป็นเมืองที่เข้ามา บุกรุกพื้นที่ทางการเกษตรมากยิ่งขึ้น สุดท้ายนั้น อันเนื่องมาจากมาจากนิคมอุตสาหกรรม และการเข้ามาหางานทำของชาวชนบท ทำให้ชาวมุสลิมได้ปรับปรุงที่นาให้กลายเป็นอพาร์ทเมนต์ บ้านเช่าให้กับคนงานเหล่านั้น สำหรับแนวทางในการปรับตัวของชาวมุสลิมกลุ่มที่ไม่สามารถรักษา ปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ส่วนหนึ่งถูกกันออกจากพื้นที่การทำนา ทำให้เริ่มมองหาที่ดินแห่งใหม่ที่ไกล มากขึ้น แต่ราคาถูก อย่างไรก็ตามการย้ายไปอาศัยอยู่ที่

ใหม่ มีข้อเสียที่เกิดขึ้น 2 ด้าน คือในเรื่องเงินที่ต้องมีมากเพื่อให้สามารถเพียงพอที่จะซื้อที่นาใหม่ที่
มีราคาที่สูงขึ้น กับระยะทางที่ไกลแหล่งผลิต กับ แหล่งตลาดทำให้ต้นทุนในการขนส่งเพิ่มสูงขึ้น

อย่างไรก็ตามข้อจำกัดของการปรับตัวสำหรับชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานคร
รอบนอก ผังตะวันออกที่ทำให้เกิดปัญหาต่อการเป็นชาวนาอย่างยั่งยืนมีดังนี้ ประการแรก
กรรมสิทธิ์ ในที่ดิน ข้อจำกัดที่สำคัญที่สุดของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่ง
ตะวันออก คือ กรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินของชาวนามุสลิม อันเนื่องมาจากที่ดินในปัจจุบัน
ที่ชาวนามุสลิมใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรและการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ส่วนใหญ่เกือบร้อยละ
90 ของชาวนามุสลิมภายในพื้นที่ ชาวนามุสลิมมีสถานะเป็นเพียงผู้เช่าเท่านั้น ประการที่สองการ
ขาดประสิทธิภาพ ของสถาบันทางการเงินมีข้อเสียคือ สหกรณ์อิสลามยังเป็นที่รู้จักในวงแคบ ทำให้
มีวงเงินหมุนเวียนที่ไม่ สูงนัก และสมาชิกเองก็ยังไม่ครอบคลุมชาวนามุสลิมส่วนใหญ่ทุกครัวเรือน
ภายในชุมชน ประการที่สามการเข้าไม่ถึงตลาดของเกษตรกร ชาวนามุสลิมในพื้นที่ที่ยึดตลาดหลัก
ภายในชุมชนทำให้ภายใน กระบวนการผลิตไม่ได้รับการพัฒนา คุณภาพสินค้า การบรรจุหีบห่อ
ต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่ทำกันตามวิถี ภูมิปัญญา มูลค่าไม่สูงและไม่แพร่หลายไปยังวงกว้าง ผลกระทบ
ของตลาดจากระบบทุนนิยม ใน ปัจจุบันชาวนามุสลิมต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเมื่อวิถีทุนนิยม
และความเป็นเมืองได้รุกคืบเข้าไปสู่ พื้นที่ทั้งหมด ชาวนามุสลิมต้องมีหนี้สินอันเกิดจาก
กระบวนการผลิต และหนี้สินจากภาคครัวเรือน ประการที่สี่ชาวนามุสลิมรุ่นใหม่มีการศึกษาที่สูง
และมีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย จึงเลือกที่จะเดินออกจากอาชีพการทำนา
ประการที่ห้า ชาวนามุสลิมกลุ่มที่มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเองขาดการจัดสรรและใช้ประโยชน์
ในที่นาอย่างมีประสิทธิภาพ ประการที่หกคือตลาดเกษตร อินทรีย์ที่ชาวบ้านต้องการพัฒนาเป็น
ตลาดที่แคบ มีกลุ่มผู้ต้องการน้อยอันเนื่องมาจากราคา และความ สมบูรณ์ของผลผลิต และประการ
สุดท้ายการขาดศักยภาพของการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคม ชาวนามุสลิมในพื้นที่ยังละเลย
ในการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งจะส่งผล ต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรใน
พื้นที่ นั่นก็คือการส่งเสริมให้เยาวชนในพื้นที่ของชาวนารุ่นใหม่ได้เห็น ความสำคัญของอาชีพการ
ทำนา และอาชีพเกษตร อันเป็นภูมิปัญญาของคนในพื้นที่ที่สั่งสมมานาน ตั้งแต่อดีต และระบบ
นิเวศน์ทางธรรมชาติชนบท ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ความเป็นเมืองกำลังจะรุกราน เข้ามาในพื้นที่
ความเป็นชนบท เกษตรกรรมและวิถีชาวบ้านกำลังจะสูญหายไป ซึ่งหากทุนทางระบบนิเวศดังกล่าว
ไม่ได้รับการพัฒนาปล่อยปละละเลย ให้กลายเป็นเมือง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ใน พื้นที่ก็จะต้อง
หมดไป และชาวนามุสลิมก็จะไม่สามารถหารายได้จากช่องทางดังกล่าวได้อีกต่อไป

จากข้อจำกัดในการปรับตัวดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้เสนอทางเลือกในการปรับตัวของ
ชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกไว้ดังนี้

การปรับตัวในวิธีการผลิตแบบทุนนิยม

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพบการปรับตัวของชาวนาในวิธีการผลิตแบบทุนนิยมใน 2 ลักษณะ คือการปรับตัวในลักษณะชาวนาเช่า และการปรับตัวในลักษณะการปรับวิธีการผลิตบนที่ดินของตนเอง ตามแนวคิดของเคาท์สกีซึ่งได้อธิบายสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังการอยู่รอดของชาวนาขนาดเล็กและปัญหาการกระจุกตัวและรวมศูนย์ของทุนในภาคเกษตรกรรม สืบเนื่องมาจากที่ดินเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการประกอบเกษตรกรรม เงื่อนไขที่เกิดก่อนสำหรับการประกอบไร่นาขนาดใหญ่ก็คือ จะต้องทำลายชาวนาขนาดเล็กโดยการเบียดขับออกเป็นแรงงานรับจ้าง และนำที่ดินผืนเล็กน้อยกระจัดกระจายมารวมเป็นที่ดินแปลงเดียวกัน ชาวนาอาจมิได้ทำการผลิตมูลค่าแลกเปลี่ยนทั้งหมด ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องทำการผลิตบนระดับอัตราต้นทุนแรงงานเฉลี่ยที่จำเป็นทางสังคม ชาวนาสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการผลิตที่ขาดทุน โดยการออกทำงานรับจ้างในบางช่วงเป็นรายได้เสริม หรือทำการผลิตพืชอย่างอื่นเพื่อบริโภคเอง ท่ามกลางสภาวะตกต่ำของราคาพืชผล ดังนั้นชาวนาจึงสามารถถอนตัวออกจากความสัมพันธ์เชิงสินค้าได้บางส่วน โดยเฉพาะปลูกพืชเพื่อบริโภคเองมากขึ้น ซึ่งจากการศึกษาพบว่าปัญหาสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก นั่นก็คือระบบการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งมีผลทำให้ชาวนามุสลิมหันมาเน้นการทำเกษตรกรรมปลูกพืชเชิงเดี่ยว และเน้นการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก จึงจำเป็นที่จะต้องเน้นการลงทุนทางด้านการใช้สารเคมี อาทิเช่นสารกำจัดศัตรูพืช หรือ การหันมาใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคน ระบบตลาดนอกจากจะทำให้ชาวนามุสลิมมีรายจ่ายที่สูงขึ้น วิถีชีวิตการช่วยเหลือกันภายในชุมชน การลงแขกเกี่ยวข้าวหรือการช่วยเหลือในกลุ่มเครือญาติไม่มีอีกแล้ว แม้ว่าชาวนาจะมีทางเลือกในการปรับตัวที่หลากหลายแต่ก็ยังมีข้อจำกัดที่หลายประการดังต่อไปนี้

1. ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามวิธีการผลิตแบบทุนนิยม

ภายใต้บริบทของโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมสมัยใหม่ ซึ่งชาวนาไม่อาจหลีกเลี่ยงกระแสดังกล่าวได้ จึงต้องมีการปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดดังที่ ฉัตเตอร์จี (Chatterjee, 2008) ได้กล่าวถึงการปรับตัวของชาวนาในยุคของการเจริญเติบโตของทุนนิยมอุตสาหกรรมและการไหลเวียน ของเงินทุนและบริษัทข้ามชาติ ที่การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจทุนนิยมและอุตสาหกรรมไม่ได้ทำให้ชาวนาหายไปจากการวิเคราะห์ทางสังคมการเมือง และ การเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองแบบเกษตรกรรม ไม่ได้ หมายความว่าถึงการเปลี่ยนแปลงจาก “เกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรม” ดังนั้นชาวนาจึงไม่ใช่กลุ่มคนที่กำลังหายไปจากชนบท แต่ชาวนาเป็นวิถีชีวิตของกลุ่มที่ปรับตัวพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงสังคมการเมืองสู่ความเป็นสมัยใหม่ (วิระ หวังสัจจะ โชค,

2560, หน้า 28) สำหรับชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก มีทางเลือกในการปรับตัวดังต่อไปนี้

1.1 การรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองกับระบบตลาด

จากประสบการณ์ที่ชาวนาต้องเผชิญกับมูลค่าของปัจจัยการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้นตามกลไกการตลาดแบบทุนนิยม การยื่นหยัดท่ามกลางการผลิตในรูปแบบเดิมคือการลดต้นทุน เพื่อไม่ต้องเข้าสู่การผลิตที่ขาดทุน ชาวมุสลิมได้มีการรวมกลุ่มเพื่อจัดตั้ง กลุ่มการเงินชุมชน สำหรับการระดมทุนในชุมชนเพื่อช่วยเหลือชาวมุสลิมในพื้นที่ และมีการขยายผลจนนำไปสู่การจัดตั้ง สหกรณ์อิสลามอمانةห์ ภายใต้ระบบเศรษฐศาสตร์อิสลาม ผ่านการบริหารงานโดยการจัดตั้งที่ปรึกษาด้านเศรษฐศาสตร์อิสลามมาเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินการของสหกรณ์ มีการจัดตั้ง วิสาหกิจชุมชนเพื่อการรวมกลุ่มของชาวมุสลิมในพื้นที่ ภายใต้ชื่อวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่ดำเนินกิจกรรมในช่วงแรก จึงสามารถทำให้ผลิตแปรรูปแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ข้าวแก่สมาชิกและขายให้กับคนในชุมชนในราคาถูก โดยเน้นการผลิตตามสั่ง ผ่านช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ อันจะช่วยให้เป็นการลดมูลค่าส่วนเกินโดยผ่านกลไกทางเศรษฐกิจ ได้แก่ กำไรจากการขายปัจจัยการผลิต ดอกเบี้ยเงินกู้ ค่าเช่าที่ดิน และกำไรจากการกวดกรารับซื้อผลผลิต การสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มชาวนา จะช่วยส่งผลให้ชาวนาสามารถต่อรองได้ถึง 3 มิติ ได้แก่

มิติที่ 1 คือการเจรจาต่อรองกับรัฐ เกี่ยวกับผลประโยชน์ที่ชาวนาจะได้รับผ่านการช่วยเหลือจากภาครัฐผ่านนโยบายรัฐ ขับเคลื่อนผ่านเครือข่ายชาวนาในพื้นที่ ทั้งศูนย์วิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่ ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร ศูนย์ข้าวชุมชน เพื่อส่งเสริมให้การผลิตของชุมชนสามารถแข่งขันกับระบบการผลิตภายนอกชุมชน อื่น ๆ เพื่อเป็นทางเลือกให้แก่ผู้บริโภคภายนอกชุมชนได้

มิติที่ 2 คือการเจรจาต่อรองกับระบบตลาด โดยนำประโยชน์จากการรวมกลุ่มของเครือข่ายชาวนาผู้ปลูกข้าว จะทำให้ลดการผูกขาดของตลาดข้าว และเจ้าของโรงสี แต่เดิมชาวนาจำเป็นต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางดังกล่าว เพื่อเป็นตลาดระบายสินค้าข้าวที่ตนผลิต ต้องประสบปัญหาถูกกดราคา การที่ชาวนารวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน จะช่วยลดการผูกขาด ลดปัญหาการขายข้าวเพื่อตัดราคากันภายในชุมชน นอกจากนั้น เครือข่ายชาวนายังมีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้จากศูนย์ข้าวชุมชนในพื้นที่ เพื่อต่อยอดความร่วมมือกันในระดับชุมชน ไม่ใช่แต่เพียงเฉพาะชาวมุสลิมเท่านั้น แต่ยังขยายไปถึงชาวนากลุ่มอื่น ในพื้นที่และนอกพื้นที่ด้วย

มิติที่ 3 คือการเจรจาต่อรองกับนายทุน อันเนื่องมาจากผู้ที่มีบทบาทสำคัญและเป็นเจ้าของที่ดินกว่า 2/3 ของพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก คือนายทุนเอกชนขนาดใหญ่ หากชาวนาต้องการที่จะถือครองสิทธิการเช่าทำนาต่าง ๆ เอาไว้ได้ ความเหนียวแน่น และความ

สามัคคีขององค์กรชวานามีความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะในเขตหนองจอกนั้น ประชากรส่วนใหญ่เป็นชุมชนมุสลิมที่มีความหนาแน่น ดังนั้นการรวมกลุ่มกันไว้ของเครือข่ายมุสลิมในพื้นที่ จะเป็นปราการที่สำคัญ ในการต่อรองกับนายทุน หากนายทุนต้องการพื้นที่คืนไปทำโครงการบ้านจัดสรรหรือห้างสรรพสินค้า การรวมตัวกันเพื่อต่อรองสิทธิในการเช่าที่นาต่อไปของกลุ่มชวานา อาจช่วยยืดระยะเวลาให้โครงการลงทุนใหญ่เจริญเติบโตได้ยาก เนื่องจากต้องฝ่าฝืนกับการต่อต้านของคนในพื้นที่ และถึงแม้จะทำไม่ได้ในทางนิติบัญญัติ แต่ก็ยังเป็นยืดระยะเวลาการเช่าที่นาดังกล่าวไปได้อีกระยะเวลานานกว่าเดิม

1.2 ลดการพึ่งพาดตลาด

การลดการพึ่งพาดตลาดเป็นเสมือน การประกาศอิสรภาพทางการเงินของชวานาในชุมชน และไม่จำเป็นต้องเสียค่าใช้จ่ายให้กับนายทุนอีกแล้ว โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายประจำอันเกิดจากการซื้อสินค้าจากห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ตามปกติชวานามุสลิมใช้กันอยู่เป็นประจำ อาทิเช่น สบู่ ยาสระผม แชมพู น้ำยาล้างห้องน้ำ น้ำยาซักผ้า ต้นทุนจากการอุปโภคดังกล่าว ลดลงเมื่อชวานามุสลิมสามารถผลิตสินค้าดังกล่าวใช้เองได้ในครัวเรือน โดยอาจแบ่งได้ดังนี้

1.2.1 การลดการพึ่งพาดตลาดสินค้าอุปโภคบริโภคในครัวเรือน ผู้วิจัยมี

ข้อเสนอแนะว่า ในการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคในครัวเรือน เพื่อใช้งานภายในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน อาจจะทำมาพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อแปรรูปสินค้าให้มีมูลค่าเพิ่ม คิดตราสินค้าและพัฒนาหีบห่อ จะช่วยให้ สินค้าที่ผลิตได้ไม่เพียงแต่ลดการพึ่งพาดตลาดแล้ว ยังเป็นการสร้างรายได้เพิ่มเติมภายในครัวเรือนอีกด้วย

1.2.2 การลดการพึ่งพาผลิตตลาดในกระบวนการผลิตทางการเกษตร ต้นทุนอันเกิดจากกระบวนการในการผลิตทางการเกษตร อาทิเช่น เมล็ดพันธุ์ข้าว น้ำหมักชีวภาพ ดิน และปุ๋ยอินทรีย์ที่ชาวบ้านผลิตขึ้นมาได้เองนั้น ช่วยลดการพึ่งพาดตลาดในเรื่องต้นทุนจากกระบวนการผลิตของชวานามุสลิมได้

หากว่าชวานามุสลิมสามารถลดการพึ่งพาดตลาดได้ครบถ้วน ทั้งสองมิติ ส่งผลให้ชุมชนกลายเป็นชุมชนที่มีเศรษฐกิจในการพึ่งพาตนเองได้ อย่างครบวงจร โดยที่รายได้ของชาวบ้านไม่รั่วไหลไปให้กับนายทุน แต่เงินในชุมชนได้ถูกนำกลับมาหมุนเวียนกลับคืนสู่ชุมชน กลายเป็นตลาดท้องถิ่น ที่มีประสิทธิภาพ แนวทางการลดการพึ่งพาดตลาด ดังกล่าวตรงกับข้อเสนอของ โบทวินิกและแมนน์ ที่ให้ทางเลือกเอาไว้ว่า ค่าจ้างที่ชวานาได้รับนั้นไม่เพียงพอต่อความต้องการในการดำรงชีพ ชวานาจะต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองไปสู่การเป็นชวานาผู้ประกอบการที่สามารถพึ่งพาตัวเองได้ ทำการผลิตที่มีประสิทธิภาพและผลิตผลทางการเกษตรต้องตอบสนองกับความต้องการของตลาด (Boltvinik & Mann, 2016) อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวทางการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของ

ชาวนาในประเทศไทยตามแนวคิดทฤษฎีใหม่ หลักการสำคัญคือแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นให้ชาวนาสามารถพึ่งพาตนเองได้

1.3 การหารายได้นอกภาคเกษตรกรรม

สำหรับชาวนาในพื้นที่ที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ชาวนามุสลิมกลุ่มดังกล่าวเป็นกลุ่มที่ขาดต้นทุนในชีวิต ดังนั้น การปรับตัวให้สามารถหารายได้นอกภาคการเกษตร จะช่วยให้ชาวนากลุ่มดังกล่าวสามารถมีรายได้ที่เพียงพอต่อการดำรงชีพ เมื่อหมดฤดูการทำนา ที่ชาวนาไปรับจ้างทำนาในพื้นที่แล้ว ชาวนากลุ่มดังกล่าวสมควรที่จะยึดหยุ่นตนเอง โดยการผันตัวเองไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมที่มีอยู่ไม่ไกลภายในพื้นที่ ทั้งในนิคมอุตสาหกรรมลาดกระบัง นิคมอุตสาหกรรมบางชัน ส่วนงานในภาคการก่อสร้างที่มีลักษณะเป็นงานรายวัน ชาวนาสามารถพึ่งพาลาดแรงงานในเขตคลองสามวาได้ ถ้าหากว่าทั้งปี ชาวนาที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง สามารถปรับตัวให้เป็นแรงงานได้ในหลายภาคส่วน รายได้ที่จะนำมาเลี้ยงดูครัวเรือนก็จะเพียงพอ ไม่ประสบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานอีกต่อไป แนวทางการปรับตัวเพื่อหารายได้นอกภาคการเกษตร

1.4 การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากที่เน้นปริมาณไปสู่การผลิตที่เน้นคุณภาพ

การผลิตที่เน้นคุณภาพ มีส่วนช่วยให้ชาวนามีทางเลือกในตลาดสินค้าที่หลากหลาย ไม่ใช่เพียงตลาดสินค้าทั่วไป แต่ยังหมายถึงตลาดสินค้าเพื่อสุขภาพ สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคที่ต้องการบริโภคข้าวที่ดี เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ อาทิ เช่น ข้าวกล้อง ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวดังกล่าวสามารถที่จะแปรรูปให้มีราคาที่สูงขึ้นได้ จากกระบวนการบรรจุภัณฑ์ที่ดูสวยงามมีมาตรฐาน นอกจากตลาดข้าวเพื่อสุขภาพแล้ว ชาวนามุสลิมควรรวมกลุ่มกันเพื่อตั้งศูนย์ชุมชนข้าวอินทรีย์ เพื่อลดการแข่งขันและตัดราคาข้าวอินทรีย์กันเองในชุมชน ชาวนามุสลิมจะต้องรวมตัวกันเป็นตลาดเดียว นอกจากนั้น ชาวมุสลิมทุกคนยังมีข้อปฏิบัติในการทำบุญบริจาค ที่เรียกว่าข้าวสารพิตเราะห์ ซึ่งมุสลิมทุกคนจะต้องบริจาคข้าวสารดังกล่าวให้แก่คนยากจน เป็นหลักปฏิบัติสำคัญ ปัจจุบันนี้ข้าวสารพิตเราะห์ มุสลิมได้ซื้อมาจากข้าวสารทั่วไปที่ขายตามห้างสรรพสินค้า หรือท้องตลาดทั่วไป

1.5 ข้อจำกัดของการปรับตัวของชาวนาตามวิธีการผลิตแบบทุนนิยม

ข้อจำกัดของการปรับตัวในวิธีการผลิตของชาวนาในรูปแบบเดิมท่ามกลางความยากลำบากที่ต้องเผชิญกับระบบตลาดที่ผันผวนจนอาจไม่สามารถดำรงวิถีการเป็นชาวนาได้อย่างยั่งยืนได้แก่

1.5.1 กรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินของชาวนามุสลิม อันเนื่องมาจากที่ดินในปัจจุบันที่ชาวนามุสลิมใช้ประโยชน์ในการทำการเกษตรและการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ส่วนใหญ่เกือบร้อยละ 90 ของชาวนามุสลิมภายในพื้นที่ ชาวนามุสลิมมีสถานะเป็นเพียงผู้เช่าเท่านั้น

1.5.2 การขาดประสิทธิภาพของสถาบันทางการเงินข้อเสียคือ สหกรณ์อิสลามก็ยังไม่เป็นที่รู้จักในวงแคบ ทำให้มีวงเงินหมุนเวียนที่ไม่สูงนัก และสมาชิกเองก็ยังไม่ครอบคลุมชาวมุสลิมส่วนใหญ่ทุกครัวเรือนภายในชุมชน

1.5.3 การเข้าไม่ถึงตลาดของเกษตรกร ชาวมุสลิมในพื้นที่ที่ยังยึดตลาดหลักภายในชุมชนทำให้ภายในกระบวนการผลิตไม่ได้รับการพัฒนา คุณภาพสินค้า การบรรจุหีบห่อต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่ทำกันตามวิถีภูมิปัญญา มูลค่าไม่สูงและไม่แพร่หลายไปยังวงกว้าง

1.5.4 ผลกระทบของตลาดจากระบบทุนนิยม ในปัจจุบันชาวมุสลิมต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนตามกระแสทุนนิยม และความเป็นเมืองได้รุกคืบเข้าไปสู่พื้นที่ทั้งหมด ชาวมุสลิมต้องมีหนี้สินอันเกิดจากกระบวนการผลิต และหนี้สินจากภาคครัวเรือน

1.5.5 ผลจากกลไกด้านมูลค่าที่ดินทำให้ชาวนาที่เป็นผู้เช่า เริ่มมองหาที่ดินแห่งใหม่ที่ไกลมากขึ้น แต่ราคาถูก อย่างไรก็ตามการย้ายไปอาศัยอยู่ที่ใหม่ มีข้อเสียที่เกิดขึ้น 2 ด้าน คือ เรื่องการเงินที่ต้องมีมากขึ้นเพื่อให้สามารถเพียงพอที่จะซื้อที่นาใหม่ที่มีราคาที่สูงขึ้น และด้านระยะทางระหว่างแหล่งผลิตกับแหล่งตลาดทำให้ต้นทุนในการขนส่งเพิ่มสูงขึ้นทำให้ปัจจัยการรวมกลุ่มของชาวนาต้องล่มสลายไปท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

1.5.6 ชาวมุสลิมรุ่นใหม่มีการศึกษาที่สูงและมีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย ประกอบกับส่วนหนึ่งถูกกันออกจากพื้นที่การทำนา จึงเลือกที่จะเดินออกจากอาชีพการทำนาในที่สุด

1.5.7 ตลาดเกษตรอินทรีย์ที่ชาวบ้านต้องการพัฒนาเป็นตลาดที่แคบ มีกลุ่มผู้ต้องการน้อย อันเนื่องมาจากราคา และความสมบูรณ์ของผลผลิตที่ไม่สามารถที่จะแข่งขันกับตลาดเกษตรเคมีได้

การปรับตัวตามแนวทางอนาธิปไตยนิยม

ในการศึกษาเศรษฐกิจชาวนาในแง่กว้าง ที่มาของแนวคิดอนาธิปไตยทางหนึ่งคือจิตวิญญาณการดำรงอยู่อย่างอิสระของชุมชนหมู่บ้าน อนาธิปไตยไม่ใช่ยูโทเปีย แต่เป็นแนวคิดที่มีฐานอยู่ในประชาชนทั้งในสังคมเอเชีย และยุโรป สาธารณะอนาธิปไตยจึงไม่ใช่แนวคิดที่มีในไทยเท่านั้น แต่มีพื้นฐานอันเป็นสากลอยู่ด้วย ประเทศที่เจริญแล้วที่ชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรมยังคงมีความสำคัญอยู่มากทางเศรษฐกิจ เช่น เดนมาร์ก ฮอลแลนด์ สวิตเซอร์แลนด์ ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และประเทศยุโรปใต้ รวมไปถึงประเทศกำลังพัฒนาที่มีปัญหาการพัฒนาการคุกคามของระบบทุนนิยม ก็มีฐานแนวคิดดังกล่าวอยู่ แนวคิดอนาธิปไตยนิยมเป็นแนวคิดที่มีชาตินิยมผสมผสานอยู่ด้วย ซึ่งทฤษฎีอนาธิปไตยนิยมเกิดจากประสบการณ์การจลาจลครั้งสงครามแบบชุมชนหมู่บ้าน ทั้งในยุโรป

และเอเชีย ซึ่งเศรษฐกิจของชาวนาที่จัดองค์กรแบบครอบครัวและชุมชนเป็นรูปแบบเศรษฐกิจอันพึงปรารถนา ด้วยเหตุที่ว่าจะช่วยให้ชุมชนและครอบครัว สามารถพึ่งตนเองได้ ดำรงอยู่ได้อย่างมีเสถียรภาพ มีประสิทธิภาพ สามารถพัฒนาได้ ให้เสรีภาพแก่มนุษย์ ชอบธรรม ไม่ขูดรีดผู้ใด อาจดำรงอยู่คู่ขนานไปกับรูปแบบของสังคมและเศรษฐกิจอื่น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2541) ดังนั้นการปรับตัวตามแนวทางอนาธิปัตย์นิยม จึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่คล้ายคลึงกับวิถีชีวิตเดิมที่เคยมีในสังคมไทย ก่อนระบบทุนนิยมจะเข้ามาครอบงำชุมชน หากชุมชนจะหันมาปรับตัวตามแนวทางอนาธิปัตย์นิยมก็เป็นทางเลือกที่ใกล้เคียงและเหมาะสมกับวิถีชีวิตแบบไทย

1. ทางเลือกการปรับตัวตามแนวทางอนาธิปัตย์นิยม

การดำเนินตามแนวทางอนาธิปัตย์นิยมคือการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างเครือข่ายในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเอง ที่มีวิธีการเกี่ยวกับการใช้อุดมการณ์อนาธิปัตย์นิยม สนับสนุนการกลับไปสู่ระบบผู้ผลิตขนาดเล็ก ทำการผลิตแบบพึ่งตัวเองโดยเน้นการใช้ธรรมชาติและสนับสนุนให้มีกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจทั้งหลายขึ้นอยู่กับชุมชนสหกรณ์ นอกจากนี้ยังเน้นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาคเป็นเครื่องมือในการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำเนินการทางเศรษฐกิจ มีการนำหลักการศาสนาอิสลามมาใช้ในการควบคุมสังคมผ่านอุดมการณ์ศาสนานิยม ผนวกกับแนวความคิดของเศรษฐศาสตร์อิสลามที่ผูกติดอยู่กับพระเจ้าและคำสอนของพระองค์ ในการต่อสู้กับกระแสทุนนิยมกระแสหลัก สำหรับวิถีพึ่งตนเองของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกมีทางเลือกดังต่อไปนี้

1.1 วิธีการพึ่งตนเองในการผลิต

จากที่ในอดีตชาวบ้านมีต้นทุนที่สูงมากในการผลิต โดยเฉพาะค่าเช่าชาวนาจึงได้ปรับตัวโดยการลดต้นทุนการใช้สารเคมีในการผลิตลง และหันไปใช้สารอินทรีย์ในสัดส่วนที่สูงขึ้น ทำให้ลดต้นทุนการผลิตลงได้ โดยมีกลไกที่ช่วยให้สามารถพึ่งพาตนเองได้คือการใช้นวัตกรรมรากหญ้า (Grassroots invention) ที่เป็นไปในลักษณะของลักษณะของกิจกรรมที่ถูกนำมาแก้ไขปัญหาด้านของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาในระดับล่าง โดยการรวมกลุ่มและสร้างกิจกรรมร่วมกัน เช่น การรวมกลุ่มทางการเงินของชุมชนที่เกิดขึ้นเนื่องจากเมื่อสหกรณ์ไม่สามารถจะขับเคลื่อนงานได้เนื่องการดำเนินงานในรูปแบบของสหกรณ์ที่จัดตั้ง โดยรัฐนั้นไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนได้ ชาวนามุสลิมจึงเลือกที่จะหยุดส่งเงินให้กับสหกรณ์ และได้รวบรวมกลุ่มสมาชิกครอบครัวเป็นเครือข่ายกลุ่มการเงินสำหรับชาวนามุสลิมในชุมชน ก่อตั้งขึ้นมาในปี พ.ศ. 2558 โดยมีการตั้งหลักเกณฑ์ในการสนับสนุนเงินทุนของกลุ่มว่า ต้องเป็นคนที่รู้จักใกล้ชิดกับสมาชิกในกลุ่ม นับถือศาสนาอิสลาม ฝากเงินสม่ำเสมอ และหากต้องการกู้เงินจะต้องส่งคืนหนี้แก่ให้หมดก่อน ซึ่งจากการดำเนินการของกลุ่มการเงินเล็ก ๆ นี้ เป็นตัวอย่างการของรวมตัวของ

ชาวบ้าน โดยใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในชุมชน มาก่อตั้งกลุ่มการเงินขนาดเล็กที่ไม่ได้มีหลักประกันอะไรมากไปกว่าการไว้เนื้อเชื่อใจกันในชุมชน และเป็นเสมือนการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองได้

นอกจากการรวมกลุ่มเพื่อพึ่งตัวเองทางการเงินเพื่อสร้างโอกาสในการพึ่งตนเองทางการผลิตแล้ว การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ ก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการปรับตัวสู่การพึ่งพาตนเอง และใช้ธรรมชาติ เพราะสารเคมีมีต้นทุนที่สูง เป็นสัญลักษณ์ของทุนนิยมทำให้การทำนาเพื่อการยังชีพอย่างในอดีตได้เปลี่ยนเป็นการทำนาเพื่อขายเป็นหลัก จากปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้มีคนในชุมชนเริ่มเรียนรู้ผลกระทบจากสารเคมีว่านำมาซึ่งปัญหาเศรษฐกิจ สุขภาพ และปัญหาทรัพยากรดิน โดยเมื่อมีสมาชิกของศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี ได้มีโอกาสอบรมความรู้พบว่าแนวทางแก้ไขปัญหานิวอินทรีย์ในการปรับปรุงบำรุงดิน ทำให้ดินได้ดูดซับสารอาหารจากนิวอินทรีย์ นอกจากนั้นยังทดลองปลูกพืชคลุมดิน ทั้งพืชตระกูลถั่ว และพืชสมุนไพรอากิ เช่นขมิ้นชัน ตะไคร้หอม สาบเสือ วิธีการดังกล่าวได้คืนความสมดุลให้กับดิน พบว่าดินมีธาตุและสารอาหารที่เป็นผลดีกับพืช ภายหลังจากทำด้วยวิธีนี้ อยู่ ประมาณ 3-4 ปี ก็ได้รับผลสำเร็จ ระบบนิเวศน์กลับคืนสู่ความสมดุล หลังจากนั้นทางศูนย์จึงนำผลที่ได้ไปถ่ายทอดให้กับสมาชิกก่อนจะขยายสู่คนในชุมชน ในช่วงปี 2543 จนกระทั่งการทำสวนเกษตรอินทรีย์ ได้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์จนกลายเป็นศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีออกสู่ชุมชนองค์ความรู้ในการใช้กรรมวิธีของนิวอินทรีย์ทำให้สุขภาพดีขึ้นมาใหม่ ทางศูนย์ได้พัฒนาการทำปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ชาวนามุสลิมประหยัดต้นทุนมากขึ้น เมื่อมีการผลิตแบบใช้วิถีทางธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ก็กลับสู่สมดุล เช่น ดินดีขึ้นจากการปลูกพืชคลุมดิน การหมักต่อซังข้าวแทนการเผาข้าว ก็ได้ทำให้ต้นทุนความเจ็บป่วยของดินที่เกิดจากการใช้สารเคมี ลดลง ต้นทุนค่ารักษาดินก็ลดลงไปด้วย

1.1.1 การพึ่งตัวเองในการบริโภค

สอดคล้องกับการพึ่งตนเองในการผลิต ผลที่ได้รับโดยตรงจากการผลิตพืชปลอดภัยจากการทำเกษตรที่เน้นแบบอินทรีย์เป็นหลักคือ นอกจากจะสามารถสร้างมูลค่าของผลผลิตทางการเกษตรได้แล้วยังสามารถนำมาบริโภคกันเองในครัวเรือนได้ด้วย เนื่องจากมั่นใจในความปลอดภัยดังกล่าวของชาวบ้านที่ว่า “เราผลิตเองกินเอง คนอื่นเค้าก็ไว้ใจ” ซึ่งเมื่อมีสินค้าที่ผลิตไว้บริโภคเองได้ รายจ่ายในครัวเรือนก็ลดลงเป็นผลพลอยได้ ทำให้ชาวนาสามารถยื่นหยัดในอาชีพได้ นอกจากผลิตเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนแล้ว ที่ผ่านมายังมีการดึงพลังของกลุ่มแม่บ้านชาวนามุสลิมภายใต้ชื่อว่า กลุ่มอนุสตรี ที่มีบทบาทในการหารายได้เสริม อันเกิดจากสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่ปกติใช้กันในครัวเรือน อาทิเช่น ปลาเค็ม ปลาแดดเดียว น้ำพริกปลาป่น ที่ทำมาจากปลาช่อน ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในครัวเรือน สบู่ ยาสระผม น้ำยาล้างจาน น้ำยาถูพื้น รวมถึงผลิตภัณฑ์ดูแลผลผลิตทางการ

เกษตร เช่น น้ำหมักชีวภาพ ที่กลุ่มสตรีร่วมกันทำขึ้นมา เพื่อเอาน้ำหมักชีวภาพไปใช้ในที่นาของตน แนวทางการผลิตสินค้าของกลุ่มอนุสตรี คือเน้นการผลิตเพื่ออุปโภคในครัวเรือนเป็นหลักที่เหลือจึงจะนำออกมาขาย สามารถช่วยลดรายจ่ายประจำของคนในชุมชน ทำให้มีเงินเหลือเก็บและสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนได้อีกช่องทางหนึ่ง

1.1.2 การรวมกลุ่มเพื่อพึ่งตนเองในระดับชุมชน

จากประสบการณ์ของชุมชนชาวบ้านได้มีโอกาสสัมผัสวิถีการทำนารวมภายใต้โครงการนาแปลงใหญ่ ซึ่งคล้ายกับขบวนการอนาธิปไตยซึ่งเกิดขึ้นในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 โดยเกิดจากการที่เจ้าที่ดินได้ละทิ้งที่ดินของเขา แล้วกรรมกรรับจ้างในที่ดินตัดสินใจทำการเพาะปลูกต่อด้วยการจัดการของพวกเขาเอง โดยวิธีการคือชาวนารับจ้างได้เลือกคณะกรรมการบริหารขึ้นมา ในขณะเดียวกันคณะกรรมการดังกล่าวก็เป็นผู้ใช้แรงงานด้วย จากนั้นชาวนาก็แบ่งกลุ่มพวกเขาเองแล้วจัดสรรที่ดินให้แต่ละกลุ่มไปเพาะปลูก ทุกอย่างที่ผลิตจะถูกรวมไว้เป็นส่วนกลาง นอกจากเสื้อผ้า เครื่องเรือน เงินออมของแต่ละบุคคล สัตว์เลี้ยงในบ้าน สวนครัว และเป็ดไก่ ที่เลี้ยงเพื่อการบริโภคในครอบครัวแล้ว พวกเขายังทำหมัก ช่างเสริมสวยทำผม ช่างทำรองเท้า ฯลฯ ก็รวมเป็นกลุ่มด้วย หัวหน้าครอบครัวจะได้รับแจกเงินพิเศษที่จะใช้แลกเปลี่ยนค่าบริการ ได้เฉพาะที่ร้านค้าของชุมชน ค่าเช่า ค่าไฟ ค่ารักษาพยาบาล ยา สวัสดิการผู้สูงอายุ การดำเนินการดังกล่าวเกิดขึ้นโดยชุมชนกรรมกรเริ่มต้นกันเองแต่ต่อมารัฐได้เข้ามารับรองการดำเนินการของกลุ่มในภายหลังและโอนที่ดินขนาดใหญ่ซึ่งเคยเป็นของนายทุนมาให้สังคมจัดการต่อ โดยชุมชนบริหารตนเองเหล่านี้ยินยืมเงินของที่ดินขนาดเล็กเป็นสมาชิกเพียงแต่สมาชิกไม่ทำอะไรที่กระทบกระเทือนต่อระบบสังคมอนาธิปไตยนิยม ณ ระดับไร่นา โดยรูปแบบที่จ่ายค่าจ้างเป็นรายวันแก่สมาชิกประสบผลสำเร็จมากกว่าชุมชนที่ใช้ระบบให้ทุกอย่างเป็นส่วนกลาง เพราะเจ้าของที่ดินรายเล็กมักขอลาออก การจัดการบริหารเกษตรด้วยชาวนาเอง มีผลดีคือ ทำให้ได้นำเอาที่ดินที่เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ไม่ใช่ประโยชน์เข้ามาทำการผลิต (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541, หน้า 106)

ในส่วนของโครงการนาแปลงใหญ่ที่ชาวมุขชนหนองจอกได้ทดลองดำเนินการอยู่ภายใต้โครงการระบบส่งเสริมเกษตรแบบแปลงใหญ่ ปี 2562 โดยการดำเนินการของกลุ่มนาแปลงใหญ่ชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่แขวงโคกแฝก เขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร ซึ่งเกิดจากความพยายามของชาวบ้านที่จะปฏิรูประบบการผลิต โดยให้ชาวบ้านที่ประสบปัญหาไม่มีที่นาทำกินมาใช้แปลงนาของนาย ประเสริฐ ภูเงิน ภายใต้การสนับสนุนจากภาครัฐ โดยเกษตรกรไม่ต้องเสียค่าเช่า ลักษณะของการทำนาคือเป็นการมาทำนารวมกันเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ร่วมกัน สุดท้ายในเรื่องแรงงานทำนา ชาวนายังให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เนื่องจากเวลาเก็บเกี่ยวเครื่องมือของพวกเขา

ต้องแบ่งกันใช้ ดังนั้นนาแปลงใหญ่จึงเปรียบเสมือนการฟื้นฟูชนบทวิถีชีวิตของวัฒนธรรมชุมชน
ขึ้นมาใหม่ คล้ายการลงแขกในสมัยก่อน

สำหรับชุมชนแล้วโครงการนาแปลงใหญ่เป็นโครงการที่จะส่งผลให้เกิดการสร้าง
อำนาจเพื่อต่อรองกับระบบตลาดในชุมชน เนื่องจากโครงการนี้จะเป็นตัวเสริมสร้างศักยภาพของ
ชาวนาผ่านการเจรจาต่อรองใช้ประโยชน์บนที่ดินของนายทุน นอกจากนี้ยังเป็นการรื้อฟื้นวิถีชีวิต
ของชุมชนขึ้นมาใหม่ จากปัญหาการแตกตัวทางชนชั้นในอดีตที่ทำให้ชาวนาแยกหน่วยการผลิต
ต่างคนต่างทำนา ขาดปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โครงการนี้จะเป็นตัวช่วยให้ชาวนาหันมาร่วมมือกัน
เนื่องจากชาวนาต้องจัดเวรในการทำงานในพื้นที่ประมาณ 900 ไร่ของโครงการ เพื่อให้สามารถใช้
ประโยชน์ร่วมกันได้ มีการประชุมจัดทำแผนทุก 6 เดือน ในฤดูกาลเก็บเกี่ยว จากเดิมที่ชาวนาเคย
ต้องลงทุนเพื่อจ้างรถเกี่ยวข้าว และจ้างคนงานมาทำนาในไร่ โครงการนี้ชาวนาจะมีเครื่องมือที่ใช้
ร่วมกัน ผ่านการบริหารจัดการของศูนย์ชุมชน จึงเป็นการลดต้นทุนการผลิตในส่วนนี้ไปได้มาก ทำ
ให้วิถีชีวิตของชาวบ้านมีคุณภาพ เมื่อต้นทุนทางการผลิตลดลงไปก็ส่งผลต่อหนี้ครัวเรือนนำไปสู่
การหลุดพ้นจากวงจรการเป็นหนี้สิน นำมาสู่การขายปัจจัยการผลิตอย่างทีน่านในอดีตได้

2. ข้อจำกัดในการปรับตัวของชาวนาตามแนวทางอนาธิปไตยนิยม

2.1 ในส่วนของการปรับตัวเพื่อพึ่งพาตนเองนั้น ชาวนาต้องมีความอดทนและใช้ระยะ
เวลานานกว่าจะได้ผล เนื่องจากในอดีต การใช้สารเคมีได้ผลเร็วกว่า รวมทั้งการเผาต่อข้าว ก็ทำให้
สามารถผลิตข้าวรอบใหม่ได้เร็วขึ้น ดังนั้นข้าวที่ผลิตด้วยระบบเกษตรอินทรีย์นี้จึงอาจจะต้องขายใน
ตลาดข้าวเฉพาะทาง เช่นตลาดข้าวเพื่อสุขภาพ และตลาดข้าวออร์แกนิก เนื่องจากข้าวมีราคาแพง
ซึ่งชาวนาก็ได้หาทางออกโดยการขายผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์โดยการรับผลิตตามความต้องการของ
ลูกค้า ที่สั่งซื้อล่วงหน้า

2.2 จากการเข้ามาของกลไกรัฐในชุมชนในพื้นที่ที่กลายเป็นว่ากลไกรัฐทำให้ชุมชน
ประสบปัญหาหนี้สินเพิ่มมากขึ้น นโยบายบางอย่างส่งเสริมให้ชุมชนให้ทำเกษตรกรรม โดยไม่
คำนึงถึงคุณภาพของสินค้าที่ผลิตออกมา รวมถึงท้ายที่สุดกลไกรัฐก็เป็นกลไกที่สนับสนุนระบบ
ตลาดภายใต้วิถีการผลิตแบบทุนนิยม เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนจึงต้องหาทางเลือกใหม่โดยลดการพึ่งพา
รัฐและระบบตลาดในลักษณะของการขับเคลื่อนอยู่บนฐานของอุดมการณ์อนาธิปไตย ซึ่งมีความ
เชื่อว่าว่า มนุษย์มีธรรมชาติที่จะร่วมมือกันอย่างสันติ โดยใช้หลักความเข้าใจกัน และช่วยเหลือ
พึ่งพากันระหว่างมนุษย์ได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้อำนาจบังคับจากรัฐ

2.3 รูปแบบของกรรมสิทธิ์ในประเทศไทยยังมีข้อจำกัดเรื่องการเป็นกรรมสิทธิ์แบบ
ปัจเจกบุคคล การสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกันระหว่างชุมชนบนกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกต้องใช้การร่วมมือ
ร่วมใจในการปฏิบัติตามข้อตกลงเพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นเอง ไม่ใช่กฎหมาย หากสมาชิก

ในชุมชนเปลี่ยนมาเป็นรุ่นลูกหลานก็อาจเป็นไปได้ว่าจะไม่สานต่อแนวทางดังกล่าว ทำให้
อุดมการณ์อาจอยู่ได้เฉพาะรุ่นหนึ่ง ๆ เท่านั้น อีกประการคือ หากผู้มีอุดมการณ์ดังกล่าวไม่ใช่
เจ้าของที่ดินแต่เป็นผู้เช่า สิทธิของเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินอาจจะขายหรือนำที่ดินไปใช้ประโยชน์
อย่างอื่นนอกภาคการเกษตร ก็อาจทำให้อุดมการณ์กลุ่ม แบบอนาธิปไตยนิยมในพื้นที่ล่มสลายลงได้

2.4 ประเทศไทยไม่ได้มีกฎหมายในลักษณะการให้สิทธิชุมชนในการจัดสรร

ทรัพยากรที่ดินร่วม มีเพียงนโยบายที่ใกล้เคียงรูปแบบการจัดการแนวอนาธิปไตยนิยม คือ นโยบาย
โฉนดชุมชน อย่างไรก็ตามไม่มีอำนาจใด ๆ เลย ในประเทศที่รัฐจะสามารถยึดที่ดินจากเอกชนมาให้
ชุมชนได้ แม้ว่าจะมีช่องทางทางกฎหมายให้สามารถจัดการทรัพยากรในระดับชุมชนได้บ้างแต่ก็
ต้องอาศัยพลังในการขับเคลื่อนและความร่วมมือระหว่างคนในชุมชนสูง ทำให้ไม่สามารถ
ดำเนินการในลักษณะเช่นเดียวกับประเทศสเปนภายใต้รัฐบาลผสมอนาธิปไตยนิยม ในช่วงปลาย
ศตวรรษที่ 19 โดยขบวนการอนาธิปไตยนิยมให้ความสำคัญสูงสุดในด้านการเกษตร กรณีที่เจ้าที่ดิน
ได้ละทิ้งที่ดินของตนเองไปต่างประเทศ กรรมกรรับจ้างที่ดินจึงได้ตัดสินใจทำการเพาะปลูกต่อด้วย
การจัดการของพวกเขาเอง ต่อมาอีกหลายเดือนรัฐบาลจึงยอมรับการกระทำของพวกเขา โอนที่ดิน
ขนาดใหญ่เหล่านี้เป็นของสังคม ในการบริหารจัดการร่วมกันเพื่อผลิตและแบ่งสรรกันภายในกลุ่ม
ดังกล่าว (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541, หน้า105-106) ข้อแตกต่างระหว่างสิ่งที่เป็นไปได้ในประเทศ
ไทยกับประสบการณ์ของประเทศสเปนคือ ประเทศสเปนชุมชนเริ่มก่อน รัฐเข้ามารับรองใน
ภายหลัง แต่สำหรับในประเทศไทยหากชุมชนกระทำการโดยพลการอาจกลายเป็นผู้บุกรุกและผิด
กฎหมายและภาครัฐไม่อาจมาสนับสนุนหรือรับรองในภายหลังได้ การดำเนินการจึงต้องทำให้
ถูกต้องตั้งแต่ต้น โดยภาครัฐต้องเข้ามาสนับสนุนตั้งแต่ต้น

2.5 การให้สิทธิชุมชนหรือกลุ่มสหกรณ์ในการจัดการที่ดินเป็นทางออกอย่างหนึ่งในการ
การแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงของการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ด้วยการสร้างกฎ ระเบียบข้อตกลงบาง
ประการร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่องค์กรประกอบหรือผู้แทนชุมชน เงื่อนไขการ
ใช้พื้นที่ไว้อย่างชัดเจน ส่วนกระบวนการในการบริหารจัดการในการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ชุมชน
จัดการกันเอง ให้สอดคล้องกับสภาพสังคม วิถีชีวิตวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม
แนวทางดังกล่าวไม่ได้มีข้อกฎหมายรองรับ กรรมสิทธิ์ในที่ดินยังคงอยู่ในการจัดการของระบบสอง
ระบบเท่านั้นคือ รัฐและเอกชน แม้ากลุ่มสหกรณ์จะอยู่ในนามนิติบุคคล แต่แนวทางนี้ต้องใช้ความ
สามัคคีในชุมชนและการสนับสนุนจากรัฐค่อนข้างสูง ดังเช่นกรณีการต่อสู้เพื่อจัดการที่ดินร่วมกัน
ในชุมชน ซึ่งมีความพยายามมาอย่างยาวนานหลายแห่งในประเทศไทย เช่น ชุมชนป่าซาง จังหวัด
ลำพูน และ ชุมชนคลองโยง จังหวัดนครปฐม (ฉันทกร โครตสิงห์, 2556) ที่ต่อสู้กันมาเป็นเวลา
หลายสิบปี แม้จะประสบความสำเร็จในการได้รับสิทธิตามนโยบายโฉนดชุมชน แต่ก็ต้องใช้ความ

สามัคคี ร่วมมือร่วมใจ ความรู้จากนักวิชาการในการเคลื่อนไหว และการได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลและพรรคการเมืองในหลายส่วน ตลอดจนการหาช่องทางตามกฎหมายที่สามารถเป็นไปได้ เช่นการรวมตัวกันเป็นนิติบุคคลในลักษณะกลุ่มสหกรณ์เพื่อออกกฎระเบียบในการจัดการที่ดินของชุมชน (ธันภัทร โคตรสิงห์, 2556) เพื่อให้สามารถดำเนินวิถีชีวิตที่ยังคงรักษาอาชีพเกษตรกรรม โดยหลักความเป็นมิตรกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนไม่ทำให้เกิดการสูญเสียที่ดินให้กลุ่มนายทุนในอนาคต

การปรับตัวตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ในภาวะเศรษฐกิจที่แปรเปลี่ยนไปในช่วงเวลาหลายทศวรรษที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบจากนโยบายภาครัฐ กลไกการค้าเสรี และการรวมกลุ่มประชาคมอาเซียน รวมถึงการเติบโตของธุรกิจการเกษตรที่นำมาซึ่งระบบการผลิตใหม่ ๆ ตลอดจนโครงสร้างการผลิตที่ถูกยึดกุมโดยกลุ่มคนที่มีเงินและมีโอกาสมากกว่า เช่น ที่ดิน และแหล่งน้ำชลประทาน รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ และอื่น ๆ อีกมาก ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ ส่งผลกระทบต่อให้ชาวนาต้องเผชิญกับปัญหาขาดทุนจากการทำนา ราคาผลผลิตตกต่ำ ผลผลิตข้าวน้อยลง รวมไปถึงต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ส่งผลให้ชาวนาต้องพยายามอย่างมากในการปรับตัว ชาวนาที่ไม่สามารถปรับตัวได้ทันมักจะแก้ปัญหาการขาดทุนการผลิต และแก้ไขปัญหานี้สินที่พอกพูน ด้วยความพยายามที่จะปลูกข้าวให้ได้จำนวนมากขึ้น ขยายพื้นที่เพาะปลูกด้วยการเช่าที่นาทำมากขึ้น เพิ่มรอบการผลิตทำนาในหนึ่งปี ให้มากขึ้นหรือใส่ปุ๋ยเคมี และฉีดพ่นยาฆ่าแมลงให้ถี่มากขึ้น เพื่อรักษาผลผลิตและเพิ่มจำนวนผลผลิตข้าวในแต่ละรอบการผลิต แต่กลับพบว่าหากยังเดินตามกระแสของการผลิตและการตลาดเช่นนี้ต่อไป แม้จะมีนโยบายและโครงการของหน่วยงานภาครัฐมาช่วยมากมาย ก็อาจจะไม่สามารถหลุดพ้นจากวังวนของการแบกรับสภาพหนี้ การแบกรับต้นทุนที่สูงขึ้น ปัญหาความเสื่อมโทรมของสุขภาพ และความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมในไร่นานี้ไปได้ ดังนั้นทางเลือกที่จะช่วยให้ชาวนาไม่ต้องเอารายได้ไปผูกติดกับกระแสการผลิตและการตลาดที่ถูกกุมบังเหียนโดยผู้ค้ารายใหญ่ ทั้งยังช่วยให้ชาวนาที่เคยล้มในอดีต สามารถยืนอยู่บนฐานการผลิตที่มั่นคงและพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่การผลิตกันให้พวกเขากลับไปหาเพียงแหล่งเงินกู้และเดินเข้าสู่วิถีการผลิตพืชเชิงเดี่ยวที่ติดพันอยู่ต่อไป (พงษ์ทิพย์ สาราญจิตต์, 2559) ทางเลือกในการปรับตัวตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นอีกหนึ่งทางออกของชาวนา โดยมีทางเลือกและข้อจำกัดดังต่อไปนี้

1. ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การพัฒนารูปแบบการทำเกษตรผสมผสาน จะช่วยส่งเสริมให้ชาวนาไม่ต้องพึ่งพารายได้จากการทำนาเพียงอย่างเดียว อันเป็นรายได้ที่ขาดความแน่นอน ในขณะที่เดียวกัน ชาวนามีที่นาอยู่

อย่างจำกัด อันเป็นพื้นที่ขนาดเล็ก การทำเกษตรผสมผสานจะทำให้ชาวนาสามารถมีรายได้ที่เพียงพอทั้งปี ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำเนินการได้หลายแนวทางด้วยกันโดยมีวิธีการที่เหมาะสมดังต่อไปนี้

1.1 การทำเกษตรผสมผสาน คือ ระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดจะต้องสามารถเกื้อกูลประโยชน์กันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ภายในไร่นาอย่างเหมาะสมเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลของสภาพแวดล้อม และเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบการเกษตรผสมผสานช่วยสร้างภูมิคุ้มกันโดยลดความเสี่ยงและความไม่แน่นอนของรายได้เนื่องจากมีความหลากหลายในกิจกรรมการผลิต ทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ทำให้รายได้ครัวเรือนมาจากหลายกิจกรรมและสร้างรายได้อย่างสม่ำเสมอ ค่าใช้จ่ายลดลง รวมทั้งลดการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายนอก (กองทุนนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน, 2559) พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ได้ให้แนวทางในการจัดสรรที่ดินเพื่อทำการเกษตรที่เรียกว่า “เกษตรทฤษฎีใหม่” เป็นแนวคิดและมรรควิธี พระราชดำริ “ทฤษฎีใหม่” เป็นแนวทางหรือหลักการในการจัดการทรัพยากรระดับไร่นาคือที่ดินและน้ำ เพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด

การดำเนินงานเกษตรผสมผสานในเบื้องต้นชาวบ้านอาจดำเนินงานในขั้นแรก ที่เรียกว่าทฤษฎีใหม่ขั้นต้น โดยสถานะพื้นฐานของเกษตรกร คือ มีพื้นที่น้อย ค่อนข้างยากจน อยู่ในเขตเกษตรน้ำฝนเป็นหลัก โดยให้จัดเป็นเศรษฐกิจพึ่งตนเองมากขึ้น มีการจัดสรรพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัย ให้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ตามอัตราส่วน 30:30:30:10 ซึ่งหมายถึง พื้นที่ส่วนที่หนึ่งประมาณ 30% ให้ขุดสระเก็บกักน้ำ เพื่อใช้เก็บกักน้ำฝนในฤดูฝนและใช้เสริมการปลูกพืชในฤดูแล้งตลอดจนการเลี้ยงสัตว์น้ำและพืชน้ำต่าง ๆ (สามารถเลี้ยงปลา ปลูกพืช เช่น ผักบุ้ง ผักกะเฉด ๆ ให้ด้วย) พื้นที่ส่วนที่สองประมาณ 30% ให้ปลูกข้าวในฤดูฝน เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวันในครัวเรือนให้เพียงพอตลอดปี เพื่อตัดค่าใช้จ่ายและสามารถพึ่งตนเองได้ พื้นที่ส่วนที่สามประมาณ 30% ให้ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก พืชไร่ พืชสมุนไพร ฯลฯ เพื่อใช้เป็นอาหารประจำวัน หากเหลือบริโภคนำไปจำหน่ายและพื้นที่ส่วนที่สี่ประมาณ 10% ใช้เป็นที่อยู่อาศัยเลี้ยงสัตว์และโรงเรือนอื่น ๆ (ถนน คันดิน กองฟาง ลานตาก กองปุ๋ยหมัก โรงเรือน โรงเพาะเห็ด คอกสัตว์ ไม้ดอก ไม้ประดับ พืชผักสวนครัวหลังบ้าน เป็นต้น) เมื่อเกษตรกรเข้าใจในหลักการและได้ลงมือปฏิบัติตามขั้นต้นในที่ดินของตนเป็นระยะเวลาพอสมควรจนได้ผลแล้ว ต่อไปให้ปฏิบัติตามขั้นก้าวหน้าคือ เกษตรกรก็จะพัฒนาตนเองจากขั้น “พออยู่พอกิน” ไปสู่ขั้น “พอมีอันจะกิน” เพื่อให้มีผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขั้นที่ 2 ทฤษฎีใหม่ขั้นกลาง เมื่อเกษตรกรเข้าใจในหลักการและได้ปฏิบัติในที่ดินของตนจนได้ผลแล้ว ก็

ต้องเริ่มขั้นที่สอง คือให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่ม หรือ สหกรณ์ ร่วมแรง ร่วมใจกัน ดำเนินการในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ ตลอดจนสวัสดิการให้แก่กลุ่มในชุมชนเป็นต้น เมื่อสำเร็จแล้วเกษตรกรจะมีรายได้ดีขึ้น ฐานะมั่นคงขึ้น เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรก็ควรพัฒนาก้าวหน้าไปสู่ขั้นที่สามต่อไป คือ ติดต่อประสานงาน เพื่อจัดหาทุน หรือแหล่งเงิน เช่น ธนาคาร หรือบริษัทห้างร้านเอกชน มาช่วยในการทำธุรกิจ การลงทุนและพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ทั้งฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัท จะได้รับประโยชน์ร่วมกัน (อดิศักดิ์ เหล่าพิมพ์, 2560)

1.2 การรวมกลุ่มเพื่อแปรรูป ดังจะเห็นได้ว่าตามแนวทางในขั้นที่ 2 และ 3 ของแนวพระราชดำริเกษตรทฤษฎีใหม่ จะมีการยกระดับมากขึ้นทั้งในด้านการผลิต การตลาด ซึ่งในชุมชนชาวนาในพื้นที่หนองจอกได้มีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ เป็นต้นแบบของวิสาหกิจเพื่อชาวนาในพื้นที่หนองจอก เนื่องจากชุมชนได้รับการสนับสนุนโครงการ 9101 ตามรอยเท้าพ่อ ภายใต้ร่มพระบารมี “เพื่อการพัฒนาการเกษตรอย่างยั่งยืน” โดยได้เสนอโครงการแปรรูปข้าวสารครบวงจร ซึ่งผลกำไรคืนสู่เกษตรกรที่เป็นสมาชิกสร้างกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มมีกินมีใช้ทำอย่างไรให้พออยู่พอกิน มีความมั่นคงทางอาหาร และสามารถพึ่งพาตนเองได้คนในชุมชนมีความสุขดี ชื่อสินค้าที่ปลอดภัยจากสารพิษ มีรายได้เพิ่มขึ้น และสร้างอาชีพเสริมดั่งนั้นทางกลุ่มโครงการจึงร่วมกันจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เพื่อได้รับการรับรองตามกฎหมาย และมีสิทธิในการขอรับส่งเสริม สนับสนุน การพัฒนากิจการตามมาตรการที่คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กำหนดให้มีตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ซึ่งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรชีวิตใหม่ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 13 ราย ดำเนินกิจกรรมในช่วงแรก ได้ผลิตแปรรูปข้าวสาร ได้แก่ ข้าวหอมปทุมธานี 1 ข้าวกล้องหอมปทุมธานี 1 ข้าวสารขาว ข้าวไรส์เบอร์รี่ และผักปลอดภัยจากสารพิษ เช่น ถั่วฝักยาว น้ำเต้า ฟริกขี้หนู พริกทอง มะเขือเทศราชินี กระเพรา โหระพา ยี่ห่วย เป็นต้น ข้อดีของวิสาหกิจชุมชนคือ การรวมตัวกันของเกษตรกรในการประกอบธุรกิจในระดับชุมชน มีความมั่นคง ได้รับการรับรองตามกฎหมาย การส่งเสริมความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาความสามารถในการจัดการ ตรงตามความต้องการที่แท้จริง สามารถช่วยให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ มีความพร้อมที่จะพัฒนาสำหรับการแข่งขันทางการค้าในอนาคต

แนวทางการรวมกลุ่มเพื่อแปรรูปภายใต้การดำเนินการของวิสาหกิจชุมชน จะเป็นทางเลือกที่นำพาเกษตรกรไปสู่ทฤษฎีใหม่ ในขั้นที่สอง คือให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มเพื่อร่วมแรง ร่วมใจกันดำเนินการในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการผลิต และการตลาด เมื่อสำเร็จแล้วเกษตรกรจะมีรายได้ดีขึ้น ฐานะมั่นคงขึ้น เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรก็ควรพัฒนาก้าวหน้าไปสู่ขั้นที่สามต่อไป คือ ติดต่อประสานงาน เพื่อจัดหาทุน หรือแหล่งเงิน เช่น ธนาคาร หรือบริษัทห้างร้านเอกชน มาช่วยในการทำธุรกิจได้ (อดิศักดิ์ เหล่าพิมพ์, 2560) ยกตัวอย่างเช่น วิสาหกิจชุมชนกลุ่ม

แปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารและข้าวของชุมชนเนินขาม จังหวัดชัยนาท ที่ดำเนินงานชุมชนพอเพียงโดยใช้รูปแบบวิสาหกิจชุมชนได้ประสบความสำเร็จ ภายใต้วิสัยทัศน์ที่ว่า “ปลูกข้าวไว้กิน เหลือกินค่อยขาย หมู่เฮาร่วมใจ พึ่งพาตนเอง” หลักคิดของการก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนแห่งนี้เกิดจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมผลิตปุ๋ยอินทรีย์เป็นลำดับแรก เนื่องจากเกษตรกรต้องการลดต้นทุนในการผลิตด้วยการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองจากวัสดุที่มีในท้องถิ่น พัฒนาจากลักษณะผงบึงเป็นการผลิต เป็นเม็ด โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณจากโครงการอยู่ดีมีสุข เป็นเงิน 119,000 บาท (ปี 2550) เพื่อจัดซื้ออุปกรณ์การผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดจำนวน 1 ชุด ต่อมาได้รับการจัดสรรงบประมาณจากโครงการหมู่บ้าน/ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเงิน 200,000 บาท เพื่อสร้างอาคารโรงเรือน จำนวน 1 หลัง พร้อมจัดซื้อวัสดุในการผลิต และในปี 2551 ได้รับความจัดสรรงบประมาณจากโครงการอยู่ดีมีสุขเป็นกรณีพิเศษ เป็นเงิน 1,000,000 บาท เพื่อใช้ในการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ และสร้างโรงเรือนเพื่อเก็บปุ๋ยอินทรีย์และวัสดุ จำนวน 1 หลัง รวมทั้งลานปูนซีเมนต์ขนาด 800 ตารางเมตร จำนวน 1 ลาน หลังจากนั้นสมาชิกในกลุ่มฯ ได้สังเกตเห็นว่ากิจการของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์อยู่ในระดับดี ประกอบกับมีลานปูนซีเมนต์ และสมาชิกส่วนใหญ่ปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก แต่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเมื่อนำข้าวเปลือกไปสีกับโรงสีข้าวเคลื่อนที่ในหมู่บ้าน ดังนั้น จึงต้องการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิกในครัวเรือน จึงคิดต่อยอดกิจการโดยการจัดตั้งกลุ่มขึ้นเพื่อรับบริการสีข้าวเปลือกแก่เกษตรกรในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการกลุ่มจังหวัดภาคกลางตอนบน 2 ปี 2554 จำนวนเงิน 517,900 บาท (เครื่องสีข้าวพร้อมอาคาร โรงเรือน) และได้ดำเนินการขออนุญาตทะเบียนวิสาหกิจชุมชนเมื่อปี 2554 ชื่อ วิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารและข้าว รหัสทะเบียนเลขที่ 1-18-08-03/1-0004 โดยมีสมาชิกเริ่มก่อตั้ง 12 ราย ซึ่งปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 79 ราย ความสำเร็จของการดำเนินกิจการของกลุ่มตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้ช่วยส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจมากขึ้น เน้นปลูกข้าวและสีข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนมากกว่าการสีข้าวเพื่อจำหน่าย จึงเชื่อมั่นได้ว่าปลอดภัยจากสารพิษ เมื่อเหลือจึงนำไปจำหน่ายต่อไป นอกจากนี้กลุ่มยังถ่ายทอดให้ความรู้และเทคนิคในการตากข้าวเพื่อให้ได้ปริมาณข้าวต้นเพิ่มขึ้น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สมาชิกให้ความร่วมมือในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านกิจการดำเนินกิจการกลุ่ม สมาชิกทุกคนช่วยเหลือดูแลซึ่งกันและกัน มีการปกครองแบบเครือข่ายที่มุ่งเน้นความสุขของชุมชนเป็นหลัก พึ่งพาตนเอง มีการสร้างรายได้ ในลักษณะเศรษฐกิจพอเพียง โดยไม่เน้นผลกำไรมากนักและไม่สนับสนุนการก่อหนี้ กลุ่มมีความเข้มแข็งสามารถดำเนินกิจการได้อย่างต่อเนื่อง เป็นที่ยอมรับของชุมชน ปัจจุบันกลุ่มมีหุ้นดำเนินกิจการจำนวน 1,032 หุ้น เงินทุนหมุนเวียน 209,866 บาท สามารถสรุปผลการประกอบกิจการรายปีได้อย่างต่อเนื่องทุกปี (กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, 2557) จะเห็น

ได้ว่าสำหรับชุมชนแล้ว การรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นทางเลือกที่ภาครัฐมีนโยบายสนับสนุนอย่างต่อเนื่องโดยตลอด แต่ต้องเริ่มจากความเข้มแข็งของชุมชน เพราะเมื่อมีความเป็นองค์กรเกิดขึ้นแล้วการดำเนินกิจกรรมก็จะกระทำได้อย่างต่อเนื่องแม้ว่าสมาชิกอาจเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยไปบ้างในบริเวณที่ไม่ไกลนัก แต่กิจกรรมของกลุ่มก็ยังคงอยู่

2. ข้อจำกัดทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2.1 ข้อจำกัดในการจัดสรรที่ดินตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่นั้น มีปัจจัยหลายประการประกอบกันขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมในแต่ละชุมชน การขุดสระน้ำนั้น จะต้องสามารถเก็บกักน้ำได้ เพราะสภาพดินในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน เช่น ดินร่วน ดินทราย ซึ่งเป็นดินที่ไม่สามารถอุ้มน้ำได้ หรือเป็นดินเปรี้ยว ดินเค็ม ซึ่งอาจจะไม่เหมาะกับพืชที่ปลูกได้ ขณะที่ขนาดของพื้นที่ต้องมีพอสมควร คือประมาณ 10-15 ไร่ ซึ่งต้องใช้ความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนหลายส่วน เช่น หากพื้นที่ไม่พอก็ต้องมีการรวมกลุ่มกัน หรือแรงงานไม่พอก็ต้องมีการลงแขก เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนในลักษณะพึ่งกันเอง ไม่ก่อให้เกิดต้นทุนเพิ่ม ความร่วมมือร่วมใจของชุมชน จะเป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติตามหลักทฤษฎีใหม่ เช่น การลงแรงช่วยเหลือกัน หรือที่เรียกว่าการลงแขก นอกจากนี้จะทำให้เกิดความรักความสามัคคีในชุมชนแล้ว ยังเป็นการลดค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานได้อีกด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้มีพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2538 ณ ศาลาดุสิดาลัย มีความตอนหนึ่งว่า “...การทำทฤษฎีใหม่นี้มิใช่ของง่าย ๆ แล้วแต่ที่ แล้วแต่โอกาส และแล้วแต่งบประมาณ เพราะว่าเดี๋ยวนี้ประชาชนทราบถึงทฤษฎีใหม่นี้กว้างขวางและแต่ละคนก็อยากได้ ให้ทางราชการขุดสระแล้วช่วย แต่มันไม่ใช่สิ่งง่ายนัก บางแห่งขุดแล้วไม่มีน้ำ แม้จะมีฝนน้ำก็อยู่ไม่ได้ เพราะว่ามันรั่ว หรือบางทีก็เป็นที่ที่รับน้ำไม่ได้ ทฤษฎีใหม่นี้จึงต้องมีพื้นที่ที่เหมาะสมด้วย...ฉะนั้น การที่ปฏิบัติตามทฤษฎีใหม่หรืออีกนัยหนึ่ง ปฏิบัติเพื่อหาหน้าให้แก่ราษฎร เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ง่าย ต้องช่วยกันทำ...” (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

2.2 ข้อจำกัดของวิสาหกิจชุมชน แม้จะมีการรวมตัวกันผลิต แปรรูป อย่างไรก็ตามยังมีปัญหาการเข้าไม่ถึงตลาดของเกษตรกร ชาวนามุสลิมในพื้นที่ที่ยังยึดตลาดหลักภายในชุมชน คือการวางขายในร้านค้าของชุมชน การขายตามงานเทศกาลของอิสลามตามมัสยิดต่าง ๆ สำหรับสินค้าที่ผลิตได้ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผลิตภัณฑ์อันเกิดจากการผลิตของ วิสาหกิจชุมชน กลุ่มอนุสตรี ศูนย์ข้าวชุมชน ล้วนเน้นการผลิตตามสั่ง หรือการผลิตตามออเดอร์ ทำให้ภายในกระบวนการผลิตไม่ได้รับการพัฒนา คุณภาพสินค้า การบรรจุหีบห่อต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่ทำกันตามวิถีภูมิปัญญา มูลค่าไม่สูงและไม่แพร่หลายไปยังวงกว้าง ดังนั้นรายได้ที่เกิดจากสินค้าและผลิตภัณฑ์ในท้องที่จึงไม่สูงมากนัก และไม่สามารถก่อให้เกิดเป็นรายได้หลักของชาวบ้านได้ จนอาจจะนำไปสู่การเลิกผลิตได้ในอนาคต เมื่อการผลิตไปถึงจุดที่ไม่คุ้มทุน นอกจากปัญหาการเข้าไม่ถึงตลาดข้างต้น

การรวมตัวของกลุ่มเกษตรกร ยังอาจจัดได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มตามสะดวก การรวมกลุ่มยามว่าง ขาดกระบวนการในการรวมกลุ่ม แผนงานการปฏิบัติงานที่ชัดเจน อาทิเช่น กลุ่มอนุสตรี ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของสตรีในยามว่างจากภารกิจในครัวเรือน หรือในช่วงงานเทศกาลสำคัญ ขาดการประชาสัมพันธ์และการจัดการดูแล บทบาทหน้าที่ของกลุ่มที่ชัดเจน ดังนั้นจึงต้องใช้ความพยายามในการขับเคลื่อนเพิ่มขึ้นอีกมาก

การปรับตัวของชาวนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

สำหรับการปรับตัวของชาวนาแบบวัฒนธรรมชุมชน ในกรอบการศึกษาที่ผ่านมาเป็นแนวการวิเคราะห์สังคมชาวนาที่ได้รับความนิยมในสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาฯ ที่มองวัฒนธรรมชาวนา ที่มีลักษณะเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของชนชั้นกลางในเมืองและชนชั้นนำทางสังคม ด้วยเหตุที่ว่าชาวนา มีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ มีการใช้แรงงานแบบชุมชนเครือญาติ และมีเครือข่ายทางสังคมที่ดำเนินชีวิตแบบพออยู่ได้ แนวคิดของกลุ่มนี้จึงเน้นในเรื่องเศรษฐกิจแบบพออยู่รอดและสังคมชาวนาลักษณะโบราณ (ที่นำชื่นชม) อันดำรงอยู่ท่ามกลางสังคมเมืองที่เป็นทุนนิยมประกอบกับแนวคิดเรื่องพุทธศาสนาในหมู่บ้านชาวนา พบได้ในงานของ ประเวศ วะสี (2531) ที่อธิบายสังคมชาวนาผ่านกรอบเรื่องการพัฒนาจิตใจและส่งเสริม ตัวเองผ่านศีล สมาธิ และปัญญา โดยวัฒนธรรมในหมู่บ้านจะนำศาสนาพุทธมาผสม ร่วมกับพิธีกรรมโบราณเพื่อสร้างเครือข่ายในสังคมในการพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์ แนวคิดนี้นำมาสู่เรื่องของ ชุมชน (ธรรม) นิยม ในการอธิบายการรักษาความรักใคร่ ประองคองในสังคมชาวนา และผนึกความเข้มแข็งในชุมชน เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันกิเลสและความโลภ ที่มาจากกลไกตลาด อำนาจรัฐ และจิตใจของเราเอง (วีระ หวังสัจจะ โชค, 2560, หน้า 31-32) อย่างไรก็ตาม สำหรับการศึกษานี้ มีเอกลักษณ์อยู่ที่ความเป็นชาวนามุสลิมทางเลือก การปรับตัวของชาวนาที่น่าเสนอในส่วนนี้จึงอธิบายอย่างสอดคล้องกับวิถีของอิสลามิกชน

1. ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

สำหรับการวิเคราะห์การปรับตัวของชาวนาแบบวัฒนธรรมชุมชน กลายมาเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในภาคประชาสังคม และ NGOs ไทย ที่ทำงานโดยเน้นกรอบของชุมชนเป็นสำคัญ และการที่ชาวนาจะปรับตัวได้อย่างเหมาะสมจะต้องสร้างเครือข่ายในหมู่บ้าน หรือชุมชนให้เข้มแข็งเกิดยุทธศาสตร์การพัฒนาหมู่บ้าน และการดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง โดยหันหลังให้กับกลไกตลาดทุนนิยมและไม่จำเป็นต้องเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องอำนาจจากรัฐ (วีระ หวังสัจจะ โชค, 2560) ในส่วนของการเกษตรเองความจริงแล้วก็มีวัฒนธรรมดั้งเดิมอยู่ โดยการอนุรักษ์ระบบนิเวศเกษตรพื้นบ้านดั้งเดิม เช่น ระบบไร่หมุนเวียน หรือเกษตรผสมผสาน ก็เป็นพื้นฐานสำคัญในการจัดการ

ทรัพยากร รวมไปถึงการรักษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านด้วย การที่เกษตรกรดำเนินวิถีการเกษตรที่เน้นความยั่งยืน ทำให้เกิดการคำนึงถึงองค์ประกอบอื่น ๆ ทั้งด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป นอกจากนี้ความยั่งยืนของระบบเกษตรยังมีนัยสำคัญของการพึ่งพาตนเองของชุมชนด้วย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของการสร้างความมั่นคงทางอาหารและปัจจัยในการดำรงชีวิตผ่านการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น ระบบนิเวศน์ ระบบผลิตแหล่งอาหาร และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การเคารพอัตลักษณ์ของกลุ่มชุมชนในที่สุด และภูมิใจที่จะได้สืบทอดต่อไป (นาถพงศ์ พัฒนพันธ์ชัย, 2550) ในส่วนนี้จึงได้นำเสนอทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามแบบวัฒนธรรมชุมชนไว้ดังต่อไปนี้

2. การจัดการปัญหาหนี้สินด้วยระบบสหกรณ์อิสลาม

การจัดการหนี้สินจึงเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและสร้างภูมิคุ้มกันอย่างยั่งยืนของชาวนามุสลิม โดย ชาวนามุสลิมมีทั้งที่เป็นหนี้สินในระบบ คือเป็นหนี้อันเกิดจากการกู้ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สหกรณ์หนองจอก และหนี้นอกระบบ ทางเลือกของชาวนามุสลิมในพื้นที่จึงเป็นการใช้ สถาบันทางการเงินของชุมชน ที่มีอยู่หลากหลายรูปแบบ อาทิเช่น กลุ่มการเงินชุมชน และสหกรณ์อิสลามอमानะห์ โดยผู้วิจัยได้นำเสนอทางเลือกในการจัดการแก้ไขปัญหาหนี้สิน โดยการย้ายหนี้สินนอกระบบเข้าสู่การเงินในระบบสหกรณ์อิสลาม อันเนื่องมาจากหนี้สินนอกระบบของชาวนามุสลิม เป็นการกู้ยืมเงินที่ชาวนามุสลิมต้องเสียดอกเบี้ย นอกจากนี้จะเป็นการชู้ครัดแล้วยังผิดต่อหลักการของศาสนาอิสลามอีกด้วย ดังนั้นสถาบันทางการเงินของชุมชนชาวนามุสลิม ที่มีอยู่ทั้งกลุ่มการเงินชุมชน และสหกรณ์อิสลามอमानะห์ ควรที่จะปล่อยให้ชาวนามุสลิมกู้ยืมเงินสหกรณ์ได้ เพื่อนำเงินมาปิดหนี้นอกระบบดังกล่าว วิธีการดังกล่าว ส่งผลดี ช่วยให้ชาวนามุสลิมไม่ต้องเสียดอกเบี้ยให้กับนายทุนปล่อยเงินกู้ต่อไปไม่ต้องติดอยู่ในวังวนของหนี้สินและเสี่ยงต่อการยึดที่นา เช่นในอดีต นอกจากนี้ในสุธี ประศาสน์เศรษฐ และคณะ (2544 อ้างถึงใน วีระ หวังสัจจะโชค, 2560, หน้า 32) ยังได้กล่าวถึงความเป็นไปได้ของ เศรษฐกิจทางเลือกและการสร้างระบบสหกรณ์ในชุมชนให้เป็นโครงข่ายความปลอดภัย ทางสังคม (Social safety nets) เพื่อจัดการปัญหาความขัดแย้งในระดับหมู่บ้านได้อีกด้วย

การรวมกันเป็นสหกรณ์จะทำให้ชุมชนมีผลในการต่อรองทั้งในด้านการซื้อและการขายสินค้าที่สมาชิกสามารถผลิตได้ หลักการของสหกรณ์นั้นฝึกให้คนรู้จักการพึ่งพาตนเอง ทำให้ชุมชนมีความสามัคคี ประองดอง ส่งเสริมให้สมาชิกอยู่ร่วมกันโดยสันติ อีกทั้งยังเป็นวิธีการหนึ่งซึ่งช่วยผู้คนที่ยากจนให้มีฐานะที่ดีขึ้นได้ โดยไม่ได้ทำลายเศรษฐกิจของคนที่มีฐานะดี จึงมีลักษณะเป็นสันตินิยม กลไกของระบบสหกรณ์จะเป็นแหล่งจัดหาเงินทุนมาให้สมาชิกกู้ยืม ไปลงทุนในการประกอบอาชีพหลัก นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเพิ่มความรู้ด้านการประกอบอาชีพให้แก่สมาชิก แนะนำวิธี

พัฒนาการผลิตด้วยวิธีการเกษตรสมัยใหม่ เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิต และยังส่งเสริมให้สมาชิกมีความรู้ในการลงทุน ผลิต ควบคุมการใช้เงินทุน และวางแผน ตลอดจนร่วมกันซื้อปัจจัยการผลิตอีกด้วย (กัณฑ์ฤทัย ก้องเกียรติศิริระ, อนุชา ภูริพันธุ์ภิญโญ และเชาว์ โรจนแสง, 2558, หน้า 13) ในส่วนของประโยชน์ที่สมาชิกสหกรณ์การเกษตรจะได้รับคือทำให้สมาชิกมีปัจจัยการผลิตมากขึ้นจากการกู้เงินสหกรณ์ในอัตราดอกเบี้ยต่ำมาประกอบอาชีพ ทำให้มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองหรือมีที่ดินทำกินมากกว่าเดิม สหกรณ์การเกษตรมักมีโครงการที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีในการผลิต ตั้งแต่การใช้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การใช้ปุ๋ย การใช้ยาปราบศัตรูพืช การเก็บรักษาผลผลิต อย่างมีคุณภาพผลผลิตที่ได้จึงเป็นไปตามความต้องการของตลาด ส่งผลให้สหกรณ์และบุคคลในครอบครัวมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษาและการอนามัย (กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2551 อ้างถึงใน กัณฑ์ฤทัย ก้องเกียรติศิริระ และคณะ, 2558, หน้า 16) ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาสมาชิกสหกรณ์การเกษตรเมืองพาน จำกัด จังหวัดเชียงราย ที่พบว่าสมาชิกส่วนใหญ่จะนำเงินไปลงทุนในสินทรัพย์การเกษตร เช่น ซื้อที่ดินเพื่อการเกษตร ซื้อเครื่องจักรกล สร้างโรงเรือน ฝูงนาง ซึ่งสมาชิกจะได้รับคำแนะนำในการขอกู้และการชำระหนี้เงินกู้จากเจ้าหน้าที่สินเชื่อสหกรณ์ ซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกับที่ชาวนาออฟ กล่าวถึงสหกรณ์ไว้ว่าสหกรณ์จะขอให้ผู้ผลิตขนาดเล็ก เปลี่ยนแผนขององค์การผลิตของตน ให้เป็นไปตามนโยบายของสหกรณ์ ในการขายและแปรรูป ปรับปรุงเทคนิคการผลิตและเปลี่ยนมาใช้วิธีการผลิตที่ดีขึ้น เป็นการประกันผลผลิตให้ได้มาตรฐาน มีการคัด แปรรูป จัดหีบห่อและทำเป็นเครื่องกระป๋อง แล้วแต่ตลาดโลกจะต้องการ หลังจากนั้นสหกรณ์จะเข้าไปในเรื่องการผลิตมากขึ้น เช่น เข้าไปเป็นหุ้นส่วนในการจัดหา เครื่องจักร ชลประทาน ฯลฯ โดยจ่ายกำไรจากการซื้อขายและการให้กู้ยืม โดยการพัฒนากระแสไฟฟ้าและการก่อสร้างด้านเทคนิคหลาย ๆ อย่าง คือ โกดัง ที่สาธารณะ และเครือข่ายถนน ดังนั้นแนวทางการรวมกลุ่มสหกรณ์จึงเป็นอีกหนึ่งทางเลือกที่ช่วยเพิ่มศักยภาพในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรได้

3. การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับทุนมนุษย์ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมจะช่วยพัฒนาศักยภาพชาวนา และศักยภาพของชุมชนชาวนาให้เข้มแข็ง และสามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสของทุนนิยมและเมืองที่รุกเข้าสู่ท้องถิ่น โดยสามารถกระทำผ่านกระบวนการต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

3.1 การพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง ชาวนามุสลิมในพื้นที่ที่สามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและต่อยอดใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม ทำให้สามารถพัฒนาคนในชุมชนให้มีความสุข เกิดความสมดุลและเกิดความยั่งยืนได้ อีก

ช่องทางหนึ่งที่จะทำให้เกิดการสืบทอดภูมิปัญญาต่อไปคือ การพัฒนาแนวทางการศึกษาเยาวชน ผ่านการเพิ่มหลักสูตรการศึกษานอกห้องเรียน โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น อันได้แก่ แนวทางในการทำเกษตรกรรม ทั้งการทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ ทั้งนี้เพื่อให้เยาวชนลูกหลานชาวนาได้ตระหนักถึงความสำคัญของอาชีพการทำนา อันจะส่งผลให้อาชีพการทำนาได้รับการสืบทอดพัฒนา และต่อยอดจากบรรพบุรุษ เพื่อทดแทนชาวนาสูงอายุที่ใกล้จะเกษียณจากอาชีพการทำนา

3.2 การพัฒนาทุนทางวัฒนธรรม ความจริงแล้วข้าวก็ถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมของคนไทย ความกระตือรือร้นในการเสาะแสวงหาข้าวพันธุ์พื้นบ้านที่มีอยู่ในสำนึกของเกษตรกร ส่งผลให้เกิดการสั่งสมฐานพันธุกรรมข้าวที่หลากหลาย ก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวระหว่างกันมาอย่างช้านาน เมื่อได้พันธุ์ข้าวที่หลากหลายแล้วชุมชนท้องถิ่นจะมีบทบาทในการคัดเลือกให้เหมาะสมกับระบบการผลิต ระบบนิเวศ ความเชื่อ ความต้องการ รวมถึงรสนิยมการบริโภคของท้องถิ่น จนกระทั่งได้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านประจำท้องถิ่นที่มักจะปลูกกันในพื้นที่นั้น ๆ หมุนเวียนไป การแลกเปลี่ยนข้าวจึงอยู่บนพื้นฐานของความเอื้อเพื่อแบ่งปันกัน ข้าวพื้นบ้านจึงไม่ได้มีกรรมสิทธิ์อยู่ที่ชุมชนใด หรือกระจุกตัวอยู่ ณ ที่ใด ที่หนึ่งหากแต่เคลื่อนย้ายถ่ายเทไปทั่วทุกภูมิภาค อย่างไรก็ตาม การอนุรักษ์ข้าวพื้นบ้านผ่านวัฒนธรรมชุมชนนั้น ก็เป็นทางเลือกที่จะช่วยเพิ่มคุณค่า อันนำไปสู่มูลค่าทางการตลาดได้ ระบบความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ทำให้เกิดการอนุรักษ์ความหลากหลาย การสร้างคุณค่าให้กับข้าว จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้ชุมชนมีอัตลักษณ์ และนำไปสู่ความเข้มแข็งเช่นเดียวกับแนวคิดของการอนุรักษ์ระบบนิเวศอื่น ๆ ยกตัวอย่างเช่น “เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก มหาสารคาม” ที่ได้ผ่านประสบการณ์ความร่วมมือกันระหว่างเกษตรกรผู้ทำการเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ องค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่และผู้บริโภค ร่วมกันดำเนินงานหาแนวทางปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเป็นระบบการผลิตแบบยั่งยืนที่เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้อย่างครบวงจร ทั้งการผลิต แปรรูป และการตลาด โดยจากความร่วมมือกันทำให้เกิดการฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับภูมินิเวศ ไปจนถึงการรณรงค์สร้างความนิยมทั้งการผลิตและบริโภคพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ผลการดำเนินงานทำให้มีเกษตรกรให้ความสนใจปลูกข้าวพื้นบ้านมากขึ้น เช่น ข้าวเหนียวดำซึ่งนิยมนำไปทำขนม ข้าวเหนียวสันป่าตอง กลิ่นหอมนุ่มอร่อย ซึ่งนำไปสู่ความสนใจของผู้บริโภคได้ อีกทั้งยังเป็นการรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรมเอาไว้ แทนที่จะปลูกข้าวตามสายพันธ์ที่เกษตรกรส่งเสริมเหมือนกันทั่วประเทศ (นางพงศ์พัฒน์ พันธุ์ชัย, 2550)

3.3 การนำหลักการทางศาสนาอิสลามมาพัฒนาทุนสังคม ชุมชนชาวนาจะเข้มแข็งได้ จำเป็นที่ชาวนามุสลิมจะต้องนำหลักการของศาสนาอิสลาม อาทิ เช่น หลักการสร้างสามัคคีในชุมชน มาใช้ เพื่อให้ชุมชนเกิดการสร้างเครือข่ายและช่วยเหลือกันภายในชุมชน โดยไม่จำเป็นต้อง

พึ่งพากฎไถของรัฐ เนื่องจากในชุมชน มีกลไกภายใน ทั้งการสร้างมูลนิธิเพื่อการศึกษาของเยาวชน ชาวมุสลิม มูลนิธิส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิต ศูนย์ข้าวชุมชน วิสาหกิจชุมชนเกษตรกรชีวิตใหม่ สหกรณ์อิสลามอمانةห์ ล้วนเป็นการรวมกลุ่มที่มีการนำหลักการทางศาสนาอิสลามเข้ามาใช้ทั้งสิ้น แต่หากจะให้ได้ผลในระดับที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด นั่นก็คือการรวมประชาคมมุสลิมในภูมิภาคอื่น ๆ อาทิเช่น การระดมทุนร่วมกันของกลุ่มสหกรณ์อิสลามในภาคใต้ สหกรณ์อิสลามในพื้นที่อื่น ๆ ในกรุงเทพฯ หรือการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ของ ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร และศูนย์ข้าวชุมชนในพื้นที่ กับศูนย์ชาวนาในพื้นที่อื่น เพื่อการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในระยะยาว ของเครือข่ายชาวมุสลิม

4. การพัฒนาทุนทางวัฒนธรรมและการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ของชุมชนชาวมุสลิม

ระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติ และพื้นที่ทางชนบท เป็นทุนที่สำคัญต่อธุรกิจในพื้นที่ ทั้งธุรกิจร้านอาหาร ร้านกาแฟ และโฮมสเตย์ ดังนั้นหากสามารถรักษาและอนุรักษ์สภาพแวดล้อมไว้ได้ จะเป็นตัวสร้างรายได้เพิ่มเติมของชาวนาในพื้นที่ ให้สามารถทำธุรกิจดังกล่าวต่อไปได้ในระยะเวลานาน ในขณะที่เดียวกัน การคงสภาพความเป็นธรรมชาติเอาไว้ในพื้นที่หนองจอกยังช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่บริสุทธิ์ เป็นปอดของคนกรุงเทพฯ ที่อาศัยอยู่ชั้นในของเมือง โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ต้องการสัมผัสวิถีชีวิตธรรมชาติ ในขณะที่ชาวมุสลิมก็ยังคงอยู่ในพื้นที่ได้ อันเป็นสภาพแวดล้อมที่บริสุทธิ์ ลดความจำเป็นในการเข้าไปหางานทำในเมือง นอกจากอนุรักษ์แล้วก็ยังคงควรพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวเพราะสภาพพื้นที่ที่ยังคงรกร้างว่างเปล่าและไม่ใช้ประโยชน์ ถ้าหากชาวนาสามารถพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวขึ้นมา เป็นพื้นที่นาทดลอง ทำการปรับสภาพภูมิทัศน์ให้มีความสวยงามได้ ก็จะเป็นตัวดึงดูดนักท่องเที่ยวและเสริมสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

สำหรับบริบทของทุนทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก พบว่า ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมหรือ “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สามารถนำมาจัดการท่องเที่ยวให้เป็นรูปธรรม อาจทำได้ด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

1. การชูจุดเด่นด้านประวัติศาสตร์ มัสยิดในพื้นที่นั้น มีสถาปัตยกรรมและรูปทรงที่มีความคล้ายคลึงกันมาก โดยบางมัสยิดสามารถสืบย้อนไปได้ถึง กว่า 100 ปี อาทิเช่น มัสยิดกมาลุลอิสลาม สมควรที่จะมีการพัฒนาปรับปรุงเป็นการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หรือการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ในชุมชนซึ่งจะเป็นการร้อยรัดความสามัคคีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวมุสลิมในชุมชนได้

2. การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ จะช่วยให้คนเมืองได้มีโอกาส สัมผัสบรรยากาศความเป็นอยู่และวิถีชีวิตชาวนา ซึ่งชาวกรุงอาจจะยังไม่เคยสัมผัส

ในขณะที่เดียวกันการเดินทางจากในเมืองก็มีความสะดวกรวดเร็ว

3. การพัฒนาโฮมสเตย์จะเป็นการดึงดูดเด่นของพื้นที่โฮมสเตย์ต่าง ๆ เข้ามารวมกันเป็นเครือข่าย จัดทำแผนการท่องเที่ยวร่วมกัน จะช่วยทำให้นักท่องเที่ยวที่มาสัมผัสกับความหลากหลายของคนในพื้นที่ และวิถีชีวิตที่แตกต่างจากกัน รวมไปถึงการเชื่อมโยงไปถึงการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ จะทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในพื้นที่ที่มีเอกลักษณ์และความโดดเด่นแตกต่างจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในพื้นที่อื่น ในกรุงเทพมหานคร

2. ข้อจำกัดของการปรับตัวของชาวนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

2.1 การขาดศักยภาพของการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคม ชาวนามุสลิมในพื้นที่ยังละเลยในการพัฒนาทุนมนุษย์และทุนทางสังคมที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรในพื้นที่ นั่นก็คือการส่งเสริมให้เยาวชนในพื้นที่ของชาวนารุ่นใหม่ได้เห็นความสำคัญของอาชีพการทำนา และอาชีพเกษตร อันเป็นภูมิปัญญาของคนในพื้นที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต และระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติชนบท ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ความเป็นเมืองกำลังจะรุกรานเข้ามาในพื้นที่ ความเป็นชนบท เกษตรกรรมและวิถีชาวบ้านกำลังจะสูญหายไป ซึ่งหากทุนทางระบบนิเวศน์ดังกล่าวไม่ได้รับการพัฒนาปล่อยปละละเลย ให้กลายเป็นเมือง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในพื้นที่ก็จะต้องหมดไป และชาวนามุสลิมก็จะไม่สามารถหารายได้จากช่องทางดังกล่าวได้อีกต่อไป

2.2 สำหรับความเป็นได้ของการพัฒนาระบบนิเวศน์ให้เหมาะสมต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์นั้นมีข้อเสียคือปัญหาการรุกรกของเขตเมืองสู่ภาคชนบท ทำให้พื้นที่สีเขียวในพื้นที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปและกลายเป็นเมืองทั้งหมด และกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ก็อยู่ในมือของนายทุน การพัฒนาระบบนิเวศน์ดังกล่าวจึงแทบจะเป็นไปไม่ได้ ในขณะที่ที่นาที่ชาวนาถือครองเป็นที่นาขนาดเล็กเพียง 2-5 ไร่ ดังนั้นทางเลือกที่ดีที่สุดคือการพัฒนาที่นาที่ชาวนากลุ่มดังกล่าวเป็นเจ้าของ ให้เป็นระบบนิเวศน์ที่เหมาะสม หรือ เปลี่ยนไปลงทุนในธุรกิจอื่น เช่น ธุรกิจอพาร์ทเมนต์ที่อยู่อาศัยที่ไม่จำเป็นต้องใช้ระบบนิเวศน์เป็นแรงจูงใจ

2.3 สำหรับชาวนากลุ่มที่ไม่มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเอง การยึดหยุ่นในการประกอบอาชีพของชาวนามุสลิมกลุ่มดังกล่าวเป็นสิ่งที่สำคัญ แต่ในความเป็นจริง ชาวนากลุ่มดังกล่าวเป็นกลุ่มที่ขาดการศึกษา และขาดศักยภาพในการประกอบอาชีพที่มีรายได้สูง ดังนั้นทางเลือกที่ดีที่สุดคือ การพัฒนาศักยภาพชาวนากลุ่มดังกล่าว การส่งเสริมการศึกษานอกโรงเรียน หรืออบรมเทคนิคความชำนาญเฉพาะทางเพื่อเพิ่มทางเลือกในการประกอบอาชีพ

2.4 ชุมชนที่ปลูกข้าวตามความต้องการของตลาดเป็นเวลานานอาจมีความยากลำบากในการฟื้นฟูและค้นหาพันธ์ข้าวพื้นบ้านที่สูญหายไปให้กลับคืนมา อันจะนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ประจำชุมชน ซึ่งการสืบหาดังกล่าวต้องพิจารณาจากความเหมาะสมกับหน่วยนิเวศ และพัฒนาเพื่อให้

ได้พันธุ์แท้เพื่อส่งเสริมให้กระจายการเพาะปลูกในท้องถิ่น อย่างไรก็ตามการชูในแง่ของกระบวนการผลิต และการติดเครื่องหมายฮาลาล อาจนำมาซึ่งการเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนชาวมุสลิมพื้นที่หนองจอกได้ ทั้งจะช่วยให้เครือข่ายอิสลามิกชน ให้ความสนใจบริโภคข้าวของชุมชนดังกล่าวอันนำไปสู่การขยายตลาดข้าวไปยังผู้บริโภคในต่างพื้นที่ และเพิ่มคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งในชุมชนเองอาจยังไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะส่งเสริมตนเองได้ในเบื้องต้น อาจต้องมีการทำวิจัยโดยผู้เชี่ยวชาญ และผู้สนับสนุนจากภายนอกเช่น สถาบันการศึกษา และสถาบันการเกษตร หรือองค์กรพัฒนาเอกชน ในพื้นที่ ที่ช่วยในการส่งเสริมให้กับชาวบ้านก่อน

บทที่ 8

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ผู้วิจัยนำเสนอ 4 หัวข้อใหญ่ ดังต่อไปนี้

1. สรุปผลการศึกษา
2. อภิปรายผลการศึกษา
3. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย
4. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สรุปผลการศึกษา

งานวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก เป็นงานวิจัยแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งมีความเชื่อพื้นฐานว่า อดีตมีผลต่อปัจจุบัน โดยผู้วิจัยจะทำการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังต่อไปนี้ 1. เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อพลวัตของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก 2. เพื่อศึกษากลไกการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก 3. เพื่อนำเสนอทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อพลวัตของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก นั้นได้แก่

1. อิทธิพลของระบบตลาดภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีผลต่อการปรับตัวของชาวนามุสลิม โดยจากการศึกษาพบว่า วิธีการผลิตของระบบทุนนิยมในประเทศไทยมีการก่อตัวขึ้นมาในสมัยรัตนโกสินทร์ และสถาปนาเป็นวิธีการผลิตในเมืองช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และขยายตัวลงสู่หมู่บ้านในยุคแห่งการพัฒนา (ทศวรรษ 2500) เป็นต้นมา ส่งผลต่อการปรับตัวของชาวนามุสลิม ได้แก่ การล่มสลายของเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองตามธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตแบบการผลิตเพื่อการบริโภคมายู่ภายใต้ระบบตลาด การเช่าที่ดินและระบบสินเชื่อ

2. สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม ของชุมชนมุสลิมในเขตกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ก่อให้เกิดสถานการณ์ “การแตกตัวทาง

สังคม (Social differentiation)” กระทั่งเกิดการแบ่งแยกชานาเป็นช่วงชั้นต่าง ๆ (Social stratification) ปัจจุบัน สถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น ได้ก่อให้เกิดการแบ่งแยกของชานา ออกเป็นสองกลุ่ม คือ ชานาที่ยังสามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ และชานาที่สูญเสียปัจจัยการผลิต

3. บทบาทและกลไกของรัฐที่มีผลต่อการปรับตัวของชานามุสลิมในพื้นที่ กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก บทบาทและกลไกของรัฐเกิดขึ้นมาจากการก่อรูปและขยายตัวของรัฐราชการจากส่วนกลาง ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ปรับเปลี่ยนไป บทบาทและกลไกของรัฐที่มีผลต่อชุมชนชานามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้น ได้แก่ ระบบการศึกษาเข้ามาแทนที่สถาบันครอบครัวดั้งเดิมที่เป็นผู้ให้ความรู้ในการประกอบอาชีพ กลายเป็นสถาบันใหม่คือ โรงเรียนเป็นผู้ให้ความรู้กับเยาวชนในชุมชน ซึ่ง ระบบการศึกษาที่ขาดการให้ความสำคัญ ด้านการสืบสานอาชีพของบรรพบุรุษ ทำให้ในอนาคต เมื่อชานาอย่างรุ่นพ่อแม่ของชานารุ่นใหม่แก่ชราจนไม่สามารถทำนาต่อไปได้ ลูกหลานที่หันเหไปทำอาชีพอื่นมีแนวโน้มจะขายที่นาและในที่สุดชานาในพื้นที่ก็จะหมดไป ต่อมาคือระบบเศรษฐกิจ โดยรัฐเข้ามาให้การช่วยเหลือชุมชน ในรูปแบบสหกรณ์ทางการเกษตร ระบบการเมืองและนโยบายภาครัฐ ที่เกิดขึ้นมาจากการขยายตัวของรัฐราชการหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สืบเนื่องมาจากรัฐสามารถแทรกแซงกลไกราชการลงไปสู่ระดับหมู่บ้านได้ โดยรัฐราชการสามารถมีอำนาจเหนือวิถีชีวิตของหมู่บ้าน ผ่านการสร้างสถาบันราชการแทนที่สถาบันเดิมในระดับเครือญาติ โดยอาศัยการสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในระดับหมู่บ้าน และกีดกันความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันลง จากการเข้ามาของกลไกรัฐนั้นส่งผลให้ชุมชนต้องติดอยู่กับวงจรของการพึ่งพิงกลไกรัฐที่มีการประสานผลประโยชน์กับระบบตลาด เป็นที่มาถึงความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชานานักธุรกิจกับชานารายย่อย เนื่องจากรัฐให้ความสำคัญกับชานาซึ่งเป็นผู้ผลิตรายใหม่มากกว่า จากผลกระทบดังกล่าวนี้ ส่งผลให้ชานามุสลิมมีความจำเป็นต้องแสวงหาทางเลือกใหม่ ที่ลดการพึ่งพากลไกรัฐ และหันมาพึ่งพาตนเองให้มากขึ้น

4. ความต้องการในการรักษาวิถีการผลิตแบบเดิมเอาไว้ กล่าวคือการทำนาเป็นอาชีพที่เก่าแก่ดั้งเดิมของชาวไทย รวมไปถึงชานามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกด้วย เพราะนับตั้งแต่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เชลยชาวมลายูเหล่านี้ก็ได้จับจองที่ดินริมฝั่งคลอง ทำนากันมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ผลการศึกษาวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า กลไกการปรับตัวของชานามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้น ได้แก่

1. การสร้างนวัตกรรมรากหญ้า เกิดมาจากบทเรียนที่ชุมชนได้รับผลมาจากกระบวนการพัฒนาในระบบทุนนิยมที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนจนทำให้ชุมชนต้องมีการสร้างนวัตกรรมจากรากหญ้า อันเป็นไปในลักษณะของกิจกรรมที่ถูกนำมาแก้ไขปัญหาด้านของวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาในระดับล่างโดยการรวมกลุ่มและสร้างกิจกรรมร่วมกัน เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวบนฐานคิดผ่านการใช้นวัตกรรมรากหญ้านี้เป็นการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนฐานของการตอบสนองความต้องการและคุณค่าของชุมชน นวัตกรรมรากหญ้าที่สร้างขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกลไกในการปรับตัวของชุมชนนั้น ได้แก่ การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรทางเลือก การสร้างเครื่องมือหรือสิ่งประดิษฐ์จากองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ การปรับตัวสู่การหาพื้นที่ทำเกษตร

2. การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่การพึ่งตนเองนั้นมีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญจาก 2 อุดมการณ์ คือ แนวคิดอนาธิปไตยนิยม และแนวคิดศาสนนิยม กล่าวคือ อุดมการณ์อนาธิปไตยนิยมได้มีการขับเคลื่อนตามลักษณะของแนวคิดอนาธิปไตยดังต่อไปนี้ 1. การสนับสนุนการกลับไปสู่ระบบผู้ผลิตขนาดเล็ก 2. สนับสนุนให้มีกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจในระบบสหกรณ์ อันเกิดจากการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อจัดตั้งกลุ่มการเงินในชุมชน และขยายตัวไปสู่การจัดตั้งสหกรณ์อิสลามอมาณะห์ เพื่อระดมทุนในกลุ่มชาวนามุสลิม ให้สามารถพึ่งพาตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งกลไกของรัฐ รวมไปถึงการรวมกลุ่มของเหล่าแม่บ้านมุสลิม จนก่อตั้งเป็นกลุ่มอนุสตรี ผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคใช้เอง และสร้างรายได้เสริมภายในครัวเรือน 3. เน้นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาคเป็นเครื่องมือในการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำเนินการทางเศรษฐกิจ โดยใช้หลักการของศาสนาอิสลามในการควบคุมสังคม ในส่วนของอุดมการณ์ศาสนนิยมพบว่าชาวนามุสลิมในกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก มีภูมิหลังร่วมกันคือเป็นชนชั้นชาวมลายูที่ถูกกวาดต้อนมาจากรัฐทางตอนเหนือของประเทศมาเลเซียในช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ แม้ว่าจะระยะเวลาจะล่วงเลยมานานนับศตวรรษ แต่อุดมการณ์ในเรื่องแนวคิดทางศาสนายังคงมีความเหนียวแน่นและส่งผลกระทบต่อแนวคิดของชาวนามุสลิมอย่างมาก ด้วยเพราะศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่ไม่ได้เป็นเพียงที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเท่านั้น แต่ยังเป็นโครงสร้างเบื้องหลังการกระทำของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย สำหรับสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับการปรับตัวของชาวนามุสลิม โดยอุดมการณ์แบบศาสนนิยมดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดรูปแบบเศรษฐกิจบนฐานคิดของเศรษฐศาสตร์อิสลาม และเสริมสร้างเครือข่ายของชาวนามุสลิมในพื้นที่

3. การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับระบบตลาด จากความล้มเหลวของสหกรณ์การเกษตรหนองจอก ได้ทำให้คนในพื้นที่ไม่สามารถพึ่งพาตลาดการรวมกลุ่มของสหกรณ์การเกษตรต่อไปได้ในขณะเดียวกันพลังของการรุกคืบของเมือง และนายทุน ได้ส่งผลให้ชาวนามุสลิมจำนวนหนึ่ง ต้อง

หาหนทางในการรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อต่อรองกับระบบตลาด ทั้งการก่อตั้งกลุ่มการเงินชุมชน ต่อมาพัฒนาการของการรวมกลุ่มการเงินในชุมชน ได้ก่อรูปเป็นสหกรณ์อิสลามอمانةที่ก่อตั้ง โดย มูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า สหกรณ์อิสลามมีความเป็นระเบียบกว่ากลุ่มการเงินชุมชน บริหารงานอย่างมีประสิทธิภาพโดยบอร์ดซารีอะห์ ที่ล้วนแต่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทาง เศรษฐศาสตร์อิสลาม เน้นการระดมเงินทุนของชาวมุสลิมในกิจการต่าง ๆ อย่างปราศจาก ดอกเบี้ย รวมไปถึงกิจการทางการเกษตรด้วย ต่อมาคือการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนประกอบด้วยหลาย วิสาหกิจ แต่วิสาหกิจชุมชนที่ถือว่าเป็นต้นแบบของการรวมกลุ่มชุมชน คือ วิสาหกิจชุมชน เกษตรกรชีวิตใหม่ อันมีจุดประสงค์เพื่อผลิตและแปรรูปข้าวสารและผักปลอดสารพิษ สุดท้ายคือ การรวมกลุ่มของสตรี กลุ่มแม่บ้านชาวมุสลิมได้รวมกลุ่มกันภายใต้ชื่อ กลุ่มอนุสตรี โดยมี จุดประสงค์เพื่อสร้างรายได้และลดรายจ่ายของครัวเรือน

4. การปรับตัวสู่การประกอบธุรกิจและหารายได้เพิ่มเติมนอกภาคการเกษตร ชาวมุสลิมที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้นั้น มีที่นาที่เหลืออยู่ไม่มาก เพียงครัวเรือนละ 2 – 5 ไร่ เท่านั้นและไม่สามารถที่จะหาได้รายได้เพียงพอต่อการใช้จ่ายภายในครัวเรือน จนทำให้ชาวมุสลิมได้ปรับพื้นที่นาของตน สร้างเป็นธุรกิจเพื่อหารายได้เสริม โดยสามารถแบ่งออกเป็น 1. ธุรกิจร้านอาหารและเครื่องดื่ม 2. ธุรกิจโฮมสเตย์ 3. ธุรกิจที่อยู่อาศัย อันเป็นการปรับตัวให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมและความเป็นเมืองที่เข้ามาบุกรุกพื้นที่ทางการเกษตรมากยิ่งขึ้น ทุกวันนี้หนองจอก เป็นพื้นที่ที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก จากการท่องเที่ยวของคนในเมืองที่ต้องการอากาศบริสุทธิ์ ร้านอาหารอร่อย ภายใต้สภาพแวดล้อมของการทำนา นอกจากนั้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ยังเป็นกระแสที่หารายได้ให้กับชาวนาที่ปรับปรุงบ้านพักของตนเองให้เป็นโฮมสเตย์ เพื่อให้ ชาวเมืองได้สัมผัสชีวิตการทำนา สุดท้ายนี้ อันเนื่องมาจากมาจากการขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรม และการเข้ามาหางานทำของชาวชนบท ที่อพยพจากต่างจังหวัดเข้ามาในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ทำให้ชาวมุสลิมได้ปรับปรุงที่นาให้กลายเป็นอพาร์ทเมนต์ บ้านเช่าให้กับ คนงานเหล่านั้น

5. การปรับตัวสู่การแสวงหาพื้นที่ทำการเกษตร ชาวมุสลิมกลุ่มที่ไม่สามารถรักษา ปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ส่วนหนึ่งถูกกันออกจากพื้นที่การทำนา ทำให้เริ่มมองหาที่ดินแห่งใหม่ที่ ไกลมากขึ้น แต่ราคาถูก อย่างไรก็ตามการย้ายไปอาศัยอยู่ที่ใหม่ มีข้อเสียที่เกิดขึ้น 2 ด้าน ประการ แรก เงินทุนที่ต้องมีมากเพื่อซื้อที่นาใหม่ที่มีราคาที่สูงขึ้น กับระยะทางที่ไกลกับแหล่งตลาดทำให้ ต้นทุนในการขนส่งเพิ่มสูงขึ้น

ผลการศึกษาวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่าทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นผู้วิจัยได้นำเสนอทางเลือกในการปรับตัวดังต่อไปนี้

1. การปรับตัวภายใต้วิธีการผลิตแบบทุนนิยม มี 2 ลักษณะ คือการปรับตัวในลักษณะชาวนาเช่า และการปรับวิธีการผลิตบนที่ดินของตนเอง โดยมีทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามวิธีการผลิตแบบทุนนิยม ลดการพึ่งพาสตลาด การหารายได้นอกภาคเกษตรกรรม การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากที่เน้นปริมาณไปสู่การผลิตที่เน้นคุณภาพ

2. การปรับตัวตามแนวทางอนาธิปไตยนิยม คือการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างเครือข่ายในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเอง ที่มีวิธีการเกี่ยวกับการใช้อุดมการณ์อนาธิปไตยนิยม สนับสนุนการกลับไปสู่ระบบผู้ผลิตขนาดเล็ก ทำการผลิตแบบพึ่งพาตนเอง โดยเน้นการใช้ธรรมชาติและสนับสนุนให้มีกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจทั้งหลายในลักษณะของชุมชนสหกรณ์ นอกจากนี้ยังเน้นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาคนเป็นเครื่องมือในการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำเนินการทางเศรษฐกิจ มีการนำหลักการศาสนาอิสลามมาใช้ในการควบคุมสังคมผ่านอุดมการณ์ศาสนานิยม ผนวกกับแนวความคิดของเศรษฐศาสตร์อิสลามที่ผูกติดอยู่กับพระเจ้าและคำสอนของพระองค์ ในการต่อสู้กับแนวทางทุนนิยมกระแสหลัก สำหรับวิถีชีวิตแบบพึ่งตนเองของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก สามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การพึ่งตนเองในกระบวนการผลิต และ การพึ่งตนเองในการบริโภค

3. การปรับตัวตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนารูปแบบการทำเกษตรผสมผสาน จะช่วยส่งเสริมให้ชาวนาไม่ต้องพึ่งพารายได้จากการทำงานเพียงอย่างเดียว อันเป็นรายได้ที่ขาดความแน่นอน ในขณะที่เดียวกัน ชาวนามีที่นาอยู่อย่างจำกัด อันเป็นพื้นที่นาขนาดเล็ก การทำเกษตรผสมผสานจะทำให้ชาวนาสามารถมีรายได้ที่เพียงพอทั้งปี ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำเนินการได้หลายแนวทางด้วยกัน โดยมีวิธีการที่เหมาะสม ได้แก่ การทำเกษตรผสมผสาน การรวมกลุ่มเพื่อแปรรูป

4. การปรับตัวของชาวนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน มีทางเลือกในการปรับตัวของชาวนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่ การจัดการปัญหาหนี้สินด้วยระบบสหกรณ์อิสลาม การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม การพัฒนาทุนทางวัฒนธรรมและการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ของชุมชนชาวนามุสลิม

อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาเรื่องการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากสำนักมาร์กซิสต์ เพราะหากพิจารณาหัวใจหลักของสำนักมาร์กซิสต์แล้ว พบว่า เป็นการยืนยันถึงการล่มสลายของชาวนา ไม่ช้าก็เร็ว อันเนื่องมาจากพลังของระบบทุนนิยมที่เข้าไปเปลี่ยนแปลง และชาวนามีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนไปสู่การเป็นกรรมกรในที่สุด แต่สำหรับชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้น ถึงแม้จะได้รับผลกระทบจากการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ชาวนามุสลิมสามารถที่จะปรับตัวเพื่อให้ตนเองสามารถเป็นชาวนาอยู่ได้ จึงมีความแตกต่างกับมโนทัศน์ของสำนักมาร์กซิสต์ โดยอาศัยกลไกทางสังคม วัฒนธรรม และศาสนาอิสลาม จนสามารถรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับนายทุน จนสามารถจัดตั้งโครงการนาแปลงใหญ่ เพื่อมาทำนารวมและช่วยให้ชาวนาสามารถทำนาต่อไปได้นอกจากนั้นแนวความคิดทางศาสนาอิสลาม นำมาสู่การจัดตั้งกลุ่มการเงินชุมชนที่ปราศจากดอกเบี้ย ก่อนจะพัฒนาไปสู่การจัดตั้งสหกรณ์อิสลาม มีชาวนารุ่นใหม่ที่ต้องการสืบสานอาชีพการทำนา เพื่อรักษาอาชีพของบรรพบุรุษ และสืบต่อการทำนาต่อไป ในขณะที่ คาร์ล มาร์กซ์ ยังมองสังคมชาวนาว่า ใช้เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดชีวิตของชาวนาในทุก ๆ ด้าน ต่างกับสังคมชาวนามุสลิมที่ไม่ได้มีเพียงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวแต่ยังมีศาสนาเป็นเงื่อนไขและมีอิทธิพลต่อการปรับตัวเพื่อให้ชาวนายังสามารถดำรงอยู่ได้ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามแม้ว่าปัจจุบันชาวนายังคงรักษาวิถีชาวนาเอาไว้ได้และไม่ได้กลายเป็นกรรมกรดังที่แนวคิดมาร์กซิสต์ได้กล่าวเอาไว้ แต่ขีดจำกัดของการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองกับระบบตลาด จะสามารถรักษาวิถีชาวนาเอาไว้ได้ในช่วงเวลาหนึ่งตราบเท่าที่การพัฒนาสู่ความเป็นเมืองยังไม่ได้ขยายตัวครอบคลุมพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกทั้งหมด ดังเช่น งานศึกษาในหลายชิ้นที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าแนวโน้มของการทำการเกษตร เริ่มลดความสำคัญลง เห็นได้ชัดจากการที่ชาวนาหรือเกษตรกร ต้องหันไปสู่อาชีพ หรือกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะอาชีพนอกภาคการเกษตร รวมทั้งการอพยพและเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่เมืองและภาคอุตสาหกรรม ดังที่ Jonathan Rigg ได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในไทยแต่เป็นลักษณะร่วมของการเปลี่ยนแปลงของชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งก็อาจมองได้ว่าการที่ชาวนาหันไปสู่อาชีพอื่น และมีรายได้นอกภาคการเกษตรอาจเป็นตัวเร่งให้ชาวนาขายไร่นาหรือเกิดกระบวนการเลิกเป็นชาวนา (Depeasantization) (เชิดชัย หมั่นภักดี, 2560) ดังนั้นวิถีชาวมุสลิมในพื้นที่ดังกล่าวอาจเปลี่ยนไปในสองลักษณะคือ การย้ายถิ่นฐานเพื่อคงอาชีพชาวนาต่อไป หรือการเลิกเป็นชาวนาเนื่องจากเกิดความเจริญทางเศรษฐกิจ ดังเช่นที่ เลนินได้ยกตัวอย่างประเทศรัสเซียซึ่งเป็นตัวอย่างของการเกิดระบบทุนนิยมจากเมืองบน เจ้าที่ดินกับผู้เช่า

ถูกแปรสภาพเป็นทุนเกษตรกรรมกับลูกจ้างในไร่ นา และให้ข้อสรุปว่าประชากรในภาคเกษตรกรรมจะมีสัดส่วนลดลงเรื่อย ๆ ขณะที่สัดส่วนของประชากรในภาคอุตสาหกรรมจะเพิ่มมากขึ้น การประกอบอาชีพเกษตรกรรมขนาดใหญ่โดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ และการผลิตโดยใช้แรงงานรับจ้างจะมีประสิทธิภาพสูงกว่าการผลิตขนาดเล็กโดยใช้แรงงานภายในครอบครัวของชาวนา ดังนั้นการพัฒนาของทุนนิยมในที่สุดแล้ว เงื่อนไขการดำรงอยู่ของครัวเรือนชาวนาจะถูกทำลายลงไปจนหมดสิ้น

การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครนอกฝั่งตะวันออก สะท้อนให้เห็นถึงความคิดของสำนักเวเบอร์เรียนผสมผสานกับอนาธิปไตยนิยมที่ตั้งอยู่บนรากฐานของสำนักวัฒนธรรมชุมชนอันเป็นฐานคิดที่อยู่เบื้องหลัง โดยสำนักเวเบอร์เรียนนั้นมองว่า ชาวนาจะต้องมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลง แต่จะเปลี่ยนไปในลักษณะของนายทุนผู้ประกอบการ อาทิ เช่น การเกิดขึ้นของนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ การขยายตัวของเมือง โดยมีระบบสาธารณูปโภค ถนน รถไฟฟ้า รถไฟใต้ดิน เข้าไปเป็นตัวเร่งให้ชาวนาต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การปรับตัวไปสู่การเป็นผู้ประกอบการปรากฏให้เห็นในกลุ่มชาวนาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ ในขณะที่ชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้นั้น ต้องปรับตัวไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง อันเป็นผลมาจากการเกิดขึ้นของสถานการณ์การแตกตัวทางชนชั้น ชาวนากลุ่มแรกที่รักษาปัจจัยการผลิตไว้ได้มีลักษณะการปรับตัวที่คล้ายคลึงกับแนวทางของสำนักเวเบอร์เรียน ที่กล่าวถึงความพยายามในการอยู่รอดของชาวนาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมทุนนิยม ที่มองว่าระบบทุนนิยมให้ความสำคัญกับตลาดมากกว่าการผลิตเพื่อความอยู่รอด วิถีชีวิตของชาวนาได้รับผลกระทบโดยตรง จากโครงสร้างการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักของชาวนา ส่งผลให้นอกจากการประกอบอาชีพทำนาเพื่อการดำรงชีพแล้ว ชาวนายังต้องแปรเปลี่ยนหรือผันตัวเองไปสู่การเป็นชาวนาผู้ประกอบการ ที่ผลิตหรือปลูกข้าวเพื่อจำหน่ายโดยผ่านกลไกตลาดของระบบทุนนิยม ชาวนากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีทุนทางเศรษฐกิจอื่น ๆ อาทิ เช่น ที่นา เครื่องจักร เงินทุน ทำให้มีโอกาสทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าชาวนากลุ่มที่ไม่สามารถรักษากรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของตนเองเอาไว้ได้ ส่วนในประเด็นของความสัมพันธ์ของรัฐกับชาวนามีการต่อรองกัน โดยผ่านการเลือกตั้ง รัฐบาลมองว่าชาวนาคือฐานเสียงทางการเมือง ในขณะที่ชาวนาก็ต่อรองกับรัฐให้นำโครงการพัฒนาเข้าสู่พื้นที่ จนชาวนากลายเป็นผู้กระทำการทางการเมือง ดังนั้นการที่รัฐบาลตอบสนองชาวนาด้วยนโยบายประชานิยม จึงเป็นเครื่องมือต่อรองอย่างหนึ่ง และได้ส่งผลให้ชาวนาหันมาพึ่งพานโยบายรัฐ เช่น โครงการนาแปลงใหญ่ที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ดังที่ วอล์กเกอร์ได้นำเสนอปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชาวนาไว้ว่า 1. ปัญหาที่ชาวนาเผชิญหน้าอาจไม่ใช่เรื่องการขาดแคลนทางอาหารและการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด แต่คือความพยายามในการสร้างช่องทางอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น และเพื่อเพิ่ม

ความสามารถในการผลิตของตนเอง 2. ชาวนารายได้ปานกลางมีช่องทางทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยเฉพาะแหล่งรายได้นอกภาคเกษตรกรรมได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จนชาวนาไม่ได้ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาภาคการเกษตรเป็นหลักอีกแล้ว 3. ชาวนากำลังเผชิญกับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ ซึ่งความเหลื่อมล้ำดังกล่าวเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่เสมอภาค อันนำไปสู่ขีดความสามารถที่ค่อนข้างต่ำในการผลิตภาคการเกษตรของชาวนา และ 4. ประเทศไทยมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนเศรษฐกิจของชาวนา ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 รัฐบาลไทยพยายามแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจผ่านการให้เงินอุดหนุนแก่ภาคชนบท อันนำมาสู่กรอบความคิดในการต่อสู้ของ “ชาวนารายได้ปานกลาง” ว่าต้องทำอย่างไรพวกเขาจึงจะสามารถดึงเงินอุดหนุนจากรัฐบาลมาให้ได้มากที่สุด

ข้อค้นพบที่ว่าชุมชนชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้น ได้แตกตัวออกมาเป็น 2 ชั้นชั้นดังกล่าว แตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมา ดังเช่นงานของ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ ที่กล่าวว่าในท้ายที่สุดแล้ว ชาวนาจะปรับตัวเป็นชาวนาแบบผู้ประกอบการ (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2559) เห็นได้ว่ามิติในการวิเคราะห์จากงานวิจัยที่ผ่านมา นั้นนำเสนอในแง่ของการคัดแยกตามฐานะหรือรายได้ซึ่งนำไปสู่การปรับตัวที่แตกต่างกัน แต่สำหรับงานวิจัยครั้งนี้ได้นำเสนอบนพื้นฐานของความสามารถในการรักษาทรัพยากรที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และจะนำไปสู่วิธีการปรับตัวที่แตกต่างกัน กลุ่มชาวนาที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตเอาไว้ได้ มีรายได้จากหลายช่องทาง ทั้งจากการทำนาและธุรกิจในที่ดินของตน อันได้แก่ ร้านอาหาร โฮมเสตย์ และบ้านเช่า กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีฐานะดีและไม่จำเป็นต้องขูดรีดแรงงานของตนเองและครัวเรือน ส่วนกลุ่มชาวนาที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตไว้ได้ กลุ่มนี้จะขายที่นาของตนเองไปจนหมด หรือเหลือที่นาน้อยเกินไปไม่เกิน 2-5 ไร่ ดังนั้นจึงต้องเช่าที่นาจากนายทุนเพิ่ม และจำเป็นที่จะต้องปรับตัวมาทำการเกษตรผสมผสาน และขูดรีดแรงงานของตนเองและครัวเรือนให้มากที่สุด เพื่อให้มีผลผลิตที่เพียงพอต่อรายจ่ายในครัวเรือน

การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก สอดคล้องกับแนวคิดอนาธิปไตยนิยม ตั้งอยู่เป็นฐานคิดของสำนักวัฒนธรรมชุมชน หัวใจหลักของสำนักวัฒนธรรมชุมชน มีความเชื่อมั่นว่า ชาวนาจะไม่สูญสลายไป ดังที่แนวคิดมาร์กซิสต์กล่าวเอาไว้ แต่การร่วมมือกันภายในชุมชน การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นวัฒนธรรมจากรากหญ้านั้น จะทำให้ชาวนาสามารถอยู่รอดได้ สอดคล้องกับผลการศึกษาดังต่อไปนี้ ที่พบว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งการสูญเสียพื้นที่ทำกิน การเรียกร้องความเป็นธรรมของสหกรณ์ ปัญหาความยากจน และงานสังคมสงเคราะห์ในชุมชน คนในชุมชนมีการจัดตั้งระบบและกลไก เพื่อแก้ไขปัญหาในหลายรูปแบบ อาทิ เช่น ปัญหาการขาดแคลนที่ดินและปัจจัยการผลิต รวมไปถึงปัญหานี้สินและการ

ล้มเหลวของระบบสหกรณ์การเกษตร ชาวนามุสลิมได้รวมกลุ่มกันผ่านรูปแบบการชุมนุมเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมและเมื่อไม่สามารถเรียกร้องความช่วยเหลือจากภาครัฐได้ ชาวนามุสลิมก็ได้จัดตั้งกลไกเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ในด้านการเงิน ในขั้นแรกนั้น ได้มีการจัดตั้ง กลุ่มการเงินชุมชนขึ้นก่อน เพื่อระดมทุนภายในชุมชน จนสุดท้ายนำไปสู่การจัดสรรและการแบ่งปันผลประโยชน์กันอย่างเป็นระบบผ่านการก่อตั้งสหกรณ์อิสลาม โดยนำแนวทางทางศาสนาอิสลามเข้ามาแก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นยังมีการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน อันเป็นการสร้างเครือข่ายเพื่อเชื่อมโยงองค์ความรู้ภายในชุมชน ผลการศึกษานี้มีความสอดคล้องกับ แนวคิดเศรษฐกิจธรรมของเจมส์ ซี สก็อต ที่ได้พยายามค้นหาคำตอบแบบใหม่ที่แตกต่างออกไป คือการอธิบายผ่านมิติทางวัฒนธรรมและความหมายของพลังทางศีลธรรม งานของสก็อตมองสังคมชาวนาเป็นชุมชนหมู่บ้านปิดที่ให้ความสำคัญกับระบบอุปถัมภ์ การถือครองที่ดินแบบชุมชน การร่วมทุกข์ร่วมสุขของเครือข่ายชุมชนที่มีการเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดสายปอบปิวลิสท์ สายใหม่ เช่น ชายานอฟ ในทฤษฎีเศรษฐกิจชาวนา (Peasant economy theory) ที่เสนอให้ชาวนากระจุกตัวกันรวมตัวกันขายผลผลิตทางการเกษตร ทำหน้าที่เป็นคนกลางเสียเอง และมีการระดมทุนในฐานะสหกรณ์เหมือนกัน คู่ขนานกับการขายผลผลิต จนครบกระบวนการผลิต การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่การเกษตรทางเลือก โดยเน้นการทำเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อความอยู่รอดในลักษณะของการพึ่งพาตนเอง ทำให้มีอาหารที่เพียงพอสำหรับครัวเรือน และยังมีรายได้เหลือพอสำหรับการขาย มีการใช้นวัตกรรมจากรากหญ้าเพื่อนำมาพัฒนาแนวทางการผลิต โดยชุมชนมีส่วนร่วมและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ผ่านโครงการนาแปลงใหญ่ และการดำเนินงานในรูปแบบกลุ่มสตรีมุสลิมที่สร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่ลดรายจ่ายทำให้ชุมชน มีผลิตภัณฑ์ที่มีตราฮาลาล บ่งบอกว่าชาวมุสลิมสามารถบริโภคเองได้ และส่งผลให้ชาวนาพึ่งพาระบบตลาดน้อยลง พึ่งพาตนเองได้มากขึ้น สอดคล้องกับที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2550, หน้า 28-29) กล่าวว่าชุมชนท้องถิ่นไทย อยู่บนฐานอุดมการณ์ อานธิปัตย์นิยม ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญสองประการ คือ การเกิดเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือระหว่างกัน และ วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญมากในการเชื่อมโยงหน่วยต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างแน่นแฟ้น โดยสมัครใจ การแลกเปลี่ยนในชนบทในอดีตและปัจจุบันบางเขตยังคงทำภายใต้แนวคิดเพื่อให้เกิดความพอเพียงและช่วยเหลือไม่ใช่เพื่อหวังผลกำไร การปรับตัวของชาวนามุสลิมซึ่งมีการดำเนินการ สอดคล้องกับแนวทางอานธิปัตย์นิยมคือการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างเครือข่ายในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเอง สนับสนุนการกลับไปสู่ระบบผู้ผลิตขนาดเล็ก ทำการผลิตแบบพึ่งตนเองโดยเน้นการใช้ธรรมชาติและสนับสนุนให้มีกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจทั้งหลายขึ้นอยู่กับชุมชนสหกรณ์ นอกจากนั้นยังเน้นการใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาคเป็นเครื่องมือ

ในการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำเนินการทางเศรษฐกิจ นำหลักการศาสนาอิสลาม มาใช้ในการควบคุมสังคม ผ่านอุดมการณ์ศาสนานิยม ผสมกับแนวความคิดของเศรษฐศาสตร์ อิสลามที่ผูกติดอยู่กับพระเจ้าและคำสอนของพระองค์ ในการต่อสู้กับทุนนิยมกระแสหลัก มีการดึงพลังของกลุ่มแม่บ้านชวานามุสลิมภายใต้ชื่อ กลุ่มอนุสตรี มารวมกลุ่มกันเพื่อสร้างรายได้และลดรายจ่ายของครัวเรือน ผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค รวมทั้งอาหาร ผลิตภัณฑ์จากปลา และเนื้อสัตว์ เน้นการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่าย เหลือแล้วจึงนำมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ในครัวเรือน ดังเช่นที่ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และคณะ (2561) กล่าวถึงสหกรณ์ของแรงงานจะเป็นสังคมในอุดมคติของอนาธิปไตยนิยมได้ เนื่องจากชุมชนขนาดเล็กจะทำให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยใช้หลักประชาธิปไตยทางตรง แต่ถ้าเป็นชุมชนในระดับสังคมขนาดใหญ่ แนวท่อนิยมทุนนิยมกระแสเสนอให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นสหพันธ์โดยสมัครใจ เพื่อสรุปทางเลือกให้ชุมชนต่าง ๆ พิจารณาโดยไม่ออกเป็นกฎหมายบังคับให้ชุมชนต่าง ๆ ต้องปฏิบัติตาม

นอกจากนั้น การปรับตัวของชุมชนชวานามุสลิมมีลักษณะเฉพาะ พบว่าสังคมชวาในชุมชนกรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกในอดีต เป็นสังคมของชุมชนมุสลิมที่มีรากฐานมาจากศาสนาเป็นตัวกำหนดระบบสังคมและวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนที่อาศัยภายในชุมชน เมื่อระบบทุนนิยมเข้ามาจึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนและส่งผลกระทบต่อให้เกิดการแบ่งกลุ่มชนชั้นขึ้น ปัญหาด้านเศรษฐกิจที่ถูกขูดรีดมูลค่าส่วนเกินส่งผลให้ชุมชนต้องสร้างกลไกการปรับตัว โดยการกลับไปหารากฐานของวัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะการดึงเอาศาสนาที่เป็นรากฐานหลักของชุมชนในชุมชน นำมาใช้ในการดำเนินชีวิตทั้งในด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจ จากผลการศึกษานับสนุนสังคมชวาและการปรับตัวของสังคมชวาตามสำนักวัฒนธรรมชุมชนที่มองว่าชุมชนมีวัฒนธรรมของชุมชนอยู่แล้ว มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้ตั้งแต่ในอดีต การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากรากฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นปราการที่แข็งแกร่งที่สุด ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง ย่อมเกิดพลังในการต่อรอง การสร้างประสิทธิภาพในการผลิต ผ่านการส่งเสริมศักยภาพขนาดใหญ่ ซึ่งจากประสบการณ์ที่ผ่านมาโครงการนาแปลงใหญ่ได้เกิดขึ้น ล้วนเป็นผลมาจากการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับ กลุ่มเกษตรกร และนายทุนเจ้าของที่ดิน จนทำให้รัฐได้เข้ามาช่วยเหลือ เพื่อช่วยยืดระยะเวลาให้ชวานามุสลิมสามารถทำกินอยู่บนที่นาของตนเองหรือที่นาเช่าต่อไปได้ ผ่านการช่วยเหลือของรัฐบาลและการให้ความร่วมมือของนายทุนเจ้าของที่ดิน อย่างไรก็ตาม วิธีการดังกล่าวในทางปฏิบัติยังเกิดปัญหา เนื่องจากในความเป็นจริงต้องยอมรับว่า ที่นาดังกล่าวไม่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ของชวาเนาอีกต่อไปแล้ว อีกทั้งกระแสการพัฒนายังคงรุกหนักเข้าไปยังพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก นายทุนจึงมีความต้องการที่จะทำธุรกิจบนที่ดินเพื่อให้เกิดผลประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวให้มากที่สุด โครงการนาแปลงใหญ่ ภาครัฐได้ให้การสนับสนุน

ค่าเช่าที่มาจากนายทุน พร้อมสนับสนุนเครื่องมือในการผลิตให้ชาวมุสลิมในพื้นที่ใต้ใช้ เครื่องจักรดังกล่าวร่วมกัน สำหรับ โครงการส่งเสริมศักยภาพนาแปลงใหญ่ ควรเพิ่มเติมรูปแบบผ่าน การระดมทุน โดยการใช้สื่อมวลชนของทีวีมุสลิม ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือมุสลิมในประเทศไทย และควรใช้การระดมทุนผ่านองค์กรทางการเงินชุมชนอัน ได้แก่ สหกรณ์อิสลามอمانةห์และ กลุ่มการเงินชุมชน ผ่านการระดมทุน ตามหลักการเศรษฐศาสตร์อิสลาม โดยมีหลักการสำคัญคือ ต้องเป็นการระดมทุนในธุรกิจที่ศาสนาอนุมัติเท่านั้น อาทิ เช่น การระดมทุน โดย ปราศจากดอกเบี้ย นำเม็ดเงินขององค์กรทางการเงินของชาวมุสลิมมาสู่โครงการนาแปลงใหญ่

จากงานวิจัยเรื่องการปรับตัวของชาวมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่ง ตะวันออก สิ่งที่ค้นพบคือ ความแตกต่างจากการปรับตัวของชาวนาในพื้นที่อื่น โดยเฉพาะการ ปรับตัวด้วยการนำกลไกทางศาสนาอิสลามเข้ามาควบคุมวิถีคิดของคนในชุมชน สาเหตุเพราะ ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาที่มีการกำหนดข้อห้ามและคำสั่งใช้ที่เป็นข้อปฏิบัติอย่างชัดเจน ที่ นอกเหนือจากการควบคุมทางกฎหมาย คือการควบคุมทางจิตวิญญาณ ผู้วิจัยค้นพบว่า ชาวมุสลิม ได้พยายามนำหลักเศรษฐศาสตร์อิสลามที่สำคัญ เข้ามาเสริมจุดอ่อนของชาวมุสลิม นั่นคือ การ รวมกลุ่มทางการเงินที่ปราศจากระบบดอกเบี้ย ทั้งกลุ่มการเงินชุมชนและการยกระดับเป็นการจัดตั้ง สหกรณ์อิสลามอمانةห์ เพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินนอกระบบ อีกทั้งยังเป็นแหล่งกักเงินแทนระบบ ธนาคารและนายทุนที่คิดดอกเบี้ย จนทำให้ในอดีตชาวมุสลิมต้องขายที่นา และใช้ชีวิตแบบที่มี หนี้สินล้นพ้นตัว นอกจากนี้องค์กรทางศาสนา อาทิ เช่น มัสยิด ก็เข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือ คนในชุมชน ทั้งการรวมกลุ่มตามหลักการของศาสนา นำไปสู่การจัดตั้งมูลนิธิเพื่อสงเคราะห์ชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งพาการช่วยเหลือของภาครัฐ อันเนื่องมาจากหลักการศาสนาอิสลาม ที่สั่งใช้ให้มุสลิม ทุกคนต้องให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้ยากไร้ และเด็กกำพร้า รวมทั้งการจ่ายชะกาต นั่นคือ การที่ชาว มุสลิมที่มีทรัพย์สินถึงเกณฑ์ ถูกบังคับให้บริจาคเงินตามสัดส่วนที่ศาสนากำหนด ดังกล่าวไม่ใช่ สิ่งที่ควรทำ แต่เป็นสิ่งที่ต้องทำ ทั้งที่กฎหมายไม่ได้บัญญัติเอาไว้ แต่การบัญญัติไว้ในคัมภีร์ทาง ศาสนา หมายความว่า ไม่ว่าจะเป็มุสลิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ใดในโลกก็จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตาม วิธีการดังกล่าวเป็นการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ลดการสะสมทุน เนื่องจากชาวมุสลิมไม่กล้า สะสมทรัพย์สินเอาไว้มากเกินไป เพราะเมื่อมีเก็บไว้จำนวนมาก ชาวนาก็ต้องบริจาคชะกาตประจำปี ตามสัดส่วน ชาวมุสลิมเมื่อมีเงินเก็บครบจำนวนหนึ่ง ก็จะถอนออกมา เพื่อมาทำธุรกิจ มากกว่าการ สะสมทิ้งไว้ในธนาคาร อันมีแต่จะหมดไป อีกทั้งดอกเบี้ยที่ได้มาก็ไม่สามารถใช้ได้ ต้องเอาไป บริจาคซ้ำซ้อน เป็นแนวทางการผันเงินที่ชาญฉลาด ที่ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายประเทศไทยมา บังคับ แต่ฝังรากลึกอยู่ในจิตใจและวิถีคิดของชาวมุสลิมทั้งหมด ทางเลือกในการปรับตัวของชาวนา มุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก พบว่า ในแง่ของการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจ

ต่อตรงกับระบบตลาด และการทำเกษตรผสมผสานบนวิถีชีวิตแบบพอเพียง อาจพบได้ทั่วไป เจก เช่นการวิจัยที่ผ่านมาในพื้นที่อื่น ๆ ซึ่งลักษณะการปรับตัวจะคล้าย ๆ กัน แต่เอกลักษณ์ที่ชุมชน ชวนนามุสลิมหนองจอกแตกต่างจากที่อื่นคือ ความผูกพันกับศาสนาและวัฒนธรรมของมุสลิม ที่ สอดคล้องกับข้อเสนอตามแนวทางอนาธิปไตยนิยม และการส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชน ก่อนข้างเป็น เรื่องที่สอดคล้องกัน ดังที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2550) กล่าวถึงสังคมและวัฒนธรรมชาวบ้านไทยว่า เป็นอนาธิปไตยนิยม อย่างไรก็ตามทฤษฎีอนาธิปไตยเน้นพิจารณาการจัดรูปแบบเศรษฐกิจสังคม ชวนนาในแง่กว้าง และทฤษฎีสำนกองค์การการผลิตพิจารณาในแง่เศรษฐกิจครอบครัวชวนนา โดยเฉพาะ งานวิจัยนี้จึงเป็นอีกหนึ่งข้อค้นพบที่อาจนำไปสู่การขยายคำอธิบายในทฤษฎีดังกล่าว

ผลการศึกษาเรื่องการปรับตัวของชวนนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่ง ตะวันออก ได้สอดคล้องกับงานวิจัยของ พฤกษ์ เกาตวิล (2551) ที่ได้ศึกษาการดำรงอยู่ของสังคม ชวนนา: กรณีศึกษาปัญหาหนี้สินในหมู่บ้านชานเมือง ที่พบว่า สังคมชวนนาไทยถูกรอบงำโดย ระบบทุนนิยมมาเป็นระยะเวลาานาน ชวนนาถูกขูดรีดแรงงานส่วนเกิน จนต้องปรับตัวไปสู่การเป็น แรงงานรับจ้าง และการออกไปทำงานต่างถิ่น เพื่อการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว แต่มีความ แตกต่างกันตรงผลการศึกษาที่พบว่า การดำรงอยู่ของชวนนาคอยู่ในภาวะไร้ความสามารถ ในการ ต่อรองผลประโยชน์ของตน แต่สำหรับชวนนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่ง ตะวันออก มีการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองผลประโยชน์ ทั้งการรวมกลุ่มทางการเงิน การจัดตั้งสหกรณ์ อิสลาม การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน และการต่อรองเรื่องผลประโยชน์บนที่ดินทำกินจนเกิดเป็น โครงการนาแปลงใหญ่ อันเป็นการดัดศักยภาพของชุมชนผ่านการนำหลักการทางศาสนาเข้ามาใช้ เป็นอุดมการณ์หลัก สอดคล้องกับงานวิจัยของ ธิดิญา เหล่าอัน (2553) ที่ได้ศึกษาเรื่อง ความ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมชวนนาในภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550 ที่พบว่ามีการ รวมตัวของชวนนาในหลายมิติ ทั้งมิติการผลิต สังคม พิธีกรรม และความเชื่อ อันเป็นพื้นฐานของ การอยู่รอดของชวนนาภาคอีสาน แต่ในการศึกษาคั้งนี้มีความแตกต่างกันตรงที่ พื้นที่หมู่บ้าน กู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นหมู่บ้านในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ยังเป็นพื้นที่ ห่างไกลจากเขตเมือง และไม่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเหมือนพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอก ฝั่งตะวันออก ทำให้ผลกระทบจากความเป็นเมืองยังไม่รุนแรงมากเมื่อเทียบกับพื้นที่กรุงเทพมหานคร รอบนอกฝั่งตะวันออก

นอกจากนี้ผลการศึกษายังสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุพัตชา โอทาศรี (2554) ศึกษาถึง การดำรงอยู่ของอาชีพชวนนาไทย: กรณีศึกษาชวนนาจังหวัดลพบุรี ที่พบว่า กลไกของรัฐที่เข้าไป สนับสนุนชวนนาในลักษณะประชานิยม ทำให้ชวนนาไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ แต่ความแตกต่าง กันคือผลของนโยบายประชานิยมของภาครัฐทำให้เกิดการแบ่งชวนนาออกเป็นสองกลุ่ม คือชวนนา

ในเขตชลประทานและชานานอกเขตชลประทาน สำหรับชานานอกเขตชลประทานนั้น พบว่ามีจำนวนชานานอกเพิ่มขึ้นอย่างมาก แต่ชานานอกเขตชลประทานเลิกการทำเกษตร และออกไปแสวงหางานนอกภาคการเกษตร แต่ชานานอกมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออกนั้น แม้จะมีการแบ่งรูปแบบของชานานอกเป็นสองกลุ่มเหมือนกัน แต่กลุ่มของชานานอกมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก แบ่งจากการรักษาปัจจัยการผลิต อันได้แก่ ที่ดิน เครื่องจักร และเงินทุนเป็นหลัก ชานานอกที่สามารถรักษาปัจจัยการผลิตได้ สามารถปรับตัวได้ดีกว่าชานานอกที่ไม่สามารถรักษาปัจจัยการผลิต ชานานอกกลุ่มหลังจึงต้องออกไปเป็นแรงงานรับจ้างแสวงหารายได้นอกภาคการเกษตร หรือ อพยพออกจากพื้นที่ เพื่อแสวงหาที่นาที่ไกลออกไปและมีราคาถูก จึงจะสามารถรักษาอาชีพการทำนาเอาไว้ได้

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชานานอกมุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่ได้จากงานวิจัยดังต่อไปนี้

1. การส่งเสริมศักยภาพนาแปลงใหญ่ภายใต้หลักการสิทธิชุมชน จากโครงการนาแปลงใหญ่ซึ่งมีการร่วมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองไม่อาจยื่นหยัดวิถีชานานอกได้ตลอดไป ต้องใช้แนวคิดการจัดการร่วมของชุมชน เพื่อยึดครองพื้นที่ใหม่ นอกเหนือจากรัฐ และชุมชน แต่โครงการดังกล่าวจะสิ้นสุดลงในปี 2563 รัฐบาลควรให้การสนับสนุนเพื่อต่อยอดโครงการและสามารถขยายผลเพื่อนำโครงการดังกล่าวไปพัฒนาเพื่อต่อยอดกับชุมชนชานานอกอื่น ๆ ได้ โดยภาครัฐควรมีนโยบายในการสนับสนุนชานานอกมุสลิมในพื้นที่ให้สามารถทำอาชีพเกษตรกรรมต่อไปโดยการสนับสนุนโครงการยกระดับที่มากกว่าการสนับสนุนค่าเช่า เป็นการสนับสนุนเงินกู้ให้กลุ่มสหกรณ์เพื่อซื้อขาดกรรมสิทธิ์ในที่ดินจากนายทุน และจัดตั้งสหกรณ์และองค์การชุมชนให้ชุมชนชานานอกสิทธิชุมชนร่วมกัน มีกฎในการใช้พื้นที่ ดังเช่นที่ปรากฏในกรณี โฉนดชุมชนของสหกรณ์บ้านกฏระเบียบของชุมชนในรูปแบบของข้อบังคับสหกรณ์บ้านคลองโยงจำกัด และมีการจัดทำระเบียบในการใช้ที่ดินของชานานอกในชุมชน มีการจำแนกการใช้ประโยชน์ในที่ดินและกำหนดหลักเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์ในที่ดินได้อย่างชัดเจน (ธันภักทร โคตรสิงห์, 2557) ซึ่งจะนำไปสู่การดำรงรักษาวิถีชานานอกไว้ได้อย่างเป็นชุมชนที่มั่นคงและยั่งยืนเนื่องจากมีกฏระเบียบเรื่องการถือครองที่ดินภายใต้ระบบสหกรณ์ และการปรับระบบการผลิตไปสู่ความยั่งยืนและเป็นธรรม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2559)

2. ควรมีการจัดการให้เกิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อการเรียนรู้ จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าชุมชนมุสลิมในบริเวณพื้นที่รอบนอกฝั่งตะวันออกนั้นมีทรัพยากรและภูมิปัญญาที่จะสามารถ

จัดการเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ได้ในชุมชนของตนเอง อย่างไรก็ตามในปัจจุบันผู้วิจัยชุมชนยังขาดการจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ ดังนั้นผู้วิจัยขอเสนอให้มีการจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวชุมชนขึ้นมาเพื่อดำเนินการจัดการเที่ยวชุมชน โดย การมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งหมด เพื่อดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงสิทธิของชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมชุมชน เพื่อสร้างทางเลือกในการประกอบอาชีพของชาวนา โดยที่ไม่จำเป็นต้องละทิ้งวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเอง

3. การสร้างชุมชนเข้มแข็งเชิงชาติพันธุ์เพื่อจัดการปัญหาหนี้สินตามแนวคิดอนาธิปัตย์นิยม ในปัจจุบันชาวนามุสลิมต้องเผชิญกับวิกฤตต่าง ๆ มากมายไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม หรือแม้กระทั่งชีวิตความเป็นอยู่ที่ต้องเผชิญกับการรุกรานของสังคมเมือง ได้ ทุกชุมชนต่างต้องการที่จะพัฒนาชุมชนของตนให้อยู่รอดจากการพัฒนาที่เกิดขึ้น ซึ่งการพัฒนาที่เข้าถึงพื้นที่ ได้ ก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสียต่อชุมชน พื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งกำลังก้าวเข้าสู่ความเป็นเมืองอย่างเต็มรูปแบบ โดยทางเลือกที่ผู้วิจัยได้นำเสนอคือ การย้ายหนี้สินนอกระบบเข้าสู่การเงินในระบบ การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนประเภทต่าง ๆ ในท้องถิ่น การเสริมสร้างความแข็งแกร่งของการพัฒนาทุนมนุษย์และการพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง ปัญหาของการย้ายหนี้สินของชาวนามุสลิมนอกระบบไปสู่การเงินในระบบ นั่นคือ หนี้สินของชาวนามุสลิมส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นหนี้นอกระบบที่มีดอกเบี้ยสูง ดังนั้นจึงเป็นความเสี่ยงหากชาวนามุสลิมจะสามารถกู้ยืมเงินจากสหกรณ์อิสลามมากู้เงินภายในระบบทดแทน วิธีการที่ดีที่สุดคือการ ผ่อนผันชำระหนี้โดยการกู้ยืมเงินจากสหกรณ์อิสลามที่มีเงินทุนจำนวนมาก และ ค่อย ๆ ทายอดกู้ทีละก้อน ไม่ใช่กู้รวมก้อนเดียว โดยหากชาวนามุสลิมสามารถที่จะชำระหนี้ได้ตามแผน ชันบันใด สหกรณ์ก็จะปล่อยให้กู้เพิ่มเติม ส่วนในการพัฒนาทุนมนุษย์และการพัฒนาทุนทางสังคม สิ่งสำคัญคือชาวนามุสลิมยังไม่ตระหนักถึงทุนที่ตนเองมีอยู่ ทั้งระบบนิเวศน์และวัฒนธรรมในพื้นที่ ว่ามีความสำคัญ ดังนั้นการจัดโครงการรณรงค์จึงมีความสำคัญที่สุด เมื่อชาวนามุสลิมตระหนักรู้ ชาวนามุสลิมก็จะเห็นคุณค่าต่อทุนทางสังคมวัฒนธรรมและระบบนิเวศน์ที่ตนเองมีอยู่ การดำเนินตามแนวทางอนาธิปัตย์นิยมคือการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างเครือข่ายในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่การพึ่งตนเอง และสนับสนุนให้มีกิจกรรมทางใช้จริยธรรมระดับสูงและกฎของการบริจาค เป็นเครื่องมือในการควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมและการดำเนินการทางเศรษฐกิจ นำหลักการศาสนาอิสลามมาใช้ในการควบคุมสังคม ผ่านอุดมการณ์ศาสนานิยม ผนวกกับแนวความคิดของ เศรษฐศาสตร์อิสลามที่ผูกติดอยู่กับพระเจ้าและคำสอนของพระองค์ ในการต่อสู้กับกระแสทุนนิยมกระแสหลัก

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยเรื่อง การปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไปดังต่อไปนี้

1. การศึกษาวิจัยครั้งนี้ตั้งอยู่บนฐานคิดของวิธีวิทยาเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ ที่ตั้งอยู่บนฐานของหลักตรรกะแบบวิภาษวิธี (Dialectics) ของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ในบริบทของชาวนามุสลิมในพื้นที่กรุงเทพมหานครรอบนอกฝั่งตะวันออก ว่ามีปัจจัยเงื่อนไขใดที่ทำให้ชาวนามุสลิมในพื้นที่ต้องปรับตัว ศึกษาแนวทางการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่ และเสนอแนะทางเลือกในการปรับตัวของชาวนามุสลิมในพื้นที่ โดยใช้พื้นที่กรุงเทพมหานครฝั่งตะวันออก ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ควรมีการทำวิจัยเพื่อยกระดับการปรับตัวของชุมชนในลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) อันเป็นกระบวนการวิจัยที่มีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาและมุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวนามุสลิมในพื้นที่ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชน ตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ การดำเนินการวิจัยและผลการเปลี่ยนแปลงในเชิงประจักษ์

2. ผู้วิจัยพบว่า ขีดจำกัดของการศึกษาคือ การศึกษาพื้นที่ต่าง ๆ โดยเน้นศึกษาตามวัตถุประสงค์ โดยไม่ได้เจาะจงศึกษาแต่ละพื้นที่ อันได้แก่ เขตคลองสามวา มีนบุรีและหนองจอก ซึ่งมีปรากฏการณ์ที่แตกต่างกัน ดังนั้นการวิจัยครั้งต่อไปจึงควรศึกษาแยกเป็นพื้นที่ให้ชัดเจน เพื่อสร้างตัวแบบของการปรับตัวของชาวนามุสลิม บนฐานคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

3. ผู้วิจัยพบว่า การวิเคราะห์ชุมชนในเรื่องของการปรับตัวบนฐานคิดของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมีมุมมองในการวิเคราะห์ในเรื่องของจิตสำนึก อุดมการณ์ของชาวนามุสลิมในพื้นที่ ดังนั้นการวิจัยครั้งต่อไปควรเพิ่มมิติของการวิเคราะห์การปรับตัวจากความต้องการของคนในชุมชนเข้าไปในงานด้วย

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2559). *การปรับปรุงทะเบียนเกษตรกร: รายงานสรุปยอดผู้ปลูก*.
กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมการเกษตร.
- กรมส่งเสริมการเกษตร กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน. (2559).
เกษตรผสมผสาน. เข้าถึงได้จาก https://www.opsmoac.go.th/sustainable_agri-dwl-files-412891791844
- กรมส่งเสริมการเกษตร กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. (2557). *วิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารและข้าว อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท*. เข้าถึงได้จาก
http://www.sceb.doae.go.th/qr-code/4_57noen-kham.html
- กัณฑ์ฤทัย ก้องเกียรติธีระ, อนุชา ภูริพันธุ์ภิญโญ และเชาว์ โรจนแสง. (2558). *แนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้ค้ำชำระของ สมาชิกสหกรณ์การเกษตรเมืองพาน จำกัด จังหวัดเชียงราย*.
นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- กาญจนา บุญยัง. (2558). *ชวานาฆ่าตัวตาย: รัฐ โครงสร้างเศรษฐกิจ และความรุนแรง*. คุษณินพนธ์
รัฐศาสตร์คุษณินพนธ์, สาขาวิชารัฐศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กรองใจ ฉลาด. (2549). *พัฒนาการของเศรษฐกิจเมืองแกลง: การวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์
การเมือง*. ภาคนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและ
การบริหารจัดการ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- กุสุมะ อนัน. (2560, 24 มีนาคม). *ชวานามุสลิมในเขตคลองสามวา*. สัมภาษณ์.
- เกษียร เตชะพีระ. (2556). *ชวานาเอเชียในยุคโลกาภิวัตน์: มุมมองใหม่จาก Partha Chatterjee &
Andrew Walker* เข้าถึงได้จาก <https://blogazine.pub/blogs/kasian/post/4251>
- จักรกริช สังขมณี. (2559). *ชวานาการเมือง Thailand's Political Peasants Power in the Modern
Rural Economy แอนดรู วอล์คเกอร์*. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน
- จารุวรรณ ขำเพชร. (2551). *การศึกษาชุมชนเชิงวาทกรรมแบบคู่ตรงข้าม*. *วารสารสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 11, 1-9.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. (2541). *ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชวานา*. กรุงเทพฯ:
โครงการวิถิทรทัศน์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2545). *จากประวัติศาสตร์หมู่บ้านสู่ทฤษฎีสองระบบ*. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- นัทรทิพย์ นาดสุภา. (2548). *แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- นัทรทิพย์ นาดสุภา. (2550). ทฤษฎีของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนหมู่บ้าน ใน *แนวคิดเศรษฐกิจ ชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม* (หน้า 1-31). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- นัทรทิพย์ นาดสุภา. (2555). *การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- นัทรทิพย์ นาดสุภา. (2556). *ด้วยรัก เล่มที่ 8: ศาสนาและความเชื่อกับสังคม*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2542). *เศรษฐศาสตร์ การเมืองของการปฏิวัติบทบาทครอบครัวในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2555). *วิธีวิทยาการวิจัยทางสังคม*. จันทบุรี: โครงการผลิตตำราและเอกสาร
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2561). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ การสำรวจเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เชิดชัย หมั่นภักดี. (2560). การเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมของชานาบังกาฬ : ย้อนมองวาทกรรม, ว่าด้วยสังคมชานาของ Edward C. Banfield และ James C. Scott. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 43(1), 52-79.
- โซเฟีย มะหะลี. (2561, 2 ธันวาคม). ชานามุสลิมรุ่นใหม่ในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- ญาหนับ วิชานูญ. (2561, 2 ธันวาคม). ชานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- เทพรัฐ สวานแก้ว. (2556). *การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชานาอำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม*. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการประกอบการ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชนพันธ์ ไต้ประกอบทรัพย์. (2559). แนวคิดหลังวัตถุนิยม (Post-Materialism) และการมีส่วนร่วมทางการเมือง: กรณีศึกษาโพสต์ แมททีเรียลลิสต์ในประเทศในทวีปเอเชีย ปี ค.ศ. 1981 ถึง 2004. *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 22(1-2), 115-142.
- ชั้นภัทร โคตรสิงห์. (2556). *การนำนโยบายโฉนดชุมชนไปปฏิบัติ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม, คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

- ชิตินา เหล่าอัน. (2553). ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชานนา” อีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550 ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 5(2), 1-30.
- ธีรศักดิ์ สุขสันติกมล. (2559). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในโลกยุคทันสมัย. *วารสารมนุษยศาสตร์ ปริทัศน์*, 18(1), 81-90.
- นลินี ศรีพวง. (2550). ความเสี่ยงต่อสุขภาพประชาชนจากมลพิษสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ มาบตาพุด จังหวัดระยอง. *วารสารวิชาการสาธารณสุข*, 17(4), 3-15.
- นันทพัทธ์ ชัยโสมิตภิรมย์. (2559). การเมืองในชีวิตประจำวัน ของประชาชนในพื้นที่ชนบท: กรณีศึกษา ในหมู่บ้านภาคกลางแห่งหนึ่ง. *วารสารสหวิทยาการวิจัย: ฉบับบัณฑิตศึกษา*, 5(1), 54-61
- นางพงศ์ พัฒนพันธ์ชัย. (2550). *ข้าวพื้นบ้านบนวิถีชุมชน: การอนุรักษ์และพัฒนาข้าวพื้นบ้าน โดย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกมหาสารคาม*. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). *ตะแคงในวัฒนธรรมไทย*. เข้าถึงได้จาก http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1355331840&grpid=01&catid=50
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). *บนเส้นทางสู่อานาคต*. ม.ป.ท.
- นุรุลฟาชีรา ยามานอ. (2562, 10 พฤศจิกายน). นักวิชาการอิสลาม. สัมภาษณ์.
- บับลี อุดมชนก. (2561, 24 ธันวาคม). นักวิชาการด้านศาสนาอิสลาม. สัมภาษณ์.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2553). แนวคิดว่าด้วยการอธิบายการเมืองของชานนา: จาก “เศรษฐกิจธรรม” ถึง ข้อถกเถียงร่วมสมัย. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง*, 1(1), 83.
- ประสงค์ ท้วมทอง. (2563, 28 มกราคม). ชานนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- ประสิทธิ์ มะหะหมัด. (2560, 24 มีนาคม). ชานนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- ประเสริฐ ภูเงิน. (2560, 24 มีนาคม). ประธานศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร. สัมภาษณ์.
- ประเสริฐ สุขถาวร. (2561, 25 พฤศจิกายน). ชานนาสูงวัย. สัมภาษณ์.
- ประเวศ วะสี*. (2531). รูปแบบเพื่อการกระจายบริการสาธารณสุขให้ทั่วถึงโดยรวดเร็วสำหรับ ประเทศไทย. *วารสารแพทย์ชนบท*, 1(8), 4-12.
- ปราณี หวังทรัพย์. (2560, 24 มีนาคม). ชานนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- ปรารถ บุนนาค. (2559). *ชานนาไทยกับสังคมการเมือง*. เข้าถึงได้จาก <https://www.matichon.co.th/news/350902>

- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2538). *เศรษฐศาสตร์การเมืองโลกที่สัมพันธ์กับการวิเคราะห์ ระบบการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2561). *นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรชัย ไวยศิลป์. (2561, 2 ธันวาคม). *ประธานมูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า*. สัมภาษณ์.
- พรไทย ศิริสาธิตกิจ. (2557). *การพัฒนารูปแบบการปรับตัวของชาวนาย้อยยั้งในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. คุยถึนินพนธ์ปรัชญาคุยถึนินพนธ์, สาขาวิชาพัฒนศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมคำแปลภาษาไทย. (2542). *พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมคำแปลภาษาไทย สมาคมศิษย์เก่าอาหรับประเทศไทยปี ฮ.ศ. 1419 (พุทธศักราช 2542)*. มะดีนะฮะ: ศูนย์กษัตริย์ฟาฮัดเพื่อการพิมพ์อัลกุรอานแห่งมะดีนะฮะ.
- พฤกษ์ เถาวิล. (2551). *การดำรงอยู่ของสังคมชาวนา: กรณีศึกษาปัญหาหนี้สินในหมู่บ้านเมืองวารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 4(5), 3-12.
- ภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ. (2538). *แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มาเรียม อชวาฮา. (2563, 28 มกราคม). *สมาชิกกลุ่มอนุสตรี*. สัมภาษณ์.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (2557). *ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง*. เข้าถึงได้จาก http://www.chaipat.or.th/site_content/34-13/3579-2010-10-08-05-24-39.html
- ยศ สันตสมบัติ. (2539). *ท่าเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการที่สัมพันธ์ด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. เชียงใหม่: บริษัท วิทอินดิไซน์ จำกัด.
- รัตนา บุญมัธยะ โดสกุล. (2550). *ชาวนาอีสาน ชาติไทย และการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย*. *วารสารสังคมศาสตร์*, 19(1), 69-129.
- วารภรณ์ จิวชัยศักดิ์. (2555). *คลองแสนแสบ: ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิเชียร แก้วมณี. (2560, 24 มีนาคม). *ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก*. สัมภาษณ์.
- วิเชียร เฟื่องสำลี. (2563, 28 มกราคม). *ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก*. สัมภาษณ์.

- วิเชียร สุดสาคร. (2562, 10 ธันวาคม). ชวานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- วิฑูรย์ จำปาดี. (2562, 14 เมษายน). ชวานามุสลิมเขตคลองสามวา. สัมภาษณ์.
- วิฑูร หวังดี. (2563, 28 มกราคม). สัมภาษณ์.
- วินัย ผลเจริญ. (2556). *ทฤษฎีสังคมและการเมือง*. มหาสารคาม: วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- วิภา เก่งการปลูก. (2561, 18 พฤศจิกายน). ชวานามุสลิมในเขตหนองนอก. สัมภาษณ์.
- วิริยะ สว่างโชติ. (ม.ป.พ.). สังคมการเมืองและประชากร: บทสนทนากับนักวิชาการอินเดีย
ปาร์ธา ฌัตเตอร์จี. *วารสารสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์*, 8(8), 25.
- วิลานี อะหมัดสกุล. (2562, 14 มีนาคม). องค์การการเงินชุมชน. สัมภาษณ์.
- วิณา วงศ์วรรณพาณิชย์. (2560, 24 มีนาคม). ชวานามุสลิมในเขตหนองนอก. สัมภาษณ์.
- วีระ หวังสัจจะ โชค. (2560). บทสำรวจกรอบการศึกษาการปรับตัวของชาวนาไทยทางเศรษฐกิจ
การเมืองและโจทย์สำหรับการศึกษาในอนาคต. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*.
5(1), 22-52.
- ศิวพันธ์ ศิริเพ็ชร. (2553). *มองชนชั้นในสังคมไทยปัจจุบันผ่านมโนทัศน์ของคาร์ล มาร์กซ์-แมกซ์
เวเบอร์*. เข้าถึงได้จาก <https://prachatai.com/journal/2010/11/31841>
- ศูนย์ข้อมูลสารสนเทศ วิทยาลัยสารพัดช่าง. (2559). *ข้อมูลทั่วไปของกรุงเทพมหานคร*. เข้าถึงได้จาก
<http://itcenter.bpc.ac.th/data/province.pdf>.
- สงวน ยูชูป. (2560, 24 มีนาคม). ชวานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- สมบูรณ์ กรรเจริญ. (2561, 18 พฤศจิกายน). ชวานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- สมบูรณ์ ทรงมาลัย. (2560, 24 มีนาคม). ชวานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- สมพงษ์ จีลี. (2562, 10 ธันวาคม). ชวานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- สมพร ท้ายทอง. (2562, 12 มีนาคม). ชวานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- สมพร รุ่งทิววงศ์. (2560, 24 มีนาคม). ชวานามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- สมพร รุ่งเรือง. (2562, 14 มีนาคม). ชวานามุสลิมเขตคลองสามวา. สัมภาษณ์.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2533). *แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมชวานา
ประเทศโลกที่สาม*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2554). *การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ*. กรุงเทพฯ: มาจลองคุณ ซีเอสบี.
- สุดาพร สุขเขียว. (2561, 14 มกราคม). สมาชิกกลุ่มอนุสตรี. สัมภาษณ์.
- สุธี ประศาสน์เศรษฐ และคณะ. (2544). *เศรษฐกิจ-เศรษฐศาสตร์ทางเลือก*. กรุงเทพฯ: โครงการจัด
งานฉลอง 100 ปี รัษฎาบุษยาโวโส นายปรีดี พนมยงค์

- สุธี ประศาสน์เศรษฐ. (2559). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยปัญหาเกษตรกรรมและการเปลี่ยนผ่าน
ด้านเกษตรกรรม. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, 2(2), 43-77.
- สุพจน์ ทองยี่นดี. (2560, 15 มกราคม). ชาวนามุสลิมเขตคลองสามวา. สัมภาษณ์.
- สุพัตรา โอทาศรี. (2554). *การดำรงอยู่ของอาชีพชาวนาไทย: กรณีศึกษาชาวนาจังหวัดลพบุรี*.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม,
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุภาพร จตุนาม. (2560, 24 มีนาคม). ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- สุมาลี วงศ์อำภัย. (2563, 28 มกราคม). ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2563
- สุรวุฒิ ปัดไธสง. (2545). วัฒนธรรมชุมชน: เจื้อน ไขความเข้มแข็งชุมชน/หมู่บ้าน. *วารสาร
พฤติกรรมศาสตร์*, 8(1), 11-20
- สุรสม กฤษณะจุฑา, สมชัย ภัทรชนานันท์ และชยันต์ วรรณระภาค. (2558). การหันกลับมาศึกษา
ที่ดินกับชาวนาและพลวัตสังคมชนบทอีสาน ในศตวรรษที่ 21. *วารสารมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์*, 6(1), 61-88.
- เสรี พงศ์พิศ. (2551). *แนวคิดแนวปฏิบัติ ยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- อรุณ บุญชม. (2559). *ชะกาดตามหลักการของศาสนาอิสลาม*. เข้าถึงได้จาก
<https://islamicbangkok.or.th/2016/03/26/ชะกาดตามหลักการศาสนาอิสลาม.html>
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมนตาอำปาก จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ*. กรุงเทพฯ: มติชน
อดิศักดิ์ เหล่าพิมพ์. (2560). *วิธีทำจุลินทรีย์สังเคราะห์แสง*. เข้าถึงได้จาก
<https://www.organicfarmthailand.com/how-to-make-photosynthetic-microorganisms/>
- อนัญญา กุซงคกุล. (2530). *อะไรกำหนดพฤติกรรมของชาวนา? วิพากษ์หลักเกณฑ์การวิเคราะห์
ของเจมส์ สก็อต และแซมมวล ฟ็อบบีน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อริสมันต์ วิเศษ. (2560, 24 มีนาคม). ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- อังกาบ กอศรีพร. (2537). *แปล ลิวอิส เอ. โคเซอร์ เขียน. แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอน
แมกซ์เวเบอร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อชอริย์ เรื่องปราชญ์. (2560, 24 มีนาคม). นักวิชาการมุสลิม. สัมภาษณ์.
- อาคิส พิทักษ์ชุมพล. (2561). *เศรษฐศาสตร์อิสลาม กับยุทธศาสตร์การสร้างสังคมที่เป็นสุข*.
เข้าถึงได้จาก <https://www.skthai.org/th/articles/1128591>
- อาทิตย์ สุขเขียว. (2560, 24 มีนาคม). ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- อามีน อาลีพรธ. (2560, 24 มีนาคม). ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.
- อาอีชะ สุขใจ. (2561, 2 ธันวาคม). ชาวนามุสลิมในเขตหนองจอก. สัมภาษณ์.

- อำนาจชัย สุวรรณราช. (2555). *ปฏิบัติการสร้างความรู้ของชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ในสังคมทันสมัย*. วิทยาลัยศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- โอฬาร ถิ่นบางเตียว. (2554). *พัฒนาการของโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นในภาคตะวันออก: วิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- โอฬาร ถิ่นบางเตียว. (2561). *เศรษฐศาสตร์การเมือง*. เข้าถึงได้จาก <https://www.stou.ac.th/Schoolnew/polsci/UploadedFile/81713-10.pdf>.
- Akram-Lodhi, A. H., & Kay, C. (2009b). *Peasants and globalisation: Political economy, rural transformation and the agrarian question*. London: Routledge.
- Bernstein, H. (1981). Notes on the state and the peasantry: The Tanzanian case. *Review of African Political Economy*, 21(1), 44.
- Boltvinik, J. & Mann, S. A. (2016). *Peasant poverty and persistence in The 21st Century*. London: Zed.
- Bottomore, T. (1983). *State monopoly capitalism in A dictionary of marxist thought*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Gupta, S. S. (2003). Antifungal activity of amiodarone is mediated by disruption of calcium homeostasis. *J Biol Chem*, 278(31), 28831-9
- Jones, M. (1989). *Managing local government: Leadership for the 21 Century*. Melbourne: Hargreen.
- Kerblay, B. (1983). *Kerblay modern Soviet society*. New York: Pantheon.
- Keyes, C. F. (1966). *Peasant and nation: A Thai-Lao village in a Thai state*. Unpublished PhD Dissertation, Cornell University.
- Kumar, K. (2003). *The making of English national identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Larson, R. Q. (1987). Perspectives on queues: Social justice and the psychology of queueing. *Operations Research*, 35, 895-905.
- Marx, K. (1979). *The letters of Karl Marx / selected and translated with explanatory notes and an introduction [by] Saul K. Padover*. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall.
- Peletz, M. G. (1983). Moral and political economies in rural Southeast Asia. *Comparative Studies in Society and History*, 25(4), 731-739.

Partha Chatterjee. (2008). *A princely impostor?: The strange and universal history of the Kumar of Bhawal*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Scott, J. C. (1976). *The moral economy of the peasant: Rebellion and subsistence in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.

Weber, M. (1966). *The theory of social and economic organization*. New York: The Free.

ต้นฉบับไม่ปรากฏ

ภาคผนวก